

STANDARD – NEM STANDARD
VARIÁCIÓK EGY NYELV VÁLTOZATAIRA

STANDARD – NEM STANDARD VARIÁCIÓK EGY NYELV VÁLTOZATAIRA

Válogatás a 18. Élőnyelvi Konferencia
– Nyitra, 2014. szeptember 18–20. – előadásaiból
II.

Szerkesztette:

KOZMÁCS ISTVÁN
VANČO ILDIKÓ

ANTOLÓGIA Kiadó
Lakitelek, 2016

A konferencia rendezéséhez és a kötet megjelenéséhez nyújtott
támogatásért köszönetet mondunk

a Magyar Tudományos Akadémia Domus Programjának

a Pallas Athéné Domus Concordiae Alapítványnak

PADOC | PALLAS ATHÉNÉ
DOMUS CONCORDIAE
ALAPÍTVÁNY

a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Karának

az Arany A. László Polgári Társulásnak

és

a Gramma Nyelvi Irodának

Szerkesztés © Kozmács István, Vančo Ildikó, 2016

© Szerzők, 2016

ISBN: 978 615 5428 52 4

KIADÓ: ANTOLÓGIA Kiadó és Nyomda Kft.
Tel.: 76/549-045, e-mail: antologia@lakitelek.hu

A BENYÚJTOTT KÉZIRATOKAT
ÉS E KÖTET CIKKEIT LEKTORÁLTÁK:

BEREGSZÁSZI ANIKÓ
BORBÉLY ANNA
CSERNICKÓ ISTVÁN
JUHÁSZ DEZSŐ
KOLLÁTH ANNA
KONTRA MIKLÓS
KOVÁCS MAGDOLNA
KOZMÁCS ISTVÁN
LAIHONEN, PETTERI
MENYHÁRT JÓZSEF
NÉMETH MIKLÓS
P. LAKATOS ILONA
PRESINSZKY KÁROLY
PUSZTAY JÁNOS
SALÁNKI ZSUZSA
SÁNDOR ANNA
SINKOVICS BALÁZS
SIPŐCZ KATALIN
SZABÓ PÉTER TAMÁS
SZABÓMIHÁLY GIZELLA
T. KÁROLYI MARGIT
VANČO ILDIKÓ

TARTALOM

Előszó	9
--------------	---

PLENÁRIS ELŐADÁS

Lanstyák István: Standardizálás	13
---------------------------------------	----

STANDARD VAGY STANDARDOK

Bauko János: Sztenderd és kétnyelvű tulajdonnév-használat.....	31
--	----

Büky László: Szókészleti elemek használati vonatkozásai	45
---	----

Bodó Csanád: Miféle standardok?	55
---------------------------------------	----

Borbély Anna: Pozitív nyelvészet és nyelvi változatosság – Esettanulmány az élethosszig tartó tévHITEKRŐL és ezek nyelvhasználati következményeiről –	67
---	----

Karmacsi Zoltán: Etnikailag vegyes házasságban nevelkedő óvodáskorú gyermekek nyelvhasználatának jellemzői Nyitra és Párkány környékén.....	89
---	----

Sebők Szilárd: Fogalmazásmód-változások a terminushasználatban (egy szövegen belül)	101
--	-----

Simon Szabolcs: Nyelvi változók a szlovákiai magyar írott nyelvváltozatokban – értelmiségi adatközlők körében végzett felmérés	115
--	-----

Sólyom Réka: Neologizmusok a mai magyarnyelv-használatban: tendenciák és jellemzők	129
---	-----

Wirt Patrícia: A köznyelvi <i>e ~ ö</i> váltakozást mutató morféfémák	141
Csernicskó István: A magyar (nyelv)politika és a ruszin sztenderd Kárpátalján, 1939–1944	153

NYELVEK ÉS STANDARDOK

Gueorgui Armianov: Slang terminology – old problems and new solutions	167
Kovács Magdolna: A standard/sztenderd kérdése egy kétnyelvű szótár munkálatai kapcsán	181
Aleksander Yegorov – Salánki Zsuzsa: Udmurt gyermeknyelv: hallhatunk még ilyet? Nyelvvelsajátítás és nyelvi veszélyeztetettség a sztenderd tükrében	191
Kozmács István: Az udmurt sajtónyelv és a sztenderd Az udmurt sztenderd nyelvváltozat kialakulása és mai változásai	201
Pusztay János: Terminológia – anyanyelvű iskola – nyelvmentés	217
Uhrin Erzsébet: A sztenderd változat a magyarországi szlovák nyelvhasználatban	223
Vígh-Szabó Melinda: Széttartó folyamatok az észti nyelvben – nyelvjárási törekvések az önálló nyelvi státuszra	233
Névmutató.....	243
Tárgymutató	247
A kötet szerzői	251
Contents	253

ELŐSZÓ

A 18. Élőnyelvi Konferenciát a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karának Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete, az intézet mellett működő Arany A. László Polgári Társulás és a Gramma Nyelvi Iroda rendezte 2015. szeptember 18–20-án.

A konferencia arra kívánt reflektálni, hogy a magyar szociolingvisztikai és dialektológiai kutatások évtizedek óta egy többé-kevésbé rejtett viszonyítási ponthoz igazodnak: a standard/sztenderd (irodalmi nyelv, köznyelv) kategóriájához. A sztenderd a magyar nyelvi kultúra (és általában véve a magyar kultúra) egyik sarokkövének, garanciájának számított, de ez a szerep az elmúlt három-négy évtizedben megváltozott. Ez a kategória, amely a magyar nyelvtudomány egyik legfőbb elméleti, hipotetikus és egyúttal tudományosan kodifikálandónak, sőt kodifikáltak tekintett központi változata volt mintegy százötven (akár kétszáz) évig, az elmúlt húsz-harminc évben kikerült a nyelvtudományi leírás fókuszából. Ennek egyik oka a korábbi túldimenzionálás volt, amikor mindent a sztenderdhez mint abszolútumhoz mértek. A másik ok a sztenderd jellegének és státusának vélelmezhető megváltozása. Ez a változás nyilvánvalóan összefügg a Kárpát-medencei magyarság társadalmi és kulturális átalakulásával, kivált az 1990 körül megindult folyamatokkal. A magyar szociolingvisztikai kutatások közel harminc éves intenzív tevékenysége, az eddig felhalmozott kutatási eredmények, valamint a dialektológia korszerűsödése és a szociolingvisztikához kapcsolódása megfontolandóvá tették az áttekintést és az időszaki szintézist.

A 18. Élőnyelvi Konferencia az eddigi kutatási eredményekből a sztenderd mai helyzetéről való ismereteket kívánta tervezetten előtérbe helyezni, kiegészíteni, bemutatni, az összefüggéseket és a változási tendenciákat kimutatni.

A konferencia a következő fő kérdések köré szerveződött:

- Mennyiben változott meg maga a sztenderd?
- Hogyan módosult a státusa, belső rendszere?
- Milyen kép rajzolódik ki a sztenderd és a többi nyelvváltozat közötti viszonyról?
- Egyközpontú és hierarchikus ez a viszony, vagy hálózatszerű?

A konferencián három plenáris előadás és 76 szekcióelőadás hangzott el. A konferencia során egy műhely bemutatkozására és előadásaira is sor került *Kié a terep? Bevonódás, együttműködés, társadalmi felelősség avagy a „sztenderd” kritikai újraértelmezésének empirikus lehetőségei* címmel. A magyarországi résztve-

vőkön kívül 33 határontúli magyar kutató tartott előadást, valamint 7 olyan kolléga, aki a sztenderdet a magyar nyelvi kontextuson kívülre helyezte, és ennek megfelelően közelített a témához. Az ő jelentkezésük elfogadásával célunk az volt, hogy az élőnyelvi konferenciát – nyelvi és nemzetközi értelemben egyaránt – minél sokszínűbbé tegyük.

Mindezek fényében jelen két kötetben az elhangzott előadások közül 38 előadás írott változata jelenik meg. Az első kötetben szereplő tanulmányok elsősorban a sztenderd és az azon kívül eső nyelvváltozatokkal kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznak. A kötet középpontjában a dialektusok és a szociolektusok állnak, illetve az azokkal kapcsolatos attitűdök, megítélések. Ez azt is maga után vonja, hogy a (nyelvi) identitás, valamint az oktatás és sztenderd összefüggései is ebben a kötetben szerepelnek, hiszen az oktatás és nevelés, azaz identitásunk kialakításának legfőbb elemei sosem függetlenek a környezetünk, azon belül a családunk nyelvváltoztatától. S ez nagyon gyakran bizony nem a sztenderd nyelvváltozat.

A második kötetben megjelenő tanulmányok egy jelentős része a sztenderd értelmezési lehetőségeire helyezi a hangsúlyt. Pontosabban azt a problémakört járják körül a szerzők, hogy valójában mit tekintünk sztenderdnek, illetve hogy egyáltalán beszélhetünk-e egyetlen sztenderdről, avagy tanácsosabb sztenderdekről beszélnünk? A nem a magyar nyelv kapcsán megjelenő sztenderddel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozó munkák is ebben a kötetben kaptak helyet.

Reméljük, hogy a kötet kedvező fogadtatásra talál, és a következő Élőnyelvi Konferenciák a megelőzőekhez hasonló szakmai színvonalon és jó hangulatban folynak majd le.

Nyitrán, 2016. március 17-én

A szerkesztők

PLENÁRIS ELŐADÁS

STANDARDIZÁLÁS¹

LANSTYÁK ISTVÁN

Bevezetés

Dolgozatomban a nyelvi standardizálás néhány kérdésével foglalkozom. Bevezetéképpen három olyan sajátosságról beszélek, melyek segítségével a standard egyértelműen elkülöníthető más nyelvváltozatoktól, és röviden ismertetem a „standard” háromféle felfogását. Dolgozatom érdemi részében a „standardizálás” fogalmát igyekszem jobban körüljárni, jellemezve a standardizálás körébe vonható nyelvalkítási eljárásokat. Az írásom alapjául szolgáló előadásban mindezen kérdések bemutatása csak bevezetésként szolgált a standarddal kapcsolatos nyelvi problémák és megoldási lehetőségeik bemutatásához, ám a terjedelmi korlátok miatt e további kérdések tárgyalásától itt el kell tekintenem².

A „standard” mibenléte

A standard nyelvváltozatnak három jellegzetes felfogásával találkozhatunk a szakirodalomban. (1) Vannak szakemberek³, akik a standardra mint eszményre tekintenek. Úgy gondolják, hogy a standard nemcsak funkcióit, hanem nyelvi jellegét tekintve is fölötte áll az összes többi nyelvváltozatnak: egyedülállóan gazdag, kiművelt, szilárd, de ugyanakkor rugalmas, a folytonos tökéletesedés irányába haladó nyelvváltozat (az ilyen megközelítésű magyar irodalomban: „belső nyelvtípus”). Különösen azok gondolkodnak így, akik fontosnak tartják a standard nemzeti-reprezentációs funkcióját, azaz a standard nyelvváltozatot úgy tekintik, mint amely az egész nyelvet, a nyelv által pedig az egész nemzetet, sőt magát a (nemzet)államot reprezentálja (vö. Bartsch 1985: 38; Gal 2006a: 15;

¹ Az írásom alapjául szolgáló kutatások a „Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločností na Slovensku” című APVV-projekt (a szerződés száma APVV-0869-12) támogatásával folynak a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Sebők Szilárd értékes észrevételeit.

² Az itt tárgyalt kérdések bővebb kifejtésére l. Lanstyák 2015b.

³ Nálunk l. pl. Bárczi 1974: 23–25; Benkő 1960: 222, 1988: 22; Gáspári 1978: 6–8; l. még Balázs 2000.3

Hübschmannová–Neustupný 1996: 89; Woolard–Schieffelin 1994: 60). A standardnak ehhez a felfogásához számtalan nyelvi ideológia kapcsolódik; egyik markáns csoportjukra a „nyelvi standardizmus” címkével lehet utalni (a nemzetközi irodalomban a kétértelmű „standard ideológia” a nevük, l. pl. Milroy 2001, 2007).

(2) Más szakemberek⁴ a standardban egy reális, ténylegesen létező nyelvváltozatot látnak, amely elvben „az egész nemzet” tulajdona, gyakorlatilag viszont elsősorban egy bizonyos társadalmi osztályhoz köthető, többnyire a társadalmi, kulturális, műveltségi vagy hatalmi elithez, amely ezt a nyelvváltozatot anyanyelvként sajátítja el, s amely társadalmi presztízsénél, valamint gazdasági, politikai, kulturális stb. hatalmánál fogva közvetlenül vagy közvetve dönt arról, mely nyelvi formák helyesek, s melyek helytelenek. A hatalom birtokosai olyan állapotokat teremtenek, hogy a standardra az egész nyelvközösségnek szüksége legyen, ezzel pedig előnyös helyzetbe kerülnek a többi társadalmi réteggel szemben, melyeknek tagjai ezt a nyelvváltozatot csak kemény munka árán tudják megtanulni. Az így felfogott standard presztízsének nem belső tulajdonságai a forrása, bár a látszat azt mutatja, hanem a társadalmi elithez és ezáltal a hatalomhoz való kapcsolódása. E felfogás hívei a standardot dialektusnak tekintik, azt a tényt hangsúlyozva ezzel, hogy tisztán nyelvi szempontból a standard nem „jobb” vagy „tökéletesebb” más dialektusoknál, ezektől csupán státuszában és funkcionális hatókörében különbözik. E felfogáshoz is kapcsolódnak nyelvi ideológiák, elsősorban olyanok, amik szemben állnak a nyelvi standardizmussal.

(3) Végül a kutatók egy része⁵ a standardot – akárcsak magát a „nyelvet”, a „nyelvváltozatot”, a „dialektust”, a „regisztert” stb. – ötléménynek (ideológiai konstruktumnak, ideologikumnak) tekinti. E kutatók szemében a nyelv és annak bármely változata, így a standard is, Szilágyi kifejezésével élve, „mondva csinált” dolog, amely azáltal létezik, hogy beszélünk róla (1996: 56 és *passim*; l. még Woolard–Schieffelin 1994: 64). Az így felfogott „standard” olyasvalami, ami „a valóságban” nem létezik, mégis van hatalma arra, hogy befolyásolja a konkrét diskurzusok megvalósulását (azaz a nyelvi eszközök kiválasztását), a különféle lakossági rétegekben, ill. beszédhelyzetekben más-más mértékben. Ebben a felfogásban a standardizálás nem más, mint ideológiai harc (Garrett–Selleck–Coupland 2011: 58). Ideológiai szempontból azokat a kutatókat, akik a nyelvet, azon belül pedig a standardot ötléménynek tekintik, leginkább azzal tudjuk jellemezni, hogy a

⁴ Pl. Bartsch 1985: 37–38; Coupland 2010: 60 és *passim*; Deumert–Vandenbussche 2003b: 458 és *passim*; Dolník 2010a: 140–146, 242–243; Haugen 1966/1998: 23; Kerswill 2006; Trudgill 1999; l. még 1992/1997: 18, 2003: 35; vö. még Armstrong–Mackenzie 2013: 5 és *passim*.

⁵ L. pl. Garrett–Selleck–Coupland 2011: 58, 60; Moschonas 2009; Szilágyi 2004: 71 és *passim*; vö. még Armstrong–Mackenzie 2013: 5; Milroy 2007: 134.

standardizmuson kívül határozottan elutasítják a reifikacionizmus és a varietizmus nyelvi ideológiáját is⁶.

A „standardnak” e három felfogása⁷ más-más ideológiákon és elméleti feltevéseken alapszik, s mindegyik segít abban, hogy megértsük azt, hogy valójában mi is történik akkor, amikor az emberek abban a hitben élnek, hogy ők egy standard nyelvváltozatot használnak, tanulnak, tanítanak, kodifikálnak, standardra javítanak egy szöveget, vagy intézkedéseket hoznak annak érdekében, hogy a standard pozícióját megerősítsék, esetleg gyöngítsék. Bár jómagam a standarddal kapcsolatosan leggyümölcsözőbbnek a harmadik felfogást érzem, ezt most mégsem érvényesíthetem, mivel ahhoz először dekonstruálnom kellene számos, a társasnyelvészetben rutinszerűen használt fogalmat. Erre e dolgozat kereti közt nyilvánvalóan nincs lehetőség.

A „standard” elhatároló jegyei

A szakirodalomban a standard nyelvváltozatnak két jellegadó sajátosságát szokták említeni: az egységességet és a sokfunkciójúságot. Jómagam az egységesség helyett inkább a standard szabályozottságát emelném ki alaptulajdonságként. A szabályozottságon és a sokfunkciójúságon kívül harmadikként a standard nagyfokú ideologizáltságát is hozzáadnám a standard jellegadó sajátosságaihoz. Eddigi vizsgálataim alapján ugyanis úgy látom, hogy a standardot e három tulajdonsága különíti el leginkább más nyelvváltozatoktól: nemcsak a regiszterektől, hanem a dialektusoktól, így pl. a nyelvjárásoktól, sőt még a standardhoz nyelvi szempontból látszólag hasonló koinétól is⁸.

(1) Szabályozottságon a formális standard normájának egyéb nyelvváltozatokénál szigorúbb körülhatároltságát, valamint „láthatóbb” és bizonyos kontextusokban többé-kevésbé kötelező voltát értjük; ennek következtében a formális standardnak más dialektusokkal összehasonlítva élesebbek a határai, s nagyobb a stabilitása. Az élesebb határok azt jelentik, hogy a standard formális közegben kevésbé közveleges, mint más nyelvváltozatok, azaz kevésbé keveredik más nyelvváltozatokkal. A stabilitás abban nyilvánul meg, hogy a standardban lassúbbak, ill. rendezettebbek a változási folyamatok, mint más nyelvváltozatokban. Ezt társasnyelvészeti szempontból úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a formális standard „megregulázása”

⁶ Az írásomban említett ideológiákat a terjedelmi korlátok miatt nem jellemezhetem, könnyen megtalálhatók viszont egy internetes fogalomtárban, l. Lanstyák 2015a. A standardizálás ideológiai hátterének részletezőbb bemutatására l. Lanstyák 2015b.

⁷ Néhány további felfogására l. Armstrong–Mackenzie 2013: 5–27.

⁸ A továbbiakban a standarddal kapcsolatban elmondottak elsősorban a standard nyelvváltozat formális stílusváltozataira érvényesek, a nem formális írott és beszélt nyelvi standardra nem, ill. csak kevésbé.

a nyelvi változatosság mértékének csökkentésére irányul, ami aztán ún. rugalmas stabilitáshoz vezet⁹. Ez az oka annak, hogy a szakirodalom nem a szabályozottságot emeli ki, hanem a nyelvi változatosság alacsony fokát, a standard „egységességét”, ám a norvég nyelvre gondolva, melynek mindkét standardjában nagyszámú váltakozó hang- és alaktani forma található (l. pl. Vonen 2012), a szabályozottság (kodifikáltság) lényegibbnek tűnik az egységességnél.

(2) A modern társadalmakban számtalan olyan nyelvhasználati szintér, ill. tevékenység létezik, amelyet a beszélők nagy része elválaszthatatlanul a standard nyelvváltozattal kapcsol össze. A standard sokkal többféle funkcióban használatos, mint más dialektusok. Ezt a jegyét nevezzük sokfunkciójúságnak vagy más műszóval funkcionális differenciáltságnak. Nyelvi szempontból a standard sokfunkciójúsága különféle regiszterek, stílusok, szövegtípusok és műfajok meglétében nyilvánul meg (l. még alább), melyek a standard nyelvváltozathoz kötődnek (Theses 1929/1983: 91). Bár (ny)elvileg a többi dialektus is alkalmas volna mindazoknak a tartalmaknak a hordozására, amiket a standard hordoz, a beszélők a többi dialektust általában mégsem érzik e tartalmak adekvát hordozóinak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a maximális funkcionális differenciáltság avagy funkcionális univerzalizmus nem a *standardnak* a sajátja, hanem a *nyelv egészéé*, ugyanis a nemstandard nyelvváltozatok is töltenek be olyan funkciókat, amiket a standard nem (Starý 1990).

(3) Nyilvánvaló tény, hogy a standard nyelvváltozathoz – létrejöttének és működésének sajátjaiból, valamint a modern társadalmakban betöltött szerepéből következően – jóval több nyelvi ideológia kapcsolódik, mint más nyelvváltozatokhoz; különösen igaz ez a fentiek közül az elsőnek említett felfogásra. Ezek az ideológiák fontos szerepet töltenek be az ún. standard nyelvi kultúrákban (a fogalomra l. Milroy 2001: 530; magyarul Szabó 2012: 18–21; l. még Silverstein 1996: 284–285 és *passim*), melyek közé tartozik a magyar nyelvközösség kultúrája is. Amint fentebb láttuk, egy részük a „nyelvi standardizmus” címke alá vonható, egy másik jellegzetes csoportjuk pedig nyelvhelyességi ideológia (l. Lanstyák 2010, 2011a).

Standardizációs tevékenységek

A standardizálás legáltalánosabb megközelítésben nem más, mint sajátos jellegű nyelvi változások előidézésére irányuló tudatos tevékenység, azaz nyelvalakítás (vö. Deumert–Vandenbussche 2003a: 1). Legfontosabb célja, hogy az érintett nyelv

⁹ A változatosság visszaszorítására, az „egységességre” l. pl. Coupland 2007: 42; Hübschmannová–Neustupný 1996: 88–89; Milroy 2001: 531, 545; Romaine 2007: 687. A rugalmas stabilitásra l. Mathesius 1932; l. még Garvin 1993/1998: 91; Hübschmannová–Neustupný 1996: 88; Theses 1929/1983: 108; vö. még Bartsch 1985: 33.

– pontosabban annak (többnyire) egyetlen változata, a standard – alkalmassá, ill. minél alkalmasabbá váljon sokféle nyelvi és nyelven kívüli funkció betöltésére, a zajmentes kommunikáció biztosításától a „nemzeti egység” szimbolikus kifejezésén, ill. a más nyelvközösségektől való szimbolikus és tényleges nyelvi eltávolodáson át egyes, a standardhoz nehezebben hozzáférő társadalmi rétegek marginalizálásáig (a standard némely funkcióira l. Garvin 1993/1998: 94–99).

Ha konkrét tevékenységek vonatkozásában akarjuk meghatározni a „standardizálást”, olyan nyelvalkító célzatú tevékenységek és folyamatok összességének tekinthetjük, melyekben az a közös, hogy fontos szerepet játszanak a standard nyelvváltozat létrejöttében, a létrejött standard implementálásában, terjesztésében, karbantartásában és fejlesztésében, valamint a standardról szóló metanyelvi diskurzusban. E tevékenységek jellemzése során, amint látni fogjuk, kitűnően hasznosíthatók a prágai iskola irodalminyelv-elméletéből és nyelvművelés-elméletéből, valamint a nyelvtervezés klasszikus elméletéből ismert, a standardizálás különféle mozzanataira, eljárásaira utaló fogalmak.

0. Koinésodás

Az elsőként említett folyamat, a koinésodás¹⁰, azért kapta a 0. sorszámot, mert szigorúan véve nem tartozik a standardizáláshoz, nélküle a standardizációs tevékenységek áttekintése mégis hiányos volna. Koinésodáson azokat a nyelvi folyamatokat értem, melyek során nyelven belüli vagy nyelvközi kontaktushelyzetben kölcsönösen érthető földrajzi vagy társadalmi dialektusok, ill. kölcsönösen érthető, közeli rokon nyelvek érintkezéséből egy új, mintegy kompromisszumos, viszonylag stabil dialektus, ill. nyelv jön létre, a koiné. Szemben a szokásos összetartással (konvergenciával), amely azzal jár, hogy az érintkező nyelvváltozatok egyre jobban hasonlítanak ugyan egymásra, de megőrzik önazonosságukat, a koinésodás eredménye egy új, addig nem létező dialektus – a folyamatban részt vevő dialektusok megszűnnek létezni (vö. Siegel 1985: 370). A létrejövő kontaktusváltozat működhet összekötő „másodnyelvként” is, de „első nyelvvé”, anyanyelvvé is válhat, kifejezve a lakosságkeveredés nyomán új közösséggé formálódott emberek új identitását.

Témánk szempontjából azért érdemes a koinéra is kitékinteni, mert azok a folyamatok, amelyek a középkorban és a korai újkor évszázadaiban egészen a felvilágosodás koráig jellemezték az irodalmi nyelvek („standardok”) kialakulását, sokkal jobban hasonlítanak az emberiség történetét alighanem végigkísérő koinésodási folyamatokra, mint a mai értelemben vett standardizálásra, amely a modern kor terméke. Ez még akkor is így van, ha az írott nyelvi egységesülés nem feltétlenül épült teljes mértékben beszélt nyelvi előzményekre, s ha nagyobb fokú tudatossággal történt

¹⁰ A koinéra és koinésodásra l. pl. Siegel 1985, 1993a, 1993b, 1995; Trudgill 1986: 107–108, 2010; magyarul Cseresnyési 2004: 173; Kalcsó 2010.

is, mint amelyet a prototipikus beszélt nyelvi koinésodásban láthatunk. A két folyamat közt a legnagyobb különbség valószínűleg az, hogy a koinésodás háttérében más nyelvi ideológiák állnak, mint a standardizálás háttérében (vö. Takeda 2002: 143).

1. Kiválasztás és (elsődleges) kodifikálás

A kiválasztás (szelektálás) korpusztervezési – egyetemesebb terminológiával korpuszalakítási – tevékenység, makroszinten a leendő standard nyelvváltozat alapjául szolgáló nyelvjárás és/vagy szociolektus kijelölését jelenti, mikroszinten pedig az egyes nyelvi változók konkrét változatainak (variánsainak) a formálódó standardba való beemelését (Bartsch 1985: 24; Haugen 1983/1998: 143–149; vö. Deumert–Vandenbussche 2003a: 4). A megfelelő nyelvváltozat, ill. konkrét nyelvi formák kiválasztása nem valamiféle „objektív kritériumok” alapján történik, hanem azt mind makro-, mind mikroszinten erőteljesen befolyásolják különféle nyelvi ideológiák, elsősorban a nyelvhelyességi ideológiák (l. Lanstyák 2015b; vö. még Haugen 1966/1998: 18; 1987: 632). A kiválasztási folyamatot motiváló legalapvetőbb nyelvi ideológia a nyelvi homogenizmus és invariabilizmus.

Társasnyelvészeti szempontból a kiválasztás az a folyamat, amely a nyelv természetes változatosságának visszaszorításához vezet (vö. Deumert–Vandenbussche 2003a: 4; Milroy 2001: 531–532, 2007: 133). A kiválasztási folyamat eredményét a főtebb már említett kodifikálás rögzíti és mintegy szentesíti, s egyszersmind elérhetővé teszi a lakosság szélesebb rétegei számára (l. Deumert–Vandenbussche 2003a: 6; Dolník 2010a: 162–166; Garvin 1993/1998: 90).

Ha a standardizálni kívánt nyelv még nem rendelkezik írásbeliséggel, vagy rendelkezik ugyan, a beszélők (mérvadó csoportjai) azonban nem elégedettek a meglévő grafikai rendszerrel, a kiválasztási, ill. kodifikálási folyamatot a grafizálás egészíti ki, azaz az érintett nyelv írásrendszerének és helyesírásának a létrehozása (l. Ferguson 1968/1971: 222–223; Haugen 1966/1998: 17, 1983/1998: 145, 1987: 630–631). A grafizálástól érdemes megkülönböztetni a literalizálást, amely egy korábban csak beszélt nyelvi formában élő nyelv elsődleges írott nyelvi változatának, regiszterének a megalkotását jelenti (Bartsch 1985: 25; Wolck 1991: 45). A beszédhelyzetbe ágyazott beszélt és a sokszor dekontextualizált írott nyelv között szükségserűek a szerkezeti különbségek, így aztán az írásrendszer megalkotása önmagában korántsem azonosítható az írott nyelv létrehozásával, annak csupán a feltételeit teremti meg (vö. Wolck 1991: 50).

2. Fejlesztés

A fejlesztés a korpuszalakítás további szakasza. Azok a munkálatok tartoznak ide, melyek révén a már létező, társadalmilag elfogadott és a nyelvhasználat bizonyos szinterein használatossá vált standard nyelvváltozat alkalmas lesz az újabb meg

újabb funkciókban való használatra, ill. meglévő funkcióinak egyre hatékonyabb ellátására. Hogyha a fejlesztésre a nyelvnek mint egésznek a szemszögéből tekintünk, azt mondhatjuk, hogy sok dialektus helyett a legtöbb esetben csak egyetlenegy van fejlesztve, a standard. Az ilyen „egyváltozatú” fejlesztés mögött a nyelvi és anyagi gazdaságosság követelményei állnak, de itt is „besegíthetnek” bizonyos nyelvi ideológiák (l. Lanstyák 2015b; vö. még Haugen 1966/1998: 22).

A fejlesztés egyik fő összetevője a funkcionális differenciálás (Havrának 1932: 41–70) vagy más terminussal funkcionális fejlesztés (Haugen 1983/1998: 148), ami nem más, mint az érintett nyelv funkcionális hatókörének kiterjesztése sajtónyelvi, szakmai, tudományos, szépirodalmi és más regiszterek, stílusváltozatok, szövegtípusok, műfajok és műnemek kifejlesztése által (vö. Deumert–Vandenbussche 2003a: 7). A mai modern társadalmakban a funkcionális fejlesztés a feltétele annak, hogy a standard főntebb említett jellegadó sajátja, a sokfunkciójúság létrejöhön és erősödjön. Milroy (2007: 134) a funkcionális fejlesztést a standardizálás egyik hajtóerejének tekinti.

A funkcionális fejlesztés a haugeni elaborálásnak (kimunkálásnak) is fő összetevője (l. Haugen 1983/1998: 148, 1987: 632–633; l. még Baldauf 1989: 6–7; Deumert–Vandenbussche 2003a: 7). Az elaborálás „sok szempontból nem más, mint a modern világ funkcióinak megfelelő normák kivitelezésének a folytatása” (Haugen 1983/1998: 146). Mint ilyen mindenekelőtt további szókincsbővítést jelent, a lexikális kifejezési eszközök differenciálódását. Emellett az elaborálás a nyelvi rendszer más síkjain is előidézhet tartós nyelvi változásokat, így elsősorban a mondatban, de más területeken is (Fishman 1983: 109; Havránek 1932: 43).

Haugen egy másfajta korpuszalakítási törekvésről is beszél, amely a standard „érzelmi és költői kifejezőképességének” a növekedését célozza (1966/1998: 22–23). Ezt mikroszinten az alább említett „intellektualizálás”-sal rímeltetve, azt kiegészítve emfatizálásnak nevezhetjük, makroszinten pedig a funkcionális fejlesztés részeként stilisztikai fejlesztésről beszélhetünk (l. még Baldauf 1989: 6–7).

A fejlesztés tárgykörébe tartozik két további fogalom, az intellektualizálás (Havrának 1932: 45–52; Theses 1929/1983: 91–92) és a modernizálás (l. Ferguson 1968/1971: 226–227; vö. még Bartsch 1985: 38; Haugen 1987: 74) is. Szemben a funkcionális fejlesztéssel, amely makroszintű tevékenység (egész nyelvváltozatokat érint), az intellektualizálás és a modernizálás inkább mikroszinten (az egyes konkrét nyelvi formák szintjén) érvényesül. A funkcionális fejlesztés tehát arra irányul, hogy a különböző tudományok, szakmák stb. művelésére rendelkezésre álljanak adekvát (anya)nyelvi regiszterek. Ezzel szemben az intellektualizálásnak az a fő célja, hogy „a nyelv” alkalmas közvetítője legyen az elvont gondolkodásnak is, például azzal, hogy az egyértelműen meghatározható fogalmaknak egyértelmű nyelvi megfelelőjük jön létre, továbbá azzal, hogy a nyelv alkalmassá válik további finom értelmi árnyalatok megkülönböztetésére, különös tekintettel az elvont fogalmakra és azok hierarchikus rendszerére (Havrának 1932: 45).

A modernizálás fontos célja, hogy mindaz, ami a fejlesztett nyelv számára mintaként szolgáló nyelvekben könnyen kifejezhető, könnyen kifejezhetővé váljon a fejlesztett nyelvben is, vagyis minél nagyobb mértékű legyen köztük a kölcsönös fordíthatóság (I. Fishman 1974: 16, 24–25, 1974/1998: 32–33; Garvin 1993/1998: 92), ill. elméleti szempontból nézve minél nagyobb legyen köztük a jelentéstaniszerkezeti egybevágóság, melynek a nagyobb fokú kölcsönös fordíthatóság a gyakorlati következménye. Innen nézve a modernizálást olyan törekvésként is meghatározhatjuk, melynek célja az adott nyelvnek más, etalonként szolgáló nyelvek szintjére való felfejlesztése (Ferguson 1968/1971: 226).

3. Nyelvművelés

A nyelvművelés nem más, mint a már létező standard nyelvváltozat „karbantartása”, határainak őrzése, a „határsértések” minimalizálása, ill. a „határsértő események” elemzése abból a szempontból, hogy ezek úgymond építő vagy romboló jellegűek-e a meglévő standard szempontjából; ez az előző kettőhöz hasonlóan szintén korpuszalakító tevékenység. Nemcsak a nyelven belüli határok őrzéséről van szó, pontosabban a standard határainak védéséről más nyelvváltozatokkal szemben, hanem a nyelvek közötti határok őrzéséről is, aminek egyik eszköze a más nyelvből származó elemek „letelepedési engedélyének” megtagadása. E korpuszalakító tevékenység mellett határőrzés folyik a diskurzusalakítás terén is, pl. a kódváltó beszédmód megőrzésével. (Vö. Gal 2006a: 19–20; 2006b: 169–170.)

A „nyelvművelés” címkéje alá vonható korpuszalakító tevékenységek egyik eszköze a létező diskurzusok, ill. sokszor inkább csak elszigetelt diskurzuselemek értékelése (a gyakorlatban inkább bírálata) és javítása (vö. Bartsch 1985: 37; Szabó 2012: 108–181 és *passim*). Némely nyelvközösségben, pl. a magyarban és a szlovákban ezeket a tevékenységeket erősen befolyásolják a különféle nyelvi ideológiák (I. Lanstyák 2015b; I. még Dolník 2010a: 192–196). Mivel ezen ideológiák alapján történő nyelvalakítás rendszerint nem áll összhangban a hétköznapi beszélők kommunikációs érdekeivel, ezekben a közösségekben a nyelvművelők tevékenysége újabb meg újabb nyelvi és társadalmi problémákat gerjeszt.

4. Standardista diskurzus

Standardista diskurzuson a „nemzeti nyelvről” – valójában a standard nyelvváltozatról – szóló metanyelvi diskurzusok összességét értem, melyeknek nyelvi célja többnyire a standardizálásban meghatározó szerepet játszó nyelvi ideológiák megerősítése, ill. végső soron a standard pozíciójának a megszilárdítása¹¹. Azokon a

¹¹ Ehhez hasonló fogalom az „ideologizálás” (I. Androutsopoulos 2010: 182), ill. „ideológiaalkotás” (I. Deumert–Vandenbussche 2003b: 461–462).

diskurzusokon kívül, melyeknek a középpontjában a standard nyelvváltozat áll, természetesen azok is a standardista diskurzus részei, amelyek a nemstandard nyelvváltozatokról szólnak, a standard háttérben, s melyeknek az értékelése rendszerint szintén a standardista ideológiára épül¹². Ily módon a standardizmust támadó diskurzusok, az antistandardista diskurzusok is részei a tágabb értelemben vett standardista diskurzusnak (Silverstein 1996).

A standardista diskurzus szélsőséges – ám egyáltalán nem szokatlan – válfaja „a nemzeti nyelvnek” mint a nemzet és a nemzeti kultúra jelképének kultikus tisztelete, imádata, a nyelvi bálványi mádás (l. Bartsch 1985: 38; Dolník 2010b: 160–174; Lanstyák 2011b; Margócsy 2006), amely szintén át van szöve különböző nyelvi ideológiákkal (l. Lanstyák 2015b). Más nyelvközösségekben a nyelv „szentségének” fő forrása a közösség vallási rendszerével való összefonódása, a nyelvi szakralizmus ideológiájával összhangban.

A standardról szóló diskurzusoknak egy további sajátos válfaja a panaszizmus, azaz panaszkodás „a nyelv” (az általában vett nyelv, de főleg a standard nyelvváltozat) „katasztrófális állapotára”, „beteg” mivoltára, a beszélők „nemtörődömségére” és „kényelemszeretetére”, arra, hogy az idegen szavak „beáramlása” miatt elveszíti „régiszeiségét”, „nemzeti jellegét” stb. Az angolszász világban e magatartás neve „linguistic complaint tradition”, s több száz éves hagyománya van (l. pl. Milroy–Milroy 2012: 24–46).

A standardista diskurzusoknak egy további jellegzetes válfaja a metanyelvi kommentár, a beszélgetőtársak beszédében található „nyelvhelyességi hibák” kipécézése, azaz a kekecizmus. Ezt sokszor nem is „a nyelv” ügyének előmozdítása motiválja, hanem az ellenfélen való felülkerekedés szándéka („aki még magyarul se tud, ne akarjon történelmi kérdésekről vitatkozni”), ennek ellenére az ilyen kritikák is a standard tekintélyének megerősítése irányában hatnak. Iskolai közegben pedig a tanár részéről megnyilvánuló kekecizmus kifejezetten a standard megerősítését célozza, bár a tanár is felhasználhatja ezt az eszközt diákjai megalázására.

5. Standard nyelvi mintadiskurzusok létrehozása

Ez a tevékenység is az új standard implementálásához, a korpuszalakítás eredményeinek terjesztéséhez tartozik. Fontos hangsúlyozni, hogy csak a nyelv-tervezők és az általuk megbízott személyek által létrehozott azon diskurzusok tartoznak ide, melyeknek a megalkotását kifejezetten fejlesztési és mintaadó célok moti-

¹² Példaként, de mintaként is érdemes megemlíteni Androutopoulos (2010) tanulmányát, melyben a németországi német etnolektusokról szóló németországi diskurzusokat mutatja be és elemzi rendkívül tanulságosan. Magyar viszonylatban Szabó Tamás Péter munkája (2012) jelentős hozzájárulás a standardista metanyelvi diskurzusok (egyik típusának) vizsgálatához. Vö. még Rutten–Vosters–Vandenbussche 2014: 8.

válták (vö. Fishman 1974: 25). Ilyen például fontos idegen nyelvű szépirodalmi alkotások vagy szakkönyvek lefordítása az új nyelvre, ill. a standardra, de ide sorolhatjuk a különféle műfajok elsajátítását célzó mintaszövegek létrehozását is (pl. üzleti levél, beadvány, önéletrajz, ajánlás), mivel ezek a műfajok hordozója a standard nyelvváltozat, így tanításuk a standard funkcionális differenciálódása révén létrejövő új regiszterek, szövegtípusok, műfajok terjesztését is szolgálja.

A nagyobb lélegzetű munkák, különféle műfajú műalkotások létrehozása mint a standard nyelvváltozat fejlesztésének eszköze a magyar nyelvközösségben a nyelvújítás korszakában játszott fontos szerepet; az így létrejött szövegek számottevő része idegen nyelvekből (németből, franciából) való fordítás (vö. Benkő 1982: 26–27; Tolnai 1929: 101–102, 149–150).

6. A standard elsajátítása, illetve tanulása

A standard elsajátítását első dialektusként, ill. tanulását második dialektusként vagy második, olykor idegen nyelvként szintén érdemes standardizálási tevékenységnek tekinteni (vö. Deumert–Vandenbussche 2003b: 459–460). Ez nemcsak akkor jelenti egyszersmind a standard implementálását, konkrétan terjesztését, amikor nyelvjárási anyanyelvű beszélők sajátítják el vagy tanulják meg a standardot második dialektusként vagy második, olykor idegen nyelvként, hanem akkor is, amikor nyelvjárási anyanyelvű, de későbbi életük során kettősnyelvűvé vált – azaz a standardot is beszélő – szülők a standardot adják át anyanyelvként gyermekeiknek (a kettősnyelvűsége I. Kiss 1994), sőt az is a standard terjesztésének tekinthető, ha a standard nyelvben (annak informális változatában) szocializált szülők adják át ezt a nyelvváltozatot az új nemzedéknek, hiszen új beszélők válnak a standard hordozóivá.

7. A standard terjesztése vagy erősítése újabb nyelvhasználati színtereken

A standard terjesztése és erősítése újabb meg újabb nyelvhasználati színtereken szintén a standardizálás implementálási szakaszához tartozik; ennek az előző pontban említett elsajátítás/tanulás is része. Ám a standard nemcsak elsajátítás útján terjedhet, hanem azáltal is, hogy a standardot már beszélő emberek egyre inkább a standardot választják a nyelvjárások vagy más nemstandard nyelvváltozatok rovására olyan nyelvhasználati színtereken, amelyeken korábban nemstandard nyelvváltozatok voltak (inkább) használatosak. A standard további terjesztését szolgálja az a tény is, hogy az újonnan létrejövő nyelvhasználati színtereken (pl. az újabb tudományágakban, szakmákban vagy szórakozási formákban) eleve a standard nyelvváltozat válik jelöletlen kóddá.

A standard terjesztésének eszköze a státuszalakítás és a presztízsalakítás. Mindkettőnek jellegzetes példája a szlovák államnyelvtörvény, melynek kettő

célja van: az egyik a szlovák nyelv helyzetének megerősítése a kisebbségi nyelvek rovására (I. Szabó Mihály 2011), másrészt a szlovák nyelv standard változatának megerősítése a szlovák nyelvjárássok, esetleg más nyelvváltozatok rovására (Dolník 2010a: 166–168).

8. Diskurzusalakítás

A diskurzusalakítás a standardizálás kontextusában az a tevékenység, melynek során a nyelvközösség tagjai saját diskurzusaikat vagy mások által létrehozott diskurzusokat monitorozzák és javítják, hogy összhangban legyenek a (formális) standard nyelvi normával (vö. Haugen 1987: 632; Jernudd 1983: 352–358; Lanstyák 2007: 146–147). Ez a tevékenység része a 6. pont alatt említett standardelsajátításnak és -tanulásnak is, hiszen nyelvelsajátítás, ill. nyelvtanulás nincs anélkül, hogy a beszélő saját magát ne javítaná, ill. ne javítanák őt mások, tanárok vagy más beszédpартnerek. Ezenkívül a javítás a nyelvműveléshez is hozzátartozik.

Az elmondottak ellenére a diskurzusalakítást külön pontként is szükséges számon tartani, mivel legjellemzőbb területe az írott nyelvi termékek nyelvi lektorálása, amely nem sorolható az előbbi kategóriákba. A sokszor nagy tömegekhez eljutó írott nyelvi diskurzusokból így szűrik ki az „oda nem való”, azaz nemstandardnak tartott elemeket, amivel nemcsak a szerző nyelvhasználatát alakítják, hanem közvetve az olvasókét is, akik így a nemstandard formákkal sokkal ritkábban találkoznak (legalábbis a nagyközönségnek szánt írott nyelvi diskurzusokban), mint ha nem létezne ilyen tevékenység. Ez a tevékenység is határőrzés.

Összegzés

Dolgozatomban a nyelvi standardizálást összetett nyelvalakítási folyamatnak tekintem, amely különféle tevékenységekből áll. Közös bennük, hogy szerepük van a standard nyelvváltozat létrehozásában és/vagy terjesztésében és/vagy továbbfejlesztésében. Az ilyen értelemben vett standardizálás tehát nem zárul le a standard nyelvváltozat elsődleges létrehozásával és elterjesztésével, hanem utána is folytatódik (vö. Milroy 2001: 534; Szabó 2012: 19), még ha az egyes tevékenységek különböznek is abban, hogy a standard életének mely szakaszában vannak jelen markáns módon.

A dolgozatomban említett tevékenységek közül talán a mintadiskurzusok létrehozása kötődik leginkább az elsődleges standardhoz: amint növekszik a standard nyelvű írásbeliség, a mintadiskurzusok jelentősége annál inkább csökken, bár új regiszterek, műfajok stb. megjelenésével elvileg újra kaphat szerepet. A kiválasztásra folyamatosan szükség van, mivel a nyelvi és társadalmi változások során létrejövő minden egyes neologizmusokkal kapcsolatban döntést „kell” hozni arra nézve, hogy bekerülhetnek-e a standardba vagy sem. A fejlesztést szintén a társadalmi,

technikai, gazdasági stb. változások teszik szükségessé az új vagy továbbalakuló regiszterek területén; a szaknyelvek „fejlődése” már a természetéből következően sem lehet teljesen spontán folyamat. A nyelv művelést az új beszélők nyelvi szocializációja is megköveteli a standardizmus híveinek szemében, s nyilvánvalóan folyamatosan zajlik a diskurzusalakítás is; amíg van standard, addig diskurzusalakításra is szükség van. Ugyanezen okokból termelődnek újra a standardista diskurzusok is: ezekre szükség van ahhoz, hogy a standard(izmus) az új nemzedékek nyelvi tudatában is elfoglalja „méltó” helyét, és így befolyásolja nyelvhasználatukat. Természetesen a standardelsajátítás is folyamatos feladat, az új nemzedékek érkezésével, valamint kisebb mértékben a más anyanyelvűek magyartanulásával kapcsolatban. Legfeljebb a standard terjesztése válhat időszerűtlenné, miután minden olyan helyen egyeduralkodóvá válik, ahol azt a standardizmus hívei szükségesnek tartják.

Hivatkozások

- Androutsopoulos, Jannis 2010. Ideologizing ethnolectal German. Johnson, Sally–Milani, Tommaso M. szerk.: *Language Ideologies and Media Discourse. Texts, Practices, Politics*. London–New York: Continuum International Publishing Group.
- Armstrong, Nigel–Mackenzie Ian E. 2013. *Standardization, Ideology and Linguistics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Balázs Géza 2000. A média nyelvi normája. *Magyar Nyelvőr* 124/1, 5–24.
- Baldauf Jr., Richard B. 1989. Language Planning: Corpus Planning. *Annual Review of Applied Linguistics* 10, 3–12.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvűvelésünk*. Budapest: Gondolat.
- Bartsch, Renate 1985. The influence of language standardization on linguistic norms. *Studia Linguistica* 39/1, 23–50.
- Benkő Loránd 1960. Irodalmi nyelvünk fejlődésének főbb vonásairól. Benkő Loránd szerk.: *Anyanyelvi műveltségünk. A pécsi nyelvűvelő konferencia anyaga*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 221–238.
- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében*. Budapest: Akadémiai Kiadó. *Nyelvtudományi Értekezések* 113. sz.
- Benkő Loránd 1988. Irodalmi nyelv – köznyelv. Kiss Jenő–Szűts László szerk.: *A magyar nyelv rétegződése I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 15–33.
- Coupland, Nikolas 2010. Language, ideology, media and social change. *Swiss Papers in English Language and Literature* 24, 55–79.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003a. Standard languages. Taxonomies and histories. Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim szerk., *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 1–14.

- Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim 2003b. Research directions in the study of language standardization. Deumert, Ana–Vandenbussche, Wim szerk., *Germanic Standardizations. Past to Present*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins. 455–469.
- Dolník, Juraj 2010a. *Teória spisovného jazyka, so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda.
- Dolník, Juraj 2010b. *Jazyk, človek, kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Ferguson, Charles A. 1968/1971. *Language Development. Language Structure and Language Use*. Essays by Charles A. Ferguson. Selected and Introduced by Anwar S. Dil. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Fishman, Joshua A. 1974. Language Planning and Language Planning Research: The State of Art. Fishman, Joshua A. ed., *Advances in Language Planning*. The Hague–Paris: Mouton. 15–33.
- Fishman, Joshua A. 1983. Modelling Rationales in Corpus Planning: Modernity and Tradition in Images of the Good Corpus. Cobarrubias, Juan–Fishman, Joshua A. szerk.: *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton Publishers. 107–118.
- Gal, Susan 2006a. Migration, Minorities and Multilingualism: Language Ideologies in Europe. Mar-Molinero, Clare–Stevenson, Patrick szerk.: *Language Ideologies, Policies and Practices. Language and the Future of Europe*. Basingstoke, Palgrave: Macmillan. 13–27.
- Gal, Susan 2006b. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14/ 2, 163–181.
- Garrett, Peter–Selleck, Charlotte–Coupland, Nikolas 2011. English in England and Wales: Multiple ideologies. Kristiansen, Tore–Coupland, Nikolas szerk.: *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus Press. 57–65.
- Garvin, Paul 1993/1998. A nyelvi sztenderdizáció. Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas Kiadó. 87–99.
- Gáspári László 1978. *Irodalmi nyelvünk és előzményei*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Haugen, Einar 1966/1998. Nyelvészet és nyelvi tervezés. Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas Kiadó. 11–29.
- Haugen, Einar 1983/1998. A korpusztervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas Kiadó. 143–160.
- Haugen, Einar 1987. Language Planning. Ammon, Ulrich–Dittmar, Norbert–Mattheier, Klaus J. szerk.: *Sociolinguistics*. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Havránek, Bohuslav 1932. Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. Havránek, Bohuslav–Weingart, Miloš szerk.: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich a. s. 32–84.

- Hübschmannová, Milena–Jiří V. Neustupný 1996. The Slovak-and-Czech dialect of Romani and its standardization. *International Journal of the Sociology of Language* 120, 85–109.
- Jernudd, Björn H. 1983. Evaluation of Language Planning – What Has the Last Decade Accomplished? Juan–Fishman, Joshua A. szerk.: *Progress in Language Planning. International Perspectives*. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton Publishers. 345–378.
- Kalcsó Gyula 2010. *Koinésodás a korai magyar nyelvű nyomtatott írásbeliségben*. Kézirat.
- Kerswill, Paul 2006. *RP, Standard English and the standard/non-standard relationship*. Britain, David ed., *Language in the British Isles* (2nd edn.). Cambridge: Cambridge University Press. 34–51. <http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/kerswill/pkpubs/Kerswill2006RPStandardEnglish.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 18.)
- Kiss Jenő 1994. Kétnyelvűség, kettősnyelvűség és diglosszia. *Magyar Nyelv* 110, 81–85.
- Lanstyák István 2007. A szervezett nyelvalakítás válfajai. Mészáros András szerk.: *Emlékkönyv Turczel Lajos 90. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 141–162.
- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin szerk.: *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. 117–145. Pozsony/Bratislava: Stimul. <http://stella.uniba.sk/texty/HUNZbornik.pdf> (Utolsó letöltés: 2015. április 29.)
- Lanstyák István 2011a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. Misad Katalin–Cseh Zoltán szerk.: *Nova Posoniensia*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 13–57.
- Lanstyák István 2011b. Nyelvi problémák és nyelvi ideológiák. Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán–Márku Anita szerk.: *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. Budapest–Beregszász: Tinta Könyvkiadó–II. Rákóczi Ferenc Kárpátjai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. 48–58.
- Lanstyák István 2015a. *Nyelvi ideológiák* (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf (Utolsó letöltés: 2015. április 29.)
- Lanstyák István 2015b. A standardizálás mint nyelvalakító tevékenység. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 17/2.
- Margócsy István 2006. „Istennőm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!” A magyar nyelv kultikus megközelítései. *Beszélő* 11/10, 95–109; 11/11, 90–98. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/istennom-vegzetem-mindenem-magyar-nyelv> <http://beszelo.c3.hu/cikkek/istennom-vegzetem-mindenem-magyar-nyelv-0> (Utolsó letöltés: 2015. január 29.)

- Mathesius, Vilém 1932. O požadavku stability ve spisovném jazyce. Havránek, Bohuslav–Weingart, Miloš szerk.: *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich a. s. 14–31.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 530–555.
- Milroy, James 2007. The ideology of the standard language. Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter szerk.: *The Routledge Companion To Sociolinguistics*. London–New York: Routledge. 133–139.
- Milroy, Lesley 2001. Britain and the United States: Two Nations Divided by the Same Language (and Different Language Ideologies). *Journal of Linguistic Anthropology* 10/1, 56–89.
- Milroy, James–Milroy, Lesley 2012. *Authority in Language. Investigating Standard English*. London–New York: Routledge. (4rd edition.)
- Moschonas, Spiros 2009. “Language Issues after the Language Question: On the Modern Standards of Standard Modern Greek”. Georgakopoulou, Alexandra–Silk, Michael szerk.: *Standard Languages and Language Standards: Greek, Past and Present*. London: King’s College–Centre for Hellenic Studies.
- Mühlhäusler, Peter 1993. German koines: artificial and natural. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 81–90.
- Romaine, Suzanne 2007. Linguistic diversity and language standardization. Hellinger, Marlis–Pauwels, Anne szerk.: *Handbook of Language and Communication: Diversity and Change*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. 685–713.
- Siegel, Jeff 1985. Koines and koineization. *Language in Society* 14, 357–378.
- Siegel, Jeff 1993a. Introduction: controversies in the study of koines and koineization. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 5–8.
- Siegel, Jeff 1993b. Dialect contact and koineization. Review article. *International Journal of the Sociology of Language* 99, 105–121.
- Siegel, Jeff 1995. Koines and koineization. *Language in Society* 14/3, 357–378.
- Silverstein, Michael 1996. Monoglot “Standard” in America: Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony. Brenneis, Donald–Macaulay, Ronald K. S. szerk.: *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Boulder–Colorado: Westview Press. 284–306.
- Starý, Zdeněk 1990. In nomine functionis et standardisationis. *International Journal of the Sociology of Language* 86, 127–142.
- Szabó Tamás Péter 2012. „*Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos*“. A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében. Duna-szerdahely: Gramma. <http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf>
- Szabómihály Gizella 2011. A szlovák nyelvpolitika és a nyelvhasználat jogi szabályozása Szlovákiában a rendszerváltás után. Szabómihály Gizella–Lanstyák

- István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 11–26.
- Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben, különös tekintettel a fonológiára*. Kolozsvár: Erdéli Múzeumegyesület.
- Takeda, Reiko 2002. A study of dialect levelling in some fifteenth-century Yorkshire documents. Nelson, Diane ed., *Leeds Working Papers in Linguistics and Phonetics* 9, 141–157. http://www.leeds.ac.uk/arts/info/125154/leeds_working_papers_in_linguistics_and_phonetics/1947/volume_9_2002 (Utolsó letöltés: 2015. április 7.)
- Theses 1929/1983. Prague Linguistic Circle: Theses presented to the First Congress of Slavists held in Prague in 1929. Wachek, Josef szerk.: *Praguiana. Some Basic and Less Known Aspects of the Prague Linguistic School*. Praha: Academia Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences. 77–120.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás elmélete és története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Trudgill, Peter 1986. *Dialects in Contact*. Oxford–New York: Basil Blackwell Ltd.
- Trudgill, Peter 1999. Standard English: what it isn't. Bex, Tony–Watts, Richard J. szerk. *Standard English: the Widening Debate*. London: Routledge. 117–128.
- Trudgill, Peter 2010. Contact and Sociolinguistic Typology. Hickey, Raymond ed., *The Handbook of Language Contact*. Oxford: Blackwell. 299–319.
- Tuten, Donald N. 2007. Koineization. Llamas, Carmen–Mullany, Louise–Stockwell, Peter szerk.: *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London–New York: Routledge.
- Vonen, Arnfinn Muruvik 2012. Diversity and democracy: written varieties of Norwegian. Vatvedt Fjeld, Ruth–Torjusen, Julie Matilde szerk.: *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress 7–11 August, 2012, Oslo*. Oslo: Department of Linguistics and Scandinavian Studies, University of Oslo. 19–30.
- Wolck, Wolfgang 1991. The standardization of Quechua: Some problems and suggestions. Gleich, Utta von–Wolff, Ekkehard szerk.: *Standardization of national languages. Symposium on language standardization, 2-3 February 1991*. 43–54.
- Woolard, Kathryn A.–Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23, 55–82.

STANDARD
VAGY
STANDARDOK

SZTENDERD ÉS KÉTNYELVŰ TULAJDONNÉV-HASZNÁLAT¹

BAUKO JÁNOS

A *sztenderd/standard* valamely nép, nyelvközösség nyelvhasználatában a legfontosabb, mintának tekintett változat (ÉKsz. 2003: 1198). A tulajdonnevekkel foglalkozó magyar szakirodalomban a *sztenderd* szó helyett gyakrabban használatos a *standard* lexéma. A *standard* szó magyar nyelvben való gyakoribb előfordulására utal pl. az is, hogy a „Szinonimák, rokon értelmű szavak adatbázisá”-ban (főszerk. Kiss Gábor) nem szerepel a *sztenderd* szó. A szinonimatár a *standard* szó kettős szófajiságára utal. Főnévi jelentése 'szabvány, előírás, mérce, etalon | szinteredmény, teljesítményszint', és melléknévi jelentése 'szabványos, előírásos, mértékadó, normatív; állandó, rendszeres, megszokott'. Az adatbázisban a *standard(izál)* szó a következő címszavak szócikkében jelenik meg: **állandósít, átlag, egységesít, előírásos, mérték, mértékadó, mérvadó, minta, normatív, rendszeres, rendszeresít, szabályszerű, szabvány, szabványos, szint.**

A standardizációnak Lanstyák István (2009: 11) szerint kétféle (egymással szoros összefüggésben lévő) megvalósulási formája lehetséges: 1. A standardizálódás az a spontán folyamat, melynek során egy nyelv különféle változataiból bizonyos elemek és formák egyre inkább használatosak lesznek a formális írott (és formális beszélt) nyelvben, míg mások ezzel párhuzamosan kiszorulnak belőle. 2. A standardizálás a standard nyelvváltozat létrehozására, illetve továbbfejlesztésére irányuló tudatos nyelvvalakító törekvéseket foglalja magába. A standardizálás egyik fontos eszköze a kodifikáció, a standard normájának rögzítése szótárakban, nyelvtanokban, helyesírási szabályzatokban, nyelvhasználati kézikönyvekben.

A tulajdonnevek standardizációja elsősorban a hivatalos szintéren való használatukat érinti. A standard, standardizált / *sztenderd*, *sztenderdizált* tulajdonnév szinonimájaként a hivatalos név, hivatalos tulajdonnév (hivatalos személy-, hely-, intézménynév) kifejezés is használatos a névtani irodalomban. A *sztenderdizáció* célja a névhasználat szabványosítása, egységesítése. A hatósági szabályozás, a standardizálás biztosítja a tulajdonnév alaki állandóságát.

¹ Készült a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

A tulajdonnevek használatát befolyásolja a névpolitika, amely a személynevek anyakönyvezését, a hivatalos hely- és intézménynév-használatot törvények által szabályozza.

A kisebbségek nyelvi jogai közé tartozik a kisebbségi tulajdonnév-használat is. A Kárpát-medencében kisebbségként élő magyarság névhasználatára jellemző a kétnyelvűség, hiszen kétnyelvű közösségként a tulajdonneveket nemcsak kisebbségi nyelvű (anyanyelvi), hanem államnyelvi formában is használják. Az egyes országokban a két- vagy többnyelvű tulajdonnévpárok hivatalos használata bizonyos törvényekhez, jogi előírásokhoz van kötve.

A továbbiakban a szlovákiai névtörvényekre, illetve a szlovákiai magyarságra vonatkozó névhasználat hivatalos szintéren való szabályozására mutatunk rá.

A kisebbségi névhasználatra erős hatást gyakorolnak a többségi névminták. A többségi hatalom korlátozhatja a kisebbségi nyelvű tulajdonnevek nyilvános használatát. Ezzel kapcsolatban születtek a 90-es években a „*táblaháború*” és „*névháború*” kifejezések, amelyek a hely- és személynevek hivatalos használatára vonatkoztak (l. Zalabai 1995). Szlovákiában a rendszerváltozást (1989) követően fokozatosan bővültek a kisebbségek nyelvi jogai, s ezáltal névhasználati jogai is. A vonatkozó névpolitikai, névtervezési kérdésekről több tanulmányban olvashatunk (vö. Bauko 2011; Horony–Orosz–Szalay 2012; Lanstyák–Szabó Mihály 2002; Majtán 1998; Vančoné Kremmer 2006; Vörös F. 2004, 2007, 2013; Vörös O. 2004, 2007; Vörös–Simon 2006), a magyar tulajdonnevek standardizációjával elsősorban Szabó Mihály Gizella (2005, 2007a, b, 2008, 2009, 2011a, b, 2013) foglalkozott.

A szlovákiai magyarok névhasználatára hatással van a magyar–szlovák kétnyelvű környezet, s a két nyelv érintkezése, kölcsönhatása következményeként a tulajdonnévkészletben megjelennek a kontaktusjelenségek (vö. Lanstyák 2013). A szlovákiai magyarokra a magyardomináns kétnyelvűség (a magyar nyelvtudásuk jobb, mint a szlovák) a jellemző, s ez a névhasználatban is megmutatkozik. Minél kisebb mértékben szorulnak rá a másik nyelv használatára, annál inkább anyanyelvdomináns a kétnyelvűségük és a tulajdonnév-használatuk is. A magyardomináns névhasználat elsősorban a nem hivatalos szóbeli és írott nyelvi szintérhez kötődik. Ez azzal függ össze, hogy a szlovákiai magyarok nagy része olyan településeken él, melyekben a helyi lakosság többségét teszi ki (egyes helyeken több mint 90%-át), a mindennapok során gyakrabban használják a magyar nyelvet, a magyar névformákat. A hivatalos írásbeli ügyintézés során a szlovákiai magyarok névhasználatára szlovákdomináns, a névhasználók az államnyelvi (többségi) névmintákhoz alkalmazkodnak. A szlovákiai magyarok az adott kommunikációs helyzetnek megfelelően képesek használni a magyar és szlovák tulajdonnévformákat, de a magyar nyelvű szövegek környezetbe szlovák névalakok, a szlovák nyelvű kontextusba magyar névformák is kerülhetnek. A kétnyelvű névhasználók mentális lexikonában két (vagy több) nyelv névkincse található, s a tulajdonnevek egyik vagy másik nyelvből való aktiválása, kiválasztása, használata a társadalmi környezettől, a kommunikációs helyzet-

től (formális vagy informális) és partnerektől, pragmatikai tényezőktől függ. A szlovákiai magyarok kétnyelvűségéből adódik az egyes nyelvekhez kötődő kettős személynév-, valamint a kétnyelvű hely- és intézménynév-használat.

Személynevek

Szlovákia 1993-as megalakulását követően születtek meg a személynevek anyakönyvezését szabályozó törvények: a keresztnév- és családnévről szóló 1993. évi 300. számú és az anyakönyvekről szóló 1994. évi 154. számú többször módosított törvények, melyek lehetővé teszik a keresztnév anyanyelven való anyakönyvezését, illetve a régebben szlovákul anyakönyvezett név kisebbségi névalakra való átírását, valamint a nem szlovák nemzetiségű nők számára a családnév *-ová* toldalék nélküli bejegyzését.

A szlovákiai magyarokra a kettős személynévhasználat a jellemző. A hivatalos (formális) szinten a szlovákos névformák használata dominál, ekkor a névsorrend keresztnév + családnév, és a nők családnévéhez az *-ová* végződés kapcsolódik; a nem hivatalos (informális) szinten (írásban és élőnyelvben egyaránt) a magyaros névformák kerülnek előtérbe, ekkor a névsorrend családnév + keresztnév, és a nők családnévéhez nem járul az *-ová* végződés: pl. *Nagy Katalin – Katarína Nagyová, Tóth Pál – Pavol Tóth*. Magyar nyelvű kontextusban a magyar névformákat részesítik előnyben, a szlovák nyelvet elváró kontextusban pedig a többségi nyelvhez alkalmazkodó névalakokat használják (vö. Szabómihály 2008). A szlovákiai magyarok többsége elfogadja személynévének kétféle alakváltozatban való használatát, mindkét névforma identitásuk szerves részét alkotja.

Azokon a településeken, ahol a magyar nemzetiségű lakosok alkotják a helyi lakosság nagyobb részét, növekvőben van a magyaros anyakönyvi bejegyzések aránya. Egyes településeken az újszülöttek keresztnévének a bejegyzése magyardomináns, a szülők többnyire anyanyelvi változatban anyakönyveztetik gyermekük nevét (l. Bauko 2013). Egyes keresztneveknek nincs szlovák névmegfelelőjük, csak a magyar nemzetiségűek körében fordulnak elő, etnikai identitásjelölő funkciójuk van (l. Bauko 2014): *Anikó, Csenge, Csilla, Csongor, Emese, Enikő, Napsugár, Ödön, Örs, Szabolcs, Tünde, Virág, Zalán, Zoltán, Zsolt, Zsombor*. A szlovákiai magyar szülők névadásában megfigyelhető az a tendencia is, hogy olyan keresztnévet választanak gyermeküknek, amely mind a magyar, mind a szlovák nyelvben azonos alakváltozatban használatos, elkerülvén ezáltal a név átírásával, fordításával kapcsolatos bonyodalmakat (vö. Kontra 1990: 109): pl. *Albert, Andrea, Angelika, Anna, Dávid, Júlia, Laura, Linda, Mária, Patrik, Tamara, Tibor, Viktória*.

A szlovákiai anyakönyvi hivatalokban a keresztnév bejegyzésekor elsősorban a Milan Majtán–Matej Považaj (1998) szerzőpáros által írott *Vyberte si meno pre svoje dieťa* 'Válasszon keresztnévet gyermekének' névkönyvet használják, amely tartalmaz magyar névváltozatokat is. Néhány szlovákiai magyar település

anyakönyvi hivatalában megtalálható Ladó János–Bíró Ágnes (1998) *Magyar utónévkönyv* című névszótára is. A szlovákiai anyakönyvi hivatalokban egyéb névforrásokat is használnak, amelyek online elérhetők az interneten. Minden olyan keresztnévet bejegyeznek az anyakönyvbe, mely megtalálható a *www.babynames.com*, vagy a *www.babynology.com* weboldalon. A szlovák televízióban 2014 októberében egy anyakönyvvezető nyilatkozott a nevek bejegyzését illetően. Arra a kérdésre, hogy bejegyezhetnék-e Szlovákiában pl. a *Lucifer* nevet (Oroszországban egy újszülöttnak adott név alapján), az anyakönyvvezető igenlő választ adott, mivel az adott név férfinévként megtalálható a *www.babynology.com* honlapon. Szlovákiában nem létezik olyan interneten elérhető hivatalos névjegyzék, mint Magyarországon², amely az országban anyakönyvezhető keresztnévek listáját tartalmazná. A szlovákiai kisebbségekhez tartozó kétnyelvű személyek a keresztnévválasztás során gazdagabb névkincsből, a kisebbségi és többségi (illetve egyéb idegen nyelvekből származó) névállományból egyaránt válogathatnak. Egyes országokban eltér az anyakönyvezhető (standard) keresztnévek állománya: pl. Amerikában sokkal szabadabb a névválasztás, mint az európai államokban, ahol „előre meghatározott”, már meglévő (állandóan bővülő) névtárból választanak a névadók.

Szlovákiában az 1989-es rendszerváltozást követően megfigyelhető az egyedi, ritkább nevek bejegyzésére való törekvés, növekszik az anyakönyvezett keresztnév-változatok száma. Különböző alakváltozatokban lettek bejegyezve a szlovákiai anyakönyvekbe pl. az *Angelika – Angelica, Angelicue; Cyntia – Cynthia, Cintia, Cinthia, Syntia, Synthia; Elizabet – Elizabeth, Elisabeth; Jázmin – Jazmína, Jazmina, Jazmin, Jasmín, Jasmína, Jasmine, Jasminka, Yasmin, Yasmína, Yasemin, Yassmine; Jennifer – Jenifer, Dženifera; Jessica – Jesika, Jesica, Džesika, Jessika; Kiara – Kiarra, Ciara, Chiara; Nikol – Nicol, Nicola, Nicole; Scarlett – Scarlet, Skarleta; Szófia – Sofia, Sofie, Sofija, Sophia, Sophie, Szofi; Viktória – Victoria, Viktoria, Victória, Viktorie* keresztnévek. Magyarországon az említett utónévformák közül csak a magyaros helyesírású, sztenderd alakváltozatok anyakönyvezhetők: *Angelika, Szintia, Elizabet, Jázmin, Dzszenifer, Dzsesszika, Kiara, Nikol, Szkarlett, Szofia, Szófia, Szofi, Viktória*.

Ma legfeljebb három keresztnév anyakönyvezhető Szlovákiában. A kettős keresztnévek bejegyzése divatossá kezd válni az utóbbi években, a hármas keresztnévadás lehetőségét azonban ritkán használják ki a szülők. A kettős keresztnév utalhat a vegyes házasságban élő szülők névadásban történő megegyezésére. Az első

² A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete által anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzéke elérhető az intézet honlapján: <http://www.nytud.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/index.html>. A névjegyzék tartalmazza a Nyelvtudományi Intézet által 1997-ben összeállított névlistát, valamint mindazokat a neveket, amelyeket az intézet 1997 óta bárki számára anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített, állampolgárságra és nemzetiségre való tekintet nélkül. A névjegyzék folyamatosan frissítve, bővítve van.

keresztnév magyar, a második szlovák formában (*Balázs Imrich, Hajnalka Zlatica, Péter Miroslav*), illetve az első keresztnév szlovák, a második magyar alakváltozatban (*Adam Tamás, Július Máté, Juraj Zoltán*) lehet anyakönyvezeve. A vegyes kettős keresztnevet viselők a hivatalos érintkezésben az első helyen szereplő nevet használják. Az elsőként magyaros formában bejegyzett keresztnév által a hivatalos névhasználat is magyardomináns lesz.

Helynevek

A szlovákiai magyar helységnevek standardizálásakor alkalmazott elvekkel Szabó Mihály Gizella foglalkozott (2013). A standardizálás az a folyamat, amely során valamely hatóság egy földrajzi objektum számára hivatalos nevet állapít meg. A standardizáció során a helynevek egységes megadását szolgáló szabványok és szabályok meghatározott készletének létrehozása a megfelelő hatóság által történik (l. Bölskei 2012a, 2012b).

Egyazon helységnek esetenként több neve is használatos lehet, eltérő nevek szerepelnek a településnév-azonosító szótárakban, lexikonokban, térképeken és internetes adatbázisokban. Ugyanazt a denotátumot tehát többféle magyar névvel nevezzük meg, ezáltal meggyengül a tulajdonnév alapvető funkciója, az egyedítés és az azonosítás; a denotátum azonosítására egyre inkább csak a többségi nyelvű név alkalmas és használatos (Szabó Mihály 2011a: 437).

Szlovákiában az 1994. évi 191-es számú táblatörvény (később az 1999. évi 221. számú kormányrendelet) szerint a kisebbségek lakta települések helységnevtábláján a hivatalos szlovák megnevezés mellett a kisebbségiek által használt másnyelvű változat is helyet kap, ha a helyi kisebbség meghaladja a lakosság 20%-át. A magyarlakta települések nevét magyarul a település kezdetét és végét jelző közúti táblán (kék színű alapon fehér betűvel) a település szlovák neve alatt kell feltüntetni.

Az 1994-es településnév-jegyzékben található magyar neveknek mintegy az egyötöde (száznál valamivel több) vagy nem egyezik az adott település utolsó hivatalos magyar nevével, azaz az 1913-as vagy az 1944-es helységnevtárban szereplő névvel, vagy olyan település neve, amely a második világháború után alakult, esetleg a hatvanas években keletkezett összevonással. Ezek számára mesterséges szlovák nevet állapítottak meg, s a jegyzékben magyar fordításuk szerepel, pl. *Iffjúságfalva / Dedina Mládeže, Vágfüzes / Vrbová nad Váhom, Gömörfalva / Gemerská Ves, Gömörliget / Gemerský Sad* (Szabó Mihály 2013: 58).

Az 1994-es táblatörvény melléklete hiányosan tartalmazta a kisebbségi nyelveken megjelölhető (több esetben hibás helyesírással lejegyzett) települések jegyzékét, nem tüntette fel a szlovák személyiségekről elnevezett településeket (pl. *Ógyalla / Hurbanovo, Párkány / Štúrovo*). Az újabban jóváhagyott 2011-es helységnevjegyzék (a kormányhatározat száma 534/2011) kisebb módosításokkal az 1994-es helységnevjegyzékben szereplő névváltozatokat ismétli meg (a helyesírási és egyéb

hibák nélkül), s az akkori jegyzékből hiányzó helységneveket is feltünteti (bővebben I. Szabómihály 2011a), ennek ellenére nem teljes a lista, mivel kimaradt belőle az *Ebed / Obid* (Érsekújvári járás) helységnév. A homonimák száma csökkent, legalábbis a mai Magyarország és a környező országok területén napjainkban is ténylegesen használt magyar helységnevek tekintetében (továbbra is ilyen homonim pl. *Szentspéter* (Svätý Peter), *Bese* (Beša), *Fegyvernek* (Zbrojníky), *Baracska* (Bardoňovo).

Az 1948-as helységnévrendezés során Szlovákiában 710 – zömmel magyar – település szlovák nevéet változtatták meg, illetve jogilag megszüntették a kisebbségi nyelvű helységnevek használatát. A szlovák nevek döntően másodlagosak, sőt nagyrészt mesterségesen alkották meg őket, hiszen egyes településeken nem volt szlovák lakosság (vagy csak kis számú), így nem is lehetett természetesen kialakult szlovák neve a településnek. 1989 után az önkormányzatok arra törekedtek, hogy a magyar névhez jobban hasonlító szlovák hivatalos névre (többnyire az 1920-ban megállapított helységnévre) változtassák a település nevéet (I. Szabómihály 2011a). Az érvényes helyi népszavazások után a szlovák törvényhozás egyes esetekben jóváhagyta a település névváltoztatási kérelmét, de több önkormányzat helységnév-változtatási kérvényét elutasította. A legutóbbi sikeres helyi népszavazás ellenére sem változtathatta meg *Pered* a történelmi személyiségről (Tessedik Sámuel, 1742–1820, evangélikus lelkész, pedagógus, pedagógiai és gazdasági szakíró) kapott *Tešedítkovo* nevéet az azt megelőzően használatos *Pered* névre³. A *Kétnyelvű Dél-Szlovákia! Dvoj-jazyčné Južné Slovensko*⁴ mozgalom aktivistái, akik igyekeznek felhívni a figyelmet az anyanyelven történő vizuális nyelvhasználat lehetőségére is⁵, a szlovák nyelvű

³ Szlovákiában több olyan magyarlakta település létezik, amelynek magyar és szlovák névpárja azonos: *Bajka, Baka, Bátka, Kalonda, Nána, Pozba, Rad, Virt, Zalaba*.

⁴ A szlovák névpár helyesírásában kontaktusjelenség figyelhető meg. A magyar nyelv mintájára nagy betűvel írt szlovák névalak helyesen *južné Slovensko* lenne a szlovák helyesírás szabályai szerint.

⁵ A *Kétnyelvű Dél-Szlovákia* mozgalom kétnyelvű (magyar–szlovák) honlapján a „Mit akarunk?” kérdésre a következő válasz olvasható: „Mindenekelőtt a magyar nyelv vizuális diszkriminációjának megszüntetését, ezen keresztül pedig egy öntudatosabb, magabiztosabb szlovákiai magyar közösséget, amely bátran él jogaival és büszkén felvállalja hovatartozását. Nem etnikai konfliktusok kiélezése a célunk, pusztán arra törekszünk, hogy közösségünk tudatosítsa nyelvhasználati jogait és lehetőségeit, a nemzetek pedig kölcsönösen tartsák tiszteletben ezeket a jogokat. Hangsúlyozzuk, hogy nincs semmiféle problémánk a szlovák nyelvhasználattal, nem is áll szándékunkban semmilyen módon csorbítani a szlovák nyelvet használók jogait – mi a teljes kétnyelvűséget szeretnénk elérni! Egy olyan állapotot, amely teljesen természetesnek számít Európában, ahol az őslakosok között kisebbségek is élnek. Hisszük, hogy így hozzájárulunk egy toleránsabb társadalom megteremtéséhez, amely nyelvilleg és szokásaiban is sokszínű, és méltó az európai jelzőre. Az internetes felmérések és a személyes visszajelzések is megerősítik, hogy a kétnyelvű feliratokra valós igény van.”

helységnévtáblát lecserélték a Pered megnevezésre⁶. A (szlovák) fehér és a (magyar) kék tábla alatt elhelyezett háromnyelvű (magyar–szlovák–angol) piros tábla a figyelmen kívül hagyott népszavazásokra emlékeztetett.

A magyar helységnevek használhatók a hivatalos iratokon, a vasút- és autóbuszállomásokon, valamint egyéb táblákon, ez azonban a gyakorlatban nem mindig érvényesül. A szlovákiai magyar települések autóbuszállomásain ritkán szerepelnek a helységnevek kétnyelvűen (pl. Komáromban). A vasútállomásokon nemigen található magyar helységnévtáblák. Azokat, amelyeket kihelyeztek az aktivisták, gyorsan eltávolították a közterület-kezelők. Ezek után az aktivisták néhol a vasútállomás épületének a falára írták rá festékkel a magyar helységnevet, vagy magánterületen (pl. az állomás melletti kertben) helyezték el a feliratot.

Az 1999. évi 184-es számú kisebbségi nyelvhasználati törvény szerint a települések (a magyarlakta település önkormányzatának döntése alapján) az utcanéveket és más helyi földrajzi jelöléseket, helyneveket kisebbségi nyelven is feltüntethetik. A kétnyelvű utcanévtáblákon az első helyen a szlovák megnevezés található, majd alatta szerepel a magyar név. Tudomásom szerint csak egyetlen szlovákiai magyar településen, Nyékvárkonyban szerepel az utcanévtáblákon az első helyen a magyar megnevezés. Szlovákiában több magyarlakta településen csupán az elmúlt években került sor az utcanévek rendszerének kialakítására (l. Menyhárt 2006). Az utcanévtervezés során a település magyar dűlőneveit és hagyományos utcanéveit (egy részük magyar történelmi vagy a régióhoz kötődő személyiség után kapja nevét) használják kiindulási alapként. Azokban a falvakban, ahol a magyar ajkú lakosság többségben van, ott a magyar utcanévek az elsődlegesek, majd ezeket fordítják le szlovák nyelvre.

A 2008. évi 245-ös számú törvény alapján a földrajzi neveket a Szlovákiában kiadott magyar nyelvű tankönyvekben először magyarul, majd utána zárójelben vagy törtjellel elválasztva szlovákul tüntetik fel. A tankönyv végén a nemzeti kisebbség nyelvén és államnyelven tüntetendő fel a helynevek összefoglaló jegyzéke.

A múltban nagy vitát keltett a 2008-ban kiadott, a magyar tannyelvű általános iskolákba elküldött *Honismeret az alapiskolák 4. osztálya számára* című kiadvány, amelyben a magyar szövegkörnyezetben szlovákul szerepeltek a földrajzi nevek (csak a könyv végén volt egy szlovák–magyar helynévjegyzék): pl. „Hazánk legtöbb folyója a *Dunaj* folyóba torkollik. / Szlovákia legmagasabb pontja a *Gerlachovský štít* nevű csúcs a *Tatry* hegységben. / Két legnagyobb városunk *Bratislava* és *Košice*.” A magyar szövegkörnyezetbe bekerült szlovák névalakokhoz magyar nyelvű toldalékok kapcsolódtak: „Szlovákiában három folyami kikötő van: *Komárnóban*, *Bratislavában* és *Štúrovóban*.” A többtagú megnevezések egy részében nyelvileg hibrid (szlovák–magyar) névformák is keletkeztek: „*Malá Fatra* Nemzeti Park és a *Tatry* Nemzeti Park.” Ezt az eljárásmodot elítélték a szlovákiai magyarok, s a Szlo-

⁶ A *Tešedíkovo* tábla helyére kitett *Pered* táblát egy nap után eltávolította a közútkezelő a piros kiegészítő táblával együtt.

vák Tudományos Akadémia nyelvészei is. A Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének Országos Elnöksége az akkori oktatási miniszterhez küldött (2007. október 5-i) levelében tiltakozott a magyar tannyelvű iskolák tankönyveiben szereplő földrajzinév-használattal kapcsolatban⁷.

Intézménynevek

A szlovákiai magyar településeken az intézménynevek kétnyelvűen szerepel(het) nek. Az 1989-es rendszerváltozásig a szlovák nyelvű megnevezéshez igazodó, annak lefordításával keletkezett intézménynevek domináltak. Ugyanannak az intézménynek az eltérő fordításoknak köszönhetően több magyar változata is használható lehetett. Az utóbbi évtizedekben létrehozott magyar intézmények, szervezetek névadására jellemző, hogy gyakran magyar személyiségek nevét veszik fel. A rendszerváltozást követően több szlovákiai magyar iskola kérvényezte az intézmény magyar megnevezésének megváltoztatását, s többnyire a régióhoz kötődő,

⁷ A levélben a következő szöveg olvasható:
„Tisztelt Miniszter Úr!

A magyar tanítási nyelvű iskolák pedagógusai aggályokkal fogadták Önnek a médiumokban kifejtett álláspontját a földrajzi nevek használatáról a MTNY iskolák tankönyveiben, és az eddigi tankönyvek újakra cserélésével kapcsolatban.

Álláspontjának megfogalmazásakor Ön a SZNT 270/1995 számú nyelvtörvényének 3.§-a 3. bekezdésének d) pontjára és a földrajzi nevek megvalósított standardizációjára hivatkozik. Ebből a nézőpontból jutott arra a megállapításra, hogy a tankönyvekben a földrajzi megnevezéseket minden esetben államnyelven szükséges használni.

Bár nem tudunk egyetérteni azzal, hogy ebben a felfogásban Ön az oktatási folyamatot a hivatalos érintkezés egyik formájaként értelmezi, az eddig bevált kétnyelvű gyakorlat formájában elfogadhatónak tartjuk a szlovák nyelvű megjelölést. A kétnyelvű használat ugyanis figyelembe veszi a pedagógiai, szakmai, életkori és kultúrtörténeti vonatkozásokat, összhangot teremt a nemzetközi megállapodásokkal, például a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménnyel és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek Európai Chartájával. A tankönyveknek a földrajzi megnevezések módosításával történő újrakiadását szélsőséges, s anyagi vonatkozásban indokolatlan megoldásnak tartjuk.

Szövetségünknek nem célja a művi úton, ideológiai és politikai céllal gerjesztett probléma kiélézése, mely csupán a szlovák–magyar konfliktus kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez vezetne. Úgy gondoljuk, hogy a nemzetiségileg vegyesen lakott területeken élő kisebbségek nyugodt mindennapjaiba való beavatkozás, jogaiknak korlátozása a múlt kelléktárába tartozik. Az anyanyelvi művelődés zavartalan biztosításának az EU tagországában magától értetődőnek kell lennie.

Tisztelt Miniszter Úr! A közép-európai térség népei által használatos földrajzi megnevezések kulturális és történelmi gyökerek, elfogadásuk egymás kölcsönös megismerését szolgálják, illetve kellene szolgálniuk. Példaként említem, hogy a Bratislava, Pressburg-Prešpork, Pozsony megjelölések egyaránt részét alkotják a város múltjának és jelenének. Mindannyiunk műveltségéhez hozzá tartoznak, mint a Dunaj, a Donau, vagy a Duna megnevezések. Sem a várost, sem a folyót, sem egyéb földrajzi megjelölést nincs joga egyetlen itt élő nemzetnek sem kisajátítania, hiszen az mindannyiunk közös kincse. Európa büszke etnikai sajátosságaira, multikulturális jellegével a toleranciára és az együttműködésre épül. Ezért kérjük Önt álláspontjának átértékelésére.”

vagy a magyar történelemből ismert személyiség nevét vette fel az intézménynévbe: pl. *Corvin Mátyás Alapiskola*⁸ (Somorja), *Hetényi János Alapiskola és Óvoda* (Ekel), *Vámbéry Ármin Gimnázium* (Dunaszerdahely), *Szenczi Molnár Albert Gimnázium* (Szenc).

A szlovákiai magyar nyelvhasználatban a szlovákiai magyar sajtónak köszönhetően vált közhasználatúvá néhány olyan intézménynév, amely a szlovák megnevezés tükörfordításaként keletkezett anélkül, hogy az újságírók, illetve a beszélők ismerték volna az illető intézmény magyarországi nevét, pl. szlovákiai magyarban: *Legfelső Ellenőrzési Hivatal / Legfelső Ellenőrző Hivatal (Najvyšší kontrolný úrad)* – magyarországi magyarban: *Állami Számvevőszék*. A kodifikációnak arra kellene törekednie, hogy amikor csak lehetséges, a magyarországi nyelvváltozatban használt formát rögzítse. A fogalmi szinten jelentkező eltérések esetében azonban ez nem lehetséges, így ilyenkor a szlovák megnevezés figyelembevételével próbálták meg kialakítani a magyar nevet (pl. *Inštitút pre verejnú otázký – Közérdekű Kérdések Intézete*). A szlovákiai intézmények magyar nevének standardizálására szolgál a Gramma Nyelvi Iroda által összeállított szlovák–magyar intézménynévjegyzék (1. Misad 2012).

A szlovákiai magyar sajtóban (pl. az *Új Szóban*) a szlovák intézménynevek első említésekor általában feltüntetik a magyar megfelelőjét és utána zárójelben a szlovák intézménynév rövidítését: *Szlovák Információs Szolgálat (SIS)*, *Szlovák Gázművek (SPP)*, *Szlovák Hidrometeorológiai Intézet (SHMÚ)*, *Szlovák Közútkezelő Vállalat (SSC)*, *Általános Egészségbiztosító (VšZP)* stb. Az intézménynek magyar szövegben való következő említésekor már csak a szlovák mozaiknevét használják: *SIS* 'Slovenská informačná služba', *SPP* 'Slovenský priemysel'ny podnik', *SHMÚ* 'Slovenský hydrometeorologický ústav', *SSC* 'Slovenská správa ciest', *VšZP* 'Všeobecná zdravotná poisťovňa' / *VšZP*-ügyfelek.

A szlovákiai magyarok az élőnyelvben magyar szövegek környezetben szlovák alakváltozatú intézményneveket (gyakran mozaiknév formájában) is használnak: pl. *Az Úkáefen* (UKF = Univerzita Konštantína Filozofa 'Konstantin Filozófus Egyetem') *tanulok*. *A Fösösöre* (FSŠ = Fakulta stredoeurópskych štúdií 'Közép-európai Tanulmányok Kara') *járok*. *Az Újömölö* (ÚMJal = Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy 'Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet') *szervezi a konferenciát*.

A szlovák nyelvű intézményneveket a magyar nyelvű írott (és élőnyelvi) szövegekben az eredeti szlovák névalakban is használhatják, de gyakori, hogy az adott név lefordítása többféle magyar névformát, variábilis névhasználatot eredményez. Példaként említem, hogy az *Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre* magyar névmegfelelőjeként a különböző írott forrásokban a következő alakváltozatok szerepeltek: *Kons-*

⁸ Az *alapiskola* 'általános iskola' közszo a szlovákiai magyar standard része, a szlovák *základná škola* tükörfordításaként keletkezett.

tantin Egyetem / Konstantín Egyetem; Konstantin Filozófus Egyetem / Konstantín Filozófus Egyetem; Konstantin Egyetem, Nyitra / Konstantín Egyetem, Nyitra; Nyitrai Konstantin Egyetem / Nyitrai Konstantín Egyetem; Nyitrai Egyetem; Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem / nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem. Az egyetem szlovák nevében a településnév az intézménynév szerves részét képezi, ezért a sztenderd magyar névforma a *Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem* lenne⁹. A *Konstantin*¹⁰ név hosszú magánhangzóval írott alakja (*Konstantín*) a szlovák nyelvben használatos *Konštantín* mintájára történt, illetve a névhasználók (névalkotók, névfordítók) egy része nem tudatosítja, hogy a magyar nyelvben a név rövid *-i*-vel írandó/ejtendő.

Összegzés

A tulajdonnevek (a köznevekhez hasonlóan) sztenderdizálásának a következő kritériumoknak kell megfelelnie: 1. Rendszerszerűség – nyelvi, rendszerbeli elfogadhatóság, 2. Adekvátság – funkcionális elfogadhatóság, 3. Normativitás – társadalmi elfogadhatóság. Fontos, hogy az adott tulajdonnév minél jobban beleilleszkedjen a névrendszerbe, s a beszélőközösségekben betöltse funkcióját, elfogadható legyen (1. Misad 2012: 55, Lanstyák 2002). Kisebbségi környezetben a tulajdonnevek nagy része két (vagy több) párhuzamos nyelvi formában él. A szlovákiai magyarok által használatos magyar–szlovák kétnyelvű névpárokon kívül sok olyan tulajdonnév is létezik, amelyeknek a másik nyelvben nincs megfelelője, illetve mindkét nyelvben azonos alakváltozatban használatos. A magyar tulajdonnevek (pl. intézménynevek) szlovák megfelelőinek megalkotásakor (és fordítva) fordítási műveletekre is szükség van. A nevek másik nyelvbe történő átültetések az alkalmazható műveletek a fordítás teljes hiányától (a névalak változtatás nélküli átvitele a forrásnyelvből a célnyelvbe) a névforma erőteljes átalakítását eredményező modifikációig terjedő skálán helyezkedhetnek el (vö. Bölcskei 2010: 246). Az adekvátság kritériumával összekapcsolható a „kölcsonös megfeleltetés” elv is, ami arra utal, hogy a kisebbségi és államnyelvi tulajdonnévformák kölcsönösen adekvát módon feleljenek meg egymásnak. Kisebbségi helyzetben a tulajdonnevek kodifikációjának akkor van igazán jelentősége, ha a rögzített névalakokat az adott beszédközösség irányadónak, követendőnek tartja, főként a közigazgatás, oktatás, közélet és tudományok terén (Lanstyák 2002: 166).

⁹ Az utóbbi években állandósulni látszik a teljes magyar névalak – *Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem* – használata az írott magyar nyelvű szövegekben. Az egyetem *Közép-európai Tanulmányok Karának* honlapján – <http://www.fss.ukf.sk/hu/> – a standard alakváltozat mellett az egyes (különböző szerzőktől származó) cikkekben azonban egyéb alakváltozatban is szerepel az intézménynév: pl. *nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem*, *Konstantin Filozófus Egyetem*

¹⁰ A *Konstantin* a latin *Constantinus* rövidülése, a *constans* szóból ered, melynek jelentése: szilárd. A *Konstantin* magyarításaként született *Szilárd* keresztnév nyelvújítási alkotás.

Szlovákiában a Gramma Nyelvi Iroda kisebbségi intézményként foglalkozik a magyar tulajdonnevek standardizálásával és kodifikálásával. A nevek standardizálásával és határtalanításával foglalkozó „A korpusztervezés problémái kétnyelvűségi helyzetben” megnevezésű projekt felelőse Szabó Mihály Gizella, a Gramma Nyelvi Iroda vezetője volt. A kutatás a Termini-kutatóhálózathoz tartozó határon túli műhelyek – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (Románia); Gramma Nyelvi Iroda (Szlovákia); Hodinka Antal Intézet (Ukrajna); Imre Samu Nyelvi Intézet (Ausztria) – együttműködésével valósult meg az MTA Domus pályázat keretében 2010-ben. Két főbb altémában történt a kutatás, s résztvevők az eredmények hasznosítását a következőkben jelölték meg: 1. A Kárpát-medencei magyar helynévanyag újstandardizálása. – Az egységes, minden érintett fél részére elfogadható helységnevjegyzék révén egyszerűbbé válik az adatbázisokban való keresés, a település azonosítására nemcsak a többségi név, hanem a magyar név is alkalmas lesz (vannak olyan települések, amelyek különböző magyarországi és határon túli adatbázisokban különböző neven szerepelnek, ezért lényegében azonosíthatatlanok magyar nevük alapján), javul a magyar helynevek ismertsége mind Magyarországon, mind az érintett országokban élő magyarok körében. 2. Intézménynév-standardizálás kisebbségi helyzetben. – Az egységes intézménynév-jegyzékek segítséget nyújtanak a fordítóknak, a sajtó munkatársainak, a közigazgatásban dolgozóknak stb. abban, hogyan említsenek magyarul egy-egy intézményt. Mindez a jelenlegi bizonytalanságot okozó változatosság csökkenését eredményezi majd, miáltal megszilárdul a magyar intézménynév (illetve annak rövidítése), ennek következtében az adott régióban élő magyarok körében a magyar név elterjed, s felváltja a jelenlegi államnyelvű nevet.

Az anyanyelvi névhasználatot névtervező, névmenedzselő tevékenységgel lehet terjeszteni. A névtervezés fontos területe a névhatártalanítás, amely a határon túli tulajdonnevek használatának fokozatos kiterjesztését, mind Magyarországon, mind pedig az otúdállamokban elfogadható és használható kodifikációját szorgalmazza. Kisebbségi környezetben a névtervezőknek figyelembe kell venniük a magyarországitól eltérő társadalmi, politikai és nyelvi körülményeket. A kisebbség által használatos tulajdonnevekről írott tanulmányokon, nyelvi/névtani tanácsadáson túl kívánatos lenne, hogy a szlovákiai magyar nyelvészek is részt vehessenek a személy-, hely- és intézménynevek használatát érintő standardizálási folyamatokban, a vonatkozó kérdésekkel foglalkozó döntéshozó testületek munkájában.

Hivatkozások

Bauko János 2011. A szlovákiai magyarok személynévhasználat. In: Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 407–422. [<http://mek.niif.hu/10400/10478/10478.pdf> – 2014. szeptember 10.].

- Bauko János 2013. A keresztnévek használata magyar–szlovák kétnyelvű környezetben. In: Bauko János–Benyovszky Krisztián szerk.: *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 5–27.
- Bauko János 2014. A tulajdonnév identitásjelölő funkciója. In: Bauko János–Benyovszky Krisztián szerk.: *A nevek szemiotikája*. Nyitra – Budapest: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem – Magyar Szemiotikai Társaság, 78–96.
- Bölskei Andrea 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5, 245–262.
- Bölskei Andrea 2012a. A helynév-standardizáció terminológiájáról. *Névtani Értesítő* 34, 167–178.
- Bölskei Andrea 2012b. Helynevek standardizációja: alapelvek, terminológiai kérdések a nemzetközi és a magyar gyakorlatban. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7, 85–101.
- Horony Ákos–Orosz Örs–Szalay Zoltán 2012. *A hely nevei, a nyelv helyei. Jelek a térben 4*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kiss Gábor főszerk. é.n. *Szinonimák, rokon értelmű szavak adatbázisa*. Budapest: Tinta Könyvkiadó [http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_Szinonimak_rokon_ertelmu_szavak_adatbazisa/adatok.html – 2014. szeptember 9.].
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Ladó János–Bíró Ágnes 1998. *Magyar utónévkönyv*. Budapest: Vince Kiadó.
- Lanstyák István 2002. A magyar nyelv állami változatainak kodifikálásáról. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerk.: *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó, 151–169.
- Lanstyák István 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony: Stimul.
- Lanstyák István 2013. Kontaktushatás a tulajdonnevekben. In: Vörös Ferenc szerk.: *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynevek*. Szombathely: Savaria University Press, 43–68.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerk. 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Majtán, Milan 1998. *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*. Bratislava: Veda.
- Majtán, Milan–Považaj, Matej 1998. *Vyberte si meno pre svoje dieťa*. Bratislava: Art Area.
- Menyhárt József 2006. Beszélnek az utcanevék? A nyelvi tervezés névtani vonatkozásairól. In: Vörös Ferenc szerk.: *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005*.

- június 2–4. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem, 134–145.
- Misad Katalin 2012. A szlovákiai intézmények magyar nevének standardizálásáról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3, 51–67.
- Szabó Mihály Gizella 2005. A szlovákiai magyar nyelvtervezés kérdései. Standardizálás és kodifikálás. In: Vörös Ferenc szerk.: *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat (A 2005. október 20–21-i somorjai konferencia előadásai)*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 224. Budapest–Nyitra–Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 27–34.
- Szabó Mihály Gizella 2007a. A határtalanítás a helynevek területén. In: Maticsák Sándor szerk.: *Nyelv, nemzet identitás. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet*. Debrecen–Budapest: Nemzetközi Magyarásgtudományi Társaság, 153–170.
- Szabó Mihály Gizella 2007b. Magyar neve? Szlovákiai magyar helységnevek standardizációs problémái. *Névtani Értesítő* 29, 189–200.
- Szabó Mihály Gizella 2008. A határon túli névhasználat és a nyelvi tervezés. In: Bölcskei Andrea–N. Császi Ildikó szerk.: *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 41–52.
- Szabó Mihály Gizella 2009. A határon túli magyar helynevek standardizációs kérdései. *Korunk* 5, 95–99.
- Szabó Mihály Gizella 2011a. Variabilitás a helységnevek körében – okok és megoldási lehetőségek. In: Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 437–450.
- Szabó Mihály Gizella 2011b. A szlovákiai települések és domborzati elemek magyar nevének standardizációs problémáiról. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 13 (3), 21–44.
- Szabó Mihály Gizella 2013. A szlovákiai magyar helységnevek standardizálásakor alkalmazott elvek. In: Bauko János–Benyovszky Krisztián szerk.: *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 54–67.
- Vančoné Kremmer Ildikó 2006. Nyelvtervezés és névtervezés a Gramma Nyelvi Irodában. In: Vörös Ferenc szerk.: *Vallanak a neveink múltjáról és jelenéről. Magyar névtani kutatások Szlovákiában. Névtani konferencia Nyitrán 2005. június 2–4*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 225. Budapest – Nyitra: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Konstantin Egyetem, 146–153.

- Vörös Ferenc 2004. Névpolitika a Felvidéken. In: Balázs Géza szerk.: *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ, 367–381.
- Vörös Ferenc 2007. A határtalanítás „mostohagyermekai”. In: Maticsák Sándor szerk.: *Nyelv, nemzet, identitás I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai*. Budapest–Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 177–185.
- Vörös Ferenc 2013. *Nyelvek és kultúrák vonzásában. Személynevek a magyar nyelvterület északi pereméről I–II*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Vörös Ottó 2004. A határon túli névkutatás és hozadéka a nyelvi tervezésben. In: Farkas Ferenc szerk.: *Magyar névtani kutatások itthon és határainkon túl*. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 200. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – Szent István Egyetem Jászberényi Főiskolai Kar – TIT Jászsági Szervezete – Jászok Egyesülete, 135–138.
- Vörös Ottó 2007. A névhasználat tervezésének néhány kérdése kisebbségi, kétnyelvűségi környezetben. In: Maticsák Sándor szerk.: *Nyelv, nemzet, identitás I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti előadásai*. Budapest–Debrecen: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, 187–193.
- Vörös Ottó–Simon Szabolcs 2006. Nyelvtervezés – névtervezés. Személynévhasználat és a szlovákiai magyarok. In: Benő Attila–Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 343–359.
- Zalabai Zsigmond szerk. 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.

SZÓKÉSZLETI ELEMÉK

HASZNÁLATI VONATKOZÁSAI

BÜKY LÁSZLÓ

1. A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában címmel megrendezett konferencián a *felvállal* ~ *fölvállal* igének nyilvánvaló presztízs okokból való használatából arra következtettem, hogy a nyelvi norma szempontjából hátrányos mintát ad a köznyelvi beszélők, írók számára (Büky 1994). Jóllehet erről az ígéről már Czuczor–Fogarasi (1862–1874) megírta, hogy a ’valamit a vállára vesz’ jelentés „értelme nem divatos” és átvitt értelemben használatos, az azonban új jelenségnek látszott, hogy a *átvállal* ~ *elvállal* ~ *vállal* ~ *fogad* ~ *elfogad* stb. igék helyett a használat mintájává a *felvállal* lett.

Most némiképpen más szemlélet alapján kívánom bemutatni, hogy bizonyos szavak kifejezések használata bizonyos stíluseszmény, eszményi norma alapján jelenthet hátrányt. Az *egyfajta*, a *felvállal*, az (*arról*) *szól*, a *működik*; az *egyértelmű*, az *összességében*, a *jellemzően* é. í. t. (a szokásos nyelvművelő irodalomban:) divatszavak használata ugyan számos fakultatív szinonimát kiszorítanak (főként a sajtónyelvben), mégis megvan a kommunikációs szerepük. Ugyanis gyakoriságuk révén alacsony az információelméleti értelemben vett hírértékük, a befogadót nem vagy alig kényszerítik különösebb megértési műveletek végrehajtására, ezáltal mintegy kombinatorikus szinonimákká válnak, vagyis mindig ugyanazon környezetben használatosak. E környezetből azután az irodalmi nyelvre alapozott standardban használva stiláris értékük meglehetősen kicsiny lesz. Egyébként a sajtónyelvben és a közéleti nyelvhasználatban aligha (stílus)tudatossággal alkalmazzák.

Az *egyértelmű* melléknév az ÉrtSz.-ban három jelentésleírással szerepel.

1. Olyan <dolog>, amelyet csak egyféleképpen lehet érteni, magyarázni. ~ *politika*; *szó*, *válasz*.|| **a.** (*tréf*) Szeméremcsértően durva, leplezetlenül, nyíltan trágár. *Ez a vicc nagyon is ~.*
2. Vmivel megegyező, azonos értelmű v. értékű, egy jelentésű. *Kijelentése*, *vallomása* ~. *Amit mondtál*, ~ *a lemondással*.
3. Egybehangzó véleményű, egyetértő; egyhangú (3). ~ *állásfoglalás*, *határozat*. *Az indítványt ~en elvetették*.

Az ÉKsz.² négy csoportot ad, különveszi az 'egy(etlen) jelentésű'-nek értelmezhető használatot (~ szó).

Nem található meg a szó az írói szótárakban (BalassiSz., BánkBSz., CsokSz-kt.; JuhászSz., PetőfiSz., ToldiSz., ZrínyiSz.) és a SzT.-ban sem.

A SzGySz. – amely 1965 és 1977 közötti évek szépirodalmi műveiből készült – a leggyakoribb szuperlexémák (3410 szótári címszó) között 15 abszolút előfordulással, ezeknek módosított gyakorisági értéke 10,25 (SzGySz. 358). A szóalakok: *egyértelmű*, ~bb, ~únek, ~en. (SzGySz. 352).

Jókai Mór műveiben (Arcanum 2002) 30-szor van meg a szó (a derivátumokon kívül), ezekből az ÉrtSz.-beli 1.-hez 3 tartozik, pl. „S ha ez volna az egyenes föltétele a herceg beleegyezésének az *egyértelmű* eljárásba?”; a 2.-hoz 24, pl. „Az ötvenes években egy katonatiszt látogatása *egyértelmű* volt a kihívással”; a 3.-hoz 3, pl. „Az egész társaság *egyértelmű* véleménye az lett [...]”.

Mikszáth Kálmán munkáiban (Arcanum 2000) hét adat van (ugyancsak a derivátumokat nem számítva), az ÉrtSz. 1. jelentésleíráshoz egy tartozik: „[...] megvolt az *egyértelmű* megállapodás Laczkó Zsófia nézve”; 6 előfordulás a 2. jelentésleíráshoz tehető, pl. „[...] hogy a dualizmus *egyértelmű* volna a birodalom fölöstásával, az ráfogás”. A 3. jelentéscsoporthoz tehető példa nem akadt.

Az újságnyelvben (Csirikné Czachesz–Csirik 1986) az *egyértelmű* abszolút gyakorisága 553 (a további adatok a szó „M 21” jele alapján a XLII. oldalról állapíthatók meg).

Az ÉKsz.² a Magyar nemzeti szövegtár alapján 1–2000. rangsorbeli helyet és 56/millió szó alsó gyakorisági határt ad meg.

Iskolások írásbeli nyelvhasználatában az szó meglehetősen ritka, gyakorisági eloszlása: 4 előfordulás esik 581 483 szövegszóra, l. Cs. Czachesz–Csirik 2002: 32, 259. A gyakorisági adatokhoz megjegyzendő, hogy a szótárak jelentést nem vesznek figyelembe.

A Google keresője az *egyértelmű*re 1 370 000 találatot adott (2014. augusztus 1.), még néhány adat: *félreérthetetlen*: 138 000, *kétségtelen*: 974 000, *kézenfekvő*: 422 000; *nyilvánvaló* 596 000.

Az *egyértelmű* melléknév előfordulása a mai köznyelvben a szótárakban megadott gyakoriságnál nagyobbak látszik, a fentebb említett értelemben divatszónak tartható. A sajtó (MN. = Magyar Nemzet), a Kossuth rádió nyelvezetéből egy bizonyos idő alatt gyűjtve (l. az idézetek keltezését) erre számos – 90 körüli – példa adódott.

2.1. Az ÉrtSz.-beli 1. jelentéssel rokon értelmű szavak a következők.

egyértelmű: →*félreérthetetlen*; <az illemt, szemérmert sértve, sz. é.> →*trágár* (pl. ~ vicc)

félreérthetetlen: →*félremagyarázhatatlan*; *egyértelmű*, <mert éppen azt fejezi ki, amit kell> →*szabatos*; <mert könnyen áttekinthető, felfogható> →*világos*; <kül. válaszról, t. é.> →*egyenes*; <kül. visszautasításról, ha az erélyes is> →*határozott*

szabatos: <mert nem lehet másképp, ill. rosszul érteni> →*félreérthetetlen*; <a valószínűségnek, ill. a követelményeknek mindenben megfelelően> →*pontos*

világos: <kül. mert könnyű felfogni, megérteni> *érthető*; <kül. elrendezett szerkezetekre való tekintettel> *áttekinthető*; <mert teljesen egyértelmű> →*félreérthetetlen*, <kül. eltitkolt részleteket nem tartalmazó beszédéről> *nyílt*, <, ill. fogalomról, okfejtésről v. helyzetről> *tiszta*; <bizonyításra nem szoruló volta miatt> →*nyilvánvaló*, <mert igazi célja könnyen felismerhető> *átlátszó* (pl. célzás)

határozott: <mert világosan kifejezi vkinek az akaratát> →*félreérthetetlen*; <ha véglegesen is> vál *definitív*; <(akarat)erőre vallóan> *erőteltjes*, <nagyobb mért.> *erélyes*, <t. é.> *kemény*, <sz. é.> vál *kategorikus* (pl. ~ elutasítás); <kül. magatartásról, fellépésről> *magabiztos*, <t. é.> *biztos* | <megnyilatkozásról, t. é.> *kerek* (pl. ~en kimond vmit) | <kül. arcvonásokról> vál →*markáns* | <nyomatékosító ért.> →*kétségtelen*

kétségtelen: *kétségbevonhatatlan*, *tagadhatatlan*, *vitathatalan*; <érdemről> *elvitathatatlan*; <érvről> →*megdönthetetlen*; <kül. (el)jelről> *csalhatatlan*; <mert nem szorul magyarázatra, igazolásra> →*nyilvánvaló*; <t. é.> →*biztos*; | <nyomatékosítás kif-ére> *határozott*, →*igazi*, <sz. é.> →*valóságos*

nyilvánvaló: *magától értetődő*, *kézenfekvő*, *szemmel látható*, *látni való*, vál *evidens*; <bizonyítékról> vál →*ékeszőlő*; <t. é.> *természetes*, vál *kézzelfogható*, *biz világos*; | <mert teljesen bizonyos> →*kétségtelen*; <mert valódi mivoltában nyilatkozik meg> →*leplezetlen*

tagadhatatlan: →*kétségtelen*

NB. A SzinSz. *egyértelmű* címszava a →*félreérthetetlen*, illetőleg a →*trágár* szavakhoz csatlakoztat, utóbbihoz kapcsolható (az ÉrtSz. 1. lla. mellékjelentésre) adatom nem adódott. A SzinSz. alapján a következő (egyszerűsített, ugyanakkor tovább bővíthető) kapcsolatrendszer lehet vázolni. A szótárban a „valamilyen okból más címszó alá sorolt rokon értelmű szókra/állandó szókapcsolatokra, illetőleg a távolabbi szinonimákra nyílt (→) hívja fel a figyelmet” (SzinSz. 13; a jelölések részletesen: 16).

A példaanyagból az ÉrtSz.-beli 1. csoportba tartozó előfordulások egy része és az *egyértelmű* helyett néhány, a lehetséges szinonimákkal való helyettesítés a következő.

„[...] a parancsnokokat sokszor nem lehetett elérni, vagy nem adtak *egyértelmű* utasításokat.” (MN. 2014. IV. 23., 5)

<i>egyértelmű</i>	{	<i>evidens</i>	}	utasításokat
		<i>erélyes</i>		
		<i>érthető</i>		
		<i>félreérthetetlen</i>		
		<i>határozott</i>		
		<i>pontos</i>		
		<i>világos</i>		

„[...] csupán egy [szakember] akadt, aki következetes oppozíciót fogadott el, és Eva Rezesova *egyértelmű* felelősségét hangsúlyozta.” (MN. 2014. IV. 23., 5)

<i>egyértelmű</i>	{	<i>félreérthetetlen</i>	}	felelősség
		<i>elvitathatatlan</i>		
		<i>nyilvánvaló</i>		
		<i>kétségbevonhatatlan</i>		
		<i>kétségtelen</i>		
		<i>kézenfekvő</i>		
		<i>látni való</i>		
		<i>tagadhatatlan</i>		
		<i>vitathatatlan</i>		
		<i>világos</i>		

„[...] kétségbeesetten próbálja megkérdőjelezni a magyar választók *egyértelmű* akaratát.” (MN. 2014. IV. 28., 3)

<i>egyértelmű</i>	{	<i>félreérthetetlen</i>	}	akarat
		<i>határozott</i>		
		<i>kategorikus</i>		
		<i>markáns</i>		
		<i>nyilvánvaló</i>		

„*Egyértelműen* látjuk a program pedagógiai hasznát [...]” (MN. 2014. IV. 28., 3)

<i>egyértelmű</i>	{	<i>világosan</i>	}	látjuk
		<i>kétségbevonhatatlanul</i>		
		<i>vitathatatlanul</i>		
		<i>nyilvánvalón</i>		
		<i>kétségtelenül</i>		

„Nincs ugyan *egyértelmű* esélyese a választásnak, de valószínű Nóri alMálili síta blokkja fog nyerni.” (MN. 2014. IV. 30., 14)

<i>egyértelmű</i>	{	<i>biztos</i> <i>határozott</i> <i>kétségbevonhatatlan</i> <i>kétségtelen</i> <i>nyilvánvaló</i>	}	esélyes
-------------------	---	--	---	---------

A gyakoriságot példázzák a következő adatok, amelyek egyetlen újságcikkből valók.

„José Baroso [...] *egyértelmű* fenyegetése szerint [...] EU-tagságával játszik Skócia.” (MN. 2014. V. 3., 27)

„Ha ma döntene Katalónia lakossága, sokkal *egyértelműbb* eredményt kapnának, mint Skóciában.” (MN. 2014. V. 3., 27)

„Artur Mus [és hívei] *egyértelmű* tömegtámogatással rendelkeznek.” (MN. 2014. V. 3., 27)

„Rajoy kormányzó *egyértelműbb* volt [...]” (MN. 2014. V. 3., 27)

A következő szövegdarabok is jól mutatják a gyakoriságon kívül, hogy a szó használati helyzetei korántsem affélék, mint amilyent a SzinSz. jelez az *egyértelmű*-nél, illetőleg szinonimáinál. (Ezért hívtam föl a figyelmet a szótár jelzéseinek föloldási helyére.)

„Nálunk *egyértelműen* elsőbbséget élvez az állat jóléte. (MN. 2014. V. 3., 31)

„[Azért ostromozta, mert] ő *egyértelműen* ultra, egy autokrata.” (MN. 2014. V. 6.)

„Az sem *egyértelmű*, hogy az esetek hirtelen növekvő száma vajon vizsgálat szigorúbbá válásának eredménye-e.” (MN. 2014. V. 7., 15)

„[Az Akadémia úgy látja, hogy itt] valami nem *egyértelmű*, hogy a tudomány nem támogatja, akkor ezt meg kell fogalmazni.” (MN. 2014. V. 10., 6)

„*Egyértelmű*, hogy kívánta gyermek halálát [Cím.] (mno.online 2014. V. 13.)

„Washington *egyértelműen* elkötelezett a szabadkereskedelem mellett.” (Kossuth r. 2014. V. 16., 22 órás hírműsor)

„Történelmi hiba? Erre nem lehet *egyértelműen* felelni.” (MN. 2014. V. 17., 23)

„Értékelése kormányzóról *egyértelmű*: »Horthy nem is gonosz ember, csak gyenge ember [...]«” (MN. 2014. V. 17., 36)

„Nyugodt, jó képeket akart festeni. Kevés magyar festőnek sikerült olyan *egyértelműen*, mint neki.” (MN. 2014. VI. 21., 29)

„[...] akkor fogják európai mandátumáról visszahívni Kovácsot, ha *egyértelmű* bizonyítékok alapján bebizonyosodik, hogy kémként dolgozott.” (MN. 2014. V. 21., 3)

„A közelmúltban *egyértelművé* vált, hogy a kormányfő új minisztert jelöl [...]” (MN. 2014. V. 26., 2)

„A példátlanul alacsony inflációt *egyértelműen* a [különbé] folyamatoknak a véletlen együttállása idézte elő.” (MN. 2014. V. 26., 7)

„[Ez a politika] a relatív jólétét és biztonságát *egyértelműen* veszélyeztetete.” (MN. 2014. V. 26. 8)

„*Egyértelmű* a doktori iskola és az egyetem mindenkori felelőssége azért [...]” (MN. 2014. VI. 21., 32)

„A megrendelő kiléte talány, az azonban *egyértelmű*, hogy a Visztulagatete néven elhíresült botrány [...] súlyos sebet ejtett [...]” (MN. 2014. VI. 23., 7)

„A filozófiai gondolkodást és a matematikai megismerést már Kant *egyértelműen* elkülönítette egymástól.” (MN. 2014. VI. 24., 8)

Az utolsó négy szövegdarab is egymáshoz közeles megjelenésű.

„Utasításuk *egyértelmű* volt: »A lengyelek barátaink, a németek viszont csak bajtársaink [...]«” (MN. 2014. VI. 28., 4)

„Évek óta *egyértelmű*, jól megfigyelhető trend, hogy a hazai tejiparban részt vevő multinacionális cégek leépítenek.” (MN. 2014. VI. 28., 8)

„Ha végig tekintünk hazánk sorsának alakulásán, *egyértelművé* válik, hogy [...]” (MN. 2014. VI. 28., 8)

„*Egyértelmű* sokunk számára, hogy szükség van a szakképzés állami szintű irányítása.” (MN. 2014. VI. 28., 8)

2.2. Az ÉrtSz.-beli 2. csoportba tartozó előfordulások nem voltak.

2.3. Az ÉrtSz.-ban leírt harmadik jelentésleíráshoz kapcsolható szinonimák az alábbiak.

egyhangú: [...] <kül. folyamatról> →*egyforma* (pl. unalmas, ~ napok); <kül. időszakról> *eseménytelen*; <tájról, ha kopár v. barátságtalan> →*sivár*; →*unalmas* | <mert közös felfogást tükröz> →*egységes* (pl. ~ állásfoglalás)

egységes: <kül. szellemi állásfoglalással kapcs.> →*egyöntetű*, <mert nincsenek benne ellentmondó részletek> →*egybehangzó* | <mert nem különülnek el a részei:> *tagolatlan, összefüggő, |* <azonos felfogást tükröző megnyilatkozásról> *egyhangú* (pl. ~ helyeslés) | <összhangot tükröző volta miatt> →*harmonikus* (NB. Az *egyforma* szócikkében sorismétlődés van, és ezért hiány van.)

egyöntetű: szakny *homogén*; <teljes belső összhangja miatt> →*egységes*; <t. é.> →*egyforma*

egyforma: *ugyanolyan*; <minden von., teljesen:> *egy(azon)*, →*azonos* (pl. nem ~ mér[tékben]; <fajta, tulajdonság stb. szempontjából:> *egyféle*, vál →*egyöntetű*; <csak bizonyos tekintetben> →*hasonló* | <mert nem változik> →*változatlan* | <annyira, hogy (már-már) unalmat kelt> →*egyhangú*

egybehangzó: <t. é.> →*azonos*; <ellentétektől mentessé vált véleményekről> →*egységes*

A 3. értelmezéscsoporthoz tartozó példából jóval kevesebb adódott, ezek és a szinonimákkal való helyettesíthetőségük a következő.

„[...] mind *egyértelműbb*, hogy a voksolást így nem lehet megtartani.” (MN. 2014. V. 5., 15)

**egyértelmű állásfoglalás: egyhangú ≈ egybehangzó* [véleményű] állásfoglalás

„Az már *egyértelmű*, hogy az Egyesült Államok Kijev oldalán beavatkozik [...]” (MN. 2014. V. 6., 15)

**egyértelmű nézet: egyhangú ≈ egyöntetű* [nézet]

[...] az euró bevezetésével is *egyértelműen* ők jártak a legjobban [...]” (MN. 2014. V. 5., 7)

egyértelműen ők jártak legjobban ≈ egyöntetű ≈ egybehangzó [vélemény szerint] ők jártak legjobban

„Az üzenet címzettje *egyértelműen* az Orbán-kormány.” (MN. 2014. V. 30., 7)

**a címzett egyértelműen az Orbán-kormány: egyhangú ≈ a címzett egyöntetű ≈ egybehangzó* [vélemény szerint] az Orbán-kormány

„[...] kérdezősködünk, merre juthatunk le a vízpartra, de a többség nem tud *egyértelműen* válaszolni.” (MN. 2014. VI., 23)

nem tud egyértelműen válaszolni \approx *nem tud egyformán* \approx *egybehangzón* \approx *egyöntetűen* válaszolni

„*Egyértelmű*, hogy például gyermekelhelyezési per tárgyalására nem megyünk be [...]” (MN. 2014. VI. 27. 8)

**egyértelmű, hogy nem megyünk be* \approx *azonos* \approx *egységes* \approx *egyforma* \approx *egybehangzó* \approx *hasonló* [a nézet, a fölfogás], hogy nem megyünk be

3. Az *egyértelmű* használatához hasonló a fentebb már említett szavak használata. A sajtónyelvben ezeknek – amint az *egyértelmű* kapcsán tapasztalható – „várható” az előfordulása a szövegekben. A „várhatóság” és a „nem várhatóság” mint az információelmélet kategóriái a már említett hírértékkel függenek össze. A hír az információelméletben valamelyik jel kiválasztása egy bizonyos jelkészletből. A hírérték fogalmával van megnevezve az a tulajdonság, amelyik abban nyilvánul meg, hogy várható-e vagy váratlan-e a befogadó számára valamely nyelvi elem megjelenése; l. Shannon–Weaver 1986, Fónagy 1960, Fónagy 1975; Beaugrande–Dressler é. n.: 184–210. A nyelvben valamely elem használatának választása, vagyis az előfordulásának (kiválasztottságának vagy kiválasztatlanságának) valószínűsége számos tényezőtől függ. Az elemeknek rendelkezésre álló száma és a felhasználásuk módjának szabályai is befolyásoló tényező, továbbá a téma, a megnyilatkozás grammatikai fölépítése sem engedi meg a Markov-lánc szerinti egymásutánisági átmenetek valószínűsége, ugyanis a nyelvi elemek előfordulási (statisztikai) valószínűségei a Markov-féle sztochasztikus folyamattal kapcsolatosak, amelyben a valószínűségek a megelőző eseményektől függenek.

Minél kisebb valamely jel előfordulásának valószínűsége, annál nagyobb a hírértéke, és fordítva, mintegy a közlés gazdaságosságát növeli vagy csökkenti a gyakoriság, illetőleg a ritkaság. Valamely jel (vagy esemény) determináltságának mértéke, az entrópia a vagylagos lehetőségek kettes alapú logaritmusával egyenlő. Ha egy jelenséget, helyzetet nem jellemez a nagyfokú véletlenség vagy választási lehetőség (az ilyen helyzet szervezettsége, rendezettsége magas fokú), az információ (vagy az entrópia) csekély.

Az *egyértelmű* melléknév használata (a sajtónyelvben) gyakorinak látszik. Azok a szinonimák, amelyek a szövegek környezetben helyette választhatók, korántsem fordulnak elő ilyen sűrűséggel. (A SzGy.-ben például a leggyakoribb szuperlexémák közt nincs *érthető, átlátszó, egyhangú; egyöntetű, félreérthetetlen, félremagyarázhatatlan; kétségtelen, szabatos, tagadhatatlan* stb. Megvannak abszolút előfordulási adattal: *egyforma* (45), *nyilvánvaló* (38), *ugyanolyan* (30), továbbá *világos* (81), amelynek viszont nincs homonima-kódszáma, abszolút gyakorisága 55, módosított abszolút gyakorisága 46,19.)

Ennélfogva az *egyértelmű* hírértéke alacsony, a közlés gazdaságosságát, hatáseltő voltát (stílusértékét) nem növeli, vö. Büky 2011. Az efféle tulajdonságok intuitív felismerése okából szokás divatszóként minősíteni az egyébként "várható" gyakoriságú szavakat.

A kiválasztás ilyenén alakulását bizonyos pszichológiai tényezők befolyásolják. A mentális reprezentációk feldolgozási folyamatainak a gyakoriságra alapozott asszociatív modellja két reprezentáció egyidejű aktivizációjának vizsgálata során azt állapítja meg, hogy a memóriában aktív és inaktív reprezentációk lehetségesek. Két reprezentáció esetében vagy egyik aktív, vagy másik ilyen, illetőleg mindkettő aktivizációja hiányzik. E négy esethez tartozó kontingenciák azt mutatják, hogy „minél többször fordul elő és hiányzik egyidejűleg két változó, annál erősebben összekapcsolódnak az emlékezetben. S minél többször jelennek meg egymás nélkül, annál kevésbé társulnak az emlékezetben is” (Da Silva Neves 2000: 102–103). Az *egyértelmű* szövegben való megjelenésére is bizonyára ez vonatkozik, minthogy a lehetséges szinonimákkal együtt nem fordul elő, az emlékezetben – a szövegalkotó stílusis gyakorlatában – nem társul a lehetséges szinonimákkal, a hosszú távú emlékezetben ezek megvannak vagy meglehetnek ugyan, mégis az erősebben tárolódott szóelem jelenik meg.

A hasonlóság szerepe sok mentális tevékenységben – az információk felidézése, megértés, kategorizáció stb. – igen nagy (Da Silva Neves 2000: 105). Ezért azután azokban a szerkezetekben, amelyekben az *egyértelmű(en)* szerepel, a hasonlóság mint az asszociáció erősségét eredményezi. Ennek következtében mind a szövegalkotó, mind a szöveg befogadója természetesnek veszi az *egyértelmű(en)* gyakoriságát, még ha tartalmi vonatkozásban számottevő hírértéke ugyancsak nincs.

Hivatkozások

- Arcanum 2000. *Mikszáth Kálmán összes művei – CD-ROM*. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- Arcanum 2002. *Jókai összes művei – CD-ROM*. Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- BalassiSz. = Jakab László–Bölcskei András 2000. *Balassi-szótár*. KLTE, Debrecen. (Számítógépes nyelvtörténeti adattár 8.)
- BánkBSz. = Beke József szerk. 1991. *Bánk bán-szótár – Katona József Bánk bán c. drámájának szókészlete*. Katona József Társaság–Kecskeméti Lapok, Kecskemét.
- Beaugrande, Robert de–Wolfgang Dressler é. n. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. H. n., é. n., Corvina. [Budapest, 2000.] (Eredetije: *Einführung in die Textlinguistik*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1972, 1981.)
- Büky László 1994. A nyelvi minták követésének hátrányáról. *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes* 16. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1994. 43–6.
- Büky László 2011. Hírértékviszonyok a (divat?)szóhasználatban. In: Hires-László Kornélia–Karmacszi Zoltán–Márku Anita szerk. 2011: *Nyelvi mítoszok, ideo-*

- lógiaák, nyelvpolitika és nyelvi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban – A XVI. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest–Beregszász. 322–9.
- Cs. Czachesz Erzsébet–Csirik János 2002. *10–16 éves tanulók írásbeli szókincsének gyakorisági szótára*. Book in Print Kiadó, h. n.
- Csirikné Czachesz Erzsébet–Csirik János 1986. *Újságnyelvi gyakorisági szótár*. Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Szeged.
- CsokSzkt. = Jakab László–Bölcskei András 2011. *Csokonai-szókinccstár 1*. KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 1993., 2. Debreceni Egyetemi Kiadó, h. n. [Debrecen], 2011.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára 1–6*. [1–4.] Emich Gusztáv, [5–6.] Athenaeum, [1–5.] Pest, [6.] Bp.,
- Da Silva Neves, Rui 2000. *Emlékek, képek, gondolatok – Bevezetés a kognitív pszichológiába*. Osiris, Budapest. (Eredetije: *Psychologie cognitive*, Armand Colin, Paris, 1999.)
- Fónagy Iván 1960. A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 61: 73–100.
- Fónagy Iván 1975. [A] hírérték, in: Király István főszerk. 1975: *Világirodalmi lexikon 4*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 491–502.
- JuhászSz. = Benkő László 1972. *Juhász Gyula költői nyelvének szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Shannon, E. Claude–Warren Weaver 1986. *A kommunikáció matematikai elmélete*. Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár, Budapest. (Eredetije: *The mathematical Theory of Communication*, 1949. Urbana, University of Illinois Press.)
- SzGySz. = Füredi Mihály–Kelemen József 1989. *A mai magyar nyelv szépprózai gyakorisági szótára 1965–1977*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzinSz. = O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes 1–14*. Főszerk. [1–7.] Szabó T. Attila, [8–11.] Vámszer Márta, [12–] Kósa Ferenc. [1–4.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [5–8.] Akadémiai Kiadó, Bp., [9–14.] közreadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár] 1975–2014.
- ToldiSz. = Pásztor Emil 1986. *Toldi-szótár – Arany János Toldijának szókészlete*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ZrínyiSz. = Beke József szerk. 2004. *Zrínyi-szótár – Zrínyi Miklós életművének magyar szókészlete*. Argumentum Kiadó, Budapest. (Zrínyi-könyvtár 5.)

MIFÉLE STANDARDOK?¹

BODÓ CSANÁD

Bevezetés

Különösnek tűnhet, ha egy standard nyelvről szóló konferencián elhangzott előadás írott változata azzal az állítással kezdődik, hogy túl sokat beszélünk a standardról. Különös, de legalábbis magyarázatra szorul. Sokat beszélünk a standardról és keveset a standardokról. De még ennél is kevesebbet arról, hogy milyen standardok azok, amelyek éppen a többszám révén teszik kérdésessé a standardnak – egy standardnak – mint vonatkozási pontnak a szerepét a nyelvi folyamatok értelmezésében. Tanulmányomban a standard kétféle – egyelőre nevezzük úgy, „klasszikus” és „új” – értelmezéséből kiindulva azt mutatom ki, hogy léteznek olyan nyelvi standardok is, amelyek e dichotómiába nem illeszthető módon egyazon nyelv standardjainak pluralitásáról tudósítanak. A pluralizmus – a jól ismert történeti okokból – mifelénk pozitív fogalomnak számít, ám előrebocsátom, hogy az itt tárgyalandó nyelvi folyamatok megítélése nem egyértelműen az; de talán abból a szempontból mégis, hogy hozzájárulnak a „standard”-ról való beszéd plurálisá válásához.

A globalizáció nyelvi hatásait elemezve Deborah Cameron (2000) különbséget tesz a lexikogrammatikai normát szabályozó strukturális – mondhatni „klasszikus” – standardizáció, valamint a globalizált gazdaságban (pl. a telefonközpontokban) dolgozó „nyelvi munkások” (Duchêne 2009, Heller 2010, Boutet 2012) nyelvi performanciájának heterogenitását korlátozó „új” standardok között². Tanulmányomban azzal a kérdéssel foglalkozom, hogy fenntartható-e ez a különbségtétel a globalizált nyelvi piac egyik sajátos területén, a moldvai magyar nyelvi revitalizációs programban jelen lévő standardizáció esetében is. A moldvai nyelvhasználat elemzése felveti azt a kérdést, hogy a globalizáció hatásaként leírt „új” szabályozás motivációi miben

¹ A tanulmány az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával, A nyelvi revitalizáció kommodifikációja – Standardizáció és autenticitás a moldvai magyarnyelv-használatban című kutatás részeként készült.

² A „klasszikus” és „új standard” terminusok nem Camerontól, hanem tőlem származnak. Megemlítenéd, hogy az előbbi típusra jellemző standardizációnak is vannak újabb változatai – például ilyen folyamatokat mutat ki Flandriában Jaspers és Van Hoof (2013) elemzése a napjaink Európájára széles körben jellemzőnek tekintett destandardizáció (Deumert 2010) – vagy akár „standard nyelvi vákuum” (Grondelaers 2011) – ellenében.

térnek el a „klasszikus” standardizációétól. Amellett érvelek, hogy a moldvai standardizáció – összefüggésben az autentikációnak (Bucholtz 2003) a folyamatban játszott szerepével – e dichotómiát kérdéssé teszi: a program reprezentatív eseményei egyszerre teremtenek meg egy olyan nyelvhasználatot, amely hol strukturálisan szabályozatlan (a nyelvjárás hangtani és grammatikai jelenségeinek szintjén), hol éppenséggel túlszabályozott (mivel a moldvai kétnyelvűség heterogenitásának lexikai és pragmatikai jellemzőit nem mutatja). A szabályozás mechanizmusai egyfajta „autentikus” – azaz autentikusan magyarnak szándékolt – nyelvhasználatot eredményeznek, nem függetlenül a program támogatóinak nyelvi elvárásaitól.

A tanulmány felépítése a következő: a bevezetőt követően a standardnak, a standardoknak és a standardizációnak az egymáshoz való viszonyával foglalkozom, majd ismertetem azt a szociolingvisztikai helyzetet, amely a standardizáció folyamatáról szóló esettanulmányom kontextusát jelenti. Az „eset” egy moldvai gyerekek által írt multimodális kiadvány, amely a nyelvi revitalizáció moldvai gyakorlatának kontextusában jött létre. Miután röviden jellemzem a moldvai magyar nyelvi oktatási programot, a kötet diskurzuselemzése következik, amelyben kimutatom a moldvai magyar nyelvhasználatot érő standardizációs folyamatokat. A dolgozat összefoglaló fejezete a Moldvában folyó standardizációnak a standard nyelvhez és más standardokhoz való viszonyával foglalkozik.

Standard, standardok, standardizáció

A standard nyelv olyan társadalmi konstrukció, amelyet érdemes más – nem nyelvi – standardokkal összevetni. Erre elsőként James Milroy tett kísérletet; kimutatta, hogy a standard általános definíciója – amely szerint a standard dolgok eredendően heterogén osztályára kiszabott egységesítés eredményeképp létrejövő „tárgy” (Milroy 2001) – éppúgy érvényes a nyelvre, mint a konfekcióöltönyök világra vagy a panamai csatornában közlekedő hajókban rakományként elhelyezett konténerek méretére (az utóbbi példa forrása: Busch 2011). A nyelv tárgyasulása azonban nem jelenti a nyelvhasználat teljes körű tárgyasulását; a két folyamat között mindig van elmozdulás, azaz a nyelvhasználat eredendő heterogenitása nem teszi lehetővé, hogy a standard használatba vétessék – amint a beszélők elkezdenék használni, újra heterogénné válik. Milroy (2001) éppen ezért nem is standard nyelvről, hanem standardizációról beszél. Én az utóbbi fogalomnak azt a jellemzőjét emelném ki, hogy a standardizáció az az intézményesült folyamat, amely a standard akarásaként eleve kudarcra van ítélve. A standardizáció nem teremti meg a standard nyelvet – Gal úgy fogalmaz, hogy „a közkeletű vélekedéssel szemben a standardizáció nem uniformitást teremt, hanem még nagyobb (és hierarchikus) heterogenitást” (2006: 171) –, de ezzel együtt elválaszthatatlan a nyelvi standardoktól³.

³ Az idézetet – mint ahogy a következőket is – saját fordításomban adom közre (B. Cs.).

A standard nyelv és a nyelvi standardok illetően elkülönítése persze nem új keletű; Joseph (1987) nyomán Deumert és Vandenbussche a nyelvi standardokat úgy jellemzik, hogy azok „viszonylag egységes nyelvváltozatok, amelyek olyan mércéként (vagyis standardként) szolgálnak, amelyhez az egyén saját beszédgyakorlatát méri. Mivel azonban a nyelvi standardoknak nincsenek a standard nyelvekre jellemző, külsőleg kodifikált normáik, nyelvileg azoknál jóval változatosabbak”. Emellett azt is megemlítik, hogy „míg a standard nyelveket a beszélők explicit és intézményszerű tanulási gyakorlatok során tanulják meg, a nyelvi standardok normái elsődlegesen mintaszövegeknek és mintaadó beszélőknek való kitettségen és azok imitációján át sajátítódnak el” (2003: 456). A megkülönböztetés fenntartása mellett a továbbiakban abból indulok ki, hogy minden standard nyelv csak a nyelvi standardok gyakorlatában nyeri el jelentőségét (vö. Bodó 2014). Továbbá emellett érvelek, hogy a nyelvi standardok itt idézett jellemzése nem tekinthető általánosnak; vannak olyan standardok, amelyek nem nyelvi minták „spontán” követésével alakulnak ki, hanem szabályozott módon, mint például a nyelvi munkások világában vagy a nyelvi revitalizáció folyamataiban.

Ha a standard nyelvtől a nyelvi standardok felé fordítjuk figyelmünket, akkor azok a folyamatok lesznek érdekesek számunkra, amelyek az ilyen standardok kialakulásához vezetnek, valamint a nyelvi standardok szándékolt fenntartását, azaz a standardizációt jelentik. Ezek a folyamatok figyelhetők meg napjainkban Moldvában, mikor a magyar nyelvi oktatásban részt vevő gyerekek kialakítanak egyfajta írásbeliséget, amely ugyan standardokat követ, de mégis markánsan – és nem csupán dialektális jellemzőiben – különbözik a magyar nyelvű írásbeliség más gyakorlataitól. Mielőtt ezt a gyakorlatot jellemezném, fontos bemutatni azt a környezetet, amely lehetővé tette a magyar írásbeliség kialakulását.

A moldvai magyar nyelvi revitalizációs (oktatási) program

A program 14 éve indult, mára a beszámolók szerint kb. 2000 moldvai gyereket érint; a „célcsoportnak”, azaz a magyar nyelvi háttérű települések iskoláskorú beszélőinek nagyjából egynegyedét. A magyartanítás kezdetben iskolán kívüli tanórák keretében, ma már nagyjából iskolai nyelvórákon zajlik; tanárai főleg erdélyi, nyelvpedagógiai szempontból kevésbé képzett önkéntesek, akik körében nagyfokú fluktuáció van. Hegyeli Attila, a program kezdeményezője és egészen az utóbbi időkig a vezetője, céljaiáról néhány éve így fogalmazott: „[s]okszor éri oktatási programunkat az a vád, hogy nem sikerült megállítani az asszimilációt, hogy sok gyerek szívesebben beszél románul, mint magyarul. Ez így igaz. Soha se vállalta ez a maroknyi tanári csapat, hogy a még magyarul valamilyen szinten beszélő, értő 60 000 moldvai csángó asszimilációját meg tudná állítani. Mi azt vállaltuk 10 évvel ezelőtt, amikor elkezdtük az oktatást, hogy a mi tanítványaink kétnyelvűek lesznek” (2011: 1). A Moldvában zajló és több kutató által dokumentált nyelvcsere (Bodó

2012, Heltai 2012, 2014, Tánczos 2011) reakciójaként értelmezett oktatási program eszerint nem az asszimiláció megfékezését szolgálja (gondolom, az „asszimiláció megállítása” a program kritikussai számára mint elérendő cél azt jelentené, hogy a csángók magyarok maradjanak). A program nem erre vállalkozik, hanem a magyar nyelv megtartására.

A program megvalósítására – a céljáról zajló, itt megidézett vita ellenére is – sikerült stabil és jelentős támogatást szerezni. Ha eltekintünk a kisebb részben iskolában tartott magyaróráktól, amelyeket értelemszerűen az iskolát fenntartó román állam támogat, a program finanszírozása javarészt a magyar állam és magyarországi magánszemélyek, az ún. keresztszülők támogatásával valósul meg; a program ilyen jellegű kiadásainak teljes összege a 2009–2010. tanévben 133,7 millió Ft volt (*Naputánjáró* 4/2 [2010.]: 13). A két utóbbi fő forrás egymáshoz való viszonya változó; míg általában a magyar állami támogatás nagyobb arányú, mint a magánszemélyeké, volt már olyan éve a programnak, amikor a keresztszülők befizetései meghaladták a magyar állami támogatás mértékét.

A keresztszülők olyan magánszemélyek, akik jelképesen pártfogoltjukká fogadnak egy-egy magyarul tanuló moldvai gyereket, és ennek jegyében évente 40–48 ezer Ft-ot adományoznak az oktatási programnak. A keresztszülők nemcsak pénzzel járulnak hozzá egy-egy gyerek magyar nyelvű tanulmányaihoz, hanem sokszor személyes kapcsolat is kialakul a moldvai diákkal. Ennek intézményesült formája, hogy az oktatási program tanárainak segítségével és ellenőrzésével a gyerekek levelezést folytatnak a támogatójukkal. A levelezés gyakorlata a pedagógusok szerint jelzés a támogatóknak az oktatás eredményességéről, de az a megközelítés is érvényes lehet, amely a program reprezentációjaként értelmezi a gyerekek által írt leveleket. Ugyancsak reprezentatív és ekként a gyerekek által gyakorolt magyar írásbeliség eredményeire támaszkodik az a kiadvány, amelynek a következőkben az elemzésére vállalkozom.

„A mi falunkban csángók laknak” – a kötet diskurzuselemzése

A Varga Máté által szerkesztett és 2009-ben megjelent kötetben iskolai fogalmazások másolatai olvashatók, olyan másolatok, amelyeknek nem ismerjük az eredetijét. A fogalmazások egy-egy falu bemutatásáról szólnak. A szövegek fő nyelvi jellemzői, néhány példával, a következő négy pontban foglalhatók össze. Egyrészt számos regionalizmus fordul elő bennük, néha zárójelben értelmezve:

1) *mámóka* (*nagymama* vagy *nagyi*), *füljeske* (*nyuszika*), *monument* (*emlékmű*), máskor a kötet végén szójegyzékben (is) megadva: **files**, **filesz** – *nyúl*, **napszentület** – *naplemente*, **csentru** – *centrum*, *központ*, olykor értelmezés nélkül: *megcsánódott* (de vö. **csánni** – *csinálni*), *römönica*, *onnan jövünk lábon* [...] *iskolába*.

Másrészt megfigyelhető a regionalizmusok nagy száma mellett azok variabilitása is:

2) *füljeske ~ files ~ filesz; es ~ és ~ s.*

Harmadrészt igen kevés román (eredetű) nyelvi elem fordul elő a szövegekben, ezek szinte kizárólag román kölcsönszók:

3) *nyámjaik (rokonaik), porkával (labdával).*

Végül a szövegekben nincsenek vagy csak elvétve fordulnak elő kódváltások:

4) esetleg ide tartozik a *vagyon még egy poszt de policie (rendőrség)* szerkezet kiemelt része (vö. rom. *post de politie* 'rendőrőrs'), valamint a *most a falum megcsánódott comuna szerkezet comuna* szava (vö. rom. *acum satul meu s-a facut comuna*).

Az előbbi esetben a *poszt de policie* helyesírása a magyar kiejtés „elvét” követi, miközben a grammatikai szerkezet megőrződik (kérdéses, hogyan használná a beszélő a szerkezetet függő esetben). Az utóbbi esetben a román írásmód figyelhető meg, miközben a névszót a beszélő nem látja el dativuszi raggal.

A szövegek mindhárom jellemzőjével kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy mihez képest beszélhetünk a regionalizmusok nagy számáról és azok variabilitásáról, valamint a román nyelvi hatás viszonylagos hiányáról. Nincsen ugyanis olyan vonatkozási pont, amelyhez mérhetjük a szövegek e jellemzőit. Lássuk ezt a román nyelvi hatás példáján! Tudjuk, hogy a moldvai falvakban a gyerekek elsődleges nyelvi szocializációja románul folyik (Bodó 2012, Heltai 2012, Tánczos 2011), és a magyartanítás csak korlátozottan támaszkodhat az otthon elsajátított magyar nyelvi kompetenciára, főképp a gyerekek környezetében zajló, ámde nem hozzájuk irányuló magyar nyelvi kommunikáció révén (Bodó 2004). De a felnőttek egymás közötti érintkezésének a kódja sem kizárólag a magyar. Mint ahogy két faluban, Gyoszényban és Nagypatakon felvett interjúinkban kimutattuk, a felnőtt beszélők megnyilatkozásaikban rendre 71, illetve 86 százaléknyi nem román nyelvi vagy nem román eredetű szövegszót használtak, míg 6, illetve 5 százalékot tettek ki a román kölcsönszók, és 23, illetve 9 százalékot a román nyelvi szövegszók (N = 14 988, illetve N = 29 382; Bodó–Eris 2004). A vizsgált kiadványban tehát a román (eredetű) nyelvi elemek viszonylagos hiányát a saját román egynyelvű szocializációhoz és a felnőttek kétnyelvű gyakorlatához képest lehet értelmezni. Hasonlóképp lehetne összevetni a szöveg regionalizmusainak arányát és azok változatosságát a felnőtt beszélők nyelvi produkciójával. Ez a megközelítés azonban újabb problémákat vet fel, mivel egy nyelvi folytonosságát radikálisan átértelmező közösségben – a nyelvcsere ugyanis ezt jelenti – nem evidens, hogy a gyerekek nyelvét a felnőttekéhez mérjük.

A kiadvány egészen más lehetőséget kínál számunkra. Van két olyan szöveg(részlet) is a kötetben, amely kétféle változatban olvasható. Az egyik a kötet

címe.

5) *A mi falunkban csángók laknak.*

Ugyanez a mondat az egyik falut bemutató írásban (a 16. lapon) a következő változatban jelenik meg.

6) *A mi falunkba csángók laknak.*

A két változat közötti különbség feltehetőleg szerkesztői beavatkozás eredménye, amely a nyelvi standardnak megfelelő inessivusi alakká „javítja” a *falunkba* változatot. A kötetben megjelenő két szöveg tehát olyan viszonyban van egymással, amely a módosulás révén teremti meg a kiadvány nyelvi változatosságát. Felvethető, hogy hasonló módosulások kísérhetik a kiadvány főszövegében szereplő nyomtatott változat és annak kézírásos „eredetije” közötti viszonyt, és ugyancsak módosulások léphetnek fel a kézírásos eredeti létrehozását kísérő változatok alakulása során. Ez utóbbiak a tanár és a diák szóban és írásban zajló interakcióinak átmeneti eredményei. A módosulások egymásutánja – mint e példánk és majd a későbbiekben tárgyalandók is mutatják – standardizációként értékelhető. A címben szereplő mondat tehát a következő, minimum négy lépésből álló standardizációs folyamat során nyerte el formáját:

„Lépések”	Szintek	Példák
1.	a tanár és a diák szóbeli és írásos interakciói	???
2.	a kézírásos „eredeti”	?
3.	a nyomtatott változat főszövege	... falunkba ...
4.	a cím	... falunkban ...

1. táblázat. A szöveg alakulásának szintjei

Az egyes lépések során zajló standardizációs folyamatnak a jellemzőit nemcsak a címben szereplő mondat kétféle változata jeleníti meg, hanem emellett van egy hosszabb szöveg is, amely két formában jelenik meg a kötetben. Hasonlóan a fenti szöveghez, itt is azt tehetjük fel, hogy a kötetbe bekerült változatokat megelőzik olyan „lépések”, amelyekről nincsen tudásunk. Lássuk ennek a szövegnek a kézírásos változat alapján készített átiratát és a nyomtatott változatot! (A kézírásos változat a kötetben az eredeti – azaz a 2. „lépésben” létrehozott – szöveg színes reprodukciójaként látható a 36. lapon. A vonalas füzetlapra írt, jól olvasható szöveg alatt a templomról készült rajz tölti ki a lap alsó részét. A kézírásos változat címében a *Szent* és a *templom* szavak piros hullámos vonallal kétszer alá vannak húzva. A nyomtatott változat a 34. és 36. lapon olvasható, köztük egy egész oldalt betöltő gyerekrajzzal.)

A kézirásos változat

„Szent Ana” templom

O Leszpedi templomat hívják „Szent Ana”. Ő ál volt / végezvél 1986. Bená fel a falan vagyon rajzolval szent / kipek melyik mutat Jezusnak a szenvedő es halálő. O / templom mellátt vagyon egy torony es ban vagyon négy / harang; egy elektromos es három kézi. Es még a templom / mellátt vagyon egy régi kápolna melyik fel van csinál- / val templom előtt. O templom udvarba vagyon egy ház / ház hol lakik o popok es még hívják parohio Templom fel / van csinálval o falu közepében hogy legyen közeleb / mindenkinek.

A nyomtatott változat

A Szent Anna templom

A leszpedi templomot hívják „Szent Anna”-nak. / Ő el volt végezvel 1986. Benne fel a falon vagyon / rajzolval szent képek, melyikek mutatják a Jézusnak / a szenvedését és halálát. // A templom mellett vagyon egy torony, és benn va- / gyon négy harang; egy elektromos és három kézi. / És még a templom mellett vagyon egy régi kápolna, / melyik fel van csinálval a templom előtt. // A templom udvarba vagyon egy ház, hol laknak a pa- / pok, és még hívják parókiának. // A templom fel van csinálval a falu közepében, hogy / legyen közelebb mindenkinek.

A két szöveg nyelvi különbségei között találunk hangtani eltéréseket, például a következőket, amelyek sorában minden esetben az első a kézzel írt, a második a nyomtatott változat:

7) *templomat* : *templomot*; *kípek* : *képek*; *végezvél* : *végezvel*; *es* : *és*.

Vannak emellett grammatikai eltérések is:

8) *kipek, melyik mutat* : *képek, melyikek mutatják*; *Templom fel van csinálval* : *A templom fel van csinálval*; *hívják „Szent Ana”* : *hívják „Szent Anna”-nak*.

És egyetlen lexikai eltérés (ami egyben grammatikai is):

9) *es még hívják parohio* : *és még hívják parókiának*.

A hangtani és grammatikai eltérések iránya jól meghatározható: kivétel nélkül a kodifikált magyar nyelvi standardnak megfelelő alakok fordulnak elő a nyomtatott változatban. A lexikai eltérésként említett utolsó példa megítélése nem egyértelmű; egyaránt lehet itt szó egy román kölcsönszónak (vö. rom. *parohie* ‘parókia’) az azonos etimonú latin kölcsönszóval való helyettesítéséről mint standardizációs eljárásról, de akár egy kódváltással megjelenő román nyelvi elem „fordításáról”, ami

egyben grammatikailag is jelöltté teszi a magyar nyelvi *parókia* lexémát.

Általánosan a nyomtatott változat úgy jellemezhető a kézírásoshoz képest, hogy a nyomtatásban megjelent szöveg hangtani és grammatikai szinten aluszabályozott (mivel ezekben nagyfokú változatosságot mutat), de lexikai és pragmatikai szinten túlszabályozott (ugyanis nem fordulnak elő benne román kölcsönszavak és kódváltások). Ezek a sajátosságok azt a két szoros összefüggést mutató kérdést vetik fel, hogy miért és miért éppen így történik a beavatkozás a szövegekbe, azaz a standardizáció. Ez a megoldás egyedi; egyaránt szemben áll a klasszikus és az új standardokkal, mivel az előbbiek csak a lexikont és a grammatikát szabályozzák, az utóbbiak pedig nem ezeken a szinteken, hanem pragmatikailag fogalmazznak meg elvárásokat. Mindezzel kapcsolatban az az általánosabb kérdés vethető fel, hogy különböznek-e egymástól a különféle standardizációs folyamatok háttérét alkotó motivációk, amelyek indokolják a folyamatok eltérő jellegét.

A kérdés megválaszolásához hozzásegíthet, ha a standardizációt a modern ipari társadalmak kialakulásával összefüggésben szemléljük, és annak meghatározó jellemzőjeként az ipari termelés szabványosításának a nyelvi tartományokra való ideologikus kiterjesztését tekintjük (Gal 2012). A klasszikus nyelvi standardok megteremtésére ez éppúgy igaz, mint az újak kialakítására, mégha az előbbiek esetében ez az összefüggés – a nyelvnek a nemzettel való kapcsolatát meghatározó kontextusban – kevésbé nyilvánvaló is.

Az új standardnak mint a szolgáltatószektorban kínált terméknek, azaz a nyelv áruvá válásának – másképp: kommodifikációjának – a jellemzőit a telefonközpontokban dolgozók nyelvhasználatának szabályozása példáján Deborah Cameron (2000/2001) írta le. A telefonközpontok menedzsermentje, mikor arról gondolkodik, hogy milyen elvárásai lehetnek az ügyfeleknek a nyelvi munkásokkal szemben, olyan ügyfélszolgálati munkatársat gondol el ideális alkalmazottként, aki gondoskodó, figyelmes, kedves és türelmes, azaz inkább nőies tulajdonságokkal ruházható fel. Nem csoda, ha a telefonközpontok ügyfélszolgálatának forgatókönyvei a lakoffi „női nyelv”-re igen hasonló tulajdonságokat fogalmazznak meg a dolgozók stílár viselkedését szabályozó elvárásként, ezáltal korlátozva a nyelvhasználók szabadságát saját megnyilatkozásaik alakításában (Cameron 2000/2001, Boutet 2012).

Ehhez hasonlóan Moldvában is jelen van egyfajta elvárás, amelynek a helyi magyartanárok meg kívánnak felelni. Elsősorban a magyarországi támogatóknak tulajdonított szempontok azok, amelyek alapján a moldvai gyerekek nyelvi produkcióját szabályozzák: ennek a nyelvnek egyszerre kell „hitelesen” különösnek és felismerhetően „magyarnak” lennie. A nyelv különösségét a hitelesítés – Mary Bucholtz (2003, 2011) szavával autentikáció (angolul *authentication*) – koncepciója alapján ragadhatjuk meg, amely „azokat a folyamatokat helyezi előtérbe, amelyek révén a hitelesség megteremtődik, ellenőrzés alá kerül, vagy amelyek során [a nyelvhasználók] a hitelességet észlelik” (Bucholtz–Hall 2004: 498). A hitelesség

tehát nem önmagában létezik, hanem szemiotikai folyamatok révén alakul ki; ennek során a moldvai gyerekek nyelvi produkciója úgy változik, hogy a szövegben különböző szövegszerkesztési eljárásokkal (zárójeles szómagyarázatokkal és a kötet végén álló szószedettel) kiemeltté válnak a lexikai regionalizmusok bizonyos típusai (de nem a román eredetűek), és meghatározó módon vannak jelen (maradnak benn a szövegben) hangtani meg grammatikai sajátosságok. Az így létrehozott szöveg ezáltal hitelessé tett különössége mellett is felismerhetően „magyar”, azaz a román kölcsönszók és kódváltások hiányán (azok feltételezhető kiszűrésén) keresztül felel meg a magyar egynyelvű olvasó nyelvi elvárásainak, és – ezzel párhuzamosan – vonja meg a gyerekektől nyelvi megnyilatkozásaik alakításának szabadságát.

A moldvai gyerekek szövegeinek standardizációját adó motivációk párhuzamba állíthatók a klasszikus standardok kialakításának mögöttes folyamataival is. Mindkét esetben az látható, hogy a nyelv mint az identitás meghatározó tényezője van jelen, és a nyelvi folyamatok emiatt egyben az identitáspolitikai jelölőiként funkcionálnak. A klasszikus standardizáció az egységes nyelv szorgalmazásával a nemzet egységességét reprezentálja⁴. A moldvai gyerekek szövegei esetében a román nyelvi hatást nem vagy csak csekély mértékben mutató magyar nyelv használata a gyerekek magyar (nemzeti) identitását hivatott jelölni.

Összefoglalás és kitekintés

A szabályozás nemcsak ebben a kiadványban vagy a moldvai gyerekek szövegeit közlő periodikumokban (pl. a Naputánjáróban vagy újabban a Csengáttýűben) jelenik meg, hanem megfigyelhető a támogatók és a támogatottak „magánérintkezésében” is. Nem mondhatjuk tehát, hogy az itt leírt standardizáció alkalmi jelenség lenne; a keresztszülők és a moldvai gyerekek levelezésének már említett intézményesültsége megeremti és fenntartja a szabályozás gyakorlatát. Ez a gyakorlat maga is szabályozott; a keresztszülők úgy tartanak kapcsolatot a moldvai gyerekekkel, hogy a moldvai oktatási program tanárai közvetítenek a két fél között. Ennek része, hogy segítik a gyerekeket az újonnan jelentkező, anyagi támogatást vállaló keresztszülő számára megírandó bemutatkozó levelük elkészítésében, majd a vele való folyamatos kapcsolattartásban. A diákok által évente írandó levelek száma minimálisan négy, ezek a tanév és az egyházi év fordulópontjaihoz kapcsolódnak: tanévkezdés, karácsony, húsvét, az iskolaév vége. Továbbá ugyancsak levélben köszönik meg a gyerekek, ha a keresztszülőtől ajándécsomagot kapnak. A leveleket korábban a

⁴ Ennek a tételnek az explicit megfogalmazása Haugentől: „[a] nemzet és a nyelv elválaszthatatlanul összekapcsolódtak egymással. Minden önmagát megbecsülő népnek szüksége van egy nyelvre. Nemcsak a kommunikáció eszközére, egy »vernakulárisra« vagy »dialektusra«, hanem egy teljesen kifejlett nyelvre” (1966: 927).

tanárok gyűjtötték össze és adták postára, ma már több oktatási helyszínen az a bevett eljárás, hogy a kézzel írt levelet a tanár beszkenne, és ímélnél továbbítja a keresztszülőnek.⁵

A magyarországi támogatókkal való kapcsolattartás kereteinek az előzőekben felvázolt szabályozásához képest explicit nyelvi szabályozás nem jött létre. De mégis létezik az a gyakorlat, amelynek nyomát az elemzett kötet szövegeiben is kimutattam: a tanárok „javítják” a gyerekek kézírásos szövegeit. A szövegek megmunkálásának folyamata, amely során újabb és újabb változatok jönnek létre, olyan standardizáció, amely a teljes körű egységességet – a standard nyelvet – ugyan nem éri el (ez nem is lehet célja, mivel az a „hitelességet” veszélyeztetné), de nyelvi standardok mentén valósul meg.

A moldvai magyar írásbeliséget alakító nyelvi standardok úgy különböznek a klasszikus és az új standardoktól, hogy egyben azok jellemzőit is mutatják. Nem egységesek, de jól megragadható elvárások mentén alakulnak, amelyeket a moldvai nyelvhasználók – tanárok és diákjaik – a magyarországi támogatóknak tulajdonítanak. Az ilyen módon áruvá vált nyelv a klasszikus standardokhoz képest közvetlenül mutatja a kommodifikáció hatásait (hasonlóan például a telefonközpontok nyelvéhez), de e hatások olyan ideológiák – főképp a nyelvet a nemzettel összekapcsoló ideológiák – kapcsán lépnek fel, amelyek inkább a klasszikus, mint az új standardokra jellemzőek. Moldvában tehát a magyar nyelv a nemzeti identitás standardizált árucikként van jelen. Tudjuk, kik kínálják és kik vásárolják meg ezt a „nyelvet”, de hogy kitől és milyen közvetlen vagy közvetett következményekkel, az még távolról sem világos. Amikor standardizációról van szó, éppen ezek a kérdések – a „kit és hogyan érint?” szempontjai – lesznek azok, amelyeknek a megválaszolása problematikussá teszi az egyes számban értett „standard” egyetemességét.

Hivatkozások

Bodó Csanád 2012. Language socialisation practices in Moldavian bilingual speech communities. In: Tánczos Vilmos–Peti Lehel eds.: *Language Use, Attitudes, Strategies: Linguistic Identity and Ethnicity in the Villages of the Moldavian Csángós*. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities, 31–49.

Bodó Csanád 2014. Nyelvi ideológiák a magyar nyelvi változók kutatásában. *Magyar Nyelv* 110, 266–284.

Bodó Csanád–Eris Elvira 2004. A román kölcsönszók használata két moldvai

⁵ Mindez másképp van a „nagyobbaknál”, azaz a 10–14 éves diákok esetében, akik közül többen önállóan állnak levelezésben egy közösségi portálon a keresztszülővel. Erre a tanároknak kevésbé van rálátásuk, de még így is rákérdeznek a kapcsolattartás gyakoriságára a diákoknál.

- beszélőközösségben. In: Kiss Jenő szerk.: *Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 67–96. (MNyTK. 221. sz.)
- Boutet, Josiane 2012. Language workers: Emblematic figures of late capitalism. In: Duchêne, Alexandre–Monica Heller eds.: *Language in Late Capitalism: Pride and Profit*. New York/London: Routledge, 207–229.
- Bucholtz, Mary 2003. Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity. *Journal of Sociolinguistics* 7, 398–416.
- Bucholtz, Mary 2011. *White Kids: Language, Race, and Styles of Youth Identity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bucholtz, Mary–Kira Hall 2004. Theorizing identity in language and sexuality research. *Language in Society* 33, 469–515.
- Busch, Lawrence 2011. *Standards: recipes for reality*. Cambridge, Massachusetts–London: The MIT Press.
- Cameron, Deborah 2000/2001. Styling the worker: Gender and the commodification of language in the globalized service economy. *Journal of Sociolinguistics* 4, 323–247. (Magyarul: A munkavállaló stilizálása: Társadalmi nem és a nyelv áruvá válása a globalizált szolgáltatóiparban. *Replika* 45–46, 213–237.)
- Deumert Ana 2010. Imbodela zamakhumsha – Reflections on standardization and destandardization. *Multilingua* 29: 243–264.
- Deumert, Ana–Wim Vandenbussche 2003. Research directions in the study of language standardization. In: Deumert, Ana–Wim Vandenbussche szerk.: *Germanic Standardization – Past to Present*. 455–469.
- Duchêne, Alexandre 2009. Marketing, management and performance: multilingualism as a commodity in a tourism call center. *Language Policy* 8, 27–50.
- Gal, Susan 2006. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology* 14, 2, 163–181.
- Gal, Susan 2012. Sociolinguistic regimes and the management of “diversity”. In: Duchêne, Alexandre–Monica Heller eds.: *Language in Late Capitalism: Pride and Profit*. New York/London: Routledge, 22–42.
- Grondelaers, Stefan–Roeland van Hout–Dirk Speelman 2011. A perceptual typology of standard language situations in the Low Countries. In: Tore Kristiansen–Nikolas Coupland eds.: *Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe*. Oslo: Novus, 199–222.
- Haugen, Einar 1966. Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68, 922–935.
- Hegyeli Attila 2011. Ha magyar a főnök... *Naputánjáró – A moldvai magyar oktatási program hírlevele*. 5(1), 1.
- Heller, Monica 2010: The commodification of language. *Annual Review of Anthropology* 39, 101–114.

- Heltai János Imre 2012. Language shift in Moldavia. In: Tánczos Vilmos–Peti Lehel eds.: *Language Use, Attitudes, Strategies: Linguistic Identity and Ethnicity in the Villages of the Moldavian Csángós*. Cluj-Napoca: The Romanian Institute for Research on National Minorities, 71–96.
- Heltai János Imre 2014. *Nyelvcseré és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. (MnyTK. 242. sz.)
- Jaspers, Jürgen–Sarah Van Hoof 2013. Hyperstandardisation in Flanders: Extreme enregisterment and its aftermath. *Pragmatics* 23(2), 1–29.
- Joseph, John Earl 1987. *Eloquence and Power: The rise of language standards and standard languages*. Oxford/New York: Basil Blackwell.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5: 530–555.
- Tánczos Vilmos 2011. *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.

POZITÍV NYELVÉSZET ÉS NYELVI VÁLTOZATOSSÁG

– ESETTANULMÁNY AZ ÉLETHOSSZIG TARTÓ TÉVHITEKRŐL ÉS EZEK

NYELVHASZNÁLATI KÖVETKEZMÉNYEIRŐL –

BORBÉLY ANNA

mottó: „*One thing is socially constructed norms,
another is individual behavior.*”

(J. N. Jørgensen és mtsai)

Bevezető

A szociolingvisztikai szakirodalomban bőven találunk példát arra, hogy miként kapcsolódik össze a nyelvhasználat az, ha a beszélőknek a nyelv területi változatról negatív véleménye van és a sztenderd változatról pozitív, függetlenül attól, hogy a felmérés egynyelvű, vagy kétnyelvű közösségben történt-e (vö. pl. Erb–Knipf 1999, Kontra 2003). Ebben a témában egy új szempontot fogok megvizsgálni, nevezetesen azt, hogy egy beszélő véleménye hogyan alakul (változik vagy állandósul) a nyelvi változatosságról húsz év alatt. Jelen kutatás része a magyarországi nemzetiségi közösségekben végzett kétnyelvűségi vizsgálatoknak. Míg az 1990-től zajló kutatás kezdetekor a nyelvcsere folyamatának és okainak vizsgálata vezérelt, addig az utóbbi években a figyelmem a fenntartható kétnyelvűség¹ módozataira irányul. A vizsgálat központi kérdése, hogy a nemzetiségi közösségek életét befolyásoló olyan jelentős társadalmi változások, mint a modernizáció, majd a globalizáció hogyan alakítják kétnyelvűségüket. Ezen belül a kétnyelvűség fenntarthatósága hol és miért, mely magyarországi nemzetiségi közösségben, egy közösség mely rétegében, színterén, tagjánál regisztrálható. Ezt a témát a pozitív nyelvészet kutatói szemlélet keretében elemzem. Ennek a szemléletnek a szükségességére mind a kétnyelvű közösségekben longitudinális (LongBiLing²) és összehasonlító

¹ „A fenntartható kétnyelvűség a kétnyelvűségnek az a típusa, amely arra utal, hogy a kétnyelvűség nem egyszerűen stabil, tehát egy hosszantartó, statikus, két nyelvet érintő jelenség, hanem sokkal inkább (az A vagy a B nyelv dominanciájában) változatos, folyamatosan és dinamikusan változó nyelvi jelenség, amely (az egyének és közösségek életében) csak bizonyos feltételek mellett valósulhat meg” (Borbély 2014: 92).

² A „Variabilitás és változás: a nyelvcsere vizsgálata látszólagos és valóságos időben” című

(MaBiLing³) módszerrel végzett kutatói tapasztalatom, mind a budapesti magyar nyelvet vizsgáló (BUSZI⁴) kutatócsoportban végzett két évtizedes munkám irányította rá a figyelmemet. Lényegében arról van szó, hogy miközben a nyelvi változottság – egy nyelven belül, illetve két nyelv között – a beszélők és a közösségek társas érintkezésekor hasznosítható érték, az ezt a nyelvi jelenséget célzó beszélői tévhitiek diszkriminatívak, sértők, valamint elhibázott nyelvi következményekkel járnak. A pozitív nyelvészet egy olyan (nyelvészeti) kutatói szemléletmód, amely a nyelvi jelenségeket nem a helyes-helytelen dichotómiában tárgyalja, úgy hogy a helytelenre helyezi a hangsúlyt. Sokkal inkább azt keresi, hogy milyen hatékony nyelvi, nyelvhasználati megoldásokat találnak a beszélők, a közösségek az új társadalmi kihívásokra és az ezekből fakadó, konkrét nyelvhasználati szituációs helyzetekre. A pozitív nyelvészet fontosságának megerősítését a századunkban széleskörű szakmai figyelmet és sikerességet kivívott pozitív pszichológia irányzata adta, melynek gondolatisága és elnevezése is „pozitívan” befolyásolt.

Mi a pozitív pszichológia és mit tanulhatunk belőle?

A pozitív pszichológiáról átfogó képet kapunk, ha áttanulmányozzuk a Magyar Pszichológiai Szemle 2012. évi 67. évfolyamának 1. számát. Ebből a tematikus számból idézek a teljesség igénye nélkül néhány gondolatot, elsősorban azért, hogy az esettanulmányban ismertetett nyelvi adatok értelmezéséhez segítséget kaphassunk, végsősorban, hogy a pozitív nyelvészet alapjait is formáljuk (a kurzív betűs kiemeléseim is e célokat szolgálják). A pozitív pszichológia tudománytörténeti megjelenését két írással kapcsolják össze (Seligman 1998a; Seligman és Csíkszentmihályi 2000), írja Oláh Attila, aki a következőképpen fogalmazza meg az új tudományos szemléletmód megszületésének lényegét:

A pozitív pszichológia azt a kérdést szegezi tudományunk művelőinek, hogy azonos figyelemmel közelítjük-e meg és azonos intenzitással vizsgáljuk-e az ember működésének és élményeinek (pl. pozitív és negatív érzelmeinek) minden aspektusát. Nem arról van-e szó, hogy egy olyan

OTKA K 81574 (2010–2013) és az ezt megelőző OTKA T030305 (1999–2002) kutatás is az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült.

³ „A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei” című projektum konzorciumvezetője Bartha Csilla, témavezetője Borbély Anna volt, és az NKFP 5/126/2001. pályázat támogatásával, az ELTE BTK és az MTA NYTI közös kutatásaként készült (vö. pl. Bartha és mtsai 2013).

⁴ A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú BUSZI-2 adatbázist az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának nyelvészei hozták létre 1987 és 2007 között, OTKA (legutóbb K 60403) és AKP támogatással, a kutatásvezető Kontra Miklós volt. A BUSZI adatbázis az MTA NYTI honlapjáról kutatók számára elérhető.

emberarcú tudománynak, mint a pszichológia, a szenvedésekkel és a betegségekkel többet kell foglalkoznia, hiszen a pszichológia tudományának mi más lehet a missziója. A pszichológia torz identitásából fakadóan luxus célként fogta fel az ember pozitív oldalának (élményeinek, erősségeinek, pozitív érzelmeinek) a tanulmányozását, nem mérlegelve azt, hogy talán *fontosabb lehet a szenvedés megelőzésére és olyan erősségek kiépítésére koncentrálni, amelyekkel kivédhetőek a negatív állapotok*. Amikor a pozitív pszichológia arról beszél, hogy új célok felvételére van szükség, azt kéri csupán, hogy *tudományunk a humán létezés és élményvilág teljes spektrumára tekintő figyelemmel végezze feladatát*. A pszichológiai kutatás és gyakorlat tematizálásában történő egyensúlyteremtés (a pozitív és negatív oldalnak szentelt figyelem vonatkozásában) mellett a *pozitív pszichológia igényli tudományunk horizontjának a tágítását is, és arra buzdítja a fiatal tudósokat, hogy bátran merészkedjenek ki az emberi tapasztalás ez ideig elérhetetlennek tartott területeire* (Oláh 2012: 5).

A pozitív pszichológia 19. és 20. századi fogalmi előzményeiről Pléh Csaba írt (2012). „Ilyenek a kultúra és a személyiség szerepe a 19. század közepén John Stuart Mill filozófiájában, az aktiváció és a viselkedés energetikájának problémája, a kompetencia fogalomrendszerének beillesztése az emberi motívumok rendszerébe, a személyiség aktív koncepciója az önmegvalósítás előtérbe helyezésével és a determinizmus megkérdőjelezése” (Pléh 2012: 13). A szerző a 20. század második felében ennek az alternatív felfogásnak a megjelenéséhez hat mozzanatot foglal össze, melyek közül a hatodikat, a tudás örömről szóló részt emelem ki:

„A pozitív pszichológia egyik, a motivációs mozzanatok mellett kevésbé kiemelt előképe a tudás örömeinek hangsúlyozása, a tudás önmaga jutalmaként való megjelenítése. Mindez előrevetítette a kognitív, megismerési motiváció alapvető szerepét hangsúlyozó 20. századvégi elméleteket (Lowenstein 1994). A motivációs összetevőket illetően ennek a hagyománynak a máig érvényes látszólagos paradoxona annak felismerése, hogy még a látszólag haszontalan szellemi tevékenységek is hasznosak, mivel elűzik az unalmat és csiszolják az értelmet” (Pléh 2012: 16).

A pozitív pszichológia tíz évét feldolgozó tanulmányban többek között a következőket olvashatjuk:

„Az elmúlt évtized legnagyobb pozitív pszichológiai sikere és egyben az emóciókutatás történetének is fényes pontja a Barbara Fredrickson (1998, 2004) által megfogalmazott elmélet a pozitív emóciók alkalmazkodást

szolgáló funkciójáról. A milyen célt szolgálnak, és egyáltalán miért vannak pozitív érzelmeink kérdésre elméletében Barbara Fredrickson empirikusan alátámasztott meggyőző választ ad. A pozitív emóciókkal kapcsolatos „broaden-and-build” elmélete (Csíkszentmihályi 2011, Boross Ottilia szellemes fordításában „láss-gyarapíts”) szerint az *olyan pozitív érzelmek, mint az öröm, az érdeklődés, az elégedettség vagy a szeretet egyfelől kiszélesítik az egyén gondolati és aktivitási repertoárját, másfelől pedig elősegítik a társas kapcsolatok kialakítását, növelik a kreativitást, valamint motiválják a személyt új ötletek megfogalmazására*. A pozitív emóciók gazdagítják az egyén által felhasználható fizikai, intellektuális, társas és pszichológiai forrásokat, amelyek segítségével hatékonyabb alkalmazkodás és megküzdés válik lehetővé” (Oláh–Kapitány-Fövény 2012: 32–33).

A pozitív nyelvészet közelében és útján haladva

A társadalom és nyelv összefüggését kutató diszciplína formálódó céljaival és a gyarapodó szociolingvisztikai kutatási eredményekkel együtt az 1980-as évekkel kezdődően evidenssé vált, hogy a kutató és az általa vizsgált közösség kapcsolata nem csupán a vizsgálathoz szükséges adatgyűjtés alatt valósul meg, hanem a nyelvi adatok feldolgozása után is. A szociolingvisztikai kutatási eredmények tudományos szintű ismertetésén túl a kutató további feladatává vált a vizsgálati eredmények közösségbe történő visszaáramoltatása is. Ugyanakkor a gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a két kutatói feladatot összevetve, az eredmények tudományos közzététele és a közösségbe történő visszaáramoltatása korántsem kiegyenlített. Immár széleskörű tárháza van az eredmények tudományos értékelésének bemutatására. Ezzel együtt igen szűk körű tapasztalatok állnak rendelkezésre a tekintetben, hogy a vizsgált közösségben mi módon lehet az eredményeket úgy bemutatni, hogy a közösség nyelvi ismereteit ne a nemzedékeken át ható tévhitek, hanem az újabb kutatási eredmények formálják. A nyelvi formákra reagáló negatív, esetenként sértő attitűdök, vélemények, illetve tévhitek vonatkozhatnak: egy nyelvi változó változótára (pl. nákolás), egy nyelvváltozatra (pl. kétegyházi román), de akár a kétnyelvűsége (pl. félnyelvűség) is. Az alkalmazott módszer: megítéltetik, aki nem a „helyes” nyelvi formát, nyelvváltozatot, nyelvet használja. Wolfram (2002 [1997]: 123–126) a társadalomnak a nyelvjárásokhoz kötődő állásfoglalásáról értekezve arra a következtetésre jut, hogy a dialektusok sokféleségének jövője mind nyelvi, mind társadalmi alapon biztosítva látszik, hiszen a nyelvi variabilitás nyelvészeti oldala éppúgy biztosított, mind a társadalmi egyenlenség és a társadalmi csopor-

tok aszimmetrikussága⁵. Ennek ellenére virágzik a nyelvjárási diszkrimináció. Az ellene folyó fellépések nem olyan hatékonyak, mint más típusú – például faj, etnikum, vallás, életkor, nem és társadalmi osztály alapján, a különbözőségekből fakadó – előítéletekkel összevetve (vö. Wolfram 2002 [1997]: 124–125; hivatkozva: Milroy–Milroy 1985: 3). A nyelvjárások sokféleségét értelmező nyelvészek társadalmi tevékenységének motivációjaként Wolfram Labov két elvét említi (Principle of error correction⁶ és Principle of debt incurred⁷), melyekhez egy újabb elvet társít (Principle of linguistic gratuity⁸).

Kétnyelvű helyzetben, az egyik nyelv használatának háttérbe szorításakor fellépő nyelvi következményként elsőként a nyelvi formák használatának beszűkülését és egyszerűsödését szokás kiemelni. Miközben valójában az a kétnyelvű közösség, amelynek beszélői egy nyelvhasználati szintéren (otthon) beszélnek csak a nyelvüket, olyan próbát tevő nyelvi változásokon mennek át, melyeknek megoldását nem tanulják, és így csak egyéni kreativitásukra támaszkodva hoznak létre nyelvi újításokat. Erre már Gál Zsuzsa úttörő tanulmánya 1989-ben felhívja a figyelmünket, melyben a nyelvi innovációk keretében bizonyos szavak keletkezését elemzi. A hasonló kontextusban jelentkező diskurzusokban keletkezett nyelvi újításokról és ezek közösségi csoporton belüli szolidaritást kiváltó hatásáról (tudomásom szerint) csupán néhány kutatás szól (Dal Negro 1998, Macevičiūtė Aritz 2002), holott ez a szemlélet új távlatokat nyithat a nyelvvesztés szimplifikáló megközelítésével szemben és rávilágítana a beszélők nyelvi kreativitására. A kétnyelvűségi szakirodalomban a veszélyeztetett nyelvek és a nyelvcsere visszafordításáról szóló tanulmányok azt a célt szolgálják, hogy a kutatási eredmények fényében a nyelvük elvesztésével, illetve a nyelvcsérével fenyegetett közösségek beszélőit erre figyelmeztessék és ezek fékezésére új stratégiákat keressenek (vö. pl. Fishman 1991). Ez utóbbit célozza meg többek között a hasznos nyelvészet (részletesen lásd Kontra 2010) is, amelynek egyik példájaként említhető az *Útmutató magyar szülőknek és pedagógusoknak* című tájékoztató füzet sorozat: a magyar mint kisebbségi nyelv oktatásának elősegítését szolgáló jeles vállalkozás (lásd az MTA Magyar Tudományosság

⁵ “[T]he future of dialect diversity is assured on both a linguistic and social basis (...) External social conditions added to internal linguistic conditions assure the future of robust dialect differences” (2002: 124).

⁶ A scientist who becomes aware of a widespread idea or social practice with important consequences that is invalidated by his own data is obligated to bring this error to the attention of the widest possible audience (Labov 1982: 172).

⁷ An investigator who has obtained linguistic data from members of a speech community has an obligation to use the knowledge based on that data for the benefit of the community, when it has need of it (Labov 1982: 173).

⁸ Investigators who have obtained linguistic data from members of a speech community should actively pursue positive ways in which they can return linguistic favors to the community (Wolfram 2002[1997]: 126).

Külföldön Elnöki Bizottságának tájékoztató füzeteit: Cserniczkó–Göncz 2009; Kelemen–Szoták–Göncz 2009; Kolláth–Varga–Göncz 2009; Máté–Kosic–Göncz 2009). Mindenképpen említés kell tenni továbbá egy folyó és nemzetközileg is úttörőnek számító kutatásról⁹ is. A Bartha Csilla irányításával működő MTA NYTI Többnyelvűségi Kutatóközpont több munkatársa másfél évtizede tevékenyen vesz részt a siketeknek a magyar jelnyelv elismertetéséért és megerősítéséért folyó küzdelemben (lásd <http://jelnyelvek2015.mta-tkk.hu/index.html>). A JelEsély projekt a bevonódás módszertani eszközét alkalmazza. Ennek az a lényege, hogy a nyelvészek a kutatásba bevonják az ország különböző pontjain élő és többféle jelnyelvváltozatot használó siketeket is. A kutatásban nem csak „passzívan”, adatközlőként vesznek részt, hanem be vannak „aktívan” vonva a kutatás számos fázisának a megtervezésébe, a terepmunkába terepmunkásként, valamint az adatok annotálásába, rögzítésébe és feldolgozásába. A JelEsély projekt célja a magyar jelnyelv átfogó, korpuszalapú grammatikai leírása és szótárának megalkotása: „e kutatások nélkülözhetetlen kiindulását jelentik a minőségi kétnyelvű oktatás elméleti, módszertani és gyakorlati feltételrendszere meghatározásának és az új oktatási program kimunkálásának” (vö. <http://jelnyelvek2015.mta-tkk.hu/index.html>).

A kutatás tárgya, módszere és vizsgálati kérdések

Mivel egy egyén élethosszig tartó nyelvhasználata során folyamatosan információkat gyűjt, valamint mérlegeli környezete és saját nyelvhasználatát, ezzel kapcsolatban véleményt alakít ki, formál és raktároz. Azt vizsgáljuk, meg, hogy egy adatközlő milyen véleményt raktározott el élete 20 éve folyamán, és hogy ez mennyire állandósult, illetve változott. Egy további lépésben azt fogom bemutatni, hogy a megkérdezett véleménye miként befolyásolja nyelvhasználatát. A kutatás tárgya bemutatni és longitudinális módszerrel igazolni, hogy a nyelvátváltatokhoz kapcsolt negatív konnotációk „életképesek”, akár élethosszig is eltarthatnak, ezért célszerűbbnek látszik kialakulásuknak elejét venni, – ami a pozitív nyelvészetre háruló feladat lenne.

Az alábbiakban ismertetett adatok egy olyan adatközlő három szociolingvisztikai interjújából (vö. Labov 1988) lettek kigyűjtve, aki egyike annak a 33 román–magyar kétnyelvű személyt felölelő mintának, amelynek tagjaival két évtizeden át három alkalommal (1990=T1, 2000/2001=T2, 2010/2011=T3), Kétegyháza román nyelvű vizsgálatot végeztem (vö. LonBiLing kutatás, Borbély 2014). Választásom azért esett éppen erre az adatközlőre, Sofiára¹⁰, mert a generációjához tartozó adat-

⁹ A kutatás vezetője Bartha Csilla és az MTA NYTI-ben a TÁMOP-5.4.6/B-13/1-2013-0001 JelEsély projekt keretében valósul meg.

¹⁰ Az adatközlő (=ak) „személytelenségét” a Sofia (ejtsd: szofijá) névvel oldottam fel, azért éppen ezzel az utónévvel, mert a kétegyházi ortodox egyház regiszterének a tanúsága szerint: 1879-ben 90 megkeresztelt leánygyermek közül 15-en ezt a nevet kapták (vö. Mocan 1995: 98).

közlők közül egyedi módon fejtette ki a kétegyházi és a sztenderd románról kialakult véleményét, ami – mint látni fogjuk – nyelvi viselkedését is dominánsan meghatározta. A longitudinális vizsgálatban alkalmazott szociolingvisztikai interjú (vö. Borbély 2001: 64–67) része volt, többek között, a nyelvhasználati interjú, a modulokra épülő irányított beszélgetés mellett egy szóteszt¹¹ is. Az irányított beszélgetés alaptémája az volt, hogy kiderítsem, az adatközlő miként fogalmazza meg nyelvcserehelyzetben saját véleményét nyelvekről, nyelvváltozatokról, nyelvhasználatról stb. A vizsgálatban az adatközlők véleményét a román nyelv négy változatával kapcsolatos nyelvi modullal gyűjtöttem össze, ezekben a kérdések a kétegyházi románhoz, a méhkeréki románhoz, a magyarországi sztenderd románhoz és a romániai sztenderd románhoz kapcsolódtak. Továbbá számos más modulban (pl. román nemzetiségi identitás) is felbukkantak nyelvvél kapcsolatos vélemények, emlékek és megjegyzések. Fontos szempont volt számomra, hogy az adatközlők válaszait az összevetés szempontrendszerével hasonló irányba tereljem (pl. Hogy beszélnek a kétegyházi románok, úgy, mint Romániában?)¹². A vizsgálat során az adatközlőknek továbbá 100¹³ rajzon, képen ábrázolt egyszerű dolgot kellett megnevezniük. A szavak kiválasztásakor két elv vezérelt. Az egyik az volt, hogy a szólista a lehető legegyszerűbb, egy ötéves gyermek szókincsében is fellelhető szavakból álljon (állatok, zöldségek, gyümölcsök, bútorok, testrészek stb. neve). A másik szempont az volt, hogy a kiválasztott tárgynak, dolognak lehetőleg a magyar alak mellett, egy – kisebb-nagyobb eltérést mutató – kétegyházi román és sztenderd változata is legyen (pl. fereastă – fereastră; prunc – copil). Az instrukció szerint a képeken látottakat románul kellett megnevezni. A válaszok egyrészt tükrözik az adatközlő román nyelvi tudásszintjét (kétegyházi román, sztenderd román vs. magyar), másrészt rámutatnak a presztízs-változatra is (kétegyházi román vs. sztenderd román). A vizsgálati kérdések: a) milyen változás tapasztalható a válaszokban a három terepmunka során, és b) mennyire kapcsolhatók a válaszok a nyelvcserehez, illetve a fenntartható kétnyelvűséghez? Az elemzéshez Sofia házastársának (=ak2) adatait is felhasználom.

Sofia nyelvi profilja: az irányított beszélgetések tükrében (1990–2000–2011)

Sofia 1958-ban született, szülei és házastársa felmenői is magyarországi románok. Kétegyházán él születése óta és 14 osztályt végzett. Az általános iskolát a helyi

¹¹ Az 1990-es szótesztadatok változatosságáról lásd pl. Borbély 1997, és az 1990-es és 2000-es szóteszteredmények változásáról lásd pl. Borbély 2002.

¹² Mindemellert azt a labovi szociolingvisztikai interjútechnikát alkalmaztam, amellyel az adatközlők figyelmét az interjúhelyzetről a lehető legjobban próbáltam elterelni.

¹³ A rajzok többségét (69-et), a *Vizsgálatok a cigánygyermek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből II. rész* (Réger 1980) című kiadványból vettem át.

román iskolában¹⁴ végezte el, és a közeli városban magyar nyelvű középiskolában érettségizett. További két évet tanult, érettségire épülő szakképesítést szerezve. Ezalatt az idő alatt ugyanebben a városban 2 évig gyakornokként dolgozott. Az első terepmunka (T1) idején Kétegyházán dolgozott. A második és a harmadik terepmunka idején (T2 és T3), immár férje vállalkozása biztosította a család anyagi hátterét, így már nem dolgozott. A vele készült interjúk idején 32–42–52 éves volt, tehát a nyelvhasználatát nézve, ez az életének valós 20 évét érinti. Az interjúkban a nyelvhasználat, kétnyelvűséggel¹⁵ összefüggésben feltett kérdések Sofia nyelv-sajátítása kezdetétől¹⁶ datálódhatnak és a legutóbbi interjúig terjednek, tehát életéből fél évszázadot ölelnek fel. Sofia gyermekkorában, családjában dominánsan románul beszéltek. T1 idején nagyszüleiével románul beszélt, szüleiével románul és magyarul beszélt, pontosabban: *hol így hol úgy*¹⁷, és magyarul beszélt családjá többi tagjával: testvérével, férjével, gyermekeivel. T3 idején szülei, nagyszülei közül az egyetlen élő családtagjával, édesapjával is csak magyarul beszél. Románul csak azzal beszél, aki románul szólítja meg. Név szerint megnevezi Kétegyházán élő romániai születeit, román egynyelvű ismerősét. Ha egy kétnyelvű románul szólítja meg, valószínűleg inkább magyarul válaszol neki. Ennek okát meg tudta fogalmazni, a modernizációval hozza összefüggésbe. A családi gazdálkodást felváltó közösségi, tévesztett gazdálkodás magával vonta a település és a környező városok etnikai csoportjainak (románok, magyarok, romák, szlovákok stb.) érintkezését, a mindennapos magyar nyelvű társalgásokat. Sofia folyamatosan minősíti saját maga és a környezetében élők román és magyar nyelvtudását és másokkal összeveti, másokhoz viszonyítja, versenyezteti. Ezt a véleményét a nyelvhasználat kontextusa többször kiváltja belőle. A nyelvtudásról negatív konnotációkat fogalmaz meg. Például miközben a nyelvhasználati interjú kérdése csupán arra vonatkozott, hogy a nagymamával hogyan beszélt, tudott-e magyarul, válaszából kiderül, hogy (1) nagymamája hogyan beszélt magyarul: *nem beszélt szépen*¹⁸, illetve (2) összeveti nagymamája magyar nyelvtudását saját román nyelvtudásával, a két nyelvtudást hasonlónak minősítve. Nyolc évvel fiatalabb testvére román nyelvtudását a saját-

¹⁴ Kétegyházán jelenleg is két általános iskola működik, helyi szóhasználat: a román iskola és a magyar iskola.

¹⁵ Ebben a tanulmányban az adatközlő kétnyelvűségét nem vizsgálom, de fontosnak tartom itt megjegyezni, hogy a kétnyelvűségről csak tőlem hallott, és erre 2011-ben így emlékszik: tm: Te kétnyelvűnek tartod magad? (Tu te ții KÉTNYELVŰ, bilingv?)/ ak: HÁT EZT CSAK TE SZOKTAD KÉRDEZNI TŐLEM. HÁT IGEN, AZT KELL MONDJAM [nevet]. (A románul is tudó olvasóknak az eredeti interjúrészletet zárójelben beidézem, ha magyar kódváltás történt, azt nagybetűvel jelzem.)

¹⁶ Így az első kérdés is az egyén nyelvi viselkedésének kezdeteire utal: Melyik nyelven tanultál meg beszélni? (În care limbă t'-ai învățat să vorbești?).

¹⁷ ...când, cum.

¹⁸ ...n-o vorbit frumos.

jával összevetve megállapítja, hogy ő: *még annyira sem tud románul, mint én*¹⁹. A gyermekeivel történő nyelvválasztásra kérdezve, szintén (román) nyelvtudásuk a szempont: *nem sokat tudnak*²⁰.

A román nyelv kétegyházi vs. romániai változatai

A három interjúban a kétegyházi románt²¹ Sofia következetesen: *csúnyának*, illetve *nem szépnek*²² minősíti. T1 idején ebbéli véleményét a kétnyelvűségből fakadó sajátságossággal támasztotta alá, és lényegében illusztrálta is állítását, hiszen magyarra váltott: *Csúnyán! FELE MAGYAR, FELE ROMÁN, így*²³. Egy évtizeddel később, 2000-ben tartalmilag semmit sem változott a véleménye, csupán formailag, hiszen válaszában nem váltott kódot, ekkor a nyomatékosítás eszközeül az ismétlést használta fel: *Nem szépen. [tm: Miért?] Mert fele magyar és fel= nem, nem szép, nem szép!*²⁴. 2011-ben, az előző két, tartalmában azonos véleményétől eltérően, sokkal összetettebb választ adott (vö. 1. interjúrészlet). Válaszából kiderül, hogy az általános iskolában tanult román nyelv számára a „nagyon szép”: a mesék és a versek nyelve. A gyermekkorban hallott és azóta „nagyon szépnek” idealizált (írott) román irodalmi nyelv nemcsak a kétegyházi románnál szebb, de a romániai televízióból hallott (beszélt) román nyelvtől is eltér: *A romániai nem mondható, ahogy a televízióban hallom, az nem tetszik, ahogyan beszélnek. De az perfekt!*²⁵ (...) *TEHÁT EZ ÍGY EZ A PÖRGŐS, EZT ÉN NEM, DE HÁT NYÍLVÁN ŐK BESZÉLNEK SZÉPEN*. Sofia erősen negatív véleménye a kétegyházi román nyelvváltozatról és pozitív emlékei az iskolában tanult és idealizált román irodalmi (írott) nyelvről nem egyezik férje véleményével, aki bár magyar iskolába járt, gyakran beszél a kétegyházi románt. Sofia szerint férje pozitív attitűdje a kétegyházi román iránt számára nem érthető, hiszen csak a kétegyházi románt tudja. Sőt, szerinte nem is a román az anyanyelve, és mert iskolában nem tanult meg románul olvasni, így nem ejti ki „jól” a szavakat és nem „jól” intonál (vö. 2. interjúrészlet).

¹⁹ ...nič atâta nu ști ca io, râmâneșt'e.

²⁰ ... nu mult ști'u.

²¹ A kétegyházi román modulban feltett kérdések: Hogyan beszélnek a kétegyházi románok, mint a romániaiak? Miért? (Cum vorbăsc râmâniî din sat așe ca și în Râmâniîe? De ce?).

²² ...urât, ...nu-i frumos.

²³ Urât! FELE MAGYAR, FELE ROMÁN, așe.

²⁴ Nu frumos. [tm: De ce?] Dâ ce-i jumăta'te ungușt'e și jum= nu nu-i frumos, nu-i frumos!

²⁵ Așei-î din Râmâniîe nu poț zîce că, cum o auud la televizor asta nu-mplace cum vorbăsc iei. Da îi perfect!

(1) T3

ak: Nnnem! Ahogyan itt beszélnek, nem! (Nnnu! Cum vorbăsc, cum vorbim aiiĉ, nu!)²⁶

tm: Miért? (De ce?)

ak: Mert, ahogyan az iskolában tanultam, amikor ö IRODALOM, HOGY MONDJUK? Irodalom? No, az nagyon szép volt, amit ott leírtak, meséket és minden amit tanultam, a verseket, azt nagyon szerettem, nagyon, nagyon! A versek, azokat szeretem. (Di ce, cum am învăţat la şcoală când am avut ă ... Literatură? Noa acĉieţ tare-o fost frumos or fost scris acolo şi poveşt' şi ĉ-am învăţat şi poeziile tare mi le-o plăcut tare tare dă ie! Poeziile, miie acĉieţ-mplice.)

tm: A versek? (Poeziile?)

ak: IGEN AZ IRODALMAT, HA HA HALLANÉK EGY SZÉP VERSET, TEHÁT AZ NEKEM NAGYON. SOKKAL ÉRZELMESEBB, DALLAMOSABB MINT EGY MAGYAR VERS. RITKA AZ A MAGYAR VERS, AMI AMI NAGYON SZÉP. DE A ROMÁN AZ Eminescu-TÓL KEZDVE A A AKIKET TANULTUNK AZOK NAGYON SZÉPEK VOLTAK. NEM, NEM TÉNYLEG.

(2) T3

ak: Ő szereti! ... Na, és akkor elkezdi, mond valamit románul. DE HA TE HALLANÁD? OLVASNI NEM TUD, ÉS AKKOR MONDOM, „XXX²⁷ KÖNYÖRGÖM, NE!” ÉS Ő AZÉR', HOGY LEGALÁBB EGY MONDATOT, HOGY OLVASSA?! DE HIÁBA, NEM EZ, NEM EZ VOLT AZ ANYANYELVE, NEM TANULTA. RETTENETESEN OLVAS. (Lui îi plăce! ... Noa ş-atunĉe s-apucă, zăĉe ĉeva râmâneşt'e...)

tm: De hát ő is tud románul. (Da' iel ş'ti râmâneşt'e.)

ak: HÁT ÍGY, KÉTEGYHÁZIASAN, IGEN.

tm: Amikor olvas, szerinted nem jól olvas? (Şi când cit'eşt'e, nu cit'eşt'e biĉe?)

tm: ILYEN HANGSÚLYOKAT, MEG ILYEN BETŰKET TESZ HOZZÁ, HÁÁÁ, MMM!

²⁶ Az interjúrészletekben először a magyar fordítást adom meg, majd az eredeti román szöveget kerek zárójelben.

²⁷ A három X az érzékeny adatok kitörlését jelzi.

A román nyelv méhkeréki²⁸ vs. kétegyházi változata

A méhkeréki románra vonatkozó nyelvi modulban feltett kérdésekkel is az volt a célom, hogy a kétegyházi románról egy újabb szemszögből beszéljünk. Az összevetéskor két szempont jelent meg, hogy milyen az a méhkeréki nyelvváltozat, illetve, hogy a méhkerékiek milyen gyakran beszélnek románul. 1990-ben Sofia véleménye szerint: *gyakrabban beszélnek a románul, de csúnyábban*²⁹. 2000-ben lényegében ugyanezt fogalmazza meg, de sokkal árnyaltabban, újabb szempontokat is mérlegre téve: a generációk, illetve az iskolázottsági szintek közötti nyelvi különbségeket, valamint a nyelv és az identitás összefüggését. Véleménye szerint az idős méhkerékiek még csúnyábban beszélnek, de az iskolázott fiatalok szebben; valamint, aki gyakrabban beszél a románul, azért teszi, mert romának tartja magát (3. interjúrészlet).

(3) T2

ak: Az idősek, úgy gondolom, csúnyábban, mint mi. Azok a fiatalok, akik gimnáziumba jártak, azok szépen. (Cei mai bătrân, io cred că, mai *urât* ca noi. Num-aiest'ę tânări care-or umblat la liceu aciię *frumos*.)

tm: Az öregek? (Bătrânii?)

ak: Pfü! Csúnyábban, mint mi. (Phu! Mai *urât* ca noi.)

tm: Miket mondanak? (Ce zic?)

ak: Mi azt mondjuk „ablak”, ők azt mondták „oblocău³⁰”, és ez nekem nem tetszenek! Ez csúnya, nem? ... És hozzánk képest valahogy románabbaknak tartják magukat, valahogy (Noi zăcem „fereastă³¹” iei zăceu „oblocău”, și așt'ę nu-mplac! Asta-i *urât*, nu? ... Și să țin mai rămân ca noi d-aiiĉ, cumva.)

tm: Hogyan? (Cum?)

ak: Azzal, hogy többet beszélnek románul, gondolom, azért beszél többet, mert romának tartja magát. (Că vorbăsc mai mult rămâneșt'e, io cred că d-aĉeię vorbeșt'e dă ĉe să țină ă rămân.)

²⁸ 1970 júniusában Méhkerék lakosságának nagy részét a Körösökön fenyegető árvíz miatt Kétegyházára telepítették. Ez a környezeti katasztrófa tette lehetővé, hogy a két legnagyobb román település lakossága megismerje egymás nyelvét és szokásait. Egyes családok között máig tartó barátságok is szövődtek. A Méhkerék modul kezdő kérdése ezzel az eseménnyel lett bevezetve: Emlékszel arra, amikor a méhkerékiek az árvíz miatt itt voltak, nálatok is laktak? (Îți aduci amint'e că or fost aiiĉi micărat'ęnii cu apa, la voi or stat?)

²⁹ ...vorbăsc mai mult rămâneșt'e ... mai urât ca noi.

³⁰ A magyar „ablak” szóból keletkezett tájszó.

³¹ Sztenderd változata: fereastră.

tm: Az, aki nem beszél, az nem romának tartja magát? (Care nu vorbește, nu să ține român?)

ak: Azt hiszem, hogy nem nagyon, én így hiszem. (Io cred, că nu tare, io așa cred.)

A román nyelv magyarországi sztenderd változata

A magyarországi sztenderd román nyelvváltozatot szóban leggyakrabban az iskolákban, a templomokban, kulturális összejöveteleken, a nemzetiségi rádió- és tévéadásokban használják. A vizsgálatban erről a nyelvváltozatról az MTVA Ecranul Nostru³² román nemzetiségi adások kapcsán gyűjtöttem véleményeket³³. A szerkesztők által használt román nyelvváltozatról Sofia 1990-es véleménye az, hogy „szebben” beszélnek, mint mi, kétegyháziak, de ugyanakkor nem mindent ért meg az elhangzottakból. A következő évtizedben már elsőként azt válaszolta, hogy eléggé „gyorsan” beszélnek, de hozzáteszi, hogy megérti, mit szeretnének közölni. Kérdésemre, hogy a magyar feliratot elolvassa-e, azt válaszolta, hogy igen, mivel bizonyos szavakat nem értene meg (4. interjúrészlet).

(4) T1

ak: Tehát ők is szebben beszélnek, mint ahogyan mi itt, de megértjük. Vannak szavak, amelyek jelentését nem értem, csak következtetek, hogy... (Apu și iei vorbăsc mai *frumos* ca noi, aiiê, da-i întălegem. Da' iește cuvint'e ce nu șt'u că ê zâcê, numa gândesc că...)

T2

AK: Kicsit gyorsan beszélnek, de megért= megérted, hogy mit akar mondani. (Vorbăsc cam iut'e, da-i întăle= întălegi că ê vře să spuie.)

tm: A feliratot elolvasad? (Cit'eșt' đîn jos?)

ak: Igen. (Da.)

tm: Ha nem olvasnád el? (Dacă n-ai citi?)

³² Az MTVA „Ecranul nostru” címmel 1982 óta készít román nyelvű adásokat. Jelenleg a heti kb. 25 perces, magyar feliratos adásokat a Duna televízió közvetíti reggel 6:30 órától és aznap 12:30 órától ismétli meg.

³³ A modul kérdései voltak: Hogyan beszélnek az Ecranul Nostru adásaiban? Megérted őket? (Cum vorbăsc în Ecranul Nostru? Îi întăleg?)

tm: Lennének szavak, amelyeket nem értenék meg, lennének. De megértem, hogy mit szeretne mondani. (Ar fi cuvint'e  e n-aș  nț lege, ar fi. Da'  i  nț leg c   e vrę s  spuie.)

A román nyelv romániai sztenderd változata

A romániai román sztenderd változatról a Románia modulban³⁴ kérdeztem rá (5. interjúrészlet). Mivel Sofia 1990 előtt nem járt Romániában, a Kétegyházára látogató romániaiak beszédéről kérdeztem. Véleménye szerint olyan „szépen” beszélnek románul, hogy nem érti meg őket, illetve olyan „perfektül”, hogy sok szót nem  rt. T2 idején már arról tudott beszámolni, hogy egy napot családjával Romániában töltött. Rokonait akarták volna meglátogatni, akiket nem találtak otthon. Benyomása rossz volt, nem tetszett neki az, amit ott látott. Hozzátette azt is, hogy csak a határ melletti területeken járt, s tudja, hogy Romániának szép tájai is vannak, példaképpen a Fekete-tengert említi. Tisztázta azt is, hogy, azért nem szeretne újra elmenni, mert nem beszél „szépen” románul, tehát saját maga „nem szép” román beszéde ebben a kontextusban is felmerült. Ugyanebben az interjúban mesélt arról, hogy nagymamájához gyermekkorában sokszor látogattak romániai rokonok.  gy már akkor szembesült azzal, hogy másképpen beszélnek, s ezt negatív emlekk nt meséli el: *egy gyerek is nevetett rajtam, hogy miként beszéltem románul*. 2011-ben is csak ugyanerről az egy romániai útjáról számolt be, és t z évvel később bővebben is kifejti azt, hogy amit Romániában látott az a negyven évvel ezelőtti Magyarors gra emlekezteti. Emlekei szerint meg sem szólalt románul, gyermekeivel volt elfoglalva, és románul csak férje beszélt.

(5) T1

tm: Voltál Romániában? (Tu ai fost R m ni ?)

ak: Nem voltam. ... kellene a Fekete-tengerhez menni, jó lenne ... Ha romániaiak jönnek ide, azok olyan szépen beszélnek, de nem érteni őket, olyan perfektül, sok szó van, amit nem értek. (Nu am fost ... ar tr buii la Marea Neagr  a fi bi e ... Dac  vin aii e d  la R m ni a ii așe vorb sc d  *frumos*, d  nu-i  nț legi, așa *perfect* nu mult' e cuvintę nu le- nț legi ce vrę.)

T2

ak: Olyasmit láttam ott, mint ami itt volt, amikor gyerek voltam.  s az nem tetszett. (Așa am văzut acolo ca și c nd am fost io mică. Și nu m-o plăcut.)

³⁴ A modul kérdései voltak: J rt l Romániában? Hogy besz lt l ott? Meg rtetted  ket?  k hogyan beszélnek? (Tu ai fost în R m ni ? Cum ai vorbit acolo? I-ai  nț les? Cum vorbăsc?)

tm: Nem szeretnél még menni? (Nu doreșt' să mai meri?)

ak: Nem, mert nem tudok szépen beszélni. (Nu, pântru că nu șt'iu să vorbăsc frumos.)

tm: A nyelv miatt nem mész, vagy azért mert nem tetszett, amilyen életszínvonalon élnék? (Pentru limbă nu meri uă că nu-ț plăce țe nivel de trai îi acolo?)

ak: O, hogyha a tengerhez mennék vagy mi tudom én más szép helyre, biztosan más lenne. Említettem, hogy csak itt a közelben jártam, és itt nem tetszett, de gondolom, hogy vannak helyek, amelyek tetszenének, de na, menni kell megnézni. (E dac-aș mēre la mare ă uă țe șt'iu io în loc frumos, biztoș că-i altfel. Da' spunu-ț n-am fost num-aiiê și aiiê nu m-o plăcut, și io cred că iește ș-acolo țe m-ar plăce da' noa tra' s-ajung să văd.)

(...)

tm: Hogyan beszéltél a romániaiakkal? (Cum ai vorbit cu cei din România?)

ak: Nagyon nehezen... nem tudtam hogy mondják a karfiolt románul... nem igazán értettük meg egymást ... még egy gyerek is nevetett rajtam, hogy miként beszéltem románul. (O, tare cu greu, ... n-am șt'iuț că țe-î 'carfiol'. ... nu tare n-am înțăles. ... și on copil s-o răs cum am vorbit io râmânășt'e.)

T3

tm: Voltál Romániában? (Tu ai fost în Râmâniie?)

ak: Egyszer ... Tíz évvel ezelőtt körülbelül körülbelül ... Csak tettünk egy kört, de nem voltak otthon. (O dată. ... Dă zețe an, cam cam. ... Num-așe n-am dus să trajem o roată, și n-or fost acasă.)

tm: Beszéltél ott valakivel? (Ai vorbit cu cineva acolo?)

ak: XXX beszélt, én a lányokra ügyeltem, nem beszéltem. Nem tetszett, amit láttam. Olyan volt ott, mint itt amikor tíz éves voltam. A kacsák ő, nem tetszett. Úgy éreztem magam, mint negyven évvel ezelőtt. (XXX o vorbit, i-om fost cu fețîle, io n-am vorbit. Nu m-o plăcut țe-am văzut. Așe o fost aiiê când am fost dă zețe an. Rețăle ă, nu m-o plăcut. M-am sâmțăt ă patruzăci dă an mai înaint'e.)

Nyelv és nemzetiségi identitás

Nyelv és nemzeti(ségi) identitás összefügg, ez az interjúkban is gyakran felmerül. Az interjúkban, és nem csupán a vizsgált háromban, a nyelv és identitás gyakran ismétlődő és együtt járó témák. A nyelv és a nemzetiségi identitás összekapcsolása

egyszerű magyarázatként (pl. T3: *EZÉR NEM VAGYOK ROMÁN, MER' NEM TUDOM ELMONDANI*) is megjelenhet, és más kontextusokban is felbukkanhat. Például a legutóbbi népszámlálásról beszélgetve derül ki, hogy Sofia és férje 2011-ben másképpen válaszolt az anyanyelvre és a nemzetiségre utaló KSH-kérdésekre. Míg Sofia román anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek, addig férje magyar anyanyelvűnek és román nemzetiségűnek határozta meg identitását (6. interjúrészlet).

(6) T3

ak2: EGY FURCSA HELYZET: nem akar románul beszélni, nem akar románul beszélni. (... nu vrę să vorbască râmâneșt'e, nu vrę să vorbască râmâneșt'e.)

ak: DE AZÉRT MERT NEM TUDOK *SZÉPEN*!

ak2: *És azt mondja, hogy* „ROMÁN ANYANYELVŰ”... és azt mondja, hogy... MAGYAR, NEM ROMÁN NEMZETISÉGŰ, TUDOD? (*Și zâc'e* că ... și zâc'e că îi ...)

ak: HÁ NEM MER...

ak2: S ÉN ÉN VALLOM MAGAM ROMÁN NEMZETISÉGŰNEK, DE ÉN MEG AKAROK SZÓLALNI ROMÁNUL. TEHÁT [nevet]...

ak: DE JOBB, HA NEM TESZED!

Longitudinális eredmények: válaszok állandósága, nyelvi emlékek

A longitudinális adatok segíthetnek annak kiderítésében, hogy az adatközlők a tízhúsz évvel később újra feltett kérdésekre mennyire állandósult, változatos, illetve változó válaszokat adnak. Mindezek teljes körű elemzése jelen dolgozat keretén túlmutat, itt csupán az állandósult válaszokra hozok fel példákat. Állandósult válasz(motívum) az a választípus, amelyik az adatközlő különböző időpontban végzett interjújában megjelenik, olyan érv, vélemény, amelyik már kiforrott, megdönthetetlen, és mivel újra és újra előjön, bevésődik, raktározódik. A fentiekben bemutatott „csúnya beszéd”, „nem helyes”, illetve „perfekt nyelv” is ebbe a kategóriába tartoznak. Ilyen továbbá a „szép román versek” emléke is, amely nem csak T3 idején (vö. 1 interjúrészlet), hanem (más kontextusban ugyan) már 1990-ben is megjelent: *Amikor egy szép verset mondanak, az nekem nagyon tetszik, ahogy románul elhangzik, nagyon, nagyon szépek a szavak, nagyon tetszik, szebbek, mint a magyar, de nem tudok mondani.*³⁵ S nem maradt el a második interjúból sem: *Nagyon szerettem a ő ő román nyelvet [értsd mint tantárgyat az iskolában], a verse-*

³⁵ Când când spuñe o poezie, atunê miie tare-mplace râmâneșt'e cum spuñe, tare-i tare-s frumoase cuvint'ile așe-mplaçe, mai frumoase ca ceļe ungureșt', da' nu șt'u să-ț spun.

ket és amiket akkor ott tanultunk³⁶. Egy további állandósult válaszmotívum a „szavak” milyensége, melyek lehetnek szépek, csúnyák vagy ismeretlenek. A kétegyházi román nem a „szép szavak” (irodalomórán, lásd fent 1990-ben), hanem a „csúnya szavak” jelenítik meg, pl. 2011-ben: *NEM TETSZIK A KÉTEGYHÁZI, MERT TUDOM, HOGY NEM HELYES, TÁJSZÓLÁSOS, MEG MEG SEMMILYEN. CSÚNYA SZAVAK*. Az (ismeretlen) szavak kerülnek előtérbe a magyarországi sztenderd román nyelvváltozatról szóló modulban.

Szótesztadatok: az állandósult válaszmotívumok és állandósult nyelvhasználat

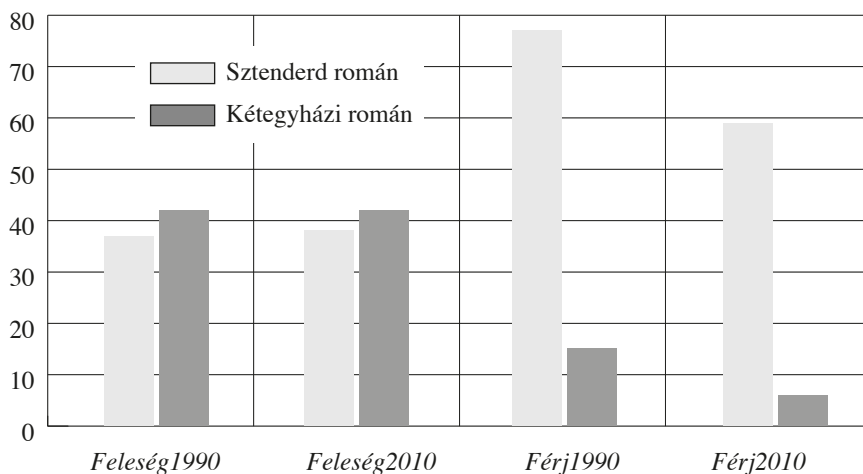
Az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogy az irányított beszélgetésekben megjelenő vélemények, állandósult válaszok miként függnek össze a nyelvi viselkedéssel. Ehhez a fentiekben elemzett válaszokhoz a szociolingvisztikai interjúban felvett T1-es és T3-as szótesztadatokat hívom segítségül. A vizsgálat tárgyát képezi, hogy milyen arányban fordulnak elő teszhelyzetben a kétegyházi román és a sztenderd román válaszok. A kétegyházi román nyelvváltozat irányában kimutatott presztízst mutatja, ha a válaszok között a kétegyházi szavak gyakran fordulnak elő. Egy további érv lehet a sztenderd változat ismeretének hiánya, illetve a kettő együtt. A gyakori sztenderd román válaszok a legkevésbé mutatják a kétegyházi román irányába kifejtett presztízst³⁷. Sofia tesztadataival együtt férje tesztadatait is megvizsgálom. Az irányított beszélgetések alapján megfogalmazott hipotézisem az, hogy mivel Sofia a kétegyházi románról erősen negatív véleményt alakított ki, és amelyet véleményformálásakor az évtizedek során állandósított, a szóteszt adataiban a sztenderd román válaszok száma magasabb lesz, mint férje esetében, aki ilyen véleményt nem alakított ki és nem tanult iskolában románul. A tesztadatok elemzésekor a kétegyházi román és a sztenderd román válaszok eloszlását megvizsgálom a beszélőn belül és beszélők között is.

Az eredmények a hipotézisemet alátámasztották. A sztenderd román válaszok Sofia válaszaiban gyakrabban fordultak elő, mint férje válaszaiban (vö. 1. ábra). Míg Sofia T1 idején a szóból 42, T3 idején szintén 42 sztenderd román választ adott, addig ez a szám férje esetében csupán 15 (T1) és 6 (T3) volt. T1 idején Sofia a szóból 37 kétegyházi román választ adott, T3 idején pedig 38-at. Férje értékei ennél jóval magasabbak, mivel T1 idején 77, T3 idején 59 kétegyházi román választ adott. Férje magas számú kétegyházi román válasza (elsősorban T1 idején) szinkronban van azzal, amit az irányított interjúban mondott, hogy igazodik partnereihez, ha beszél velük, mert „szimpatikus” akar lenni mások előtt (vö. 7. interjúrészlet). A 20 éves változást elemezve kiderül, hogy Sofia T1-es és T3-as válaszai között csupán 1

³⁶ Tare m-o plăcut ă la limba română, poeziile și că-am învățat atunci.

³⁷ A gyakori magyar nyelvű válaszok a nyelvcsereét igazolják, ezt a vizsgált házaspárnál nem, gyermekeiknél ki lehetne mutatni.

szó a különbség, ugyanannyi sztenderd román választ adott a két terepmunka során, és T3 idején eggyel több kétegyházi román választ. Húsz év távlatában a Sofia irányított interjúiból nyert és a kétegyházi románra irányuló állandósult negatív válaszai tükröződnek a tesztválaszokban is, hiszen ezek is éppúgy állandósultak, nem változtak. A 20 éves változást vizsgálva Sofia férjének esetében más tendencia figyelhető meg. Az évek elteltével folyamatosan csökkent mind a kétegyházi román (-18), mind a sztenderd román (-9) válaszok száma, amely változás a román–magyar nyelvcsere folyamatának trendjével (vö. Borbély 2013) hozható összefüggésbe.

1. ábra. Sofia és férje kétegyházi román és sztenderd román válaszainak megoszlása a T1-es és a T3-as szótesztben (20 éves változás)

(7) T3

ak2: TUDOD MIBŐL ERED EZ, AZ EXTRAVERTÁLTÁSBÓL ÉS AZ INTROVERTÁLTÁSBÓL. ÉN AZ A TÍPUS VAGYOK, AKI MINDENKINEK SZIMPATIKUS AKAROK LENNI. ÉN MAGAM, MA MÁR ÖTVEN ÉVESEN EZT MEG TUDOM FOGALMAZNI. DE EZT KORÁBBAN NEM. ÉS XXX PEDIG NEM IGYEKSZIK ANNYIRA, HOGY Ő Ő ELFOGADTASSA MAGÁT. Ő ÉLI AZ Ő ÉLETÉT ÉS HA ŐT NEM FOGADJÁK EL, NEM FOGADJÁK EL, AZ ŐT NEM ZAVARJA. ÉN ABBA BELE BETEGSZEM, HA ÉN VALAKINEK

NEM VAGYOK SZIMPATIKUS, TUDOD? ÉS EZ EZ, EBBŐL ERED, EZ A KÜLÖNBSÉG. A VITA TÁRGYA IS HARMINC ÉVI HÁZASSÁG UTÁN, EZT KELL HOGY MONDJAM, EBBŐL ERED, HOGY HOGY Ő ÍGY ÉLI MEG AZ ÉLETÉT, ÉN MEG ÍGY ÉLEM MEG.

Diszkusszió

Az esettanulmány befejezéseként a pozitív nyelvészetnek a pozitív társadalomtudományok³⁸ sorába történő emelésére teszek javaslatot, néhány (lehetséges) kutatói feladat körvonalazásával. Például i) elsődleges kutatói cél lehet azoknak a szempontoknak a felszínre hozása, amelyek segítik, hogy egyensúly alakuljon ki a „pozitív és negatív oldalnak szentelt figyelem vonatkozásában” (vö. Oláh 2012: 5). Így például, hogy ne a Sofia-féle negatív beszélői magatartás domináljon, hanem nyerjen teret széleskörűen a férjéhez hasonló pozitív beszélői magatartása is. ii) További cél lehet annak tanulmányozása, hogy a területi- és/vagy a kontaktusváltozatok változatossága „a kognitív, megismerési motiváció” (vö. Pléh 2012: 16) térnyerését hogyan segíti. iii) Valamint, hogy a nyelvi változatossághoz kapcsolható „olyan pozitív érzelmek, mint az öröm, érdeklődés, elégedettség vagy szeretet egyfelől kiszélesítik az egyén gondolati és aktivitási repertoárját, másfelől pedig elősegítik a társas kapcsolatok kialakítását, növelik a kreativitást, valamint motiválják a személyt új ötletek megfogalmazására” (vö. Oláh–Kapitány-Fövény 2012: 33). A tanulmányban bemutatott Sofia kiválóan példázza a perfekcionista, purista vezérelvet élethosszig képviselő beszélői magatartást, amelynek a szüleitől tanult nyelvváltozat áldozatául esik, és amelynek a következtében a kétnyelvűségét egynyelvűsége cseréli (vö. nyelvvesztés, nyelvcsere). Férje vele ellentétben azt a beszélői magatartást példázza, amelyből kitűnik a tudás örömeinek hangsúlyozása, a tudás önmaga jutalmaként való megjelenítése (lásd fent, Pléh 2012: 16). A férjnek ugyanis nem az a fontos, hogy nyelvhasználata formailag szép, perfekt, hibátlan legyen, hanem hogy partnereivel olyan nyelvváltozatot használjon, amit ők is szívesen használnak (vö. fenntartható kétnyelvűség: „de én meg akarok szólni románul”, amelyre Sofia replikája készen áll: „de jobb, ha nem teszed” [vö. 6. interjúrészlet]). A férj nyelvhasználatának tudatossága kiforrott. Azért beszéli a területi változatot, hogy társas kapcsolataiban eredményesen helytálljon, hogy

³⁸ „The positive social science of the 21st century will have as a useful side effect the possibility of prevention of the serious mental illnesses; for there are a set of human strengths that most likely buffer against mental illness: courage, optimism, interpersonal skill, work ethic, hope, responsibility, future-mindedness, honesty and perseverance, to name several. But it will have as its direct effect a scientific understanding of the practice of civic virtue and of the pursuit of the best things in life” (Saligmen 1998b).

„szimpatikus” legyen, különben belebetegszik (vö. 7. interjúrészlet, lásd fent Oláh–Kapitány–Fövény 2012: 33). A férj a maga és a felesége által képviselt két különböző típusú (extrovertált, illetve introvertált) magatartásformát saját (ötven évesen kiforrott) élettapasztalataként fogalmazta meg, igazolva ezzel azt, hogy gondolataiban a nyelvi, nyelvhasználati kérdések élete elejétől kezdve mindmáig fontos szerephez jutnak, élethosszig tartanak.

Hivatkozások

- Bartha Csilla–Borbély Anna–Erb Maria–Uhrin Erzsébet 2013. A generációs nyelvátadás mint nyelvmegőrzési univerzálé: egy XXI. századi összehasonlító szociolingvisztikai vizsgálat eredményeiből. In: Fedinec Csilla–Ilyés Zoltán–Simon Attila–Vizi Balázs szerk.: *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony: Kalligram, 557–576.
- Borbély Anna 1997. A magyarországi románok nyelvcserejének társadalmi és nyelvi aspektusairól. *Magyar Nyelvőr* 4, 475–487.
- Borbély Anna 2001. *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. Budapest: Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán.
- Borbély Anna 2002. A nyelvjárási és a sztenderd változatok előfordulása a kétegyházi román iskola felső tagozatos diákjainak szókincsében. In: Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttman Miklós szerk.: *IV. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely, 2001. augusztus 23–25*. Szombathely: Készült A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékén, 78–85.
- Borbély Anna 2013. Nyelvcseré és nemzetiségi identitás: elméleti kérdések és kutatási módszerek. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból)*. Budapest: Gondolat Kiadó, 101–118. [http://mnyelv.bibl.u-szeged.hu/SZTE_BTK_Magyar_Nyelveszet/Rendezvények.html – 2015. január 9.]
- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség – Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: L’Harmattan Könyvkiadó.
- Csernicskó István–Göncz Lajos 2009. *Tannyelv választás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknék és pedagógusoknak*. A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának felkérésére és támogatásával készült. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Dal Negro, Silvia 1998. *Language Shift and Change in a Walser Dialect in Italy*. Paper presented at Third International Conference on Maintenance and Loss of Minority Languages. Veldhoven, The Netherlands.

- Erb Mária–Knipf Erzsébet 1999. Új lehetőségek és kihívások – új kommunikációs stratégiák? A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás* 2, 176–187.
- Fishman, Joshua A. 1991. *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gal, Susan 1989. Lexical innovation and loss: The use and value of restricted Hungarian. In: Nancy Dorian ed.: *Language Obsolescence*. New York: Cambridge U Press, 313–334.
- Jelnyelvek mint anyanyelvek: A kifejezés, a megismerés és az esély szabadsága [<http://jelnyelvek2015.mta-tkk.hu/index.html> – 2015. február 20.]
- Kelemen László.–Szoták Szilvia–Göncz Lajos 2009. *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak*. A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának felkérésére és támogatásával készült. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kolláth Anna–Varga István Štefan–Göncz Lajos 2009. *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken*. A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának felkérésére és támogatásával készült. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Kontra Miklós 2003. A szép magyar beszéd és a csúnya. In: Kontra Miklós szerk.: *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris Kiadó, 240–255.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science. *Language in Society* 11, 165–211.
- Labov, William 1988. A nyelvi változás és változatok. Egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* 4, 22–48.
- Macevičiūtė Aritz, Jolanta 2002. Language Loss or Linguistic Innovation? Evidence From American Lithuanian Discourse. *Lituanus – Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, 4, [http://www.lituanus.org/2002/02_4_01.htm – 2015. január 9.]
- Máté Anikó–Kosic Julianna–Göncz Lajos 2009. *Horvátországi magyarok tannyelvválasztása: Útmutató a szülőknek és a pedagógusoknak*. A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának felkérésére és támogatásával készült. Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala.
- Mocan, Gyöngyi 1995. Numele de botez la români din Chitighaz. In: *Simpozion. Comunicările celui de al IV-lea Simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 26–27 noiembrie 1994)*. Giula: Publicație a Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, 89–101.

- Oláh Attila 2012. A pszichológia napos oldala. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1, 3–11.
- Oláh Attila–Kapitány-Fövény Máté 2012. A pozitív pszichológia tíz éve. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1, 19–45.
- Pléh Csaba 2012. A pozitív pszichológiai szemlélet előfutáiról. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1, 13–18.
- Réger Zita 1980. *Vizsgálatok a cigánygyermek magyar nyelvi oktatása-nevelése köréből*. II. Pécs.
- Seligman, Martin E. P. 1998a. Building human strength: Psychology's forgotten mission. *APA Monitor*, 29 (1). [<http://www.dokimos.ca/Co351.htm> – 2015. január 15.]
- Seligman, Martin E. P. 1998b. Positive social science. *APA Monitor*, 29 (4). [<http://www.dokimos.ca/Co351.htm> – 2015. január 15.]
- Seligman, Martin E. P.–Csikszentmihalyi, Mihaly 2000. Positive psychology: An introduction. *American Psychologist* 1, 5–14.
- Wolfram, Walt 2002[1997]. Dialect in Society. In: Florian Coulmas ed.: *The Handbook of Sociolinguistics*. Malden MA, USA: Blackwell Publishing, 107–126.

ETNIKAILAG VEGYES HÁZASSÁGBAN NEVELKEDŐ ÓVODÁSKORÚ GYERMEKEK NYELVHASZNÁLATÁNAK JELLEMZŐI NYITRA ÉS PÁRKÁNY KÖRNYÉKÉN¹

KARMACSI ZOLTÁN

A reprodukción kívül a család fő funkciója a gyermekek szocializálása és a hagyományos értékekre való nevelése (Homišínová 2008: 25). A család, mint szociális csoport jelentős és fontos szerepet tölt be a családtagok etnikai identitásának megerősítésében és fejlesztésben, ugyanis lehetősége van arra, hogy a családtagok etnikai érzését nagymértékben befolyásolja. A vegyes, etnikailag heterogén házasságok valamiféle katalizátorként működnek, „amelyben két eltérő etnikai tudatrendszer találkozik” (Kaľavský 1998: 23). A vegyes házasságok további sorsa – főként az utódoké – két irányba is fejlődhet. Az egyik lehetőség az, hogy a két etnikai tudat közül az egyik meggyengül, esetleg teljesen megszűnik, a másik lehetőség pedig az, hogy a családon belül ún. kettős identitás alakul ki, amely az utódok számára mindkét etnikai közösség nyelvének és kultúrájának ismeretét jelenti (Kaľavský 1998: 23) Vančóné Kremmer Ildikó szerint a kettős identitás valószínűleg minden esetben kialakul, csak lehetnek erősebb és gyengébb elemei². A nemzetiségileg vegyes családokban az eltérő nemzetiségű házastársak közötti kölcsönhatások bonyolult folyamata zajlik, két eltérő etnikum találkozik nyelvileg és kulturálisan, kölcsönösen hat egymásra. Ez a tényező nagymértékben befolyásolja a gyermekek nevelését, nemzetiségi orientációját, nyelvi fejlődésüket, a nemzetiségi tudat, a szokások, a hagyományok, valamint az etnikai kultúra kérdéskörét (az etnikai információ átadása) (Homišínová 2008: 29).

Az etnikailag vegyes házasságok esetében az anyanyelv(ek) elsajátítása és a szocializációs folyamatok még összetettebbek, akárcsak az identitás kérdése. Az ilyen családokban a mindennapokban két nyelv használatos, amely a gyermeket a különböző helyzetekben nyelvváltásra készítet(het)ik. Vagyis míg az etnikailag homogén családban nevelkedő gyermek nyelvi szocializációja egy nyelv és annak változatai, illetve használati szokásai köré orientálódik, addig egy etnikailag hetero-

¹ A vizsgálat a Visegrádi Alap V4EaP Scholarship programjának 51300339 számú pályázata támogatásával készült.

² Köszönet Vančóné Kremmer Ildikónak, hogy felhívta figyelmemet erre a megállapításra.

gén családban nevelkedő gyermek esetében ez két/több nyelv, illetve azok változatainak nyelvhasználati szituációkban való külön-külön történő kiválasztását, illetve váltakozó használatát jelenti.

Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv-elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalencia párok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati szinterek megfelelő nyelvének/nyelvváltozatának kiválasztására stb. is gondot fordít. Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

A kutatásról

A vizsgálatban 7 felvidéki család vett részt. A családok kiválasztásánál a kisebbség területi létszámarányának szempontját tartottuk fontosnak, vagyis, hogy milyen az arány a többségi és kisebbségi lakosok között. Ez alapján két csoportot alakítottunk ki: a tömbben élő magyarok és a szórványban élő magyarok. A szórványban élő magyarság vizsgálati bázisát Nyitra környéke, pontosabban a Nyitrai járás jelentette. Itt egy településen, Kolonban (szlovák neve Koliňany, 3 család) találtunk a vizsgálati korosztálynak megfelelő gyermeket nevelő olyan etnikailag heterogén családokat, amelyek vállalták a vizsgálatban való részvételt. A tömbben élő magyarság csoportjában három településen, Helembán (szlovák neve Chľaba, 2 család), Garamkövesden (szlovák neve Kamenica nad Hronom, 1 család) és Párkányban (szlovák neve Štúrovo, 1 család) sikerült etnikailag heterogén családok nyelvhasználati szokásait és a gyermekek nyelvi szocializációjának helyzetét megvizsgálnunk.

A vizsgálatban résztvevő családoknál a látogatás során irányított beszélgetést végeztem a gyerekekkel, ahol a kiindulási alap egy-egy mese, a gyermek hétköznapi tevékenysége, az óvodához és a játékhoz kapcsolódó élményei stb. voltak. A gyermekkel való beszélgetésben a kárpátaljai vizsgálatban használt, az Ukrán Oktatási Minisztérium által jóváhagyott óvodai szemléltető képsorokat is használtam, amelyeken gyümölcsök, állatok, hétköznapi használati tárgyak, ruházat, zöldségek, madarak stb. voltak láthatók. Továbbá két olyan képes meséskönyvvel is dolgoztam, amelyek mind a magyar, mind pedig a szlovák kultúrkörben ismertek: *Piroska és a farkas*, illetve *A répa*.

A szülőkkel kérdőívet töltöttem ki. A kérdőív első néhány kérdése a független változókra kérdezett rá, mint például kor, végzettség, nem, vallás, foglalkozás, gyermekek száma. A következő három kérdésben szülők egykori és az aktuális nyelvi környezetére voltunk kíváncsiak. Ezt követően rákérdeztünk a többségi (szlovák) és a kisebbségi (magyar) nyelvek ismeretére, a nyelvhasználati gyakoriságukra. Több kérdésben érintettük a családban a többségi és kisebbségi nyelvek használatát, annak aránybeli megoszlását mind a szülők, mind pedig a szülő(k) és gyermek(ek)

között. E kérdésekre adott választ a szülőknek meg kellett indokolniuk. A kérdésekben kitértünk a gyermek nyelvi szocializációjának intézményesített szakaszára is, vagyis arra, hogy milyen tannyelvű óvodába jár és milyen tannyelvű iskolába fogják beiskoláztatni. E válaszokat szintén meg kellett indokolni a szülőknek.

A kérdőívek kitöltése közben beszélgettem is a szülőkkel, amely beszélgetésekről jegyzetet készítettem. Itt olyan kérdésekre próbáltam választ kapni, amelyek a család tágabb szociális életterére vonatkoznak, mint pl. a családot milyen nyelvi környezet (pl. szomszédok, barátok) veszi körül, a nagyszülőkkel milyen a viszony, milyen gyakori a kapcsolat stb. A vizsgálatban arra is figyelmet fordítottam, hogy a szülők mennyire viselkedtek természetesen, próbáltak-e a vizsgálati helyzethez alkalmazkodni.

Kutatópontok

A kutatópontok lakosságának számát és ezen belül a magyarok számát és arányát az 1. táblázatban láthatjuk. A települések népességi és etnikai arányait a legutóbbi, 2011-es népszámlálási adatok alapján mutatom be.

Település	Lakossága	Ebből magyar	
		fő	%
Kolon	1570	780	49,68
Helemba	695	543	78,13
Párkány	10919	6624	60,66
Garamkövesd	1365	877	64,25

1. táblázat. A kutatópontok lakosságának száma és ezen belül a magyarság száma és aránya

Kolon (szlovákul *Kolíňany*)

Kolon község Szlovákiában, a Nyitrai kerületben, a Nyitrai járásban található. 2011-ben 1570 lakosából 780 magyar (49,68%) és 678 szlovák volt. A településen magyar-szlovák tanítási nyelvű alapiskola működik. A faluban a magyar népi hagyományokat őrző folklórcsoport tevékenykedik.

Helemba (szlovákul *Chľaba*)

Helemba község Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában található. 2011-ben 695 lakosából 543 magyar (78,13%) és 123 szlovák volt. Római katolikus egyházában magyar nyelvű misék zajlanak. A településen magyar tannyelvű óvoda működik.

Garamkövesd (szlovákul *Kamenica nad Hronom*)

Garamkövesd község Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában található. A településen magyar-szlovák tanítási nyelvű óvoda működik. 1365 lakosából 877 (64,25%) vallotta magát magyarnak.

Párkány (szlovákul Štúrovo)

Párkány város Szlovákiában a Nyitrai kerület Érsekújvári járásában található. 2011-ben 10919 lakosából 6624 magyar (60,66%), 2930 szlovák, 90 cseh, 21 cigány, 30 egyéb és 1202 ismeretlen nemzetiségű volt. A városban működik magyar tanítási nyelvű alapiskola, magyar és szlovák tanítási nyelvű Gimnázium, Egyesített Középiskola, illetve Kereskedelmi Magánakadémia. Több hivatalában lehetőség van szóban a magyar nyelvű ügyintézésre.

Nyelvi szocializáció

A vizsgált családoknál a házastársakhoz közel egyforma arányban szólnak mindkét nyelven, illetve enyhe dominancia figyelhető meg a szlovák nyelv használata javára (vö. 2. táblázat).

	férj	feleség
csak magyarul	1	–
többségében magyarul	1	2
közel egyforma arányban mindkét nyelven	2	2
többségében szlovákul	1	1
csak szlovákul	2	2

2. táblázat. A házastársakkal történő nyelvhasználat a kommunikációban

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének domináns használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták. Lássunk néhány példát az indokok közül:

„mert szlovák nemzetiségű a férjem, és nem beszél a magyar nyelvet”
(Helemba (Chľaba), nő, magyar/magyar)

„mert magyarok vagyunk és ez a nyelv a domináns nyelv a családomban” (Párkány (Štúrovo) férfi, magyar/magyar)

Azok a szülők, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz intézett beszédükben, a szülők nem kívánták, vagy nem tudták megindokolni.

Felvidéken a házastársak nyelvválasztása a válaszadásban a kiegyensúlyozott, de enyhe szlovák nyelvi dominancia mellett közel egyformán használják mindkét nyelvet. Itt nem figyelhető meg jelentős eltérés a feleségek és férjek válaszai között.

A szlovák nemzetiségű és anyanyelvű házastársak többnyire anyanyelvükön beszélnek, míg a magyar nemzetiségű és anyanyelvű házastárs többnyire mindkét nyelven, vagy gyakrabban használja házastársa, esetünkben a szlovák nyelvet. Csak két esetben fordul elő, hogy magyar anyanyelvűként gyakrabban beszél saját anyanyelvén.

	férj	feleség
csak magyarul	1	1
többségében magyarul	3	-
közel egyforma arányban mindkét nyelven	2	2
többségében szlovákul	-	3
csak szlovákul	1	1

3. táblázat. *Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni?* kérdésre adott válaszok

A felvidéki szülők közel azonos arányban szólnak magyarul, szlovákul, illetve mindkét nyelven gyermekeikhez (vö. 3. táblázat). Itt érdemes kiemelni a helembai (Chľaba) magyar/magyar nő nyelvválasztásának indoklását, aki szerint „*mivel falunkban magyar anyanyelvű óvoda van, otthon próbálom fejleszteni nyelvtudásukat. És hogy férjem is értse beszélgetéseimet gyermekeinkkel.*” Vagyis magyar nemzetiségüként és anyanyelvüként egyrészt a szlovák nyelv fejlesztését tűzte ki célul, másrészt a férje nyelvtudáshiányával indokolja a gyermekekkel való szlovák nyelvű nyelvhasználatot. A gyermekek válasza a szülei nyelvválasztásához teljesen igazodik.

A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa, vagy aspektusai az óvoda és az iskola tannyelvének kiválasztása a gyermek intézményi beíratásakor, amely a továbbiakban a családi nyelvi szocializáció kiterjedése az intézményi/intézményesített nyelvi szocializációban. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világképét, értékítéletét, identitását.

Az óvoda esetében gyermekük számára a szülők többségében (5 gyerek) a kisebbségi tannyelvű intézményt választották. Hogy miért éppen abba az óvodába írtatták gyermeküket, sok esetben hétköznapi dolgokon múlt, mint például az alábbi esetekben:

„*Ahol lakunk csak magyar óvoda működik, de tökéletes oktatásban van részük gyermekeinknek.*” (Helemba (Chľaba), nő, magyar/magyar)

„*V dedine je len maďarská.*” [A faluban csak magyar van.] (Helemba (Chľaba), férfi, szlovák/szlovák)

Persze ettől vannak tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is figyelnek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani:

„*Magyar gyereknek magyar óvodában, iskolában van a helye. Az alapokat csak anyanyelvén kaphatja meg az ember. Így teljes életet élhet, ha tudja majd, hová tartozik.*” (Párkány (Štúrovo), férfi, magyar/magyar)

„Magyar identitás erősítése érdekében” (Kolon (Kolíňany), nő, magyar/magyar)

„Mert jobban megy neki a szlovák nyelv” (Kolon (Kolíňany), nő, magyar/magyar)

Az óvodai nevelés után négy családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket többségi tannyelvű iskolába fogják beíratni. Ezek közül két gyermek kisebbségi tannyelvű óvodába járt. A szülők három gyermek esetében a magyar tannyelvű iskolát választják majd. Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek a többségi állam rejtett oktatási céljai, amelyek a kisebbségi lakosok számára saját nyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tüntetik fel, mint amit az alábbi szülői válaszok is tanúsítanak:

„Hogy ebben az országban ne jelentsen számukra gondot a továbbiakban a beilleszkedés más iskolába. Saját tapasztalat, mennyire nehéz a tanulás, ha nem beszéled a nyelvet.” (Helemba (Chl'aba), nő, magyar/magyar)

„Mert Szlovákiában élünk.” (Helemba (Chl'aba), férfi, magyar/magyar)

Kódváltás

Az etnikailag vegyes házasságokban a mindennapi kommunikációban két nyelv használatos, így nem meglepő, hogy a két nyelv között munkamegosztás van, s ebből kifolyólag az sem meglepő, hogy a gyermek nyelvhasználatának egyik jellemző vonása a kódváltás, bizonyos esetekben a kódkeverés. A kódváltás és kódkeverés jelenségének mértéke nagyban függ attól, hogy a szülők mely nyelveket milyen szinten ismerik, illetve milyen megoszlási arányban használják ezeket a nyelveket a gyermekkel és az egymással történő kommunikációban.

A garamkövesdi Vikica esetében a szlovák anyanyelvű anya szlovák nyelvű kérdésére először magyar válasz érkezik, de azután gyorsan korrigálja a gyermek a nyelvi tévedését.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

MATKA: *A toto je aké zvieratko?* [És ez milyen állat?]

AK: Kutya, *havinko*. [kutyuska]

Sőt, Vikica a magyar anyanyelvű apjával sem hajlandó magyar nyelven beszélni. Vagyis nem figyelhető meg beszédében a szülők anyanyelvéhez, s így a nyelvhasználatukhoz való igazodás sem a nyelvválasztásában.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

APA: Gyere mond el, mit látsz itt! Megmutatod nekem?

AK: *Nie*. [Nem.]

APA: Nem? és miért nem? Legózni akarsz?

AK: *Áno ja sama*. [Igen én egyedül.]

APA: Egyedül?

AK: *Áno*. [Igen.]

TM1: És mit építesz?

APA: No Viki, mondd el, mit építesz!

AK: *Viki sa vel'mi vel'mi hnevá*. [Vikike nagyon nagyon haragszik.]

Azonban a gyermek nemcsak a szülőkkal való kommunikációban képes a nyelvek közötti munkamegosztásra, hiszen a terepmunkások különböző nyelvhasználatához igazodva, szintén a személyhez kötött kódváltás jelensége figyelhető meg.

Karin 2008 Helemba (5;8)

TM1: És hogy játszol velem?

AK: Hogy mindig hívuk itet oszt úgy, osztan akkor meg hivdossuk.

TM2: *Poznáš toto zvieratko na obrázku?* [Ismered ezt az állatkát a képecskén?]

AK: *Líška*. [Róka.]

A felvidéki gyermekek interjúiban többször megfigyelhető – akárcsak a szülővel való kommunikációnál –, hogy elmarad a kommunikációs félhez való nyelvi igazodás.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

TM1: Az oviban is van?

AK: *Áno*. [Igen.]

TM1: És mit csinálsz az asztalon?

AK: *Jem koláčky*. [Kalácskákat eszek.]

TM2: *Takéto máte doma? Čo to je?* [Ilyen van nektek itton? Mi ez?]

TM2: *Si unavená? Chceš spinkat'?* [Álmos vagy? Alukálni akarsz?]

AK: *Vikinka vel'mi vel'mi vel'mi únava*. [Vikike nagyon nagyon nagyon fáradtság.]

Matus 2009 Kolon (4;2)

TM1: Nézzed csak, ez micsoda?

AK: *To musíme dat' na nohe* [ezt lábra kell raknunk]

TM1: Na mi az ott?

AK: *Neviem, oranžové* [nem tudom, narancssárga]

TM1: Jó, nézzed csak:

AK: Kabát.

Többször előfordul, hogy a gyermek beszédében a kódváltást nem a személy váltja ki, hanem sokkal inkább az esemény vagy a téma. Ez annak köszönhető, hogy az

eseményt, témát sokkal könnyebb az átélés nyelvén felidézni és elmondani, mint a másik nyelven.

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: és mit szokott csinálni az a Shrek?

AK: nekünk csak van róla *cédécsko*.

Vikica 2010 Garamkövesd (3;5)

TM1: Melyiket ismered ezek közül? Ez micsoda? Ezeket ismered? Ezt nézzed csak, ez mi?

AK: Cica.

TM1: És ez?

AK: *Ešte toto neviem*. [Azt még nem tudom.]

TM1: Ne siessünk, nézzed csak, ez micsoda?

AK: *Ježko*. [Süni.]

TM1: és ez mi?

AK: Baba.

Ez utóbbi példán Vikica esetében jól látható, hogy a számára természetesebb szlovák nyelvű megnyilatkozás használata magyar nyelvű szövegkörnyezetben sem okoz gondot, hanem nyelvet vált.

Interferenciajelenségek és kölcsönzések a gyermekek beszédében

Az interferenciajelenségek és szókölcsönzések pontos meghatározásának és a közöttük lévő határvonalak éles meghúzásának a kérdése mai napig nem egyértelmű. Ehhez hozzá kell még adnunk azt a tényt, hogy a 3–6 éves gyermek nyelvi fejlődése a felnőttekétől eltérő szinten van, illetve azt, hogy mai napig vitatott, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi rendszere hogyan épül fel. Ezért az ő esetükben még több nehézségbe ütközünk a két jelenség szétválasztásakor. Jelen munka alapja Lanstyák István (2006) *Nyelvből nyelvbe* című könyvében leírt rendszer, amely az imént felsorolt problémák miatt a gyermeknyelv vizsgálatokor csak megszorításokkal alkalmazható. Mindenképpen szükséges tisztáznunk, hogy mit értünk interferencián és mit kölcsönzésen. A jelen munkámban mindazt, ami a többségi nyelv elemeinek a kisebbségi nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatása – és fordítva – a kétnyelvű gyermek beszédében, interferenciának tekinthető. Nem tesztek viszont különbséget alkalmi kölcsönzés és interferencia között, vagyis az interferencia fogalmába az alkalmi kölcsönzés fogalma is beletartozik. Azonban amikor egy interferencia közösségi szinten is gyakran és rendszeresen előforduló jelenség, illetve az adott nyelvváltozat részévé vált, akkor ezt már kölcsönzésnek (állandósult kölcsönzésnek) nevezem (Márku 2008: 19–20).

A felvidéki gyermeknél a vizsgálat során nem talákoztam egyértelműen elhárítható interferenciajelenséggel, ezért e fejezetben is csak kölcsönzésekről beszélhetünk. Az előforduló kölcsönzések főként magyar nyelvű szöveggörnyezetben fordultak elő.

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: Na és ez itt benne?

AK: Öv

AK: Sapka.

TM1: Sapka, de milyen sapka?

AK: *Siltovka* [baseball sapka vagy sültös sapka.]

Matus 2009 Kolon (4;2)

TM1: Ez micsoda, szerinted?

AK: Szerintem dzsúz [*džus* =gyümölcsle]]

Denisz 2008 Kolon (5;9)

TM1: mibe szokta anya beletenni?

AK: olyan amibe vótak a lekvár.

TM1: igen, az mibe volt a lekvár?

AK: olyan *pohárba* [befőttés üvegbe]

Összefoglaló

Az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekeknek az anyanyelv elsajátítása során két nyelvi rendszert kell elsajátítani, amely gyakran egyszerre tartalmazza a két nyelv elemeit kódváltás, kölcsönzés vagy interferenciák formájában. A legtöbb ilyen családban – mint ahogy a vizsgált családok esetében is, – nincs előre eltervezett nyelvhasználati stratégia, amely esetlegesen megkönnyíthetné a gyermek helyzetét.

A jelen vizsgálatban részt vevő családok esetében a gyermekekkel való kommunikációban egyiknél sem érvényesül az *egy szülő–egy nyelv* stratégiája, a nyelvi szocializáció sokkal inkább a megszokáson, a szülők házastársa nyelve ismeretének mértékén alapul. A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

Az óvoda tannyelvének kiválasztásánál a hétköznapi dolgok (pl. közelsége) inkább a mérvadóak, az iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják.

Jelen vizsgálat adataiból elmondható, hogy:

- a gyermekek szülőikkel történő kommunikációja a szlovák nyelv dominanciája felé mutat;
- a gyermekek beszédében alig talákoztunk egyértelműen körülhatárolható interferenciákkal és mondaton belüli kódváltásokkal, inkább jellemző a mondatok közötti kódváltás és a kölcsönszavak jelenléte;
- a kölcsönzések szinte mindig szlovák nyelvű beszédükben megjelenő magyar nyelvi kölcsönelemek, s fordítva alig fordulnak elő.

Azonban mindenképpen le kell szögezni, hogy az iménti megállapítások csak a vizsgálatban résztvevő családok esetében igazolhatók. A szélesebb körű következtetésekhez újabb vizsgálatok elvégzésére lesz szükség.

Hivatkozások

- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, 37–49.
- Gyurgyík László 2002. Az asszimilációs folyamatok elméleti és empirikus megközelítése a szlovákiai magyarság példáján. In: Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk.: *Társadalom – Tudomány*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 11–31.
- Gyurgyík László 2004. *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Harding, Edith–Riley, Philip 1986. *The Bilingual Family: A Handbook for Parents*. Cambridge: Cambridge UP
- Homištinová, Mária 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó.
- Kaľavský, Michal 1998. Jazyk a etnická totožnosť v zmiešanom prostredí. In: Slávkovský, Peter ed.: *Národopisný zborník*. Bratislava: Matica slovenska, 23–38.
- Karmacsi Zoltán 2009. Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, 64–70.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölsönzésről, kódváltásról és fordításról*, Pozsony: Kalligram Könyvkiadó
- Lanstyák István 2011a. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 55–83.

- Lanstyák István 2011b. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk.: *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 319–355.
- Márku Anita 2008. *Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint Kft. – KMF
- Romaine, Suzanne 1995. *Bilingualism.* Oxford: Blackwell (Language in Society 13)
- Sándor Anna 1999. A kisebbségi nyelv sorsa a vegyes házasságokban. In: *Valóság* XLII. évfolyam 8. szám: 87–97.
- Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Szarka László 2009. A szlovák és a magyar nyelv státusa a Dél-Szlovákiai kétnyelvűség gyakorlatában. In: *Magyar Tudomány* 2009/11: 1335–1343.
- Vančoné Kremmer Ildikó 2002. Magyar-szlovák kétnyelvű gyermekek beszédészlelése. In: Gyurgyík László és Kocsis Aranka szerk.: *Társadalom – Tudomány.* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 128–150.
- Vančo Ildikó 2011a. Magyar–szlovák kétnyelvű gyermekek szövegértési problémái. In: Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk.: 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 369–386.
- Vančo Ildikó 2011b. A természetes magyar–szlovák kétnyelvűség kialakulásának néhány aspektusa. In: Szabómihály Gizella–Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet. Nyelv.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 387–406.
- <http://portal.statistics.sk>
- <http://hu.sturovo.sk>
- http://hu.wikipedia.org/wiki/Szlovákiai_magyarok#Oktat.C3.A1s

FOGALMAZÁSMÓD-VÁLTOZÁSOK

A TERMINUSHASZNÁLATBAN (EGY SZÖVEGEN BELÜL)¹

SEBŐK SZILÁRD

Bevezetés

Nyelvészeti tanulmányok olvasása közben könnyű ráakadni olyan fogalmazásmódokra, amelyekben egyes terminusok élőlényekre jellemző tulajdonságokkal és képességekkel vannak felruházva. Olyan megfogalmazásokról van szó, amelyekből úgy tűnhet, mintha a terminus nem csupán a leírás eszköze lenne, hanem egyben a leírt jelenség alakító tényezője is, mert hiszen különböző műveleteket végez más egyéb terminusokon.

Ebben az esettanulmányban sok példán fogom szemléltetni a jelenséget, ám a tisztánlátás végett egyet még az elemzés ismertetése előtt bemutatok. Ezt a Kiss–Pusztai-féle Magyar nyelvtörténetből választottam ki. A könyvben az igekötők keletkezéséről szóló fejezetben olvashatjuk, hogy „[az igekötő] új vonzattal is bővítheti az igét” (Mátai 2005: 414). Ha az állítást így, a szövegkörnyezetből kiszakítva olvassuk, könnyen feltűnik, hogy itt a cselekvést az igekötő végzi². Első olvasatra nem is egyszerű elvonatkoztatni a kijelentés szó szerinti jelentésétől, de a szöveg egészét és a hozzá kapcsolódó háttériródalom egy részét ismerve bizonyos előfeltevésekre támaszkodhatunk. Ezekből kettőt említek meg. Az egyik szerint mikor így fogalmazunk, akkor egy tudományos fogalomrendszeren belül mozgunk, ahol az egyes elemek jelentésével vélhetőleg az olvasó is tisztában van; ezek jelentése pedig alapvetően statikus, azaz nem függ a kontextustól és a különböző megfogalmazási módoktól. A másik előfeltevés szerint pedig, mivel azt már a szövegben vagy más szövegekben úgyszólván leírták, hogy a nyelvi változás kutatása a beszélők kimondott

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0051/14. számú *Ideológia, identity a sebareprezentácia v kontexte lingvistiky a literárnej vedy v multikulturálnom priestore* c. Vega-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Lanstyák Istvánnak és Kontra Miklósnak, ill. lektoromnak Szabó Tamás Péternek a cikk korábbi változataihoz fűzött észrevételeit és tanácsait.

² Az leírás ilyen gyakorlatára számos más példát is hozhatnánk (akár a könyv ugyanezen oldaláról), és nem túlzás azt állítani, hogy a nyelvtörténetírás egészét az efféle fogalmazási gyakorlat jellemzi (l. Szilágyi 2011: 13, Szabó 2012: 88).

vagy leírt megnyilatkozásain alapul, vagy egyszerűen csak számít rá a szerző, hogy az olvasó ezt úgyis tudja, nem utal mindig a beszélőkre, és azokra a körülményekre, amelyekben a megnyilatkozás létrejön (vö. Van Leeuwen 2004: 111–113). Az ilyen előfeltevésekre számítva sokkal egyszerűbb azt írni, hogy „az igekötő új vonzattal bővítheti az igét”, mint azt, hogy „amikor a beszélők egy a szakirodalomban igekötőnek nevezett elemet egy ún. igével együtt mondtak a beszédükben, akkor bizonyos esetekben egy olyan új ún. vonzatot is elkezdtek használni, amelyet ha nem mondták volna az igekötőt, korábban nem mondtak volna”.

Az utóbbi megfogalmazás azért tűnik olyan bonyolultnak, mert sok utalás van benne a nevezéktanra, illetve arra, hogy az nem abszolút és megkérdőjelezhetetlen, hanem az adott elméleti keretben a legjobbnak vélt. Alapvetően azt a plusz információt tartalmazza az előzőhöz képest, hogy a használt terminusok a választott metodológia termékei (vö. Dolník 2010: 64), és amikor ezek viszonyait kutatjuk, számolnunk kell azzal, hogy a beszédből vannak elvonva, és ezek valójában a beszélő nyelvi viselkedéséhez tartoznak. Viszont amikor ezeket a körülményeket figyelmen kívül hagyjuk, és a leírás csak a nyelvi elemek tulajdonságaira korlátozódik, a kutatás perspektívája is megváltozik (Dolník 2009: 35; vö. Szilágyi 2004: 28–29). A beszélő elhallgat(tat)ása (*suppression*) után (l. Van Leeuwen: 1996: 39), a nyelvi elemek perspektívájából nézve pedig teljesen értelmesnek fog hangzani a kérdés, hogy vajon *mit csinálhat az igekötő az igével*.

A kutatás jellemzése, módszerei és tárgya

A kutatásom három feltevésen alapul. Először: az ilyen megszemélyesítéseket tartalmazó fogalmazásmódok mögött feltevések egész rendszere húzódik meg, amely a bevezetőben vázoltaknál jóval összetettebb. Másodsor: ez az előfeltevés-rendszer fokozatosan alakul ki egy szövegen belül vagy több szöveget átívelően. Harmadszor: a fogalmazásmód változását végigkövetve egyfelől ki lehet mutatni egy olyan tendenciát, amely szerint minél gyakrabban fordul elő egy terminus a szövegben, annál valószínűbb, hogy az cselekvőként fog „megjelenni”; másfelől minél gyakrabban „végez” egy terminus valamilyen cselekvést, annál összetettebb műveletek véghezvitelére „válíék képessé”.

Ahhoz, hogy egy ilyen tendenciát végigkövethessek egy szövegben, szükség van egy stabil fogódzóra. A szöveg egésze helyett ezért célszerű egy olyan terminust választani, amely a szöveg egészén végigvonul, és ezalatt elég sokszor előfordul – azaz olyat, amely a szöveg kulcsszava. Ezek után a hozzá kapcsolódó különböző fogalmazásmódokat gyűjtöm ki, mindenütt sorszámmal jelölve, hogy a terminus hányadik előfordulásánál jelenik meg az adott fogalmazásmód. Ahhoz azonban, hogy a változásokat megbízhatóan le tudjam írni – azaz úgy, hogy közben ne vesszek el a részletekben, és ne is általánosítsak túl semmit – az egyes fogalmazásmódokat kategorizálni kell. A kategóriákat olyan naiv kérdések feltevésével alakítom ki, mint

- mit lehet a terminussal csinálni? (pl. „le lehet vezetni vele vmit”)
- mit csinálhat a terminus? (pl. „megenged vmit”)
- milyen lehet a terminus? (pl. „rossz”)
- miye lehet a terminusnak? (pl. „tartománya”)
- minek a tulajdonát képezheti a terminus? („összetételekét”)
- egyéb (képzett, nehezen értelmezhető alakok)

Az így csoportosított fogalmazásmódok előfordulási gyakoriságát a szöveg egyes részein már lehet grafikonon ábrázolni, és ezzel egy pillantással át lehet látni a különböző fogalmazásmódok elterjedtségét és ezek egymáshoz viszonyított gyakoriságát is.

Eddig három ilyen esettanulmány készült el teljesen. Az első esettanulmányban a *nyelvi ideológia* terminus használatát vizsgáltam meg egy saját szövegemben. Ebben kvantitatív módszerrel igyekeztem bemutatni azt a tendenciát, miszerint a terminusra való különféle utalások közül a szöveg végére az kerül túlsúlyba, amelyben az *ideológia* cselekvőként van ábrázolva (részletesen l. Sebők 2013). A második esettanulmányban az *igekötő* terminus használatát néztem meg közelebbről a Magyar nyelvtörténet igekötőkről szóló fejezetében (Mátai 2005: 411–415). Arra kerestem a választ, hogy a terminushoz tartozó cselekvéseket jelölő igék a szöveg mely részein ágensfűvek, és milyen gyakran. Az elemzés során pedig az derült ki, hogy az elemzett szöveg vége felé haladva az *igekötő* terminus egyre gyakrabban válik ágenssé, és azok a cselekvések, amelyeknek az *igekötő* terminus az ágense, a szöveg vége felé haladva egyre összetettebbek (részletesen l. Sebők 2014).

A harmadik – vagyis az itt bemutatott – esettanulmányban kifejezetten a terminus „képességein” belül bekövetkező változások leírására vállalkoztam. Ehhez az előző két esettanulmányban alkalmazott metódust ki kellett bővítenem: a szöveg egyes terminusaihoz kötődő megfogalmazások dekontextualizálásán és a kategorizált elemek számolgatásán túl a végzett cselekvések minőségi változásait is jellemeztem – úgy is mondhatnám, hogy rekontextualizáltam azokat. A kutatás tárgyául Kenesei István *Az ellipszis szabályai a szóösszetételekben* c. cikkét választottam (2008), amelyben Bánréti Zoltán *A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana a magyarban* c. könyvére (2007) reagál kritikusan. A munkára részben az a tény hívta föl a figyelmem, hogy az megjelenés alatt állt (így feltehetőleg kevesebb utólagos szerkesztői javításra, azaz „eredetibb” szövegre számíthattam)³, részben pedig azért láttam jónak ennek a cikknek az elemzését, mert egy kulcsszó, az *ellipszis* terminus köré épül, ami a fogalmazási tendenciák kutatásához jó kiindulópont.

³ A cikk azóta megjelent az írásom végén megadott bibliográfiai adatokkal. Én viszont azzal a megjelenés előtt álló szöveggel dolgoztam, amely a szerző publikációs jegyzékéből tölthető le. [<http://www.nyud.hu/kenesei/publ/ellipszis%20final.pdf>]

Az *ellipszis* terminushoz kapcsolódó fogalmazásmódok a szövegben

Az elemzést az előbbi esettanulmányokban már alkalmazott módszerrel kezdtem. Kikerestem az *ellipszis* terminus összes előfordulását, megszámoztam ezeket, majd a hozzájuk kötődő fogalmazásmódokat kategorizáltam. Az egyes kategóriákat a következő kérdésekkel határoltam körül: *mit lehet az ellipszissel csinálni?; mit csinálhat az ellipszis?; milyen lehet az ellipszis?; mije lehet az ellipszisnek?; minek a tulajdonát képezheti az ellipszis?*; és volt egy „egyéb” kategória is. Ez utóbbiba azt a nyolc esetet soroltam, amelyekkel kapcsolatban nem sikerült az előbbiekhöz hasonló szellemben kérdést föltennem (pl. „ellipszis előtti maradék”), vagy épp képzett alakról volt szó (pl. „elliptált összetételek”). A legfontosabb kategória természetesen a *mit csinálhat az ellipszis?* kérdéshez tartozott. Ebből jól megmutatkozott, hogy az *ellipszis* cselekvő használatának gyakorisága csak a 25. előfordulásánál nő meg ugrásszerűen és marad magas értéken kb. a szöveg utolsó negyedéig (l. alább az 1. ábrát). Ez az eredmény azonban nem volt összhangban a feltételezésemmel. Az volt benne meglepő, hogy a várttal ellentétben, a szöveg végére éppen hogy lecsökkent annak a fogalmazásmódnak a gyakorisága, amelyben az ellipszis cselekvőként jelent meg. Ezt nem nagyon lehetett mással magyarázni, mint hogy a feltevés hibás, vagy hogy valamilyen szempontot nem vettem figyelembe a vizsgálat során. Az utóbbi esetből indultam ki, és a kutatáshoz új szempontokat kerestem.

Az egyik szempont szerint a fogalmazásmód változásainál figyelembe kell venni, hogy azok – ha nincsenek is idézőjelezve – nem egy másik szövegből származnak-e. Mivel Kenesei cikke kritikai jellegű, ez különösen fontosnak mutatkozott (vö. Beaugrande–Dressler 2000: 34–35). Ha ugyanis a Bánréti-szövegre visszavezethető nem jelölt átvételeket nem vennénk figyelembe, akkor biztosan más, kevésbé árnyalt eredményeket kapnánk (az elméleti háttérhez l. Dolník 2010: 96–97). Ezek ráadásul számos megválaszolatlan kérdéshez vezetnének és sokkal spekulatívabb irányba vinnék el az értelmezést. Az ilyen, kimutathatóan más szövegből származó elemeket ezért egy fokozati skálán képzelem el, amely az egyik végén a szerző által *jelölt* idézést, a skála másik vége felé haladva pedig a bahtyini értelemben vett „idegen szó” fokozatait tartalmazza (l. pl. Bahtyin 1986: 406). Ez a kutatás szempontjából azt jelenti, hogy az elemzés során minden egyes fogalmazásmód lehetséges intertextuális kapcsolatait számításba kell vennem. Vagyis azokat a fogalmazásmódokat, amelyben az *ellipszis* terminus cselekvőként jelenik meg, egy a Bánréti-szöveg elektronikus változatán lefuttatott kereséssel összegyűjtöm, a tágabb szövegösszefüggés alapján pedig a két munka közötti fogalmazásmódbeli párhuzamokra, szövegek közötti kapcsolatokra következtetek.

A másik fontos szempont szerint amellet, hogy megpróbálom nyomon követni a főntebb ismertetett tendenciát, az egyes szövegrészeket külön-külön is jellemezem az alapján, hogy azokra mely fogalmazásmódok a legjellemzőbbek.

Az elemzett szöveg tagolódása

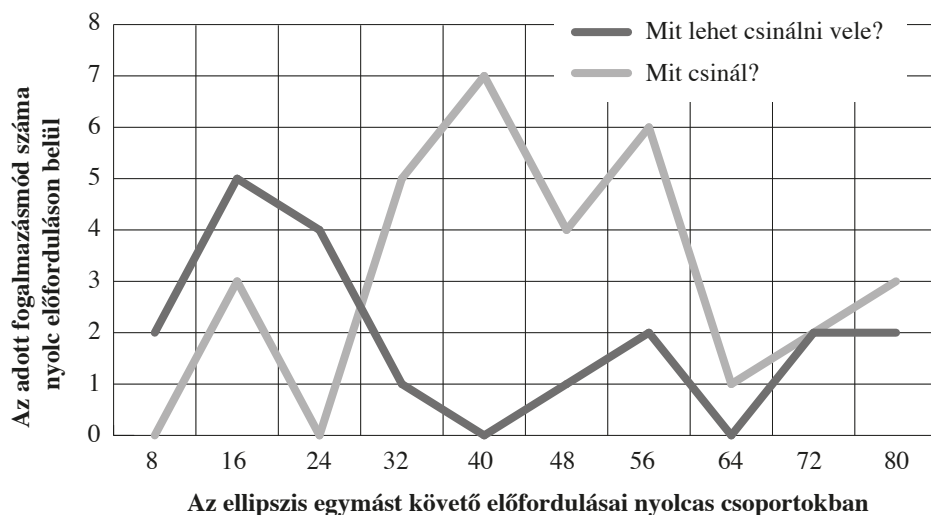
Miután a felsorolt kérdések szerint csoportosítottam a fogalmazásmódokat és áttekintettem ezek egymáshoz való viszonyait, a szöveg hármass tagolódására lettem figyelmes. Ezek alapján elkülönítettem egy bevezető, egy ún. dinamikus és egy befejező részt. A bevezető határa egybeesik a szöveg első alfejezetének a végével. Ezt a részt (amely az *ellipszis* szó első hét előfordulását érinti) onnan lehet fölismerni, hogy itt található meg leggyakrabban a *mije lehet az ellipszisnek?* típusú kérdéshez illő fogalmazásmód: az összes (12 db) ilyen találat közül 5 már az *ellipszis* első 7 említésén belül megjelenik (a címet is beleértve). A fennmaradó 5 példát elszórta, egymástól távol találjuk a szövegben.

A munka befejező részét szintén különvettem. A 78–83-as példák⁴ ugyanis eltérnek az összes addig megfigyelt fogalmazásmódbeli tendenciától. Ez abban nyilvánul meg, hogy itt a legnagyobb a különböző fogalmazásmódok közti váltakozás. A fogalmazásmódok közül egy illeszkedik ahhoz a kérdéshez, hogy *mit csinál az ellipszis?*, három ahhoz, hogy *mit lehet az ellipszissel csinálni?*; kettő a *mije van az ellipszisnek?*, kettő pedig a *minek a tulajdona lehet az ellipszis?* kérdésre felel; egy olyan van, amely az *ellipszis* „elhelyezkedésével” kapcsolatos; és itt található a továbbképzésre is egy példa, amelyben az *ellipszis* szó *-s* melléknévképzővel van ellátva (*ellipszises*). Az ilyen nagyfokú változatosság az utolsó hat előforduláson belül – figyelembe véve a szöveg többi részét (l. még alább) – elegendő okot ad arra, hogy a befejező szövegrészt elkülönítsem a többitől. Ennek határa mellesleg nem esik pontosan egybe a cikk Összegzés című alfejezetének a kezdetével. A nagyfokú ingadozás kicsivel előtte kezdődik meg: a szabályok leírásának általános kérdéseinél, ill. Bánréti könyvének általános értékelésénél.

A bevezető és befejező rész közötti szakaszt dinamikusnak neveztem el, mert itt a fogalmazásmód alakulása dinamikus és jól követhető változást mutat. A különböző kategóriák közül két tendenciát érdemes egymással összehasonlítani: egyrészt annak a fogalmazásmódnak a változásait, amely a *mit lehet az ellipszissel csinálni?* kérdéshez, másrészt pedig a *mit csinál az ellipszis?*-hez illeszkedik. A változásokat az 1. ábra mutatja:⁵

⁴ Mivel egy előforduláshoz többféle fogalmazásmód is kapcsolódik, a 6 példa itt 10 fogalmazásfajta takar.

⁵ Az eredmény nem tartalmazza azokat a példákat, amelyek egyenes idézetként kerültek a Kenesei-szövegbe. Habár az idézetek beleszámításával is alapvetően ugyanazt a tendenciát látnánk, amit ezen a grafikonon. A másik ábrát helyszűke miatt nem közlöm.

1. ábra. Az ellipsis terminus előfordulási gyakorisága a „Mit csinál?” és a „Mit lehet vele csinálni?” kérdésekkel fémjelzett kategóriákban⁶

A grafikonról azt olvashatjuk le, hogy míg a szöveg elején elsősorban az a fogalmazásmód van jelen, amelyben az *ellipsis* inkább mint eszköz jelenik meg (*mit lehet vele csinálni?*), addig kb. a szöveg egyharmadában ez a tendencia lecsökken, és végig alacsony értéken marad. Helyette az a fogalmazásmód kerül előtérbe (egészen kb. a szöveg utolsó negyedéig), amelyben az *ellipsis* cselekvőként van megjelenítve. A váltás a 24–32-es tartományon belül történik meg, ahol metszi egymást a

⁶ Az eredmények ilyen ábrázolásának előnye, hogy – mint említettem – így egyetlen pillantással át lehet tekinteni a kétféle fogalmazásmód előfordulási gyakoriságát a szöveg egyes szakaszain, ill. ezek egymáshoz viszonyított elterjedtségét is. Másfelől viszont problémát okoz, hogy vajon mennyire tekinthető megbízható eljárásnak a kvalitatív változások kvantitatív jellegű eszközökkel való ábrázolása. Milyen alapon fűzhetem föl a terminusok előfordulásait egy vonalra, és az egyes fogalmazásmódok előfordulási gyakoriságát egyáltalán milyen egységekben lenne célszerű mérni? Vagy: megfelel-e egyáltalán a grafikonnak ez a típusa az eredmények ábrázolására? Nem félrevezető-e a grafikon folytonos vonala, amely olyan benyomást kelt, mintha kétségkívül egy fokozatos változás menetét követnénk rajta végig? És vajon nem kapnánk-e más eredményeket, ha az 1. ábrán a 8-as (és a 2. ábrán 4-es) osztót másra változtatnánk? A felmerülő kérdéseknek olyan megoldását tartom elfogadhatónak, miszerint a számadatokat nem vesszük komolyabban a kelleszténél, és a grafikon egyszerű szemléltetőeszköznek tekintjük, amely egy összbenyomás megalkotását segíti a szöveg fogalmazásmódjainak változásairól. Az ábrázolásmód technikai kérdéseit és a gyakoriság 8-as (1. 1. ábra), ill. 4-es (1. 2. ábra) egységekben való mérését pedig egész egyszerűen azzal indoklom, hogy számos más tagolás és ábrázolásmód kipróbálása után az itt látható megoldás tűnt a legszemléletesebbnek.

két tendencia. Itt érdemesnek tűnik megnézni, hogy milyen változás figyelhető meg a szövegben.

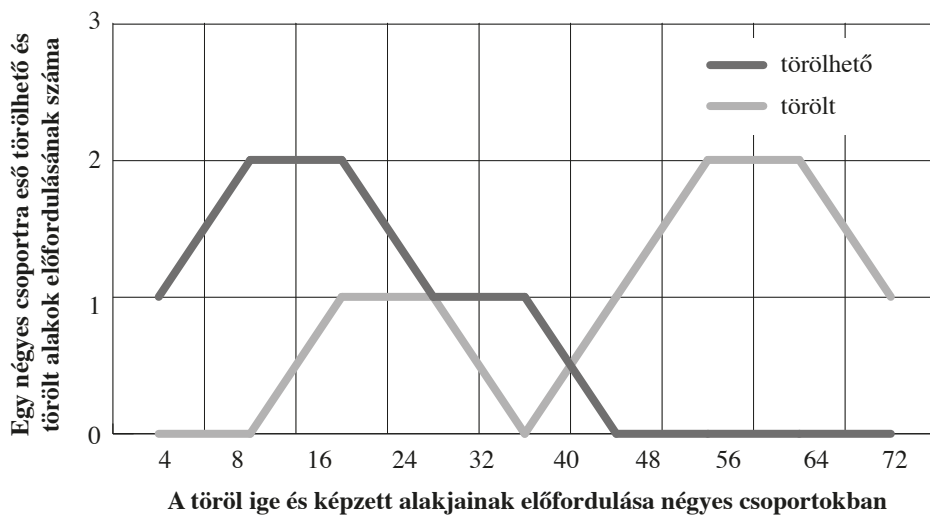
Ehhez egy olyan összefüggést találtam, miszerint a két tendencia metszéspontja előtt túlnyomórészt az általános *ellipszis* terminus van jelen, utána viszont ezek alkategóriái, az *előre-* és *hátraható ellipszis* (a vízvonalas itt a 27. példa). A dinamikusnak nevezett részt tehát további két szakaszra oszthatjuk: az első a bevezető végétől a grafikonon ábrázolt metszéspont körüli tartományig tart. Ebben a szakaszban csak a 13. és 14. példában van specifikálva, hogy az *ellipszis* hátraható (erről l. még alább). A másik szakasz pedig a 27. példával kezdődik, amely után jórészt csak a *hátra-* és *előreható ellipszisz*ről van szó.

A dinamikus rész két szakaszra osztását a *törléssel* kapcsolatban végzett elemzéssel is meg tudom indokolni. A vizsgálatról röviden annyit fontos megemlíteni, hogy ez is a főntebb bemutatott metódussal készült, és ettől csak egy ponton tértem el: a fogalmazásmódok kategorizálásához az eddig használt kérdések helyett a szóalakok szófaji besorolását választottam. Azért volt ezt itt célszerű bevezetni, mert a *törlés* terminus – az *ellipszissel* ellentétben – a mindennapi nyelvhasználatnak is gyakori eleme, ezért alaktani szempontból sokkal produktívabb, mint az „ízíg vérig” szaknyelvi *ellipszis*. Míg az *ellipszis* főnév csak elvétve van továbbképezve, addig a *töröl* ige esetében a képzett alakok abszolút fölényben vannak. Ha pedig az igéből képzett főnévből (*törlés*) indulunk ki, és ezt hasonlítjuk össze más képzett alakokkal, akkor az látszik, hogy ezek előfordulásának aránya kiegyensúlyozott.

A csoportosítás során hat (al)szófajt találtam, és ezek közül a folyamatos (*törölhető*) és a befejezett (*törölt*) melléknévi igenévi alak szövegbeli előfordulását láttam érdemesnek összevetni⁷. Ezzel a két alszófajjal a cselekvést és a történést tulajdonságként, minőségként lehet ábrázolni, a különbség viszont a kettő közt az, hogy az előbbiben inkább csak a lehetőség, az utóbbiban pedig a tényleges megvalósulás van hangsúlyozva. Ugyanezt az elemzésre alkalmazva úgy fogalmazhatjuk meg, hogy mikor a befejezett melléknévi igenév jelenik meg a szövegben, akkor az a törlésnek nem csupán a lehetőségére, hanem a tényleges megvalósulására utal. Vagyis a befejezett igenévi alak tartalmaz egy ilyen előfeltevést. A folyamatos és befejezett igenévi alakok előfordulását a 2. ábrán mutatom be.

⁷ Ha a Magyar grammatikát követjük, akkor a *törölhető* szó esetében egy ható ige -ó képzős melléknévi igenevérről kellene beszélhünk (vö. Lengyel: 2000: 231–232). Ha viszont Kiefer Ferenc írásából indulunk ki, akkor itt -ó képző helyett egy elemzetlen -hAtÓ képzőt találunk (2003: 228–229). A két szemléletmód kapcsán ezen a helyen nem fontos állást foglalnom, ezért csak jelzem, hogy az alszófajok hagyományos megnevezéseit éppen a terminológiai kérdések megkerülése végett választottam.

A *töröl* igére és ennek továbbképzett alakjaira 38 példa volt a szövegben⁸. Ebből 7 folyamatos és – ha nem vesszük figyelembe a Kiefer Ferentől átvett kiindulópontokat a szöveg elején – 8 befejezett melléknévi igenév. Ezek szövegben belüli előfordulásának felméréséhez négyes osztóval dolgoztam. Arra voltam kíváncsi, hogy négy egymás utáni előfordulásra hány folyamatos és befejezett alak esik. A grafikonból jól látszik, ahogyan a törlést lehetőségként leíró fogalmazásmód körülbelül a 20. előfordulásnál, kicsivel az összes előfordulás felén túl, lecsökken, és fölerősödik a törlés megtörténtét konstatáló fogalmazásmód. Majd az előbbi teljesen eltűnik, az utóbbi pedig magas értékre szökik. Ha pedig most megnézzük, hogy ez a változás mit mutat az *ellipszissel* kapcsolatos kutatásaink összefüggésében, meglepő eredményre jutunk. Az a 20–24-es tartomány, amelyben a *törölhető* alak eltűnik, és a *törölt* forma gyakorivá válik, egybeesik azzal a főntebb említett tartománnyal, amelyben az *ellipszissel* kapcsolatos fogalmazásmódok közül a *mit csinál az ellipsis?* kérdéshez illeszkedő módozat válik gyakorivá. Ez a tény pedig fölerősíti azt a korábbi állítást, miszerint a szöveg ún. dinamikus részét érdemes két szakaszra tagolni.

2. ábra. A folyamatos és befejezett igenévi alakok előfordulása

Az eddigieket összegezve tehát elmondhatjuk, hogy a szövegnek három részét különíthetjük el az azokra jellemző fogalmazásmódok alapján: a bevezető, az ún. dinamikus és a befejező részt. A dinamikusnak nevezett részt pedig két szakaszra oszt-

⁸ Mivel négyes osztóval dolgoztam, kénytelen voltam a *töröl* ige és továbbképzett alakjainak az utolsó két találatát kihagyni a 2. ábrán. Ez az oka annak, hogy a horizontális tengely 36-nál végződik a tényleges 38 találat helyett.

hatjuk: az elsöben az általános *ellipszis* terminusról van szó, az erre jellemző fogalmazásmód szerint pedig itt inkább a szerző „csinál valamit” a terminussal, mint a terminus „csinálna valamit”. A másik szakaszban az *előre-* és *hátraható ellipszisz*ről van szó, és itt a megfogalmazás módja szerint inkább a terminus „csinál valamit”, mint a szerző „csinálna vele valamit”.

A kérdés ezek után az, hogy mit lehet a szöveg efféle fölosztásával kezdeni. Az egyik fontos következménye a felosztásnak, hogy így az elemzés során eltekinthetek a bevezető és befejező rész fogalmazásmódjaitól. Ennek pedig elsősorban olyan haszna van, hogy nem kell olyan szövegrészekkel foglalkozni, amelyekben az *ellipszis* terminus nem Kenesei ellipszissel kapcsolatos fejtegetéseinek részeként fordul elő, hanem például a dolgozathoz vagy épp Bánréti könyvéhez kötődően. A dinamikusnak nevezett rész kettéosztása pedig azért volt hasznos, mert így jöttem rá arra, hogy nem lesz elég, ha csak az *ellipszis* terminust fogom vizsgálni, hanem ennek alkategóriáival is külön-külön számolnom kell. Ez pedig – mint látni fogjuk – kulcsfontosságú.

Terminusok „kompetenciabövlése”

A következőkben a terminusokhoz kötődő cselekvéseken végighaladva nézem meg, hogy ezek milyen újabbnál újabb *képességekre tesznek szert*⁹ az olvasás előrehaladtával. A leírás során a terminusról listázott cselekvéseket előfordulásuk sorrendjében követem végig, az egyes terminusokhoz kapcsolódó fogalmazásmódokat pedig – mint említettem – külön fogom vizsgálni. A példák bemutatásánál három szempontot veszek figyelembe: (1) a fogalmazásmód előzményeit a szövegben; (2) a Bánréti-féle szöveggel való lehetséges kapcsolatokat; (3) a *törlés* szó használatáról végzett elemzésem eredményeit.

Kezdjük tehát az *ellipszis* terminussal! A feltételezésemmel összhangban a terminus először olyan visszafogott *képességgel jelenik meg*, miszerint ez „egy nagyobb egységet érint” (10. előfordulás)¹⁰. Az utána következő 15. példa viszont, amelyben „az *ellipszis* által hagyott »maradékról«” van szó, elég meglepő. A közlés idézőjelezése azonban némi magyarázattal szolgál: ez feltehetőleg az alkalmi stílustörtést jelzi, azt, hogy ugyan nem ez a legmegfelelőbb szakkifejezés, mégis: a szöveg

⁹ Hogy elkülönítsem a saját megszemélyesítő megfogalmazásaimat az elemzett munkákból idézett részekről, ebben a fejezetben a dőlt betű fogja jelölni a saját megszemélyesítéseimet, az idézőjel pedig az elemzett cikkből átvetteket. Noha tisztában vagyok vele, hogy a „saját” és „nem saját” megfogalmazás elkülönítése nem ennyire egyszerű, hiszen akár az egyik, akár a másik esetet nézzük, egyik sem független más szövegektől, sőt olykor az egyes szövegek kimutathatóan nagyon is szoros kapcsolatban állnak egymással. Gyakorlati okokból itt mégis megelégszem az említett megkülönböztetéssel.

¹⁰ A bemutatott példák sorszámai az *ellipszis* előfordulásáról készített összesített listáról származnak.

tartalmi előzményei után ez a fogalmazásmód itt teljesen megfelel (vö. Sebők–Lansztyák 2013: 36–37). Ezzel a példával, mivel egy szerző által jelölt, nem pedig egy szövegen belül spontán módon létrejött fogalmazásmódról van szó, nem nagyon kell foglalkozni. Így rátérek a 26-os számúra, amelyben „az *ellipszis* nem működik”. Ehhez hasonló fogalmazásmód már a bevezető részben is előfordult egyszer: ott „működő ellipszis”-ről volt szó; és Bánréti könyvének azon a részén, amelyet Kenesei elemez, szintén van hasonló fogalmazásmódra példa (135. o.). Ennek a szövegközi kapcsolatnak azonban az elemzés szempontjából mégsem tulajdonítok nagy jelentőséget, mert itt feltehetőleg nem annyira a két szöveg kapcsolatáról van szó, mint inkább a két szöveg egyazon nyelvészeti értekezői hagyományba való tartozásáról¹¹. Végül az első szakasz fogalmazásmódjai közül már csak egy példa maradt: az, amelyben „az ellipszis megvalósulhat” (27).

Az első szakasz vizsgálatából tehát annyi derült ki, hogy az *ellipszis* ebben a szövegrészben cselekvőként csak ritkán (4-szer) fordul elő, és hogy az *ellipszis* egy működő valami (26), amely érinthet részeket (10) és „maradékot” hagyhat (15), ha megvalósul (27). Vagyis a megszemélyesítések jellege alapján a szöveg ezen szakaszán az *ellipszis* alacsony intenzitású cselekvések végzőjeként van pozícionálva, amelyet lényegében semleges működésként jellemezhetünk – beleértve a működés említett következményeit is. A terminus ilyen pozíciója viszont a szöveg következő szakaszában megváltozik.

Nézzük meg először a *hátraható ellipszis* (a továbbiakban: *HE*) cselekvéseit. Az első példa (13) a szöveg első szakaszából származik. Eszerint a „hátraható ellipszis mindig mindent töröl”. Meglepő, hogy a *HE*-ről, az előző példákban még nem esett szó, a terminus mégis rögtön a *törlés képességével* tűnik föl a szövegben. Bánréti könyvében ilyesféle fogalmazásmódra nem találtam példát, a szövegelőzmény pedig szintén nem ad magyarázatot erre a fogalmazásmódra. Ha viszont megnézzük a szinonimikusan használt *törlés* terminusról szóló elemzést, megtaláljuk a magyarázatot. Az elemzésből látszik, hogy az *ellipszis* 13. előfordulásánál (83-ból) a *törlés* már a 21-nél tart (az összes 38-ból). A *törlés* ilyenkor már túl van a „kiterjedésen”, „van tartománya”, „tart valamitől valameddig”, „vonatkozik valamire”, sőt „az ellipszisre vonatkozó szabályszerűségbe is beilleszkedett”. Mivel az ilyen szabályszerűség lényege éppen az, hogy valami nincs ott a mondatban, amit egyébként automatikusan pótolni tudunk, a kihagyást úgy is meg lehet indokolni, hogy a kérdéses elem az ellipszis miatt nincs ott. Ha pedig ez igaz, akkor az előbbiek ismeretében akár azt is lehetne mondani, hogy a hiányzó részt az *ellipszis* törölte.

Most térjünk át a szöveg dinamikusnak nevezett részének második szakaszára! Itt már nem fogok minden egyes példát jellemezni, mint eddig, hanem csupán azokat említem, amelyek a különböző „cselekvések” sorában meglepőnek, a korábbiakhoz képest valamilyen szempontból kirívónak tűnnek.

¹¹ Köszönöm Szabó Tamás Péternek, hogy felhívta erre a figyelmemet.

A 29. példában a *HE* „szerkezetet megőrző”-ként jelenik meg egy Bánréti-parafrázisban, amely nála úgy hangzott, hogy „az ellipszis megőrzi a szintaktikai szerkezet tulajdonságait”. Továbbhaladva a 30. példában ezt olvassuk: „az ellipszis nem tartja meg a szerkezeti határokat”. Ha szó szerint vesszük az egyes fogalmazásmódokat, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy itt a *szerkezetet megőrző HE* már *kitör* a parafrázisban említett szerepből, és átlépi annak a szerkezetnek a határait, amelyet korábban csak őrzött. Hogy ezt nem csupán én magyarázom bele a szövegbe, az mutatja, hogy a 38. példában a *HE* már nemhogy *határokat lép át*, de „figyelembe sem veszi” a szintaktikai szerkezetet (37), és így *határátlépés* helyett már a határok „megsértéséről” beszélhetünk (39). A szövegben korábban feltűnő *működés* helyett pedig itt már a *HE* „viselkedéséről” van szó (41, 48). Egy ilyen képességekkel rendelkező entitás a szövegnek ebben a szakaszában már „le is metszhet”¹² valamit az összetételekből (52), ráadásul „tekintet nélkül” azok konstrukciós tulajdonságaira (53). Vagyis összegezve elmondhatjuk, hogy a *HE* a szöveg írása/olvasása közben fokozatosan cselekvéseket kezdeményező, sőt véghezvivő entitás pozíciójába került: a „szerkezetet őrző” *hátraható ellipszis* – a nevéhez hűen – valóban „hatott” a vizsgált nyelvi környezetre, és a „szerkezetek határait alakító” tényezővé vált.

Az *előreható ellipszisre (EE)* utaló fogalmazásmódokra áttérve azt mondhatom, hogy a *HE* pozíciója mellett az *EE*-nek nem is nagyon maradt tere az érvényesülésre. Ennek is megvannak ugyan a *kompetenciái*, de a *HE* mellett *háttérbe szorulnak*. Mint az a 35. és 36. példából látszik az *EE*-nek „szigorúbb feltételeknek kell engedelmessé válnia”. Ő már nem „sértheti meg” az összetevők határait (38) – illet egyszerűen „nem tehet” (40). Azt mondhatjuk tehát, hogy „viselkedése” eltér a *HE*-étől (42); és az *EE* ebben a szerepben csak „érintheti” az összetevőket ott, ahol a *HE* már ezek „lemetszésére” is képes volt (54, vö. 53). De eközben is „gondosan kell ügyelni” a konstrukcióra (55). „Hatása” – a nevéhez hűen – azért az *előreható ellipszis*-nek is van (62). Az *EE* „működésének” említése után (70, 71) kiderül, hogy ez abban áll, hogy mikor „megvalósul” (75), akkor – még ha nem is „tekintet nélkül” a konstrukciós tulajdonságokra, de – „törölhet” közvetlen összetevőket (77).

Zárásképpen: kitekintés

Az elemzéshez végül annyit szükséges hozzátennem, hogy az, ahogyan a fogalmazásmódok változását értelmeztem és összekapcsoltam, nyilvánvalóan nem tekinthető teljesen objektív leírásnak: ha máskor írom le ugyanezeket a változásokat, vagy ha más értelmezi ugyanezeket az adatokat, valószínűleg nem pont ugyanígy nézne ki a végeredmény – az értelmezés hangsúlyai biztosan nem pont ugyanitt lennének.

¹² Az idézőjelek az eredeti szövegben is megvannak, ami a szerzői kontrollt jelzi irányunkba (vö. föntebb „az *ellipszis* által hagyott »maradék«”-ról mondottakkal).

Mindazonáltal biztos vagyok benne, hogy annak a folyamatnak, amelyet röviden a terminus „kompetenciabővüléseként” jellemeztem, minden értelmezés mögött ott kellene lennie. A minőségi változás jól látszik a különböző fogalmazásmódokon, és nem lehet egyéni értelmezés kérdésének tekinteni. Például azt a folyamatot, ahogy a *HE* a *szerkezet őrzésétől a határok tekintet nélküli megsértéséig* „eljutott” – a sorszámok figyelembe vétele mellett – nem lehet megfordítani vagy összekeverni.

Ezek után föl kell tenni a kérdést, hogy ha főntebb sikerült is rámutatnom egy-fajta terminuskezelési tendenciára, vajon mi következik mindebből. Miért érdekes nyelvészeti szempontból a fogalmazásmódok változásának leírása? És ha a leírást annyi bizonytalanság veszi körül, érdemes-e egyáltalán kétes kategóriák és mérték-egységek alapján kikövetkeztet kétes magyarázatokat alkotni egy olyan jelenségre vonatkozóan, amely nem is követhető nyomon minden szövegben, sőt számos gyors elemzés elvégzése után sem lehet tudni, hogy a tendencia milyen szövegekre jellemző, pontosabban, hogy kuriózumról vagy egy általánosabb érvényű tendenciáról van-e szó.

Mindazonáltal, ha az ilyen esettanulmányok és gyors felmérések eredményei nem is egészen megnyugtatóak, ráadásul legtöbbször nem is teszik lehetővé egy az elemzett szöveggel kapcsolatos egységes kép megalkotását, a maga módján mindegyik elemzés hozzátesz valamit a jelenség jobb megértéséhez: egy újabb „talán”-t, amely a többivel összefüggésben sokkal többet jelent pusztán véletlennél. És ha nem is mindig lehet az ilyen „talán”-ok, észrevételek alapján egy átfogó képet alkotni a jelenségről, mégis ezek határozzák meg, hogy milyen kérdéseket teszek föl a kutatók során, akárcsak azt, hogy milyen válaszok születnek ezekre. Az eddigi elemzéseim alapján egyelőre a következő képet sikerült megalkotnom a bemutatott tendenciáról – amely a későbbi kutatások elméleti háttereként szolgálhat majd.

Abból indulok ki, hogy az ismertetett tendencia az adott téma kapcsán kialakult nyelvészeti diskurzus vázát képezi. Ezzel pedig közvetve azt állítom – a jobb megértés céljából ideiglenesen idealizálva a jelenséget –, hogy az egyes fogalmazásmódok nem fordulhatnak elő egy *elképzelt szöveg* bármely pontján: az egyes fogalmazásmódok a diskurzus során folyamatosan alakuló, ill. bővülő előfeltevések megjelenési formái, amelyek visszatükrözik, hogy a terminus mennyire jól bejáratott, azaz milyen gazdag előfeltevés-rendszer húzódik meg mögötte. Minél többet van egy terminus használva, annál több előfeltevés kapcsolódik hozzá, és annál valószínűbb, hogy az cselekvőként, sőt egyre kompetensebb cselekvőként fog megjelenni.

A *valós szövegeket* nézve azonban javában olyan esetekkel találkozunk, amelyek ellentmondanak ennek a tendenciának. Mégis úgy gondolom, hogy itt nem ellentmondásról, hanem sokkal inkább a tendencia idealizálásának a problémájáról lehet szó. Az idealizált kép megkönnyíti a jelenség megértését, ám ennek konkrét szövegeken való számonkérése ellehetetlenítheti a kutatást. Éppen ezért a bemutatott tendenciát – metaforikusan – egy fonalhoz hasonlíthatnám, amely más és más

fonalak más és más szakaszaival együtt egyetlen szövegben fut össze. Nyelvészeti szempontból ezek fölfejtése lehet érdekes; ám nem öncélú elemzésképpen, hanem elsősorban azért, mert egy efféle leírás segíthet jobban megérteni azokat a hagyományozódó ideológiakonstrukciós eljárásokat, amelyek általában nem szoktak megkérdőjeleződni, még ha nyilvánvalóan befolyásolják is a nyelv leírásának menetét és eredményét.

Hivatkozások

- Bahtyin, Mihail Mihajlovics 1986. *A beszéd és a valóság. Filozófiai és beszédelméleti írások*. Pozsony: Madách Könyvkiadó.
- Bánréti Zoltán 2007. *A mellérendelés és az ellipszis nyelvtana magyarban. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 75*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Beaugrande, Robert–Dressler, Wolfgang 2000: *Bevezetés a szöveg-nyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Dolník, Juraj 2009. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: VEDA.
- Dolník, Juraj 2010. *Jazyk – človek – kultúra*. Bratislava: Kalligram.
- Kenesei István 2008. Az ellipszis szabályai a szóösszetételekben. In: Bibok Károly szerk.: *A morfológiától a pragmatikáig. Tanulmányok Pete István 80. születésnapjára*. Szeged: JATEPress, 63–77.
- Kiefer Ferenc 2003. A képzőkkel kapcsolatos néhány probléma. In: É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter szerk.: *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó, 227–233.
- Lengyel Klára 2000. A melléknévi igenév. In: Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 231–237.
- Mátai D. Mária 2005. Szófajttörténet. In: Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk.: *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 393–429.
- Sebők Szilárd 2013. Dynamika používania lingvistických termínov? In: *Zborník XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov*. (Megjelenés alatt.)
- Sebők Szilárd 2014. Mit tehet az *igekötő*? In: Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk.: *Nova Posoniensia IV. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó, 80–95.
- Sebők Szilárd–Lanstyák István 2013. A szófeltárástól a szócikkírásig. In: Misad Katalin–Csehy Zoltán szerk. *Nova Posoniensia III. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület – Kalligram Kiadó. 15–66.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos.” *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Duna-szerdahely: Gramma.

- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szilágyi N. Sándor 2011. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? In: Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor szerk.: *Szinkronikus nyelvleírás és diakronia*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 9–30.
- Van Leeuwen, Theo 1996. The representation of social actors. In: Carmen Rosa–Caldas Coulthard–Malcolm Coulthard eds.: *Texts and Practices. Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge, 32–70.
- Van Leeuwen, Theo 2004. Metalanguage in social life. In: Jaworski, Adam–Coulthard, Nikolas–Galasiński, Darius eds.: *Metalanguage. Social and Ideological Perspectives*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 107–130.

NYELVI VÁLTOZÓK A SZLOVÁKIAI MAGYAR ÍROTT NYELVVÁLTOZATOKBAN – ÉRTELMISÉGI ADATKÖZLŐK KÖRÉBEN VÉGZETT FELMÉRÉS

SIMON SZABOLCS

Az alábbi írás egy változásvizsgálat eredményeiről számol be. A felmérés tárgya a magyar nyelv szlovákiai változatában előforduló kontaktusváltozatok vizsgálata. Kutatásunk célja annak a felmérése volt, hogy a szlovákiai magyar nyelv írott változataiban, például a sajtó nyelvében is előforduló kontaktusváltozatoknak milyen státuszuk van a szlovákiai magyar értelmiségi beszélőközösség körében. A vizsgált kontaktusváltozatok státuszáról több mint másfél évtizeddel ezelőtt már készült felmérés; eredménye épp az Élőnyelvi Konferencia egyik tanulmánykötetében jelent meg először (Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban. Sándor Klára (szerk.), *Nyelvi változó – nyelvi változás*. A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai. Szeged: JGYTF Kiadó. 1998. 123–139.).

Jelen kutatásban egyrészt újra megállapítjuk a vizsgált változók státuszát: elfogadottságuk, ill. elutasítottságuk mértékét a standard szempontjából az értelmiségi adatközlők körében, másrészt a kapott adatokat összevetjük a korábbi hasonló felmérés adataival. Ekképpen képet kapunk az időközben bekövetkezett esetleges változásokról.

Felmérésünk kérdőíves módszerrel történt. Kiinduló hipotézisünk az, hogy a vizsgált változatok megítélése az adatközlő részéről nem sokban változott az eltelt időben. Csupán néhány esetben lehet szó arról, hogy az „ambivalens”, azaz hozzávetőlegesen egyenlő arányban elfogadott, ill. elutasított szavak csoportjából egy-egy szó átkerült az elutasított vagy az elfogadott szavak csoportjába. E mozgás tekintetében – elvárásunk szerint – több az elutasított, mint az elfogadott szó. Mindez vélhetően azzal függ össze, hogy az elmúlt másfél évtizedben folyamatosan meglévő, sőt az anyaországgal egyre intenzívebbé váló nyelvi kapcsolat és a világháló következtében az értelmiségi adatközlőkben jobban tudatosodott a nyelvi formák használati köre.

A kutatás általános jellemzése

Jelen kutatás szervesen kapcsolódik a korábbi, 1997-ben lefolytatotthoz, tulajdonképpen annak megismétlése más adatközlőkkel, ugyanakkor a kutatás mód-

szere, célja, a felhasznált kérdőív, ill. az adatközlői csoport, az értelmiség, változatlan.

Konkrét *kohorsz*ként (vö. Kontra 2005: 186), azaz életkor szerinti csoportként a fiatalok lettek kijelölve, a korábbi felmérésben azonban ezt nem tekintettük célunknak. Értelmiségen a felsőfokú végzettséggel rendelkező embereket értjük, akik magyar anyanyelvűek, és az esetek túlnyomó többségében magyar nemzetiségűek is. Tehát feltételezhetjük, hogy többé-kevésbé tisztában vannak a magyarországi és a szlovákiai magyar standard nyelvváltozat normáival. Ezek alapján megállapítható, hogy rétegzett mintavételi eljárást követtünk, mert a populációból csak a felsőoktatási intézményt végzett magyar személyek kerülhettek be a mintába, ezen a csoporton belül viszont nem vettem figyelembe más kritériumot. Nyolcvan értelmiségi adatközlő adatai állnak rendelkezésemre; ezeket értékeltük, ill. hasonlítottuk össze a korábbiakkal. A nyolcvan adatközlő adataiból származó eredmény természetesen nem tekinthető reprezentatív mintának.

Az adatközlők jellemzése nemük, életkoruk, anyanyelvük, nemzetiségük és nyelvhasználati szokásaik alapján

A kutatás során 150 szlovákiai magyar értelmiségi nyelvhasználót kértünk meg a kérdőívek kitöltésére. Közülük 80 adatai bizonyultak használhatónak. Az adatközlőim száma így 80-ra csökkent. Az általunk megszólított adatközlők kivétel nélkül felsőoktatási intézményt végzett szlovákiai magyarok voltak.

Az adatközlők közül 62 nő (77,5%), 18 férfi (22,5%). A férfiak száma 3,4-szer kevesebb, mint a nőké. A bemutatott adatok alapján megállapítható, hogy a férfiak alulreprezentáltak a kutatásban a szlovákiai magyar lakosság nemek szerinti eloszlásához viszonyítva. A férfiak alulreprezentáltságát támasztják alá Gyurgyík László 1994-ből származó adatai, miszerint a szlovákiai magyar lakosság 51,7 százaléka nő, 48,3 százaléka férfi (Gyurgyík 1994: 30). A szlovákiai magyar lakosság egészét tekintve a férfiak száma 1,07-szer kevesebb, mint a nőké. Az életkort tekintve az összes adatközlő a fiatal korcsoportba tartozik, tehát 24 és 35 év közötti szlovákiai magyar lakos. Az adatokat szolgáltató személyek valamennyien magyar anyanyelvűek, nemzetiségüket tekintve 7 adatközlő szlovák nemzetiségű, ugyanakkor a szlovák nemzetiségű adatközlőknek is magyar az anyanyelvük.

A családi életben szinte az összes adatközlő a magyart jelölte meg kommunikációs eszközként, az ismerősökkel és barátokkal való kapcsolattartás nyelve már vegyesebb képet mutat, de itt is a magyar a domináns a szlovákkal szemben. Összeségében az adatközlők nyelvhasználati szokásait tekintve elmondható, hogy a legtöbb nyelvhasználati szintéren a magyart használják, a családdal, barátokkal, ismerősökkel való kapcsolattartásban szinte kizárólagosan.

Származási helyük szerint az adatközlők három csoportot képviselnek: a nyugat-szlovákiai, a közép-szlovákiai, a kelet-szlovákiai régióbeli adatközlőket. Nyu-

gat-Szlovákiából származik a legtöbb adatközlő, 64 személy, Közép-Szlovákiából 11, Kelet-Szlovákiából 5. Az adatközlők 80 százaléka tehát Nyugat-Szlovákiából származik, 13,75 százaléka Közép-Szlovákiából, 6,25 százaléka pedig Kelet-Szlovákiából.

Összegzésképpen megállapítható, hogy 80 értelmiségi szlovákiai magyar adatközlő szolgáltatott a nyelvi változókról értékelhető adatokat 2015-ben, amely adatok alapján sikerült képet alkotni a vizsgált változók mai szlovákiai magyar standardbeli státuszáról.

A kapott adatokról

Helytelenített szavak és kifejezések

A *helytelenített szavak* csoportjába azokat a szavakat és kifejezéseket soroltuk, amelyeket az adatközlőknek legalább 66,7 százaléka helytelenként megjelölt, illetve kijavított. A teljes táblázatot helykímélés miatt nem tüntetjük fel. Az ide tartozó szavak többnyire idegen eredetűek; a 40 helytelenített szóból 31 idegen (75,6%), 3 hibrid (7,3%), 6 szó pedig magyar etimonú (17,1%).

A szlovákiai kontaktusváltozatok típusait tekintve a helytelenített szavak és kifejezések közé *direkt kölcsönszavak*, *hangalakmódosítás*, *hangalakkölcsönzés*, *gyakorisági különbség*, *stílusérték-kölcsönzés*, *homológ jelentéskölcsönzés*, *analóg jelentéskölcsönzés*, *tükörszók* és *tükörkifejezések* (vö. Simon 1998) kerültek be. Érdekes, hogy a *hangalakmódosítás* és *hangalakkölcsönzés* csupán a helytelenített szavak csoportjában szerepel, az ambivalens és az elfogadott szavak csoportjába egy ilyen típusú lexéma sem került be. Ez feltételezhetően azért van, mert az adatközlők érzékelik esetükben a szlovák nyelv hatását.

A leginkább helytelenített szavak a *lokalitás*, *inventúra*, *kontrollór*, *expertízi*s, *konkurenció*, *eltesz*, *konkurzus*, *inspektor*, *inventár*, *faktúra*, *szortiment*, *kidrancol*. A felsorolt szavak közül mindegyiket 90 százalék feletti arányban helytelenítették a jelen kutatásban az adatközlők. A tizenkét szóból mindössze egy magyar, egy hibrid, a maradék tíz pedig idegen eredetű, tehát itt is megállja a helyét az, hogy az idegen eredetű szavakat helytelenítették leginkább az adatközlők.

A *lokalitás* változatot az adatközlők 13,75 százaléka helytelenként jelölte meg, 80 százaléka pedig a *terület*, *hely*, *helyszín*, *szeméttározó*, *lerakodóhely* megfelelővel helyettesítette. A *terület* és *hely* szerepeltek a legtöbbször a javításokban; ezek a szavak megfelelnek az elvárt magyar standard formának.

Az *inventúra* szót 91,25 százalékan helytelenítették az adatközlők, azaz 16,25 százaléka jelölte meg helytelenként, és 75 százaléka javította is valamilyen változatra. Legtöbb adatközlő a *lettár* és *lettározás* standard változatra javította e *kontaktusváltozatot*. A javítások között megtalálhatók még a *készletellenőrzés*, *éves ellenőrzés*, *ellenőrzés* és *átszámolás* változatok is.

A *kontrollór* szót az adatközlők 93,75 százaléka vélte helytelennek, 3,75 százalékban megjelölték, 90 százalékban pedig javították is az adatközlők. Szinte kivétel nélkül az *ellenőr* változatra javították a szót.

Az *expertízis* változatot 92,5 százalékban helytelenítették az adatközlők, vagyis 48,75 százalékban megjelölték, 42,5 százalékban pedig javították is. Az eddigi példáktól eltérően kevesebben javították, mint amennyien helytelennek megjelölték; valószínűleg az adatközlők közül sokan nem ismerték a szó jelentését, de érezték idegen eredetét, és emiatt megjelölték helytelenként. Hasonló a *kidrancol* helytelenített hibrid szó is, ugyanis az adatközlők 98,75 százaléka helytelenítette, viszont csak 35 százaléka tudta javítani, a többi adatközlő (63,75%) helytelenként megjelölte. A javítások általában a *kifoszt* változatot tartalmazták, de megjelentek a *kihurcol*, *kira-bol*, *kiürít* változatok is.

A *konkurenció* nyelvi változatot az adatközlők 92,5 százaléka helytelenítette, vagyis 13,75 százalék helytelenként megjelölte, 78,75 százalék javította is. Vagy a *konkurencia* vagy a *verseny-*, illetve *vetélytárs* változatokra javították a szót.

Az adatközlőknek 97,5 százaléka kifogásolta az *eltesz* változatot és 96,25 százalékuk javította is, csupán 1,25 százalék jelölte meg helytelenként, de javítani nem tudta. Szinte kivétel nélkül *elhalasztra* javították az adatközlők.

A *konkurzus* szót 93,75 százalékban helytelenítették, azaz 3,75 százaléka az adatközlőknek megjelölte helytelenként, 90 százalékban javítani is tudták, általában a *pályázat* változatra, az adatközlők elenyésző hányada *hirdetésre* vagy *versenyre* javította a lexémát.

Az *inspektor* lexémát 93,75 százalékban helytelenítették az adatközlők, 8,75 százalékuk megjelölte helytelenként, 85 százalékuk javította, általában főként az *ellenőr*, esetleg a *felügyelő* szóra javította is.

Az *inventár* változat helytelenítési aránya 91,25 százalék. 23,75 százalék helytelenként jelölte meg, 67,5 százaléka az adatközlőknek.

A *faktúra* szót az adatközlők 95 százaléka adatközlő helytelenítette, vagyis 1,25 százalékban helytelenként jelölték meg, 93,75 százalékban a *számla* nyelvi változattal helyettesítették.

Az adatközlők 91,25 százaléka helytelenítette a *szortiment* lexémát, 10 százalékuk helytelenként jelölte, 81,25 százalékuk javította is. A *szortiment* javításai: *készlet*, *árukészlet*, *kínálat*, *felhozatal*.

Összegzésként megállapítható, hogy a leginkább helytelenített 12 szóból 10-nél a javítás mértéke jóval nagyobb, mint a szavak helytelenként való megjelölése. A leginkább helytelenített szavakat az adatközlők javítani is tudták, mégpedig a legtöbbben a standard magyar változatra.

Az 1997-ben elvégzett vizsgálatunk eredményeivel összehasonlítva a jelen kutatási eredményekről kijelenthető, hogy több szó megítélése is változott. Nagyobb mértékű eltérések is megfigyelhetők. Nagyobb mértékűnek a legalább

15 százalékos feletti eltérést tekintettük. Az e csoportban említhető szavak a következők: *szanitáris nap*, *deratizáció*, *expertízis*, *rezort*, *brigádos*, *átültet*, *grémium*, *kidrancia*, *hajtási igazolvány*. A jobb áttekinthetőség miatt táblázatba foglaljuk az összehasonlítás eredményét, a legnagyobb eltérést mutató szótól kezdve csökkenő sorrendben.

Nyelvi változat	2015-ös kutatás	1997-es kutatás	Eltérés
<i>szanitáris nap</i>	82,50%	47,50%	35,00%
<i>kidrancia</i>	98,75%	63,30%	31,45%
<i>deratizáció</i>	87,50%	59,40%	28,10%
<i>expertízis</i>	91,25%	65,30%	25,95%
<i>brigádos</i>	82,50%	62,40%	20,10%
<i>hajtási igazolvány</i>	88,75%	69,30%	19,45%
<i>rezort</i>	88,75%	72,30%	16,45%
<i>átültet</i>	83,75%	68,30%	15,45%
<i>grémium</i>	87,50%	72,30%	15,20%

1. táblázat. Az elutasított kontaktusváltozatok megítélésének mértékében tapasztalt eltérések

Az 1. táblázatban csak a legnagyobb eltéréseket mutató változatokat emeltük ki, viszont a 40 helytelenített szóból 28-nak nagyobb a „helytelenítési aránya” 2015-ben, mint 18 évvel ezelőtt.

13 lexémának ellenben nőtt az elfogadási aránya, viszont csak a 0,35 és 8,45 százalékos közé eső értékekkel meghatározott mértékben. A 13 szóból 2 kivétel is akadt, a *drogéria* és a *komisszió*, amely szavak a 2015-ös kutatás alapján az ambivalens csoportba tartoznak, 1997-ben az adatközlők még a helytelenített csoportba sorolták őket. E szavak idegen eredetűek és nemzetközi használatúak, viszont mindennapi kommunikációs helyzetekben előfordulnak, így a szlovákiai magyar sajtóban is találunk példát használatukra. Feltételezhetően ezért az értelmiségi adatközlők a *drogéria* lexémát „csak” 40 százalékban, a *komissziót* pedig 66,2 százalékban helytelenítették.

Az *akció* és *faktúrázás* lexémák a korábbi eredményekkel összehasonlítva nem csak a megítélés százalékában változtak, hanem más csoportba is kerültek. 2015-ben a helytelenített szavak csoportját gyarapítják, 1997-ben még az ambivalens kategóriába tartoztak. Vagyis megítélésük szigorúságának aránya 1997 óta nőtt.

Összességében, a két kutatás eredményének összehasonlításakor a helytelenített szavakról elmondható, hogy szigorúbban ítélték meg az adatközlők őket, mint 1997-ben, ill. az adatközlők e változatokkal kapcsolatos bizonytalansága is csökkent azóta. Ez a helytelenített lexémák határozottabb arányú elutasításából következik.

Az *akció* és a *szanitáris nap* kontaktusváltozatok – statisztikai adatok tükrében

Az *akció* lexéma a kérdőívben 'rendezvény' jelentésben fordul elő, az analóg jelentéskölcsonzés típusba tartozó kölcsonszó. Kontextusba ágyazva: *Szerencsére azonban a legtöbb helyen a városi hivatal is támogatta az akciót, többek között abban, hogy a vidéki résztvevők útiköltségét átfizette.*

2015-ben a szlovákiai magyar értelmiségi adatközlők összesen 75 százaléka helytelenítette; közülük 71,25 százalékban javították is. Az adatközlőknek tehát csupán 3,75 százaléka jelölte meg helytelennek az *akció* kifejezést, de javítani nem tudta más szóra. Elmondható, hogy az *akció* lexéma jelenleg a helytelenített szavak csoportjába tartozik. Vélhetően idegennek érzik az adatközlők, és javítani is tudják.

Helytelenként megjelölte	Javította	Érintés nélkül hagyta, azaz elfogadta
3,75%	71,25%	25%

2. táblázat. Az *akció* lexéma elfogadottsága 2015-ben (helytelenítette, azaz helytelennek megjelölte vagy javította – elfogadta)

<i>akció</i>	Elfogadta	Helytelenítette
%	25%	75%

3. táblázat. Az *akció* lexéma elfogadottsága 2015-ben (helytelenítette – elfogadta)

A mindennapi beszélt nyelvben bizonyára használják az adatközlők az *akció* szót, viszont az adatok szerint írott szövegben inkább más szót részesítenek előnyben: *rendezvény, esemény, program, verseny*. A *rendezvény* és az *esemény* szavak az adott kontextusban egymás szinonimái. Az *akció* javításaként még a *program* és a *verseny* változatok is előfordultak kisebb számban.

<i>akció</i>	Elfogadta	Helytelenítette
2015	25%	75%
1997	55,40%	44,60%

4. táblázat. Az *akció* lexéma elfogadottsága 2015-ben és 1997-ben

Az *akció* nyelvi változat megítélése 30,4 százalékkal változott: jóval kevésbé elfogadható lett csaknem két évtized elteltével. Ez a változás feltehetően a szó használatában korábban meglévő nyelvi bizonytalanság csökkenésének jele.

Az *akció* lexéma elfogadottságának mértékét az érdekesség kedvéért nemek és régiók szerinti bontásban is vizsgáltuk.

<i>akció</i>	Elfogadta	Helytelenítette
nők	24,19%	75,81%
férfiak	27,78%	72,22%

5. táblázat. Az *akció* lexéma nemek szerinti bontásban 2015-ben

Az *akció* nyelvi változatot a nők ítélték meg kissé szigorúbban (3,59 százalékkal). Ez az eltérés nem számottevő, a férfiak és nők is magas százalékban helytelenítették. Feltehetően az értelmiségi nők és férfiak is egyaránt nagymértékben használják az *akció* nyelvi változatot a különféle beszédhelyzetekben, viszont az írott nyelvben helytelennek tartják, mivel ismerik a magyar standard változatát.

<i>akció</i>	Elfogadta	Helytelenítette
nyugat-szlovákiai régió	23,44%	76,56%
közép-szlovákiai régió	27,27%	72,73%
kelet-szlovákiai régió	40,00%	60,00%

6. táblázat. Az *akció* lexéma régiók szerinti bontásban 2015-ben

A nyugat-szlovákiai régió adatközlői a leginkább helytelenítették a szót. Alternatívájaként jellemzően a *rendezvény* szót adták meg. A középső régióban javításaként az *esemény* és a *rendezvény* váltakozása figyelhető meg, de többen adták meg az *eseményt*. A keleti régió adatai a középsőhöz hasonlóak; a két szó váltakozása tapasztalható.

A *szanitáris nap* a standard magyarbeli megfelelője *takarítási nap*. A szlovák nyelvben, ami esetünkben az átadó nyelv: a *sanitárny deň*. A *szanitáris nap* a kalok csoportjába tartozó tükörkifejezés.

<i>szanitáris nap</i>	Helytelenként megjelölte	Javította	Érintés nélkül hagyta
%	42,50%	40,00%	17,50%

7. táblázat. A *szanitáris nap* elfogadottsága 2015-ben

Az adatközlők viszonylag nagy aránya (42,50%-a) helytelenként megjelölte a *szanitáris napot*, tehát érezték idegen voltát, javítani 40 százalékban tudták. A következőkre javították az adatközlők: *takarítási nap*, „ellenőrző” *nap*, *egészségügyi nap*, *leltározó nap*, *rágcsáló irtó nap*, *védelmi nap*.

<i>szanitáris nap</i>	Elfogadta	Helytelenítette
2015	17,50%	82,50%
1997	52,50%	47,50%

8. táblázat. A *szanitáris nap* elfogadottsága 2015-ben és 1997-ben

A két, időbeli eltolódással végzett kutatás összesített eredménye az, hogy a *szanitáris nap* megítélésében a vizsgált szlovákiai magyar adatközlők körében nőtt a helytelenítés mértéke. Ez az eredmény a *szanitáris* szó idegen volta miatt lehet.

<i>szanitáris nap</i>	Elfogadta	Helytelenítette
nők	17,74%	82,26%
férfiak	16,67%	83,33%

9. táblázat. A *szanitáris nap* nemek szerinti bontásban 2015-ben

Nők és férfiak egyaránt 80 százalék felett helytelenítették a *szanitáris nap* kifejezést, nemek szerinti bontásban elenyésző a nemek közti különbség.

<i>szanitáris nap</i>	Elfogadta (%)	Helytelenítette (%)
nyugat-szlovákiai régió	18,75%	81,25%
közép-szlovákiai régió	9,09%	90,91%
kelet-szlovákiai régió	20,00%	80,00%

10. táblázat. A *szanitáris nap* régiók szerinti bontásban 2015-ben

A *szanitáris nap* kifejezést a közép-szlovákiai régióban ítélték meg a leghigorúbban az adatközlők, a nyugat-szlovákiai és kelet-szlovákiai régiók helytelenítési aránya szinte azonos.

Az ambivalens szavak és kifejezések csoportja

Ebbe a csoportba az adatközlők által 33,3 és 66,7 százalék értékek közé eső tartományban elfogadott szavakat és kifejezéseket soroltuk. Ez a csoport talán a legérdekesebb a helytelenített – ambivalens – elfogadott kategóriákon belül, egyrészt azért, mert a három kategória közül az ambivalens csoportban figyelhetők meg a legnagyobb mértékben mozgások az 1997-es eredményekhez képest. Másrészt, mert itt mutatnak az adatközlők ítéletei a legnagyobb szóródást.

A két kutatás összevetése folyamán az ambivalens csoportban történő változásokkal részben már foglalkoztunk a helytelenített szavak kapcsán. Ebben a fejezetben az ambivalens és az elfogadott csoportokbeli eltolódásokat veszem szemügyre

közelebről, azon belül is a 2015-ös kutatás ambivalens szavait, amelyek közül 5 szó a korábbi adatközlők megítélésében még az elfogadott szavak csoportját alkották. Az ide sorolandó nyelvi változatok a következők: *tanító* '(szakmunkásképzőben oktató) pedagógus', *utolsó időben*, *tanonciskola*, *fizetőkártya*, *nyitott ajtó napja*. Érdeemes megfigyelni, hogy ezek a szavak a *jelentéskölcsönzés* és *tükörszavak*, illetve *tükörkifejezések* nyelvi változó típusokba tartoznak. Az eltelt 18 év alatt ezeknek a szavaknak a megítélése szigorúbb lett, természetesen a két kutatás adatközlőinek adatainak alapján. A megítélésükben történő változások vélhetően összefüggésben lehetnek az időközben lezajlott társadalmi változásokkal is. Szorosabbak lettek a magyar–magyar kapcsolatok. A határon túl élő magyarok többet járnak Magyarországra például vásárolni, s ott ilyen alkalmakkal *bankkártyát* kérnek, nem pedig *fizető kártyát*.

A példánál maradva sok szlovákiai magyar oktatási intézmény tart *nyílt napo(kat)*, vagy az egyetlen szlovákiai magyar egyetem, a Selye János Egyetem több fórumon is hirdeti a *nyílt napját*, tehát az interneten és újságokban is többet lehet róla olvasni, és többet is lehet róla hallani.

A *tanító* szó a magyarországi magyar standard változatban is használatos, de Magyarországon az általános iskola alsó tagozatos pedagógusait nevezik így. A tanárok, tanítók, óvónők gyűjtőfogalma a *pedagógus* nyelvi változat Magyarországon. A szlovákiai magyar szóhasználatban viszont a szlovák *učitel'* lexémát lefordítva tanítót használnak a beszélők. Jakab István a kérdésről így vélekedik:

„Ha a szlovák *učitel'* szót magyarra kell fordítanunk, szinte gondolkodás nélkül a *tanító* jut eszünkbe mint magyar megfelelője. Ezt találjuk megfelelőként a kétnyelvű szótárakban is, így aztán aligha csodálkozhatunk azon, hogy a szlovákiai magyarok szóhasználatában szinte mindenütt a *tanító* kerül a magyar szövegbe, ahol a szlovákban az *učitel'* fordul elő. A *deň učitel'ov* is *tanítók napja* vagy *tanítónap* a legtöbb pedagógus és tanuló nyelvhasználatában. Még lapjaink nagy része is ilyen fordításban emlékezik meg erről a napról. (...) Fordíthatjuk tehát az *učitel'*-t *tanító*-nak, de csak akkor, ha a szlovák szó az alapiskola két tagozatának pedagógusát jelöli. Ha azonban az *učitel'* az általánosabb jelentésében áll, azaz minden olyan személyt jelöl, aki tanít, nevel, akkor fordítsuk *pedagógus*-nak”(Jakab 1998: 39-40).

Feltételezésünk szerint az értelmiség nagy része, tehát az adatközlőink egy része is ezt a nézetet vallja, mivel a *tanító* nyelvi változatot a *szakmunkásképzőben oktató pedagógus* értelemben 46,25 százalékuk helytelenítette.

Az ambivalens szavak csoportjában kapott eredményeket összevetve elmondható, hogy az adatközlők megítélése szigorúbb lett 1997 óta az idegen eredetű szavak esetében, viszont a magyar eredetű szavak egy részénél is megfigyelhető a szí-

gorúbb megítélés (*tanító* '(szak)munkásképzőben oktató) pedagógus', *utolsó időben, tanonciskola, fizetőkártya, nyitott ajtó napja*). A magyar eredetű szavak egy része és egy hibrid eredetű szó viszont enyhébb elbírálásban részesült az 1997-es adatokkal összevetve (*bebiztosít, térség, kultúr munkás, adóelillanás, hosszúéves, tekintet-nélküliség, higiéniai állomás*.)

Az elfogadott szavak és kifejezések csoportja

Az ide sorolt nyelvi változatokat nagy számban fogadták el helyesnek az adatközlők. Elfogadottságuk mértéke százalékarányban kifejezve meg kellett, hogy haladja a 66,7 százalékot. Az ide tartozó szavak esetében a leginkább valószínű, hogy a szlovákiai magyar standard szókészleti elemeiről van szó.

A leginkább – legalább 90 százalékban – elfogadott szavak és szerkezetek a következők: *Jednota, polgár, sokéves, legutolsó, állami alkalmazott, életkörnyezet, hozzáadottérték-adó, alapiskola, szaktanintézet, politikai képviselő, Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa, pedagógiai szakközépiskola, szociális biztosítás, könyvelési napló, községi hivatal, polgári szervezet, kulturális minisztérium, városi hivatal, szociális minisztérium, egyenes kapcsolat, ipari cikk*.

<i>nyelvi változat</i>	„Elfogadottság”, százalékban kifejezve
<i>politikai képviselő</i>	100%
<i>Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa</i>	100%
<i>községi hivatal</i>	100%
<i>polgári szervezet</i>	100%
<i>ipari cikk</i>	100%
<i>legutolsó</i>	98,75%
<i>kulturális minisztérium</i>	98,75%
<i>életkörnyezet</i>	97,50%
<i>pedagógiai szakközépiskola</i>	96,25%
<i>városi hivatal</i>	96,25%
<i>állami alkalmazott</i>	96,25%
<i>szociális minisztérium</i>	96,25%
<i>polgár</i>	95%
<i>hozzáadottérték-adó</i>	95%
<i>szociális biztosítás</i>	95%
<i>egyenes kapcsolat</i>	93,75%
<i>sokéves</i>	93,75%

<i>nyelvi változat</i>	„Elfogadottság”, százalékban kifejezve
<i>könyvelési napló</i>	92,50%
<i>szaktanintézet</i>	91,25%
<i>alapiskola</i>	91,25%
<i>Jednota</i>	90%

11. táblázat. A legnagyobb mértékben elfogadott szavak, elfogadottságuk csökkenő sorrendjében

Az elfogadott szavak csoportjában az adatokat az 1997-es adatokkal összevetve hét szó megítélése változott olyan mértékben, hogy a kontaktusváltozatok „csoportot is váltottak”; mégpedig úgy, hogy az 1997-ben még az ambivalens csoportba tartozó elemek 2015-ben már az elfogadott csoportba tartoznak. E szavak a következők: *bebiztosít, térség, kultúrmunkás, adóéllanás, hosszúéves, tekintetnélküliség, higiéniai állomás*. Ahogy a többi „csoportváltó szó” esetében, úgy itt is az említett nyelvi változatok szerkezet típusuk szerint *tükörszavak, tükörkifejezések és jelentéskölcsönzések*.

Megállapítható, hogy az ide sorolt szavak és kifejezések, erőteljesebb elfogadottságuk miatt többé-kevésbé szintén a szlovákiai magyar standard elemeinek tekinthetők. Az adatközlők 2015-ben nagyobb arányban fogadták el őket, mint 1997-ben.

Befejezés

A vizsgálat célja nyelvi változók kontaktusváltozatainak vizsgálata volt szlovákiai magyar értelmiségiek körében.

Kérdőíves módszerrel felmértük elfogadottságuk mértékét. Az értelmiség a standard hordozója, ezért bizvást feltételezhetjük, hogy az általuk nagy mértékben elfogadott nyelvi alakulatok a standard elemei. Jelen kutatásunk egyik célja tehát az volt, hogy a vizsgált kontaktusváltozatokról megállapítsuk, milyen mértékben tekinthetők standardnak. A másik célunk az volt, hogy a kapott adatokat összevegyük egy 1997-ben elvégzett hasonló felmérés adataival, a célból, hogy megállapítsuk, az eltelt szűk két évtizedben történtek-e változások a vizsgált szavak megítélésében.

A helytelenített szavak és kifejezések csoportjába összesen 40 szó és kifejezés került be a megadott kritériumoknak megfelelően. Ebből a 40 szóból 31 idegen eredetű, 3 pedig hibrid, elmondható tehát, hogy a helytelenített szavak és kifejezések csoportjában nagymértékben fordulnak elő idegen és hibrid eredetű szavak és kifejezések. Látható, hogy a szavak helytelenítése függ az illető nyelvi változat idegen, illetve hibrid eredetétől. Az ambivalens csoportba tartozó szavak és kifejezések

összege 23. Itt már vegyesen megtalálhatók idegen eredetű, hibrid és magyar szavak és kifejezések is. Ez a csoport a legérdekesebb a megítélés tekintetében. Az adatközlők ítéletei épp az ambivalens szavak és kifejezések csoportjánál oszlanak meg leginkább a helytelenítés, illetve elfogadás szempontjából. Az elfogadott szavak és kifejezések csoportjába tartozik a maradék 37 szó és kifejezés. A csoportban szinte az összes szó és kifejezés magyar eredetű, az ide sorolt idegen vagy hibrid eredetű szavak intézménynevek. Ez az a csoport, ahol a leginkább biztosak lehetünk az adott nyelvi változatok szlovákiai magyar standard voltáról.

A vizsgálatban 2015-ös kutatás eredményeit összevetettük az 1997-ből származó kutatás eredményeivel. A helytelenített szavakról megállapítható, hogy napjainkban szigorúbban ítélték meg az adatközlők az ide tartozó szavakat, mint 1997-ben és az adatközlőknek a kontaktusváltozatokra vonatkozó bizonytalansága is csökkent 1997 óta. Erre a helytelenített lexémák határozottabb arányú elutasításából lehet következtetni. Az ambivalens szavak csoportjában tapasztalt eredményeket összevetve az 1997-es eredményekkel, megállapítható, hogy az adatközlők megítélése szigorúbb lett 1997 óta az idegen eredetű szavak esetében, viszont a magyar eredetű szavak egy részénél is megfigyelhető a szigorúbb megítélés (*tanító* 'szakmunkásképzőben oktató) pedagógus', *utolsó időben*, *tanonciskola*, *fizetőkártya*, *nyitott ajtóknapja*). A magyar eredetű szavak egy része és egy hibrid szó viszont enyhébb elbírálásban részesült az 1997-es adatokkal összevetve (*bebiztosít*, *térség*, *kultúr-munkás*, *adóelillanás*, *hosszúéves*, *tekintetnélküliség*, *higiéniai állomás*). Az elfogadott szavak és kifejezések csoportjában is történtek változások a korábbi adatokkal összevetve. Az itt található szavak és kifejezések jobban beépültek a standard szlovákiai magyar nyelvbe, mivel az elfogadott szavak és kifejezések csoportjába tartozó nyelvi változatok túlnyomó részét az adatközlők 2015-ben nagyobb arányban fogadták el, mint 1997-ben.

A szlovákiai magyar értelmiségi adatközlők egyre inkább tudatosabbak nyelvhasználatukat illetően, egyre inkább tudatában vannak a szlovákiai magyar standard és a magyarországi magyar standard különbségeinek. Természetesen számos nyelvi regiszteren belül beszélhetünk nyelvi hiányról, ez a kétnyelvűségi környezet természetes következményeként is értelmezhető. Az adatközlők magyar nyelvbeli magabiztosabbá válása több tényező összhatásának az eredménye, elsősorban az erősödő magyarországi és határon túli magyar gazdasági, kulturális, társadalmi kapcsolatok intenzívebbé válásáé.

Hivatkozások

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Jakab István 1998. *Nyelvünkről – önmagunkért*. Pozsony: Kalligram.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Kontra Miklós 2005. *Mi változik a mai magyar nyelvben Magyarországon*. In: Lanstyák István–Vančioné Kremmer Ildikó szerk.: *Nyelvészetről – változatosan: Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*, 185–202. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerk.: 1998. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpári kétnyelvűsége*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István–Simon Szabolcs szerk.: 2002. *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2002. *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában (Tanulmányok és dokumentumok)*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Pusztai 2003. F. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Simon Szabolcs 1998: *Nyelvi változók a szlovákiai magyar sajtóban*. In: Sándor Klára szerk.: *Nyelvi változó – nyelvi változás. A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai*. Szeged: JGYTF Kiadó, 123–139.
- Simon, Szabolcs 2010. *Nyelvi szondázások (Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből)*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István szerk. 2011. *Magyarok Szlovákiában VII. kötet (Nyelv)*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris, 2002.

NEOLOGIZMUSOK

A MAI MAGYARNYELV-HASZNÁLATBAN: TENDENCIÁK ÉS JELLEMZŐK¹

SÓLYOM RÉKA

Bevezetés

A dolgozat napjaink magyar nyelvének neologizmushasználatát – néhány, a mai magyarnyelv-használatban tipikusnak tekinthető neologizmus szemantikai felépítését, használatukhoz kapcsolódó befogadói jelentésképzési folyamatokat és stílusutalajdonítást – vizsgálja. Jelen dolgozat így egyfelől szerves folytatását képezi a korábbi években a mai magyar neologizmusokkal kapcsolatos vizsgálatoknak (vö. Súlyom 2012, 2013, 2014a, 2014b), másfelől olyan új vizsgálódási szempontokat is figyelembe vesz, illetve újabb eredményeket is közöl, amelyek kiegészíthetik és továbbvihetik a neologizmusokkal kapcsolatos kutatásokat.

A vizsgálat korpusza, céljai, elméleti kerete

A dolgozat olyan, a mai magyar nyelvben használt szavakat vizsgál funkcionális-kognitív keretben, amelyek neologizmusnak tekinthetők. A neologizmus fogalmának, a neologizmusnak nyilvánításnak a kérdése azonban sok esetben nem egyszerű, vö. például Minya megjegyzésével: „(...) a neologizmus fogalmának, mivel annak meghatározása problémát okoz. Sokféle nyelvi tényre vonatkoztatva használjuk a neologizmus elnevezést, s ezeket a nyelvi jelenségeket nehéz egyetlen, valamennyit felölelő meghatározásba belesűríteni” (Minya 2003: 13). Jelen vizsgálódás az alábbi, a közlő és a befogadó szempontját figyelembe vevő neologizmusdefiníció értelmében tekinti az elemzett szavakat neologizmusoknak: a neologizmus olyan újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és/vagy egy adott befogadó adott szituációban előzetes (vagy ilyen hiányában előzetesként értelmezett) tapasztalataihoz, ismereteihez és az ezekből

¹ A dolgozat az OTKA K 81315 számú, Kognitív stilisztikai kutatás című pályázat keretében készült.

fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, a fenti változók függvényében skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is (vö. Súlyom 2012: 268, 2013: 152, 2014a: 19).

A vizsgálatban szereplő neologizmusok olyan szavak, amelyek a mai magyar nyelv-használatban gyakran feltűnnek: *be* igekötős igék (*betámad*, *bevállal*), illetve főnév → melléknév szófajváltással keletkező szavak (*alap*, *zsír*). Jelen dolgozat e neologizmusok jelentését, befogadását, használatát, illetve a hozzájuk kapcsolódó stílustulajdonítást, a stílus szociokulturális tényezőinek érvényesülését vizsgálja egy 2014-ben nyelvhasználók (összesen 79 fő: általános és középiskolás diákok, egyetemi hallgatók és jelen tanulmányban az egyszerűség kedvéért „felnőtt”-nek nevezett dolgozó, tanulmányokat már nem folytató adatközlők) több korcsoportjában felvett kérdőíves felmérés friss eredményeinek segítségével. A vizsgálat főként azokra a jellemzőkre fókuszál, melyek segíthetnek rávilágítani a sztenderdnek és a magyar anyanyelvű nyelvhasználóknak ezekhez a (gyakran szleng stílusú) neologizmusokhoz – megjelenésükhöz, jelentésükhöz, stílusukhoz – fűződő viszonyára. A 2014. évi kérdőívekben az adatközlők a vizsgált neologizmusokat szövegkörnyezetben olvashatták, majd a jelentésükkel, stílusukkal kapcsolatban feltett kérdésekre kellett válaszolniuk, a főnév → melléknév szófajváltással keletkezett szavak esetében pedig arra is rákérdezett a kérdőív, hogy az adatközlők véleménye szerint mi az összefüggés a szó „régí” és „új” jelentése között. A kérdőíveket általános és középiskolás diákok, egyetemi hallgatók és felnőttek töltötték ki.

Az elemzések fontos célja, hogy a kapott eredményeket grafikus formában ábrázolják: erre a Fauconnier–Turner által kidolgozott fogalmi integrációs elmélet keretében nyílik lehetőség (Fauconnier–Turner 1998a, 1998b, 2002, 2009). Az ilyen módon történő ábrázolás keretében ugyanis mind a nyelvhasználók jelentéskonstruálási folyamatai (illetve az ezekben szerepet játszó jelentésszervező folyamatok, például a fogalmi metaforák, metonímiák működése, vö. Lakoff–Johnson 1980), mind az elemzett neologizmusokhoz kapcsolódó stílustulajdonításuk, a működésbe lépő szociokulturális tényezők (Tolcsvai Nagy 2005, 2012) szerepe is megjeleníthető. E folyamatok jellemzésére a kérdőíves felmérésben kapott adatok felhasználásával került sor, így kerülve el azt, hogy az elemzések pusztán az elemző egyszemélyes, szubjektív véleményét tükrözzék. Fontos ugyanakkor hangsúlyozni, hogy – mivel adott évben, adott adatközlők részvételével végzett felmérésen alapuló empirikus vizsgálat eredményeit összegzik az ábrák és az elemzések – a kapott jellemzők, eredmények a nyelvhasználat egy pillanatnyi állapotának, szinkrón metszetének bemutatására alkalmasak. Tény ugyanakkor, hogy az évek óta tartó kutatások során a témával kapcsolatban kapott eredményeknek köszönhetően kirajzolódhatnak olyan tendenciák és jellemzők a mai magyar neologizmushasználat terén, amelyek a nyelvi változás folyamatának változását reprezentálják.

A vizsgált neologizmusok elemzése I.: *betámad*, *bevállal*

A kérdőívben több *be* igekötős neologizmus is szerepelt, ezek közül részletesebben most kettő, a *betámad* és a *bevállal* elemzésére kerül sor a 2014-ben kapott friss adatok segítségével.

A *be* legrégebb magyar igekötőink közé tartozik: „A *be* igekötő a *ki* ellentétes jelentésű párja. (...) A *be* használata azonban korlátozottabb, előfordulása ritkább, funkciói kisebb számúak (...). Eredeti jelentésétől kevésbé távolodott el, perfekatív szerepe aránylag fiatal” (J. Soltész 1959: 107). Napjainkban azonban sok *be* igekötős neologizmus keletkezik, és az egyes alakulatok gyakran több jelentésben, vonzatszerkezetben is élnek egymás mellett. A *be* igekötő több esetben igen összetetté teszi az igekötős ige jelentését, hiszen nem (pusztán) térbeli irányultság, hanem a perfektitás (Szili 2005: 153), illetve esetenként e két aspektus együttes jelenléte befolyásolja a kialakuló igekötős ige jelentését.

Az egyik elemzett szó, a *betámad* az alábbi példamondatban szerepelt a kérdőívben:

1) „(...) egyes állomások azzal riogattak, hogy vasárnap havazással még *betámad* a tél.”²

A poliszém *támad* igető ennek a példának az esetében ’váratlanul keletkezik, illetve hirtelen kialakulva feltűnik’ (ÉKsz.² 2003: 1301) jelentésben szerepel (Sólyom 2014a: 103–105). Másfelől viszont – és ezt az adatközlők válasza is évről évre alátámasztják – a neologizmussal való találkozáskor eszünkbe jut a korábbi, megszokottabbnak számító *megettámad* és *rátámad* ige is. A kérdés tehát az, hogy milyen különbség, esetleg többlet mutatható ki a *betámad* esetében a *támad*hoz vagy a *megettámad*hoz képest?

A *meg* igekötő helyett megjelenő *be* (Ladányi 2007: 270) a legtöbb esetben tehát valamilyen jelentéstöbbletet tartalmaz: a *meg* igekötőben is meglévő ’eredményesség/befejezettség’ jelentésmozzanathoz hozzákapcsolódik bennük az ’eltúlzottság’ vagy a ’teljesség’ mozzanata is (Ladányi 2004: 13).

Jelen tanulmány másik *be* igekötős példája, a *bevállal* a következő mondatban szerepelt a kérdőívben:

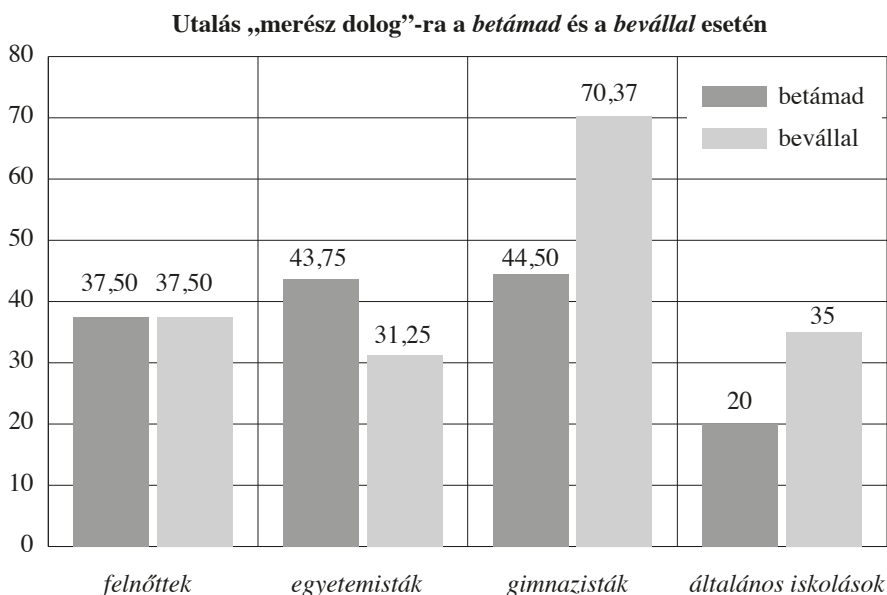
2) „A macskák kedvéért mindent *bevállal* egy debreceni asszony.”³

² Forrás: <http://mno.hu/belfold/dobbenet-30-fok-van-debrecenben-1066331> (2012. 04. 05., letöltve: 2014. 02. 20.)

³ Forrás: <http://www.dehir.hu/debrecen/a-macskak-kedveert-mindent-bevallal-egy-debrece-ni-asszony/2014/02/16/> (letöltve: 2014. 02. 25.)

Ennek a neologizmusnak az esetében a *be* igekötős alakulat a *vállal*, *elvállal* és esetleg a *felvállal* igék helyett jelent meg. Az új alakulat létrejöttében szerepet játszhat a *be* igekötő 'intenzitás'-t és 'teljesség'-et kifejező jelentése (Ladányi 2004: 11, 2007: 270–271), ilyen módon hangsúlyozva a (fel)vállalt körülmények nehézségét, bonyolultságát.

A friss eredmények közül elsőként fontos kiemelni, hogy a 2014. évi felmérésben a vizsgált két *be* igekötős igével kapcsolatban az adatközlők – korcsoporttól függően – 20%–70,37%-ban utaltak arra, hogy ezek az igék – a megszokottabb *megtámad* vagy *vállal*, *elvállal*, *felvállal* alakokhoz képest – tartalmazhatnak olyan jellemzőket, amelyek merészséget, bátorságot fejeznek ki. Az erre vonatkozó utalások arányát az 1. ábrán látható diagram szemlélteti korcsoportok és szavak szerinti megoszlásban:

1. ábra. Az adatközlők utalása merészségre a két *be* igekötős ige esetében

Az adatközlői válaszok alapján kirajzolódó jelentéskonstruálási folyamatokkal párhuzamosan utalni kell azokra a szociokulturális jellemzőkre (vö. Tolcsvai Nagy [2005, 2012]), amelyekre az adatközlők a vizsgált két *be* igekötős igével kapcsolatban utaltak⁴.

⁴ A következőkben azokat a jellemzőket tárgyalom, amelyeket az adatközlők egy-egy csoportjának legalább 10%-a említett.

A *betámad*dal kapcsolatban mind a négy adatközlői korcsoportban jellemző volt, hogy a válaszadók főként az ige értékmevönő jellegét hangsúlyozták (pl.: „fenyegető”, „rossz”, „lehangoló”, „negatív”, „bunkó” [sic!]). Ez a vélekedés az életkor növekedésével egyenes arányban nőtt: míg az általános iskolások 35%-a, addig a gimnazistáknak már 37%-a, az egyetemistáknak 43,75%-a, a felnőtt adatközlőknek pedig 50%-a vélekedett így. Az egyetemista hallgatók körében ennek a szónak az esetében más jellemzők is feltűntek, így értéktelítőnek e csoport 12,5%-a, szlengnek 25%-a, informálisnak pedig 25%-a ítélte a *betámad*ot.

A *bevállal* sokkal inkább megosztotta az adatközlők egyes korcsoportjait, mint a *betámad*: az általános iskolások, a gimnazisták és a felnőttek csoportja nagy, de az életkor növekedésével fordított arányban (45%-ban, 29,63%-ban, illetve 12,5%-ban) megnevezte az értéktelítő jellegét. Az egyetemi hallgatók esetében erre nem volt példa: ebben a korcsoportban 12,5% érezte inkább értékmevönőnek a szó használatát – ez viszont a felnőtt adatközlőkre is igaz, ugyanilyen arányban. Elgondolkodtató, hogy a gimnazisták és az egyetemisták csoportjában is jelentős arányban (11%-ban, illetve 18,75%-ban) érezték az adatközlők természetesnek a *bevállalt* a megadott kontextusban – ez a szó terjedésére is utalhat. Ennek a neologizmusnak az esetében is az egyetemi hallgatók utaltak még egyéb jellemzőkre: 12,5%-uk szlengnek, 31,25%-uk pedig informálisnak, lazának érezte a *bevállal* használatát.

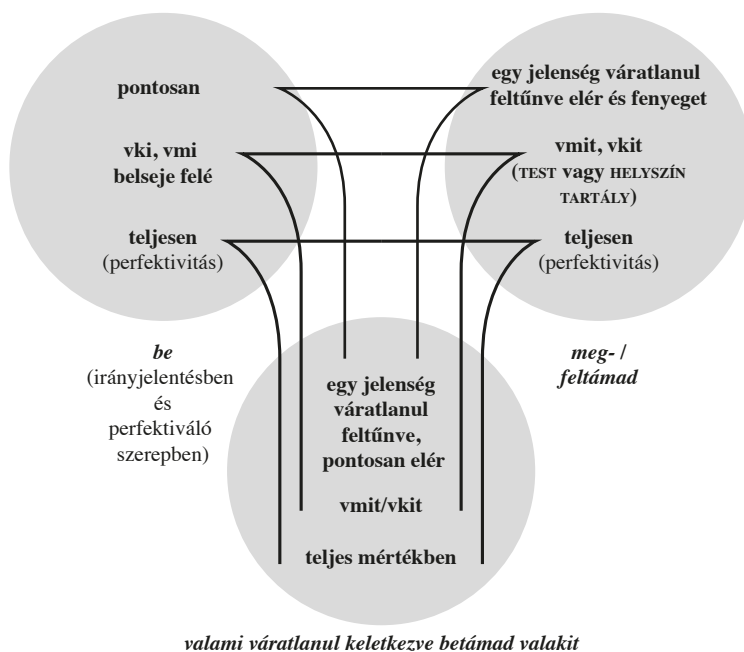
A következőkben a két *be* igekötős neologizmus szemantikai szerkezetének elemzését és a fogalmi integráció keretében történő ábrázolását közlöm (vö. Sólyom 2014a: 103–105, 2014b).

A Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs elmélet (Conceptual Integration Theory, Fauconnier–Turner 1998a, b, 2002) értelmében változatos mentális terek segíthetik a jelentésképzés folyamatát a befogadás során. A mentális terek, illetve a közöttük létrejövő megfeleltetések megjelenítése a jelentéskonstruálás folyamatában előnyösebb lehet, mintha pusztán fogalmimetafora- és -metonímia-megfelelésekkel ábrázolnánk a nyelvhasználók megértési és jelentéstulajdonítási folyamatait. A mentális terek valamely adott forгатókönyv entitásainak és viszonyainak részleges reprezentációi, melyeket a beszélő valamilyen módon megért (Coulson–Oakley 2000: 176–177). A folyamat eredményeképpen létrejövő integrált teret (magát a blendet) kialakító mentális terek sokfajta grammatikai felépítésű nyelvi jelenség leképezésére alkalmasak mind a magyar, mind más nyelvekben (vö. Benczes 2006).

A *betámad* esetében célszerű kiindulni az igekötő, valamint a *meg-* vagy – mivel időjárással kapcsolatos jelenségről van szó az idézett mondatban – a *feltámad* ige jelentéseiből. Ahhoz, hogy a kérdőívben megadott kontextusban („betámad a tél”) szereplő jelentéshez eljussunk, ennek a két, igen különböző szemantikai felépítésű és funkciójú nyelvi elemnek az interakciójából célszerű kiindulni. Ennek értelmében a *be* pontosan kijelöli a ’valaminek a belseje felé irányultság’-ot, illetve a már említett perfektív jelleg kialakításában is szerepet játszik. A *meg-* vagy *feltámad* igékben pedig megjelenik az a kívülről érkező, váratlan fenyegetés, amely egy jól

körülhatárolható entitás (jelen esetben a TEST TARTÁLY vagy a HELYSZÍN TARTÁLY metafora, ezeket fenyegetheti a rossz időjárás) ellen irányul. E két, igen különböző bemeneti tér interakciójából alakul ki az új jelentés ('valami váratlanul keletkezve betámad valakit'). Ennek a szónak az esetében nem jelenik meg a generikus tér (melynek jelenléte egyébként is fakultatív), mivel igen különböző bemeneti terek lépnek interakcióba egymással, ugyanakkor az egyes résztulajdonságok leképezése pontról pontra megvalósul a két bemeneti tér között.

A fenti folyamatot 2. ábra szemlélteti (vö. Sólyom 2014a: 105).

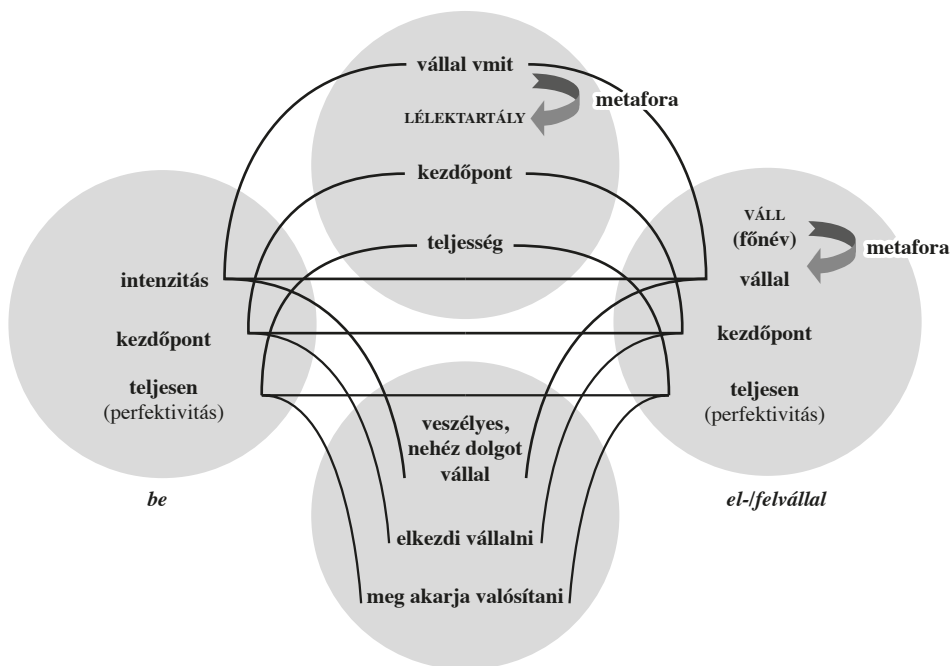

2. ábra. A 'valami váratlanul keletkezve betámad valakit' blendként ábrázolva

A *betámad*ról elmondottakhoz képest a *bevállal* szemantikai szerkezete néhány ponton másképpen ábrázolható: a *be* igekötő hasonlóan perfektiváló funkcióban jelenhet meg, ám egyben a cselekvés kezdőpontját is kijelölheti. Számolni kell továbbá azzal, hogy magának a *vállal* igének (és ilyen módon a belőle létrejött *el-* és *felvállal* igéknek is) metaforikus a szemantikai szerkezete, hiszen benne a *váll* főnév található meg tőként; az ebből képzett ige a 'vállra vétel' metaforikus folyamatát jeleníti meg. Ez a metafora teljeseedik ki a generikus térben: a jelentésképzésbe bekapcsolódó *be* igekötő felerősíti a vállalás nehézségét, esetleg kockázatos voltát is, és segítségével leképeződik az integrált térbe egyrészt a vállalás 1) nehézsége, 2) kezdete, másrészt pedig 3) az ágens eltökéltsége is a téren, hogy vállalását véghez fogja vinni (Sólyom 2014b). Ezt a jellemzőt támasztják alá azok az adatközlői vála-

szok is, amelyek a 2014. évi kérdőíves felmérésben születtek, például: „bármit megtesz”, „felvállal magára valamit”, „képes minden áldozatra”, „meg mer csinálni”.

A bemutatott szemantikai jellemzők a 3. ábrán láthatóak:

3. ábra. A *bevállal* blendként ábrázolva

A vizsgált neologizmusok elemzése II.: *alap*, *zsír* melléknévek

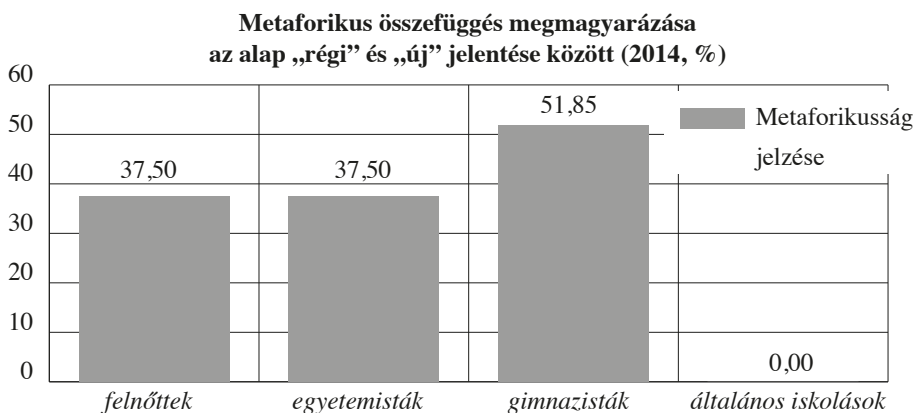
Jelen tanulmány második része két főnév → melléknév szófajváltással létrejött neologizmus elemzésével foglalkozik. Kiefer (2005: 190 – fordítás tőlem) szerint „Még ha van is néhány történeti bizonyíték a főnév → melléknév szófajváltásra (...), az egyetlen különbség a két kategória között különböző szintaktikai és szemantikai tulajdonságainak köszönhető”. Feltételezhető viszont, hogy a fenti típust képviselő neologizmusok esetében a stílustulajdonításban is fontos különbségek jelentkeznek. Az elsőként bemutatandó *alap* (‘alapvető’) melléknév esetében a cél bemutatni egy orientációs metafora (Lakoff–Johnson 1980: 14–20, Kövecses 2010: 40) működését, illetve grafikus ábrázolási lehetőségét, kimutatva így a jelentés- és stílusváltozáshoz

⁵ “And even if there may be some historical evidence for the direction of the conversion N → ADJ (...), the only difference between the two categories is due to their different syntactic and semantic properties” (Kiefer 2005: 190).

vezető folyamatokat. A második elemzett szó, a *zsir* esetében a cél az, hogy a fogalmi integráció keretében ábrázolhatóvá válhassanak mindazok a stílushoz kötődő szociokulturális jellemzők is, amelyek az adatközlőktől kapott válaszok alapján kimutathatóak. Mivel ennek a szónak az esetében nagyon sok, releváns adatközlői válasz érkezett, a jelen tanulmány kísérletet tesz a fenti jellemzőknek a kapott válaszok alapján történő összegző ábrázolására a fogalmi integráció elméleti keretében.

Az *alap* melléknévvel kapcsolatban az adatközlők három csoportja – az általános iskolások kivételével, akiknél a jelentéskonstruálás folyamatában a szó szerinti jelentés → absztrakt jelentés változási folyamata egyáltalán nem jelent meg – igen nagy arányban utalt metaforikus jelentésváltozásra (pl.: „a házak alapozásával függ össze”, „innen lehet elkezdni a munkát, a részletezést”, „erre lehet építeni”), amikor a 3) számú példamondatot olvasták (a vonatkozó válaszok százalékos arányát a 4. ábra mutatja):

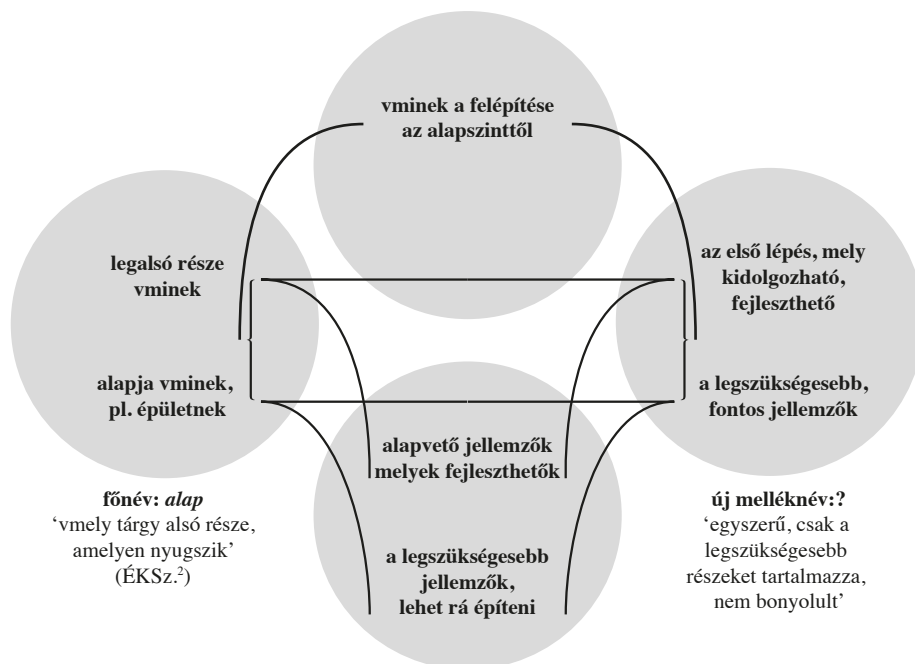
3) „Elkészítettem egy egyszerű, teljesen *alap* vendégkönyvet.”⁶

4. ábra. Utalás metaforikus összefüggésre az *alap* melléknév esetében

Az adatközlők metaforikus jelentésváltozásra utaló megjegyzései, illetve az *alap* főnévnek az ÉKsz.²-ben olvasható jelentése és az *alap* melléknévnek az új jelentése közötti összefüggések segítségével a jelentés- és szófajváltásban szerepet játszó fogalmi metafora összefüggései ábrázolhatóvá válnak a fogalmi integráció keretében. Ebben a legelső rész a legszükségesebb jellemzőket tartalmazható, fejleszthető tulajdonság fogalmi metaforához tartozó jellemzők lépnek egymással kapcsolatba az 5. ábrán látható módon.

⁶ Forrás: http://www.gyakorikerdesek.hu/szamitastechnika_programozas_3528858-elkeszitettem-egy-egyszeru-teljesen-alap-vendegkonyvet-hogyan-generaljak-ra-to (2012. 10. 11., letöltve: 2013. 03. 23.)

„Elkészíttem egy egyszerű, teljesen *alap* vendégkönyvet”

5. ábra. Az *alap* melléknév ábrázolása blendként

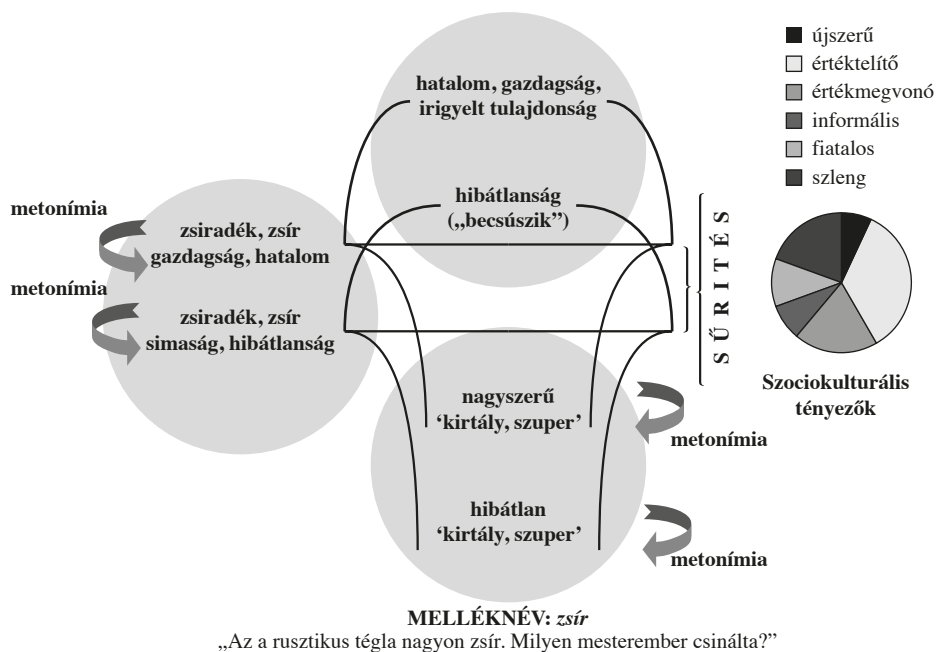
A *zsír* melléknévként való használata a jelen tanulmányban már említett 2014. évi kérdőíves felmérés, illetve egy 2013-ban felvett kérdőíves felmérés adatai szerint több, metonimikus jelentésszervező folyamatnak köszönhetően alakulhatott ki (vö. Súlyom 2015: 219–220). Egyrészt ezeknek a folyamatoknak az összetettsége, másrészt azoknak a szociokulturális jellemzőknek a sokfélesége, amelyre a 2014. évi kérdőívben utaltak az adatközlők (szemben például az *alap* melléknévvel, amelynek főként informális és szleng voltát emelték ki), indokoltá teheti mindezeknek a jelentés- és stílusalakító jellemzőknek azonos keretben, azonos ábrán történő megjelenítését.

A 2013. évi kérdőíves felmérés adatközlői egy olyan metonimikus jelentésszervező folyamatot emeltek ki a főnév → melléknév szófajváltáshoz vezető változás során, amely később, a 2014-ben felvett adatok között is egyértelműen megjelent: ez a GAZDAGSÁG ZSIRADÉK ok-okozati összefüggés volt (ha valaki gazdag, sok zsíros ételt eszik, illetve – ennek következtében – gyakran el is hízik, tehát zsíros lesz). 2014-ben ezen a jellemzőn kívül megjelent egy másik tulajdonság is, amelyet megemlítettek az adatközlők: a hibátlan (dolog) zsír, amely talán még bonyolultabb összefüggésre utal (ami hibátlan, az sima, tökéletes felületként metaforizálódhat, ez pedig csúsós, síkos, gond nélkül értelmezhető, tetszetős felület jellemzője lehet metonimikusan – mutattak rá az adatközlők).

Ezekhez a jelentésbeli összefüggésekhez kapcsolódhatnak azok a szociokulturális jellemzők, amelyeket az adatközlők megemlítettek válaszaikban (a következőkben a 2014. évi, vonatkozó adatokat közlöm, a 6. ábrán viszont a százalékos arányokat konkrét számok nélkül ábrázolom, mivel ezek arányai évről évre is változhatnak, érdemes tehát a vizsgálatot egy későbbi időpontban újra megismételni). Az adatközlők legnagyobb (5,06–25,32%) arányban a *zsír* melléknévvel kapcsolatban a megadott kontextusban az értéktelítő, értékmegvonó, szleng, fiatalos, újszerű és informális jellemzőket emelték ki (csökkenő sorrendben).

Ahhoz, hogy ezeket az összefüggéseket interakcióba lehessen hozni a fentebb tárgyalt szemantikai jellemzőkkel, érdemes bevezetni a Fauconnier–Turner által „sűrítés”-nek (*compression*) nevezett folyamatot. Ennek értelmében „amikor egy bemenetben már létező, szoros integráció található, de egy másikban nem, akkor a szoros integráció kivetíthető a blendbe úgy, hogy a másik bemenet is belesűrítődik a blendbe a kivetítés során” (Fauconnier–Turner 2009)⁷.

A fentiekben részletezett, az adatközlői jelentéskonstruálási és stílustulajdonítási módokat bemutató blendet a 6. ábra szemlélteti:

6. ábra. A *zsír* melléknév ábrázolása blendként

⁷ “When one input has an existing tight integration but the other one does not, the tight integration can be projected to the blend with the effect that the other input is compressed as it is projected to the blend” (Fauconnier–Turner 2009, forrás: <http://case.edu/artsci/cogs/LSA-8jul09-1.pdf>, letöltve: 2014. 02. 03.)

Összegzés

Jelen tanulmány két tipikusnak nevezhető neologizmuscsoportba (*be* igekötős igék, illetve főnév → melléknév szófajváltással keletkezett új szavaknak) tartozó példák-
nak a szemantikai és stilisztikai jellemzőit vizsgálta. Az elemzések célja és így az az előfeltevés, mely szerint ezek a folyamatok – kérdőíves felmérésből nyert adat-
közlői válaszok alapján – modellálhatók a fogalmi integráció keretében, teljesült és
bizonyítást nyert. Jelen tanulmány a választott elméleti kereten belül több típust
(fogalmi metaforák, fogalmi metonímiák, illetve stilisztikai jellemzők működése a
blenden belül) is bemutatott, így ábrázolva azokat a folyamatokat, amelyek a nyelv-
használók befogadói tevékenységét jellemzik.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a dolgozatban bemutatott, a közelmúlt-
ban felvett adatokra támaszkodó folyamatok a jelen egy állapotát reprezentálják, a
vizsgált neologizmusok befogadásával kapcsolatban a nyelviváltozás-folyamat egy
pillanatának, szinkrón metszetének képét adják. Arra a kérdésre, hogy a most vizs-
gált szavakhoz kapcsolódó megértési, jelentés- és stílustulajdonítási folyamatok
hogyan fognak változni, a jövőbeli, hasonló módon elvégzett elemzések adhatnak
választ.

Hivatkozások

- Benczes, Réka 2006. *Creative Compounding in English. The Semantics of Metaphorical and Metonymical Noun-Noun Combinations*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Coulson, Seana–Oakley, Todd 2000. Blending Basics. *Cognitive Linguistics* 11 (3–4), 175–196.
- ÉKsz.² = Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 1998. Principles of Conceptual Integration. In: Koenig, Jean-Pierre ed.: *Discourse and Cognition*. Stanford, California: CSLI Publications, 269–283.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 1998. Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science* 22 (2), 133–187.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 2002. *The Way We Think*. New York: Basic Books.
- Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 2009. Mental Spaces and Conceptual Blending (előadás).[<http://case.edu/artsci/cogs/LSA-8jul09-1.pdf>, – 2014. február 03.]
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer, Ferenc 2005. Conversion in Hungarian. In: Piñón, Christopher–Siptár, Péter eds.: *Approaches to Hungarian. Volume Nine. Papers From The Düsseldorf Conference*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 187–203.

- Kövecses Zoltán 2010. *Metaphor. A practical introduction*. Second Edition. Oxford–New York: Oxford University Press.
- Ladányi Mária 2004. Rendszer – norma – nyelvhasználat: Igeköthős neologizmusok „helyi értéke”. In: Büky László szerk.: *Nyelvleírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika. A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. Szeged, 2003. október 16–17. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 97–118
- Ladányi Mária 2007. *Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors we Live by*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Minya Károly 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szóképzésünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Sólyom Réka 2012. Fórumszövegek vizsgálata: neologizmusok elemzése a szemantikai felépítés és a stílus szociokulturális rétegzettségének vonatkozásában. In: Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 263–299.
- Sólyom, Réka 2013. A study of forum texts: semantic and stylistic analyses of Hungarian neologisms. *Studia Linguistica Hungarica (Formerly Annales Sectio Linguistica). The Linguistic Journal of the Faculty of Humanities*. Eötvös Loránd University, Department of Modern Hungarian Linguistics. 28, 149–165.
- Sólyom Réka 2014a. A mai magyar neologizmusok szemantikája. *Nyelvtudományi értekezések* 165. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sólyom, Réka 2014b. Semantic Features of Hungarian Neologisms With the Prefix Be: Analysis of Some Frequently Used Verbs (e.g., bevállal). *AHEA – Hungarian Cultural Studies. E-Journal of the American Hungarian Educators Association*, 7, 358–373. [<http://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/148/129> – 2014. december 28.]
- Sólyom Réka 2015. Stílus és fogalmi integráció főnév→melléknév szófajváltással keletkezett magyar neologizmusokban. *Magyar Nyelvőr* 139, 214–224.
- Szili Katalin 2005. A be igekötő jelentésváltozásai I. *Magyar Nyelvőr* 129, 151–164.
- Tolcsvai Nagy, Gábor 2005. *A Cognitive Theory of Style*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív nyelvészeti megalapozása. In: Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 19–49.

A KÖZNYELVI $e \sim \ddot{o}$ VÁLTAKOZÁST MUTATÓ MORFÉMÁK

WIRT PATRÍCIA

Bevezetés

Dolgozatom témája az $e \sim \ddot{o}$ váltakozás a sztenderd nyelvváltozatban, amelyet egy általam készített online kérdőív segítségével vizsgáltam. A mai magyar köznyelv több nyelvjárás ötvözésével alakult ki, bár a fő forrása az e -zű északkeleti dialektus volt. A zárt \ddot{e} -t és a nyílt e -t megkülönböztető nyelvjárásokban \ddot{e} -vel ejtett szavak, amelyeket az \ddot{o} -zű nyelvjárásokban általában \ddot{o} -vel ejtenek, nagyobb arányban e -vel szilárdultak meg a köznyelvben, például *ember, kereszt, megy*. De előfordulnak kivételek is, amelyeknek a labiális változata sztenderdizálódott, például *sör, tejjöl, vödör*. Vannak viszont olyan $e \sim \ddot{o}$ váltakozást mutató morfémák is, amelyek kétféle alakban léteznek a beszélt és az írott köznyelvben egyaránt. Losonczi Zoltán (1918: 259) az \ddot{o} -zés történetéről írt tanulmányának harmadik részében többek között a *fel \sim föl, gyenge \sim gyöngye, repül \sim röpiül, csepp \sim csöpp, seper \sim söpör* szavakat említi példaként. Általában szabad váltakozásnak szokás tekinteni ezt a jelenséget, de a nyugati területeken inkább az \ddot{o} -zű, míg keleten inkább az e -zű változatokat használják (Imre 1971: 201), tehát földrajzi megoszlás is megfigyelhető.

Korábban Cseh Márta (2008) írott nyelvi korpuszban vizsgálta ezt a jelenséget¹. Cseh megállapította, hogy az általa tanulmányozott írott vajdasági szövegy anyagban az e -zű alternánsok a gyakoribbak, bár a helyesírás mindkettőt megengedné. A *Magyar helyesírás szabályai* (MTA 2011: 20) szerint a váltakozó morfémák mindkét alakja írásban is használható, annak ellenére, hogy a helyesírásra általában nem jellemző az ingadozás. Mivel a köznyelv inkább e -zű, az e -t \ddot{o} -vel váltakoztatók közül is általában inkább az e -zű variánszt vélik sztenderdebbnek. Ezt tükrözi a szótárírás hagyománya is. A *Magyar értelmező kéziszótárban* (Pusztai 2003, a továbbiakban ÉKsz²) általában az e -zű alakot tekintik elsődlegesnek, ennél az alaknál szerepel a teljes szócikk, az \ddot{o} -zűnél pedig csak utalás található (például **csöpp** Lásd: csepp).

¹ G. Varga Györgyi: Alakváltozatok a budapesti köznyelvben (Budapest, Akadémiai, 1968) című munkájában szintén tárgyal néhány $e \sim \ddot{o}$ alakváltozatot.

A dolgozatban először a kiinduló hipotéziseimet vázolom föl, majd az adatközlők és a vizsgálati módszer bemutatása következik. Ezután a kérdőívvel kapott adatokat ismertetem, az eredményeket diagramok segítségével szemléltetem.

Kiinduló hipotézisek

Elsősorban azokat a szavakat tekintetem *e ~ ö* váltakozást mutatóknak, amelyeknek mindkét alternánsa minősítés nélkül szerepel az ÉKsz.²-ben. A tesztbe viszont bekerültek olyan elemek is, amelyeket a saját tapasztalataim alapján vélek váltakozónak, valamint a Magyar Nemzeti Szövegtárban <http://corpus.nytud.hu/mnsz/> (továbbiakban: MNSz) is van rájuk találat. Ezeket a szavakat is érdemes megvizsgálni, hogy valóban olyan ritkák-e, vagy csak nyelvjárásokban használatosak-e, hogy nincs helyük a kodifikált köznyelv szótárában.

A kutatás megkezdésekor azt feltételeztem, hogy a dél-alföldi nyelvjárási régióban élők inkább az *ö-ző* formákat preferálják, még akkor is, ha a helyi dialektust aktuálisan nem beszélik (mert épp a sztenderdet használják), vagy meg sem tanulták. Úgy gondoltam, hogy bizonyos szópárok esetében az ÉKsz.² utalószavai által meghatározott sorrenddel ellentétben az *ö-ző* alak az elsődleges a nem *ö-zők* nyelvhasználatában is. Továbbá a hipotéziseim között szerepelt az is, hogy az azonos etimológiájú, azaz azonos töre visszavezethető szópárok hasonlóan viselkednek. Ez azt jelenti, hogy – ha nem történt jelentéshasadás – egy teljes szócsaládra jellemző lehet az *e-s* vagy az *ö-s* variáns nagyobb elterjedtsége, például *szög*, *szögel*, *szöges*, *szögletes* stb.

Az adatközlők és a kérdőív

Az interneten megosztott kérdőívet összesen 458-an töltötték ki. A legfiatalabb adatközlő 10, a legidősebb pedig 73 éves volt, és minden korosztály reprezentálva volt. 274 nő és 184 férfi vett részt a tesztben. A 458 főből 141-en a megadott születési helyük alapján a dél-alföldi nyelvjárási régióba tartoznak, amelyre a független *ö-zés* a jellemző (vö. Juhász 2001: 279). A régió határai túlnyúlnak a mai országhatárokon. A dél-alföldi települések, ahonnan válaszok érkeztek, a következők voltak: Apátfalva, Baja, Hódmezővásárhely, Izsák, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunmajsa, Makó, Solt, Soltszentimre, Szeged, Bácska Topolya, Óbecse, Kishegyes, Szabadka, Törökkanizsa, Újvidék, Zenta és Temesvár.² Ezekből a helységekből származó adatközlők válaszait hasonlítottam össze a dél-alföldi régión kívülről származók által adott válaszokkal.

² A nyelvjárászigeteket is besoroltam a dél-alföldi régióba a területi elhelyezkedésből adódó nyelvi hatás miatt.

A feladat instrukciója az alábbi formában volt megadva: A következő, azonos jelentésű szavak közül jelölje be azt, amelyiket használni szokta! Az 1-est vagy a 4-est válassza, ha kizárólag csak az egyiket szokta használni, de ha mindkettőt szokta, akkor a 2-es vagy a 3-as számot válassza aszerint, hogy a bal vagy a jobb oldalt használja gyakrabban vagy szívesebben! Azért volt négy válaszlehetőség, hogy az adatközlőknek ne legyen lehetőségük köztes választ adni, mindenképpen próbálják meg eldönteni, hogy a kettő közül melyik lehetőséget preferálják. Az adatok elemzése során az egyértelműen az egyik – tehát az egyes és négyes –, vagy inkább az egyik – azaz kettes és hármas – válaszlehetőséget bejelölők számát összeadtam. Az 1-es és a 2-es válasz jelentette az egyik, a 3-as és a 4-es pedig a másik alakváltozatot, az *e*-zőt vagy az *ö*-zőt aszerint, hogy melyik állt elől. Ezáltal kétszlopos diagramokat tudtam létrehozni.

Az általam vizsgált szópárok között elhelyeztem nem *e*-t és *ö*-t váltakoztató minimálpárokat is, például *lakom ~ lakok*, *gyerek ~ gyermek*, *lenn ~ lent*. Erre azért volt szükség, hogy a válaszadók számára ne legyen egyértelmű, hogy a tesztnek mi a célja, ezzel is próbáltam csökkenteni a kitöltés közbeni tudatosságukat. Az *e ~ ö* váltakozást mutató szópárok a következők voltak: *becsenget ~ becsönget*, *csendes ~ csöndes*, *csengő ~ csöngő*, *csepereg ~ csöpörög*, *csepp ~ csöpp*, *felesleges ~ fölösleges*, *felhoz ~ fölhoz*, *felír ~ fölír*, *felnőtt ~ fölnőtt*, *felvétel ~ fölvétel*, *gyenge ~ gyönge*, *gyep ~ gyöp*, *sepreget ~ söpröget*, *seprű ~ söprű*, *szegel ~ szögel*, *töröld fel ~ töröld föl*, *zsemle ~ zösmle*. A kérdőívben a szópárok nem betűrendben szerepeltek, és nem mindegyik pár esetében az *e*-ző alak állt elől. A továbbiakban a *becsenget ~ becsönget*, *csengő ~ csöngő*, *csepereg ~ csöpörög*, *csepp ~ csöpp*, *sepreget ~ söpröget* és a *seprű ~ söprű* azonos tövű szavakból álló párok eredményeit mutatom be részletesebben. Összehasonlítom, hogy az igei és a névszói párok között van-e eltérés az *e*-ző és az *ö*-ző formák használatában.

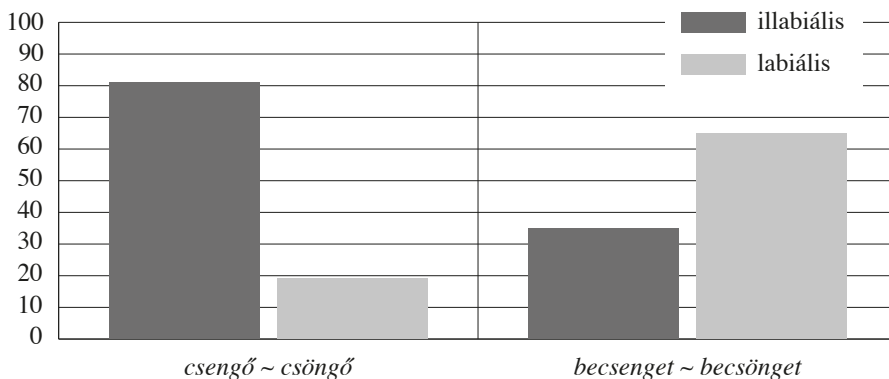
Eredmények

Az első két részletesen ismerttetendő szópár a *csengő ~ csöngő* és a *becsenget ~ becsönget*. Az ÉKsz.²-ben nem szerepel sem a *csöngő*, sem pedig a *becsönget* úgy, mint önálló címszó, és az illabiális alak szócikkekben sincsenek az *ö*-ző formák alakváltozatokként megadva³. A definíciókban is csak *e*-vel írták a szótár szerzői a *cseng* származékait. A *csengő* lehet melléknév vagy melléknévi igenév, jelentése: 'valami kellemesen csengve szól'. Főnévként az első jelentése 'harang alakú, csengő hangot adó kis eszköz', a második 'csengetéssel vagy berregéssel jelt adó szerkezet'.

³ A kötet Előszavának XI. oldalán ott szerepel ugyan, hogy „A származékszók és a szóösszetételek alakváltozatait, ha a képzés, illetőleg az összetétel szabályszerű, szótárunk nem adja meg (a **csendes** mellett nem áll ott a **csöndes**)”. Az eljárásukat nem indokolják, s ennek a megoldásnak az eredménye mindenképpen az, hogy az *ö*-s változatok nem jelennek meg.

A *becsenget* ige első jelentése: 'valaki a bent levőnek csengetéssel jelt ad', a második, hogy 'csengetéssel behív valakit', a harmadik pedig az, hogy 'az iskolában csengetéssel jelzi az óra kezdetét'. Rákerestem az MNSz-ben is erre a négy szóra⁴. A *csöngő*-re 89 találatot kaptam, a *csengő*-re viszont 1788-at. A *becsönget* 259-szer szerepel a korpuszban, míg a *becsenget* csak 178-szor. Ez is azt bizonyítja, hogy kétféle formában létező elemekről van szó. Emiatt úgy véltem, érdemes megvizsgálni ezeket a szavakat annak ellenére, hogy az ÉKsz.² címszavazási eljárása nem tekinteti valódi kétalakúnak őket.

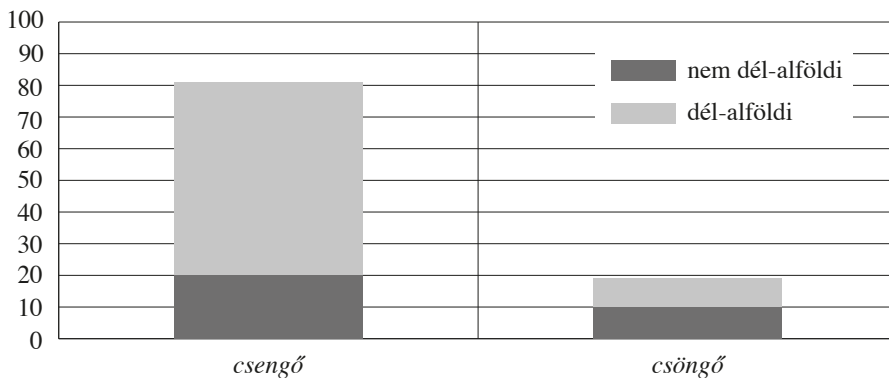
Az 1. diagramon látható, hogy a *csengő* ~ *csöngő* szópár esetében a kérdőívvel kapott válaszok alátámasztják az értelmező kéziszótárban foglaltakat, s az is, hogy az illabiális magánhangzós alak gyakoribb az MNSz-ben. Az adatközlők közül is a legtöbben ezt választották. A 458 főnek mindössze csak a 19%-a jelölte meg a *csöngő*-t, 81%-uk pedig a *csengő*-t. A *becsenget* ~ *becsönget*-nél viszont az adatok azt mutatják, hogy az *ö-ző* alakot többen használják: az adatközlők 65%-a választotta a *becsönget* alakot, és csak 35%-a a *becsenget*-et.

1. diagram: A *csengő* ~ *csöngő* és a *becsenget* ~ *becsönget* eredményei

A 2. diagram a *csengő* ~ *csöngő* eredményeit láttatja. A dél-alföldi régióba tartozó adatközlőket az oszlopok alsó, sötétebb része, régió kívülieket pedig a felső, világosabb rész ábrázolja. Jól látszik, hogy a *csengő*-t a dél-alföldiek közül is többen választották, mint a *csöngő* változatot. A dél-alföldiek esetében a két választás közti különbség nem olyan jelentős, mint a dél-alföldi régió kívüli válaszadóknál. A nem dél-alföldi régióban élők körülbelül 6:1, míg a dél-alföldiek 2:1 arányban választottak a *csengő* ~ *csöngő* alakváltozatok között.

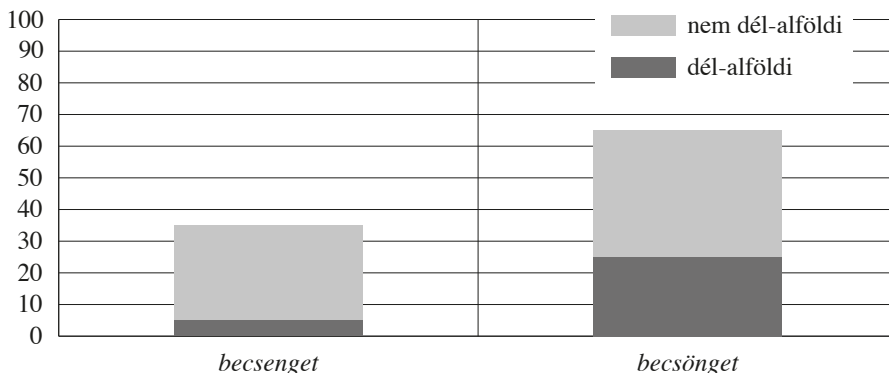
⁴ A keresés eredményét a szótó alapú keresés alapján közlöm. A szóalak esetében ennél jelentősebb alacsonyabb számokat kapunk. Köszönet a lektornak a szótó alapú keresésre tett javaslatért.

2. diagram: A *csengő* ~ *csöngő* eredményei

A 3. kördiagramon a 141 dél-alföldi adatközlő válaszait emeltem ki. Közülük is többen jelölték meg a *csengő*-t, de a 38%-uk a saját bevallása szerint a *csöngő* formát használja. Emiatt az ÉKsz.²-be is érdemes lenne felvenni ezt az alakot, ha egyenértékű változatként nem is, legalább tájnyelvi szóként.

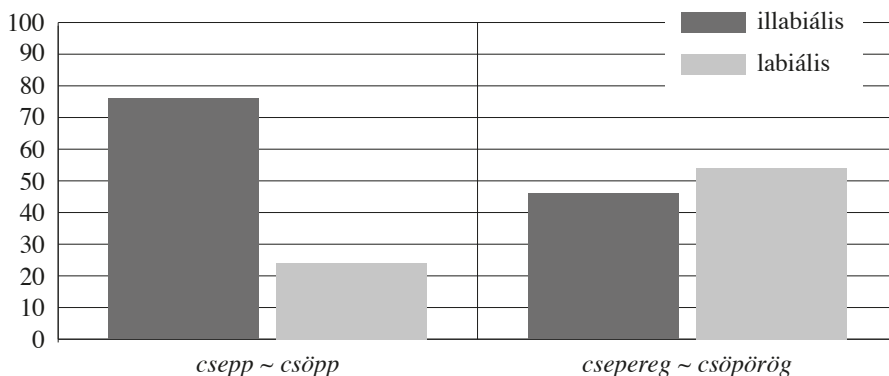
3. diagram: A *csengő* ~ *csöngő* eredményei

A 4. diagram a *becsenget* ~ *becsönget* párra kapott válaszokat mutatja. Látszik, hogy a nem dél-alföldi adatközlők közül is többen választották az *ö-ző* formát, az összes adatközlő 65%-a jelölte meg a *becsönget*-et. A dél-alföldi régióból érkezett válaszok száma pedig elenyésző a *becsenget* alak esetében. Tehát a teszt alapján a változást mutató ige esetében a labiális megoldás az általánosan elterjedt, ennek ellenére ezt az értelmező kéziszótár nem tartalmazza.

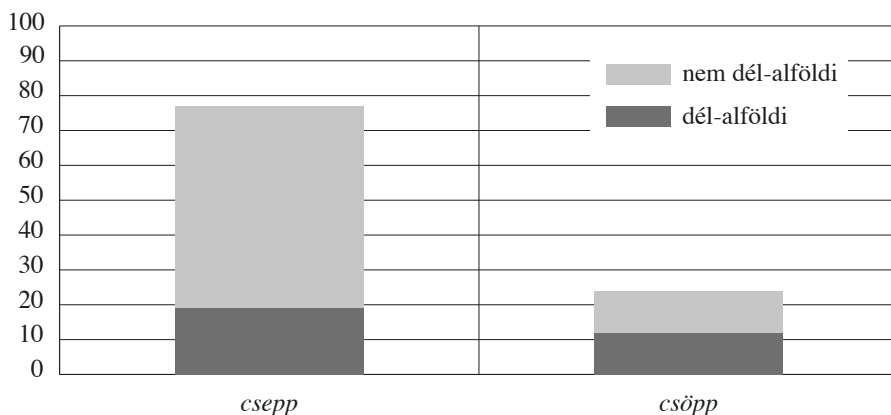
4. diagram: A *becsenget* ~ *becsönget* eredményei

A *csepp* ~ *csöpp* és a *csepereg* ~ *csöpörög* a következő, részletesebben bemutatásra kerülő azonos tövű szavakból álló párok. Ezeknél a szópároknál szerepel ugyan az *ö-ző* alak is az ÉKsz.²-ben, de csak utalószóként, tehát az *e-ző* változatot tekinti a szótár elsődlegesnek, ennél található a teljes szócikk. A *csepp* elsőként megadott jelentése a 'folyadék különvált kicsi, gömbölyded része'. A második jelentésénél pedig különböző képződményei szerepelnek, például *~et*: keveset, *~nként*: egyik cseppet a másik után. Az utóbbinál megfigyelhető, hogy a magyarázatban is *e*-vel szerepel a *csepp* tő. Mind a két jelentésben főnévnek tekintették a szót, megemlítve, hogy például a *~gyerek* szerkezetben jelzőként funkcionál. A *csepereg* ige jelentése: 'valami, általában az eső, ritkán szemerkélve hull'.

Az kérdőívvel kapott válaszokból kiderült, hogy a főnévnél az illabiális, míg az igénél a labiális változatot használja a válaszadók többsége, bár a különbség nem olyan jelentős, mint az előbb bemutatott *csengő* ~ *csöngő* és *becsenget* ~ *becsönget* esetében. Az 5. diagram a *csepp* ~ *csöpp* és a *csepereg* ~ *csöpörög* eredményeit szemlélteti.

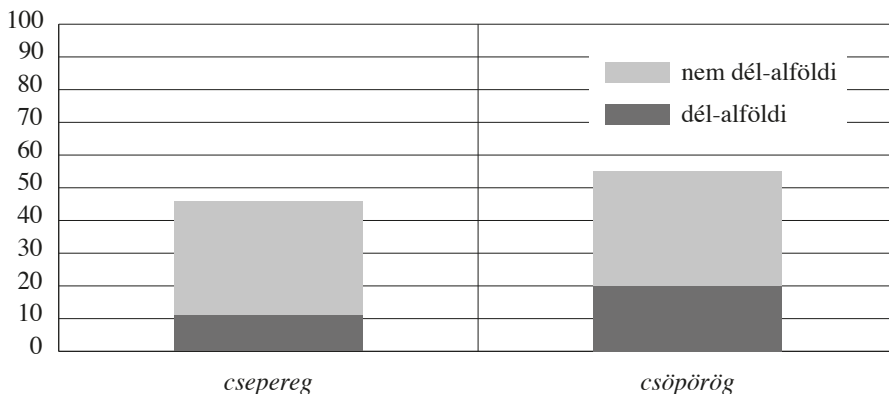
5. diagram: A *csepp* ~ *csöpp* és a *csepereg* ~ *csöpörög* eredményei

A *csepp* ~ *csöpp* adatait megjelenítő 6. diagramon látszik, hogy az összes adatközlő 76% százaléka választotta a *csepp* alakot. Viszont a *csengő* ~ *csöngő* szóparhoz hasonlóan a dél-alföldiek válaszaiban ebben az esetben is kiegyenlítettebben oszlanak meg a lehetőségek között.

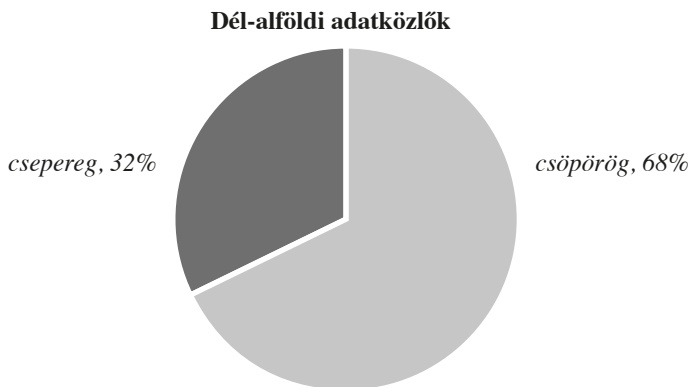
6: diagram. A *csepp* ~ *csöpp* eredményei

A *csepereg* ~ *csöpörög* esetében viszont az összes résztvevő 46%-a az *e*-zű, míg 54% az *ö*-zű alakot választotta. A 7. diagram mutatja, hogy a nem dél-alföldiek egyforma arányban jelölték meg a két alternánst, tehát a 141 dél-alföldi adatközlőnek köszönhető a *csöpörög* fölénye.

7. diagram: A *csepereg* ~ *csöpörög* eredményei

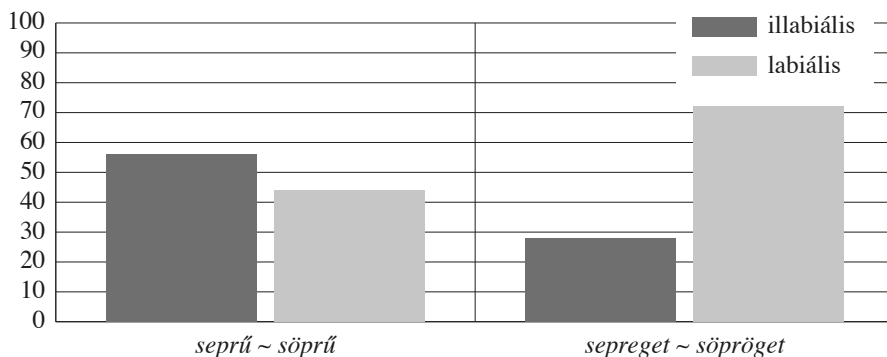
A 8. kördiagramról leolvasható, hogy a dél-alföldi nyelvjárási régióba sorolt válaszadók a 68%-a jelölte meg, hogy inkább a *csöpörög*-öt használja.

8. diagram: A *csepereg* ~ *csöpörög* eredményei

A megvizsgált azonos tövű párok közül az utolsó a *sepreget* ~ *söpröget* és a *seprű* ~ *söprű*. Az ÉKsz.²-ben a *seprű*² szócikke felel meg⁵ az általam vizsgált morfémanak. A szótárban a főnévi jelentés esetében az *e*-ző alaknál található a teljes szócikk, viszont az ezzel azonos tövű igénél az *ö*-zőhöz került. A *seprű*² első jelentése 'nyélre erősített cirok- vagy vesszőcsomóból álló eszköz padló, kövezet stb. söprésére'. A második jelentése 'fémszálakból álló, dzsesszenekarban használt sajátos dobverő'. A szótár a *sepreget* címszónál a *söpröget*-hez irányít. A szócikkben is *ö*-vel jelenik meg a szó: első jelentése 'söpörve tisztogat, takarít', vagy 'söpörve apránként eltávolít valamit'. Második jelentéseként feltüntették a labdarúgás kifejezését, amikor valaki söprögetőként szerepel.

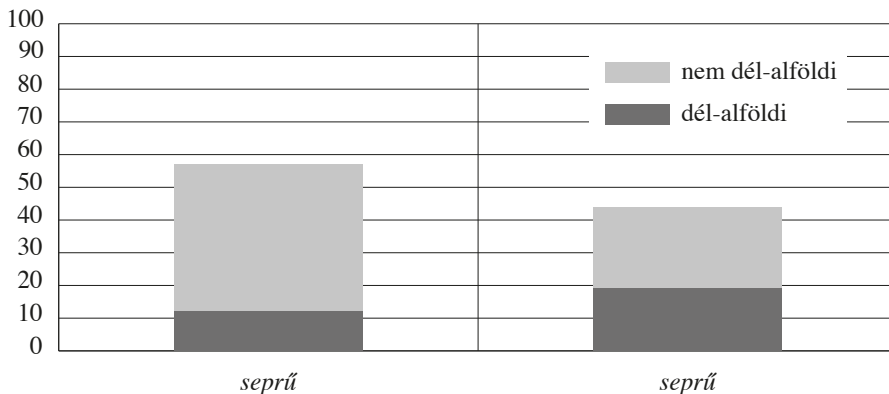
A 9. diagram szemlélteti, hogy a kérdőívvel kapott adatok is a szótárban található információkat támasztják alá. A főnév esetében az adatközlők többsége az *e*-ző, míg az igénél az *ö*-ző alakot választotta.

9. diagram: A *seprű* ~ *söprű* és a *sepreget* ~ *söpröget* eredményei

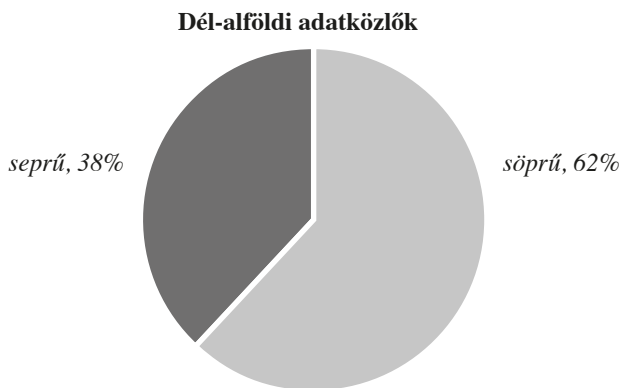
⁵ A *seprű*¹ a borseprő szócikke, amely szóalakjában a szóvégi magánhangzója is váltakozhat, az *ű* az *ő*-vel.

A *seprű* ~ *söprű* eredményeinél a 10. diagramon egy érdekes jelenség figyelhető meg. Míg a megkérdezettek többsége (56%) az *e*-zű alakot jelölte meg, addig a dél-alföldi adatközlők nagyobb része az *ö*-zűt.

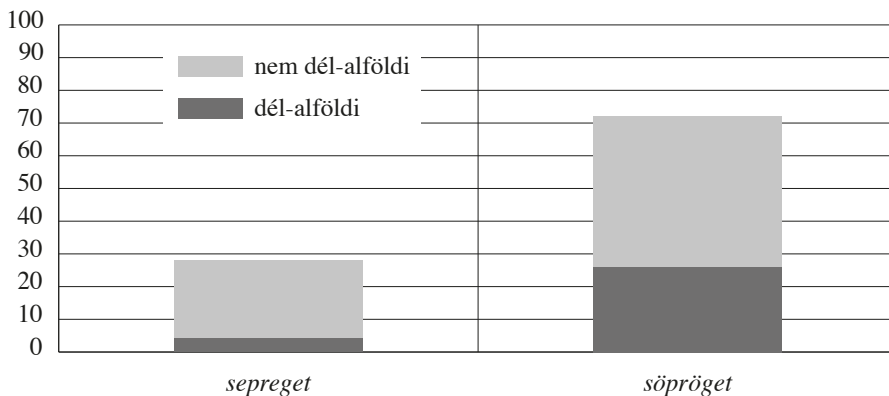
10. diagram: A *seprű* ~ *söprű* eredményei

A 11. kördiagram azt mutatja, hogy a 141 dél-alföldi válaszadó 62%-a inkább a *söprű*-t mond vagy ír a saját bevallása szerint. Tehát a nyelvterület többi részén élőkkel ellentétben ők a labiális megoldású alternánst részesítik előnyben.

11. diagram: A *seprű* ~ *söprű* eredményei

Az ige esetében viszont jóval többen választották az *ö*-zű alakot a dél-alföldiek és a nem dél-alföldiek közül is, ez látható a 12. diagramon. A 458 adatközlő 72%-a jelölte be a *söpröget*-et. A dél-alföldiek válaszainak száma feltűnően kicsi a *sepreget*-nél, ők egyértelműen az *ö*-zű formát preferálják.

12. diagram: A *sepreget* ~ *söpröget* eredményei

Úgy tűnik, hogy alaki elkülönülés van a *sep-/söp-* tő igei és főnévi megvalósulásában. Az eszközt inkább *seprű*-nek, míg a vele végzett cselekvést inkább *söpröget*-nek nevezik. A nyelvjárás hatása kimutatható, hiszen az erősen *ö-ző* területen élők a főnevet is *ö*-vel használják.

Összegzés

A kérdőívvel gyűjtött adatokból kirajzolódott a dél-alföldi régió és a nyelvterület más részei közti különbség. A *csepereg* ~ *csöpörög* és a *seprű* ~ *söprű* szópárokban volt a leginkább megfigyelhető az eltérés. A *csepereg* ~ *csöpörög* alakváltozatok közül a nem dél-alföldiek ugyanakkora hányada választotta a labiális, mint az illabiális formát, miközben a dél-alföldiek egyértelműen az *ö-zőt* preferálták. A *seprű* ~ *söprű* esetében pedig a vizsgálat alapján a többséggel ellentétben a dél-alföldiek inkább a *söprű*-t használják.

A *Magyar értelmező kéziszótár* (Pusztai 2003) által meghatározott sorrendnek ellentmondanak a kérdőívvel kapott eredmények több vizsgált szópár esetében is. A *becsönget*-et többen használják, habár ezt az alakot nem tartalmazza a szótár. A *csepereg* szócikke utal a *csöpörög*-re, viszont a vizsgálat során többen választották a labiális változatot. Az azonos etimológiájú szópárok másképp viselkedtek. A névszóknál az *e-ző*, az igéknél pedig az *ö-ző* változatot preferálta a többség. A legnagyobb eltérés a *csengő* ~ *csöngő* és *becsenget* ~ *becsönget* párok között volt.

A nyelvhasználat és az értelmező kéziszótár közti különbség azzal magyarázható, hogy a szótárak szóanyaga nem empirikus vizsgálatokon alapszik, hanem az szótárírók a saját nyelvérzékükre hagyatkoznak egy-egy alak elsődlegességének megítélésükor. Érdeemes lenne megvizsgálni a magyar nyelv összes váltakozó morféma-ját a gyakoriság szempontjából, és a szótárakat a vizsgálatok eredményeihez igazítani.

Hivatkozások

- Cseh Márta 2008. *Az e-t ö-vel váltó szabad alternánsok viselkedése a vajdasági magyar nyelvben és lexikográfiánk ebből adódó feladatai*. Novi Sad: Stojkov.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Juhász Dezső 2001. A nyelvjárasi régiók. In: Kiss Jenő szerk.: *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris Kiadó, 262–316.
- Losonczi Zoltán 1918. Az ö-zés története III. *Nyelvtudományi Közlemények* 45, 195–266.
- Magyar Tudományos Akadémia 2011. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Tizenkettedik lenyomat. Budapest: Akadémiai Kiadó, 20–21.
- Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

A MAGYAR (NYELV)POLITIKA ÉS A RUSZIN SZTENDERD KÁRPÁTALJÁN, 1939–1944

CSERNICKÓ ISTVÁN

1. Ukrajnában egyes kutatók a ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak (Balega 2003, 2010, Majboroda 1999, Misánics 1999, Musinka 2010, Pancsuk 1995, Pipas 2011), a ruszinok törekvéseit Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (pl. Misánics 1999, Zan 2010, Szavojszka 2011: 291, Pipas 2012), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (pl. Nahorna 2008: 310, Marcsuk 2011). Akadnak elemzők, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként” mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát (pl. Smith 1997), továbbá a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Majboroda 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást (Pancsuk 1995, Nahorna 2008: 310, 2011: 230, Szavojszka 2011: 285–300). Olyan állásponttal is találkozhatunk, mely a ruszin mozgalom mögött az Egyesült Államok, Oroszország, Szlovákia és/vagy Magyarország összeesküvő politikáját fedezi fel (Balega 2010: 139, Szavojszka 2011: 289, Pipas 2012). Ebben a kontextusban nem érdektelen megvizsgálni, van-e bármilyen alapja annak az ukrán félelemnek, hogy Magyarországnak érdeke (lett volna) a ruszin identitás támogatása.

2. A nemzetközi politikai események alakulása révén a mai Kárpátalja déli, síkvidéki, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntés, a jóval nagyobb kiterjedésű, nagyrészt ruszinok lakta északi és keleti része pedig 1939. március közepén katonai hadművelet eredményeként ismét Magyarországhoz került. A szláv többségű vidékeket nem kapcsolták be a magyar vármegyerendszerbe, hanem egy speciális terület, az Ungvár székhellyel létrehozott Kárpátaljai Kormányzói Biztosság egyesítette azokat. A közigazgatási egység élén a kormányzói biztos állt miniszteri hatáskörrel (Fedinec–Vehes szerk. 2010).

A régió közigazgatásának rendezéséről szóló 1939. évi 6200. számú miniszterelnöki rendeletet a kormány 1939. május 23-i ülésén fogadták el¹. Ez az eredetileg ideiglenesnek szánt rendelet volt Kárpátalja közigazgatásának jogi alapja egészen 1944 tavaszáig. Ez vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét. A dokumentum 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a

¹ Szövegét közli Fedinec 2004: 528–534.

magyar-orosz” (azaz a ruszin/ukrán). A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „A törvényt hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni”. A hivatalos kétnyelvűséget megerősíti az 5800/1939. és a 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is.

A 6200/1939. sz. rendelet előírja, hogy a hivatalokhoz, állami szervekhez magyar-orosz nyelven is lehet fordulni, s ilyen esetben a választ ezen a nyelven kell kiadni. A dokumentum azt is lehetővé tette, hogy a régió lakosai nemcsak a helyi, hanem a központi államhatalmi szervekhez is anyanyelvükön nyújthatták be beadványaikat (Vasas 2000).

Az állami közhivatalok nevét magyar és magyar-orosz nyelven is fel kellett tüntetni Kárpátalján, a hivatali helyiségekben kétnyelvű feliratokat, eligazító táblákat és hirdetőmenyeket kellett kitenni. Az utcanevek, köztéri feliratok többsége szintén kétnyelvű volt. A hivatalos kétnyelvűség az igazságszolgáltatásra, a bíróságokra és a csendőrségre is kiterjedt. Az 1939. augusztus 2-án kiadott 18136/1939. számú miniszterelnöki rendelet kimondta, hogy a régióban az állami hivatalok alkalmazottai a szóbeli érintkezésben kötelesek a magyar-orosz nyelvet használni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, s el kell fogadniuk az ilyen nyelven megfogalmazott beadványokat is, minden hivatalos nyomtatványnak, űrlapnak kétnyelvűnek kell lennie. Ennek érdekében 1939 júliusában mindössze három hét alatt sok ezres példányszámban 68 különböző űrlap és formanyomtatvány kétnyelvű (magyar és magyar-orosz) változata készült el (Botlik 2011: 28). 1939. július 29-étől adták ki hetente, vasárnaponként a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját *Kárpátaljai Közlöny/ Подкарпатський Вѣстник* címmel. A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, űrlapnak elkészítette a kétnyelvű változatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek.

A ruszinok számára biztosított nemzetiségi, nyelvi és kulturális jogok mellett azonban a magyar szupremáciát is egyértelművé tette a kormányzat. A magyar történeti hagyományokba szervesen illeszkedő (lásd Gyurgyák 2007) elmélet szerint „az állam- és nemzetvezetésre történelmi, földrajzi, többségi és minden egyéb jogon, mint legidősebb testvér, a magyar jogosult” (Kozma 1942: 200).

3. A hivatali kétnyelvűség bevezetése ismét a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést: a hatóságoknak dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második államnyelvének: a (nagy) orosz vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozott sztenderd változatot. A vidék Csehszlovákiához tartozása idején (1919–1939) egymással vetélkedő három nyelvi irányzat közül közvetlenül 1939 előtt az ukrafilek kerültek fölénybe. A magyar hatóságok azonban a saját kezükbe vették a nyelvi kérdés rendezését a régióban. A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, tűrte a nagyorosz irányt, s gyakorlatilag tiltotta az ukrán nyelvi vonalat. „A magyar kormányzat politikai okokból

természetszerűleg az ukranizáló gondolat ellen van” – írta Kozma Miklós, aki 1940. szeptember 12-étől 1941. december 7-i haláláig volt a régió kormányzói biztosa (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

A magyar kormányzat minden kétséget kizáróan a ruszin irányzatot támogatta. A magyar nemzetiség- és nyelvpolitika célja az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma kormányzói biztos egy 1941. évi beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin” (idézi Fedinec 2002: 373). Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarországot az önálló ruszin nép gondolatát:

„A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. (...) A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázezres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné” (idézi Botlik 2005: 59).

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában ezt olvashatjuk:

„Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból külön-élő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse” (közli Brenzovics szerk. 2009: 248–249).

A kérdés nemzetközi politikai háttérének elemzése során a szerző megállapítja, hogy a Monarchia Galíciában és Bukovinában az ukrán irányzatot erősítette az orosz hatás gyengítésére, s ezt a vonalat erősítették a csehek is Lengyelországgal szemben, de a náci Németország is az ukrán gondolatot támogatta az oroszok, azaz a Szovjetunió ellenében. Szerinte Szlovákia – talán német hatásra, illetőleg mert a kelet-szlovákiai ruszinság jelenléte miatt attól tart, hogy esetleg sor kerülhet arra, hogy Kárpátalja nyugati határainak kiterjesztésével ezek a ruszin régiók egyesülnek – „a szlovák területen élő rutén szórványokat elszlovákosítani, a rutén tömegeket

pedig elukránosítani akarja”. A Vatikán is az ukránosítás vonalát követte, abból a hitből kiindulva, hogy a görögkeleti (ortodox) ukrán milliók katolizálhatók. Magyarország és Lengyelország ezzel szemben veszélyesnek, saját érdekeivel ellentétesnek tekinti az ukrán eszmét mint „mindkettejük számára bomlasztó” irányzatot. A csehek, illetve az osztrákok és németek ukránosítási törekvései között a fő különbséget abban látja Kozma, hogy előbbiek Kárpátaljára is kiterjesztették ez irányú politikájukat, utóbbiak viszont csupán a Kárpátok túloldalára (lásd Brenzovics szerk. 2009: 251–253).

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket:

„Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetszerűleg változásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejelesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné” (közli Brenzovics szerk. 2009: 251).

A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat.

„A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika” (közli Brenzovics szerk. 2009: 254).

A vidéken többségben lévő szláv népesség megnevezésének kérdése is a magyar nemzetpolitika céljait szolgálta. Egyed István, Teleki Pálnak a kárpátaljai vajdaság

ügyeinek kézben tartásával megbízott jogásza így foglalta össze a kérdéssel kapcsolatban összehívott miniszterelnökségi üléseken a népnévvel kapcsolatban elhangzott véleményeket:

„A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A[z 1918. évi X., Ruszka Krajna létrehozásáról szóló] néptörvény 'ruszin (rutén)' megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. [...] A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszél, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.”

Egyed hozzátette azt is:

„Ez a kérdés is tulajdonképpen el van döntve. Az 1939/VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M.E. rendelet már a magyar-orosz elnevezést használja.”²

4. A ruszin nép önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin sztenderd kodifikálásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a fentebb vázolt célokat szolgálni hivatott nyelvtan *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*³ [Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] címmel. Szerkesztőbizottságát Ilniczky Sándor, Perényi Zsigmond akkori kormányzói biztos főtanácsadója vezette. Perényi Teleki miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk

² Egyed-iratok. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár. Ms 10734/23.

³ *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940. 114 old.

anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyoroszl) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is” (idézi Marina 1977/1999: 144; lásd még Botlik 2005: 37). A nyelvtan használata az 1940. augusztus 20-i 8888/1940. sz. rendelet alapján az 1940–1941. tanévtől kezdve kötelezővé vált a kárpátaljai oktatási intézményekben (lásd Káprály szerk. 2010: 133).

A számos szakmai kritikát kapott grammatika (Moser 2011) azonban sem a sztenderdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvoktatás problémáit nem oldotta meg. Ezért gyorsan egy újabb ruszin nyelvtan látott napvilágot.

1941-ben jelent meg Harajda János *Грамматика руського языка*⁴ [A ruszin nyelv grammatikája] című munkája. A 143 nyomtatott oldal terjedelmű kötet nem teljes leíró nyelvtan, és nem is oktatási célú tankönyv. Hiányzik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása, szinte teljesen kimaradt belőle a helyesírás szabályozása. Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek, ezt vették figyelembe, amikor a *Kárpátaljai Közöny* számára készítettek fordításokat. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is, azaz a gyakorlatban mégis mintaadóvá vált, mondhatni kodifikált egy ruszin sztenderdet (Pop 2001: 428).

A ruszin sztenderdizáció politikai súlyát jelzi, hogy Kozma kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Az ő nyomtatékos javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ѣ” [ѣор] (Oficinszkij 2010: 180). Dzendzelivszkij (1993: 151–152) szerint Harajda egykori közeli munkatársa, a később az ungvári egyetem oktatójaként dolgozó M. Lelekacs a korabeli események szemtanújaként számolt be arról, hogy a nyelvtan előkészületeinek során Kozma arról érdeklődött, nem fog-e túlzottan hasonlítani ez a grammatika az orosz vagy ukrán nyelvtanra. Ennek kapcsán a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ѣ” írásjel a modern orosz, illetve ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, javasolta ennek bevezetését a ruszin ortográfiába. Mindez jól jelzi, hogy a ruszin sztenderd kodifikálása nem nyelvi, hanem (nyelv)politikai kérdés volt.

A kormányzói biztos külön rendeletben tette kötelezővé a Harajda-féle új nyelvtan használatát, az oktatásban pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27300. számú rendelete tette hivatalossá.

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése volt a kiemelt célja a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását mindvégig élvező, 1941.

⁴ Иванъ Гарайда (Harajda János): *Грамматика руського языка*. Ungvár: Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941. 143 old. A nyelvtan reprint változatát Ivan Petróczi szerkesztésében és előszavával, a régió politikai életében jelentős szerepet betöltő Ivan Baloga támogatásával ötezer példányban újra kiadták 2009-ben Ungváron.

január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (Подкарпатське Товариство Науки). A Tudományos Társaság (KTT) feladatairól Kozma így írt 1941. január 11-én Telekinek címzett levelében: „a Szent István-i állameszme jegyében nem fogadható el kifelé paternáló sem ukrán, sem nagyorosz mozgalom, és a magyar állameszme a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítéka, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni”⁵.

Bonkáló Sándor (1941/1995: 28) így kezdi a KTT folyóiratának első számában *A ruszin irodalmi nyelv* címmel közölt tanulmányát:

„A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata.”

A Társaság alakuló ülésén Kozma kijelentette: a testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül”⁶.

Hogy milyen kiemelt célnak tekintette a ruszin nyelv kodifikálását és elterjesztését a korabeli magyar hatalom, jelzi az a Kozma Miklós kérésére kiadott kormányrendelet, melynek alapján az ungvári ügyészség jogot kapott a nem magyar nyelvű kárpátaljai sajtó előzetes ellenőrzésére. A rendelet indoklása szerint

„Kárpátalja területén a Magyarországtól való elszakadást célzó törekvések nyelvi harc formájában jelentkeznek, az egységes rutén nyelv érvényesülése pedig csak a sajtóellenőrzésnek egy kézben való egyesítése útján biztosítható” (idézi Brenzovics 2010: 110).

5. A „Ruszin: nyelv vagy nyelvjárás?” kérdés gyakorlatilag egyet jelent azzal, hogy „Milyen sztenderd változatot használjanak a (kárpátaljai) szlávok?”, vagy azzal, hogy „Melyik autonóm sztenderd dialektus heteronóm változatai a kárpátaljai szláv nyelvváltozatok?” Nincsenek azonban egyértelmű tudományos kritériumok annak meghatározására, hogy valami önálló nyelv vagy csupán egy másik nyelv nyelvjárás-

⁵ A levelet közli Brenzovics szerk. (2009), az idézett rész a 268. oldalon található.

⁶ A kormányzói biztos beszéde megjelent a *Зоря-Хайнал* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (6–14. old.). Ruszin nyelven közli Káprály szerk. (2002: 151–156). A KTT alakuló üléséről készített jegyzőkönyvet lásd a *Зоря-Хайнал* című folyóirat 1941. évi 1–2. számában (180–184. old.), valamint ruszin és magyar nyelven közli Káprály szerk. (2002: 142–146, ill. 147–150).

sa. „Annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog” – írja Trudgill (2010: 129). Az sem döntő érv két vitatott nyelvváltozat hovatarozásának megítélésében, hogy mennyire állnak közel egymáshoz nyelvi rendszerük és szókészletük alapján (Bartha 1999: 14).

Ezekre a kérdésre a választ nem nyelvészeti, hanem politikai érveket sorakoztatva lehet csupán megtalálni. Amint láthattuk, az 1938 őszen részben, 1939 tavaszán teljesen Magyarországhoz visszakerült régióban a magyar politikai elit – saját érdekeinek megfelelően – egyértelmű választ adott a kérdésre. Az állami nyelvpolitika legfontosabb célkitűzése geopolitikai céloknak volt alárendelve. A ruszin nemzetiségi és nyelvi önállóság támogatása révén Budapest mind az alakulóban lévő ukrán államtól, mind pedig a közeledő szovjet-orosz bolszevizmustól igyekezett távolítani a vidék szláv lakosságát, és a számukra biztosított nemzetiségi és nyelvi jogok, az állami támogatással fejlődésnek indult kulturális és tudományos élet egyaránt azt hivatott szolgálni, hogy a régiót Magyarországon belül tartsa. A ruszin irányzat támogatása és a ruszin sztenderd dialektus kidolgozásának elősegítése egyértelműen ennek az állampolitikai célnak az elérésre irányult.

Garvin (1998: 95–96) szerint

„A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. (...) A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez”.

A bemutatott esetben azonban sokkal kevésbé érhető tetten a kis szláv közösség saját nyelvének sztenderdizálására irányuló törekvések, mint a magyar politikai szándékok.

A második világháborút követően a szovjet és az ukrán politikum a magyar válasszal szemben foglalt állást a kérdésben, és az ukrán identitást támogatva a kárpátaljai szláv nyelvváltozatokat az ukrán sztenderd heteronóm dialektusaiként kezelte (Csernicskó 2013). Ezt figyelembe véve és a fentiek ismeretében nem lepődhetünk meg azon, hogy egyes ukrán elemzők szerint a ruszin mozgalom mögött a magyar politikai érdekek is meg jelen(het)nek Kárpátalján.

Hivatkozások

Balega, Jurij (Балега Юрій) 2003. *Політичне русинство і будівництво української держави*. Ужгород: Гражда.

- Balega, Jurij (Балега Юрій) 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіівські привиди на Закарпатті*. Ужгород: Гражда.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bonkáló Sándor 1941/1995. A ruszin irodalmi nyelv. In: Csatáry György szerk. *ЗОРЯ/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány. 28–34.
- Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. kötet*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Botlik József 2011. Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In: Zubánics László szerk. *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*. Beregszász–Ungvár: KMMI – Intermix Kiadó. 13–34.
- Brenzovics László 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Brenzovics László szerk. 2009. *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: KMKSZ.
- Cserniczkó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1876–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Dzendzelivszkij, Joszip (Дзендзелівський Й.) 1993. I. A. Гарайда як філолог і громадський діяч. In: Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент. 142–156.
- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla 2004. *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla–Vehes, Mikola főszerk. 2010. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete.
- Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 87–99.
- Gyurgyák János 2007. *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Budapest: Osiris.
- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2002. *Kárpátaljai Tudományos Társaság. Kiadványok: 1941–1944*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Káprály, Mihály (Капраль Михаил) szerk. 2010. *Русинський дайджест 1939–1944. III/1. Кроніка. Тексти з ужгородських новинок „Нова Недбля” и „Карпатска Недбля” 1939–1941 гг.* Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.

- Kozma Miklós 1942. *Beszédek, cikkek, előadások, nyilatkozatok 1940–1941*. Budapest: a szerző kiadása.
- Majboroda, Olekszandr (Майборода Олександр) 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ: НаУКМА.
- Marczuk, Natalija (Марчук Наталія) 2011. Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5: 129–136.
- Marina Gyula 1977/1999. *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ: Обереги.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia* IX: 231–251.
- Musinka, M. (Мушинка М.) 2010. Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1: 101–109.
- Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2011. *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Oficinszkij, Roman 2010. Etnikai-kulturális összefüggések. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 178–184.
- Ranczuk, Maj (Панчук Май) 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (6): 116–123.
- Pipas, Volodimir (Піпаш Володимир) 2011. Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1: 36–38.
- Pipas, Volodimir (Піпаш Володимир) 2012. Політичний підтекст „русинського питання” на Закарпатті. Закарпаття онлайн 2012. február 2. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti>
- Pop, Ivan (Поп Иван) 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Smith, Raymond A. 1997. Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. XXI/1–2: 141–160.

- Szavojszka, Szvitlana (Савойська Світлана) 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ: ВЦ „Просвіта”.
- Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Cserniczkó István–Fedinec Csilla–Tarnóczy Mariann–Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül: írások Kontra Miklós tiszteletére*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 129–134.
- Vasas Géza 2000. A ruszin autonómia válaszútjain – 1939. március-szeptember. *Aetas* 2000/4: 64–87.
- Zan, Mihajlo 2010. Etnikai folyamatok Kárpátalján. In: Fedinec Csilla–Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 441–448.

NYELVEK
ÉS STANDARDOK

SLANG TERMINOLOGY — OLD PROBLEMS
AND NEW SOLUTIONS
GUEORGUI ARMIANOV

*“Slang is one of those things that everybody
can recognize and nobody can define.”*
Paul Roberts (Andersson–Trudgill 1990: 69)

Over the years, in my work I have constantly highlighted the terminological heterogeneity in the field of European social dialects. Many of the terms that belong to national traditions and cultures are used in conjunction with international scientific ones (Armianov: 2004).

And yet, the linguistic features that make terms out of ordinary words are rather clear and we can put forward the following characteristics:

- 1) the single meaning (the monosemy) of the term;
- 2) its semantic precision;
- 3) its stylistic neutrality.

It is surprising that as soon as one starts discussing *slang*, *argot* or *jargon* the linguistic and cultural polysemy of these terms immediately brings a very complex and diverse picture to mind. This complexity and this diversity exist in all the countries of Europe and in the United States and they are quite difficult to overcome because of numerous extralinguistic factors. Very often specialists face outdated concepts and bizarre ideas. Scientific studies are regularly opposed to journalistic and non-professional articles, where the main goal is not scientific truth and a precise analysis of the facts but rather the emotional effect on the readers.

Because of this sociocultural opposition and the heterogeneity of the sociolectal terminological apparatus I think that it is important to bring some order to this chaos. In the current context, I will attempt to paint a picture in which the European social dialects (or at least some of them) will be defined and analysed according to their pure linguistic and social characteristics.

The final goal is to elaborate a clear structure, and a common terminological scale for European sociolects where each *slang*, *jargon* or *argot* can find its place.

France

France is probably the European country where a particular interest in social dialects first appeared. One can find some isolated quotations about *jargon* (and its variants *gargon*, *gergon* and *gergo*) as early as the 12th century (Robert 1993: 1221) and a number of strange encrypted words, dating back to the XIV century, suggest that it is likely that this type of sociolect existed well before that time. The available documents contain some interesting glossaries and show that in the 15th century the term *argot* as a ‘social dialect of a closed secret group’ was unknown in France, while the term *jargon* existed in the 12th century. The term *argot* appears, very likely for the first time, in the work of Olivier Chéreau “Jargon de l’argot réformé”, where even the title indicates a social group and not its specific language, its social dialect (Chéreau 1630).

The existence of such a meaning is also reflected in the “Dictionnaire universel” of 1771 in which we find the following definition: “argot is also (sic!) the name that the beggars give the language or jargon they use” (Dictionnaire 1771: 495). In his “Anthologie de la littérature argotique”, Jacques Cellard also shows that in the 17th century the term *argot* possessed only one meaning – he writes: “jargon is a language; argot, a society” (Cellard 1985: 17).

As early as the beginning of the 18th century, *argot* began to be used in competition with *jargon*, which in turn took on a narrower sense: “Jargons are not secret but rather ‘professional languages’; and it is in this sense that we must understand the term jargon” (Calvet 1999: 9).

Today, this is the use and the most common meaning of the two terms that we observe in France, not only in the scientific community, but also in the wider circles of writers, journalists and educators. In parallel, one can find many other terms, such as *bigorne*, *cadogan*, *javanais*, *jobelin*, *langue verte*, *largonji*, *redegue*, *tortillage*, *verlan*, etc., that indicate some specific kinds of French sociolects.

Some recent works of the Centre d’Argotologie in Paris support the idea that a distinction should be made between corporate sociolects, professional and mixed (corporate–professional) ones – an idea that have been circulating in Eastern Europe for more than 50 years now. Some authors even proposed the term *jargot* “to refer to all uses where jargon and argot are mixed” (François-Geiger 1991: 7). This term, which is apparently not easy to impose itself, combines quite artificially elements typical of cryptic sociolects with elements of corporate and professional sociolects. Nevertheless, it clearly shows the need to establish a more accurate and understandable sociolectal terminological system.

United Kingdom

Terminological tradition in Britain and in all English-speaking countries is based on a clear distinction between three basic terms – *slang*, *jargon* and *argot*. As a

rule, each is linked to a specific type of social dialect, and there is almost no confusion between them. Most authors, when discussing corporate sociolects such as those of pupils, students, soldiers, sports players, drivers, etc., give preference to the term *slang*.

The use of this term dates back to the Middle Ages and its origin has been the subject of many discussions (Hotten 1913; Weekley 1859: 287; Partridge 1956; Ritter 1906: 45–49; Westendorpf 1923). Some writers consider *slang* as everything that looks new and is not in dictionaries of British dialects (Thorne 1990: 26). Others include in this term different language varieties, ranging from secret sociolects to professional terminology. For instance, in the Pocket Oxford Dictionary *slang* is defined as “very informal words, phrases, or meanings, not regarded as standard and often used by a specific profession, class, etc.” (Pocket 1996).

In their book “Bad Language”, Lars-Gunnar Andersson and Peter Trudgill prefer not to define the term, and give no less than thirteen largely explained features that should characterize the linguistic variety called *slang*, namely:

- 4) Slang is language used below the neutral stylistic level
- 5) Slang is typical of informal situations
- 6) Slang is typical of spoken language
- 7) Slang is found in words, not in grammar
- 8) Slang is not a dialect
- 9) Slang is not swearing
- 10) Slang is not a register
- 11) Slang is not cant, *argot* or *jargon*
- 12) Slang is creative
- 13) Slang is often short-lived
- 14) Slang is often conscious
- 15) Slang is group-related
- 16) Slang is ancient (Andersson–Trudgill 1990: 69–81).

Perhaps, the authors were not convinced in the unconditional validity of certain features because they showed the limitations or the exceptions of this classification. They say, for example, that *slang* is a phenomenon of the spoken language, but immediately emphasize that there are areas where it is widely used, particularly in modern literature and cinema. Then they emphasise that “Slang is not swearing” although one can easily find hundreds of examples of *slang* swear words and expressions in spoken or written form. Finally, Andersson and Trudgill declare that “Slang is often conscious”, but does that mean that in some cases *slang* is the result of an unconscious activity?

However, in general the term *slang* in the English-speaking world covers only a specific area of social dialects wherein the roles of expressive linguistic creativity and informal union of people are predominant characteristics.

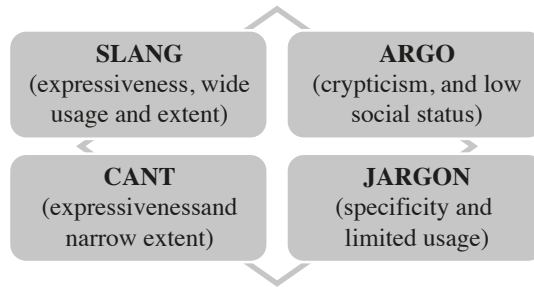
The other two terms that are positioned at the same level as *slang* and are clearly defined, are *argot* and *jargon*, which represent respectively:

- *Argot* – A more or less secret vocabulary used by a particular class or group (Webster 1996: 52)
- *Jargon* – The technical or specialized vocabulary of a particular profession or group (Webster 1996: 540)

Very often in English and American linguistics, we find the term *cant*, which can be defined as “the restricted, non-technical words and expressions of any particular group, as an occupational, age, ethnic, hobby, or special-interest group” (Britannica 1998). Still, according to this definition, we can compare English cant with sociolects which often bear the name of professional *jargon* or even *slang*.

At the same time, in the specialized literature we can discover definitions of the term cant such as “a secret speech of the underworld” (Partridge 1956: 124) or “the slang of professional criminals” (Green 2000: VII) which establish a similarity with the widely known *argot* (Gotti 1999).

In fact, a comparison of the four terms given above and of their meanings in Great Britain and the United States allows us to create a clear scale of the social dialects in these countries – a scale built on the basis of entirely linguistic criteria, and at the same time taking into account some important social differences.

The change in any fundamental feature of a particular sociolect leads to a modification in its nature and to its transformation into a different form. For example, the widening of the narrow usage of cant turns it into *slang*; the suppression of the specific usage of professional *jargon* leads to its transformation into standard vocabulary; the disappearance of crypticism of an *argot* nullifies its own existence.

It is important to point out that there exist several traditional terms in English and American linguistics which have a very broad meaning and sometimes intersect in their use with *slang* or *jargon*, for example: *tongue* (Coltharpe 1965), *talk*, *speech*, all of which describe a type of strange, specific, incomprehensible language of a certain social or regional group.

Bulgaria, Russia and Serbia

Studies of social dialects in Bulgaria first appeared at the end of the 19th century. At that time (and in rare cases even today) one could find traditional Bulgarian names, as: *tarikatski ezik* ‘dodger language’ (Mladenov 1930; Hadžidenev 1941), *tarikatski govor* ‘dodgers dialect’ (Stojkov 1946), *tarikatski jargon* ‘dodgers slang’ (Popov 1952; Stojkov 1953; Andrejčin 1958; Boyadžiev 1972; Pärvev 1980), *tarikatski dumi* ‘dodgers words’, etc. These names show the “genetic” links that existed between youth slang and the argot of the outlawed until the late 19th century, but also the hesitations of Bulgarian linguists when it came to finding the most accurate term.

Gradually, since the sixties of the last century, with the deepening of studies in this area, there appeared the necessity to determine sociolectal terminology and to harmonize it with international standards.

At the same time, in parallel to the term *social dialect*, often used in language studies, authors began to use the term *sociolect*, created in the 1970s by the German linguists Grosse and Neubert (Grosse 1970; Neubert 1979). Traditional designations were replaced by the terms *jargon* and *slang*, which were gradually imposed in the scientific literature, without any of them becoming accepted as the sole one. In general, these two terms exist as synonyms, and their use is a matter of personal preference rather than of conceptual differences (Pačev 1988: 1).

It should also be noted that some linguists consider the term *slang* as the notion of species, related only to corporate sociolects, and the term *jargon* as a generic term which includes all the others. Other authors consider *jargon* a subordinate part of *slang* and refer to the use of “jargon words in slang” (Čizmarov 1982: 160–166). Some even judge the term *slang* as a scientific one and *jargon* as a “colloquial term” (Válkov 1990)!

In his “Small encyclopaedia of sociolinguistics” A. Pačev presents *slang* as a “secret language (speech)”, thus repeating the unacceptable mixture between the two concepts (Pačev 1993: 14). A hundred pages further, he divides *jargon* into two groups – corporate *jargon* and outlaw *jargons* – and when explaining the nature of the second group, he uses the term *slang* as a synonym for *jargon* (Pačev 1993: 117). Still, in the article on the term *slang* the author presents it as a type of speech (Pačev 1993: 231) without paying attention to the fact that the Bulgarian term “*razgovorna reč*” means not only spoken language but also ‘familiar speech’. At the end he gives almost identical examples of those included in the article about *jargon*.

The reasons why authors prefer one or the other term are different, but are rarely of a linguistic or scientific nature. It is only recently that some linguists have begun to formulate a difference between *jargon* and *slang*, using the former for professional sociolects, as in English-speaking countries, the Czech Republic, Russia and sometimes France, and reserving the latter for corporate sociolects only (Videnov 1990).

In Bulgaria, as in the most European countries, the term *argot* exists with only one meaning – ‘secret social dialect of craftsmen, criminals or outlaws’. This probably facilitates the understanding of the structure, relationships and links within the system of the Bulgarian social dialects, but poses problems when it comes to a comparison with the French system, for example, since in France professionals and amateurs alike prefer to use the term *argot* to refer to all types and sub-types of social dialects, which are not related to a profession, and especially when referring to the “traditional” sociolects of criminals and youngsters (Marusaut 1960; Esnault 1965; Quillet 1965; Calvet 1994).

In Russia (and in the Soviet Union until 1991), studies of social dialects date from the early 20th century (Trahtenberg 1908; Handzinskij 1926; Potapov 1927). Most of them were dedicated to traditional sociolects of merchants and criminals which, as in Bulgaria, had their own additional Russian names: *ofensky yazyk*, *ofenskoje argot*, *fenya*, *blatnaya reč*, etc.

In the 1930s some interesting studies were published on Russian professional sociolects, the criminal *argot* and the language of the city, which, in addition to their obligatory ideology, make a strong impression on the reader with their systematic analysis (Barannikov 1931; Larin 1977¹; Čistyakov 1935; Lihačev 1935; Uspenskij 1936).

Just as in Bulgaria, the titles of these articles demonstrate the same hesitation about the terms to employ. The use of the term *fenya* persists even today in books on contemporary social dialects, like the criminal *slang* reflected in the book “Russkaya Fenya” of Vladimir Bykov (Bykov 1994). In the preface, the author uses the term “*interjargon*” to show that use of this sociolect is not strictly limited to a group of criminals or prisoners, but is well known to different and heterogeneous social groups, such as thieves, hooligans, drug dealers and other people placed in different institutions of compulsory labour (Bykov 1994: 3). Then, he subtitled his book “Slovarj russkogo argot”, that is to say, “Dictionary of Russian slang”, thus creating a mix of scientific terms and traditional names (Bykov 1994: 13).

However, a few pages further on, when Bykov speaks of grammatical and semantic features of the “*russkaya fenya*”, he uses the terms *blatnaya muzyka*, *jargon* and thieves’ *jargon* as synonyms for the terms *interjargon* and *fenya* (Bykov 1994: 4–9).

The term *interjargon* was used similarly by L.I. Skvortsov in his article “Standard language, colloquial speech and jargon and their interactions”. There he defines the term somewhat differently: “vocabulary that belongs to several jargons”, that grows and, as a result, “enters slang” (sic!) (Skvortsov 1997: 35–36). From this point of view, the term *interjargon* looks similar to the French term *jargot* men-

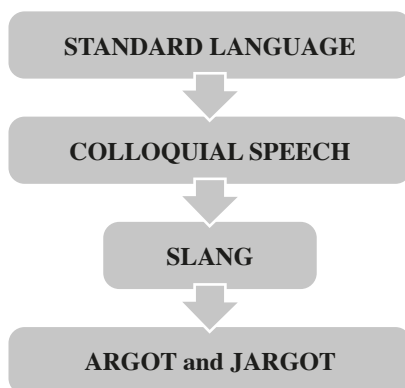
¹ The article was first published in 1931 and is based on an early oral version of 1926; later it was being republished in 1977.

tioned above, but once again we are faced with a pretty obvious terminological confusion.

Although Russian linguists generally use the term *argot* for secret sociolects of criminals and *jargon* for corporate and professional sociolects, a confusion between these terms can be noticed even in some university textbooks and academic papers (Valgina 1971: 35; Šmelev 1977: 172; Dešeriev 1981: 80; Šanskij 1981: 49; Bondaleto 1987). For example, in the article by Skvortsov quoted above, the author uses *jargon* and *argot* as absolute synonyms: “The standard language is regularly enriched by words of a dialect, popular and jargon (*argot*) origin” (Skvortsov 1997: 29).

A few pages further on, he puts *argot* and *jargon* as well as “different *argot* and *jargon* elements” at a lower level than the terms *slang* or colloquial speech: “The evolution of jargon to slang and then to colloquial speech is a complex and heterogeneous process... In colloquial speech and in slang enter not only neutralized words belonging to one jargon or another, but also interjargon words” (Skvortsov 1997: 35–38).

Following Skvortsov, we can build a scale on which *argot* and/or *jargon* are placed at a low level, *slang* at a higher level, and above them stands colloquial speech, considered by the author as an integral part of the standard language, but located at its lowest levels.

A different case can be found in the “Slovarj moskosvskogo argot”, literally “Dictionary of Moscow argot” by V. S. Elistratov. The author in fact presents the corporate youth sociolect, which is a linguistic variety located very far from argot. The theoretical part of the dictionary, entitled exactly “Argot and culture”, begins with a sentence that establishes an equation between the terms slang, jargon and argot: “The problem of argot (i.e. jargons, slangs, etc.) is one of the most complex problems, not only in linguistics but also in all human sciences” (Elistratov 1994: 594).

From this quotation we can conclude that argot (in the singular!) is considered a generic term which is located at the highest level of the sociolectal scale and contains other smaller and limited varieties, as jargons or slangs (in the plural!) – a position that cannot be successfully defended. This contradiction still exists in a recent dictionary of Russian slang published by Elistratov, where even in the subtitle he includes the term jargon in the wider variety of slang: “Dictionary of Russian slang (more than 12 000 words and phrases; argot; kinemalogos; jargons)” (Elistratov 1994).

Moreover, in the review of the dictionary published in the prestigious literary journal “Literaturnaya gazeta”, the journalist writes that “there are several approaches to argot (slang)”, thus repeating the already exposed confusion (Gazeta 2007).

The same confusion exists in the “Manual of linguistic terms” by Rosenthal and Telenkova. At first, the authors use the term argot to refer to all types of social dialects (those of criminals, of schoolchildren, students, athletes, etc.). Jargon is presented as its exact synonym. Unexpectedly, a few dozen pages further, they explain that jargon “is the same as argot, but with a pejorative meaning” (Rosenthal 1972). It is not clear how they come to that conclusion. Similarly, it is surprising that the term slang, well known and used in Russia since the thirties, appears nowhere in this book.

The use of the term *slang* in Russia (usually written as сленг or слянг, as in Bulgaria) has been rather sporadic and often limited to the context of English studies (Sudzilovskij 1973; Makovskij 1982; Švejcer 1983), while terms like dialekt ‘dialect’, reč ‘speech’, govor ‘dialect’ and yazyk ‘language’ are still very common, especially in popular articles. Even in the most recent publications, some ambiguity and mutual substitution of the terms slang and jargon can be observed (Mokienko 2009), though the term slang appears more and more frequently (Ponomarev 1996; Nikitina 2009). Thus, on the internet-site “Živoe slovo”, Elena Marinova asserts that slang is a non-standard variant of the national language and, by contrast with jargon, is not limited regarding its speakers. It can be used by “people of different professions, different social status, age, education, etc.”, while “Jargon as a variant of the national language always has a limitation in terms of the people who use it” (Marinova 2011).

A very similar situation exists currently in Serbia and Croatia, where we can observe the same kind of contradictions, inaccuracies or confusions. In both countries, the terms slang, jargon and argot are frequently mixed with other traditional designations as šatra, šatrovački govor, guegavački govor, frayerski govor, etc., which further complicates the understanding and, therefore, the proper use of scientific linguistic terms. In addition, the terms slang, jargon and argot are used with similar or identical meanings to those of their Bulgarian and Russian counterparts. This is valid to a certain degree in Poland as well, while in the Czech Republic and in Slovakia the use of the three scientific terms is fairly clear and unambiguous.

To illustrate this confusing picture, in the table below I have placed the three key terms – *slang*, *jargon* and *argot* – together with other traditional national expressions, used to describe certain specific types of sociolects. The countries concerned are France, the United Kingdom, Russia, Bulgaria, Serbia, Poland, and the Czech Republic.

This table shows that the same terms are often used to define distinct linguistic varieties and it is valid not only when we compare the terminological systems of different European countries, but also within the boundaries of a particular country and its terminological system. In France and Russia, for example, the term *argot* means both “secret language”, “language of criminals” and “corporate sociolect.” In Bulgaria, Russia and Serbia, the term *jargon* means “professional sociolect”, “corporate sociolect” and “incomprehensible language.” If we include here the extraordinary heterogeneity of traditional names of each country, we will get a picture which is as colourful as a patchwork carpet.

This unruly situation requires an attempt to unify the meanings of sociolinguistic and sociolectal terms, which in turn would lead to clarity in the system of social dialects on the Old Continent. Is this feasible in practice? Is it possible to simply ask Bulgarian, Czech, Russian, Slovak or Serbian linguists to replace the well-established term *jargon* with its meaning of ‘corporate sociolect’ with the English term *slang*? The answer could be positive, if we take into consideration the fact that these two terms are already competing.

Well, but is this substitution possible in France, where cultural traditions play a very important role and where there is a fierce national fight against the so called “invasion of English words”? Here, the answer is rather no. Furthermore, it could lead to a new terminological synonymy, this time between the term *slang* and the recently created term *jargot* which, in a great measure, occupies a similar linguistic space.

Such danger seems quite likely to arise, because even the French linguistic community is pretty heterogeneous, and is not fully ready to adopt such a change even if it is understood as a necessary step towards the unification of terminology in the field of social dialects.

	ARGOT	JARGON	SLANG	OTHERS
FRANCE	Secret sociolect Criminal sociolect Corporate sociolect	Professional sociolect Incomprehensible language	Ø	Bigorne, cadogan, jargot, javanais, jobelin, langue verte, largonji, redegue, tortillage, verlan
UK	Criminal sociolect	Professional sociolect	Corporate sociolect Sociolect	Cant, lingo, patter, shop talk, tongue, talk

	ARGOT	JARGON	SLANG	OTHERS
BULGARIA	Secret sociolect Criminal sociolect	Corporate sociolect Professional sociolect Incomprehensible language Sociolect	Corporate sociolect Sociolect	Tarikatski ezik, tarikatski govor, tarikatski jargon, poslovečki govor
SERBIA	Secret sociolect Criminal sociolect	Corporate sociolect Professional sociolect Incomprehensible language Sociolect	Corporate sociolect	Frayerski govor, guegavački govor, kozarski govor, poslovečki govor, šatra, šatrovački govor
RUSSIA	Secret sociolect Criminal sociolect Corporate sociolect	Corporate sociolect Professional sociolect Incomprehensible language Sociolect	Corporate sociolect Sociolect	Blatnaya muzyka, blatnoi yazyk, fenya, jive, kent, kivruli, ofensky yazyk, tompak, splav, zirkon
CZECH REPUBLIC	Corporate sociolect Secret sociolect Criminal sociolect	Corporate sociolect Professional sociolect	Corporate sociolect Professional sociolect	Hantýrka, hantec, hatlanina, hatmatilka
POLAND	Secret sociolect Criminal sociolect Corporate sociolect	Corporate sociolect Professional sociolect	Corporate sociolect	Gwara, wiech, bałak, grypsera, grypserka.

Sources

- Andersson, L.–G., Trudgill, P. 1990. *Bad language*, London: Penguin, 1990.
- Andrejčín, L. 1958. Л. Андрейчин, На борба против тарикатския жаргон, In: София: *Народна младеж*, № 2985.
- Armianov, G. 1995. Г. Армянов, *Българският жаргон – лексико-семантичен и лексикографски анализ*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Armianov, G. 2004. *Les dialectes sociaux européens et les relations « Est-Ouest » dans la linguistique*, Lille: ANRT.
- Barannikov, P. 1931. П. Баранников, Циганские элементы в русском воровском аргю, In: Москва: *Язык и литература*, VII.
- Bondaletov, V. 1987. В. Бондалетов, *Социальная лингвистика*, Москва: Просвещение.
- Boyardžiev, T. 1972. Т. Бояджиев, За тарикатския жаргон, In: *Проблеми на езиковата култура*, София: Народна просвета.

- Britannica 1998. *Encyclopaedia Britannica*, Multimedia Edition.
- Вуков, Вл. 1994. Вл. Быков, *Русская феня*, Смоленск: Траст-Имаком.
- Calvet, L.–J. 1994. *L'Argot*, Paris: PUF.
- Cellard, J. 1985. *Anthologie de la littérature argotique (des origines à nos jours)*, Paris: Mazarine.
- Chéreau, O. 1630. *Jargon de l'argot réformé*, Paris.
- Čistyakov, V. 1935. В. Чистяков, *К изучению языка колхозника*, Смоленск.
- Čizmarov, D. 1982. Д. Чизмаров, *Стилистика на българския книжовен език*, София: Наука и изкуство.
- Coltharpe, L. H. 1965. *The tongue of the Tirilones: a linguistic study of a criminal argot*, Alabama: University of Alabama Press..
- Dešeriev, Yu. 1981. Ю. Дешериев, *Теоретические проблемы социальной лингвистики*, Москва: Наука.
- Dictionnaire 1771. *Dictionnaire universel françois et latin*, Paris: Compagnie des libraires associés.
- Elistratov, Vl. 1994. Вл. Елистратов, *Словарь московского арго*, Москва: Русские словари.
- Esnault, G. 1965. *Dictionnaire historique des argots français*, Paris : Larousse.
- François-Geiger, D. 1991. Panorama des argots contemporains, In: *Parlures argotiques, Langue française*, N° 90, Paris : Larousse.
- Gazeta 2007. Арго и кинемалогос, In: *Литературная газета*, № 32, Москва.
- Gotti, M. 1999. The Language of Thieves and Vagabonds. In: *Lexicographica: Series Maior 94*, Tübingen: De Gruyter Mouton.
- Green, J. 2000. *Cassel's Dictionary of Slang*, London: Cassell.
- Grosse, R.–Neubert, A. 1970. Thesen zur marxistischen Soziolinguistik. In: *Linguistische Arbeitsberichte*, Darmstadt: Wissenschaftl. Buchges.
- Hadžidenev, D. 1941. Д. Хаджиденев, Тарикатството с оглед на българския тарикатски език, In: *Философски преглед*, №. 13, София.
- Handzinskij, N. 1926. Blatnaya poeziya, In: *Živaya sibirskaya starina*, т. 5, Novosibirsk.
- Hotten, J. C. 1913. *The Slang Dictionary*, London: Chatto & Windus.
- Larin, B. 1977. Б. Ларин, Об изучении языка города, In: *История русского языка и общее языкознание*, Москва: Просвещение.
- Lihačev, D. 1935. Д. Лихачев, Черлты первобитного примитивизма воровской речи, In: *Язык и мышление, т. III–IV*, Москва: Издательство академии наук СССР.
- Маковскій, М. 1982. М. Маковский, *Английские социальные диалекты*, Москва: Высшая школа.
- Marinova, E. 2011. Е. Маринова, Сленг и жаргон – синонимы? In: *Живое слово*, http://zhivoeslovo.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1809&Itemid=122

- Marouzeau, J. 1960. Ж. Марузо, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство иностранная литература.
- Mladenov, St. 1930. Ст. Младенов, Тарикатският език на българските ученици, In: *Родна реч*, vol. 2, София.
- Mokienko, V.–Gračev, M. 2009. В. Мокиенко, М. Грачев, *Русский жаргон. Историко-этимологический словарь*, Москва: АСТ Пресс.
- Neubert, A. 1979. А. Нойберт, К вопросу о предмете и основных понятиях марксистско-ленинской социолингвистики, In: *Актуальные проблемы лингвистики в ГДР*, Москва: Прогрес.
- Nikitina, T. 2009. Т. Никитина, *Молодежный сленг. Толковой словарь*, Москва: Астрель.
- Рачев, А. 1988. А. Пачев, Динамиката на жаргона, In: *Континент*, София.
- Рачев, А. 1993. А. Пачев, *Кратка енциклопедия по социолингвистика*, Плевен: Евразия-Абагар.
- Partridge, E. 1956. *A Dictionary of Slang and Unconventional English*, London: Routledge.
- Pocket 1996. *Pocket Oxford Dictionary*, Multimedia Edition, Oxford: Oxford University Press.
- Пономарев, Вл. 1996. Вл. Пономарев, *Бизнес-сленг для “новых русских”*, Москва: Сталкер.
- Поров, К. 1952. К. Попов, Против тарикатския жаргон, In: *Народна младеж*, № 1152, София.
- Potapov, S. 1927. С. Потапов, *Словарь жаргона преступников*, Москва.
- Рѓrvev, Нг. 1980. Хр. Първев, Тарикатски думи, In: *Езикова култура и естетическо образование*, София: Народна просвета.
- Quillet 1965. *Dictionnaire Quillet de la langue française*, Paris : Quillet.
- Ritter, O. 1906. Zur Herkunft von neuenglischen Slang, In: *Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, Braunschweig: Dluck und Verlag von George Westermann.
- Robert, 1993. *Le Petit Robert*, Paris: Dictionnaires Le Robert.
- Rosenthal, D., Telenkova, M. 1972. Д. Розентал, М. Теленкова, *Справочник лингвистических терминов*, Москва: Просвещение.
- Ѕanskij, N. 1981: Н. Шанский, *Современны русский язык. I*, Москва: Просвещение, 1981.
- Ѕmelev, D. 1977. Д. Шмелев, *Современны русский язык*, Москва: Просвещение.
- Ѕvejcer, A. 1983. А. Швейцер, *Социальная дифференциация авглийского языка в США*, Москва: Наука.
- Skvortsov, L. 1977. Л. Скворцов, Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии, In: *Литературная норма и просторечие*, Москва, Просвещение.

- Stojkov, St. 1946. Ст. Стойков, Софийският ученически говор, In: *Годишник на Софийския университет*, Историко-филологически факултет, Томе XLII, София: Софийски университет.
- Stojkov, St. 1953. Ст. Стойков, На борба срещу тарикатския жаргон, In: *Език и литература*, № 4, София: Народна просвета.
- Sudzilovskij, G. 1973. Г. Судзиловский, Сленг, что это такое? In: *Англо-русский словарь военного сленга*, Москва: Воениздат.
- Thorne, T. 1990. *The Dictionary of Contemporary Slang*, New York: Bloomsbury.
- Trahtenberg, V. 1908. В. Трахтенберг, *Блатная музыка/Жаргон тюрьмы*, Санкт-Петербург.
- Uspenskij, L. 1936. Л. Успенский, Материалы по языку русских летчиков, In: *Язык и мышление*, т. VI–VII, Москва: Издательство академии наук СССР.
- Valgina, N. 1971. Н. Валгина, *Современный русский язык*, Москва: Московский государственный университет печати.
- Videnov, M. 1990. М. Виденов, *Българска социолингвистика*, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Vălkov, P. 1990. П. Вълков, За същността на жаргона, In: *Помагало по български съвременен език*, Благоевград: Университетско издателство.
- Webster 1996. *Webster's New Encyclopedic Dictionary*, New York: Miriam Webster.
- Weekley, E. 1859. *Etymological Dictionary of Modern English*, London: J. Mrray.
- Westendorpf, K. 1923. *Das Prinzip der Verwendung des Slang bei Dickens*, Greifswald.

A STANDARD/SZTENDERD KÉRDÉSE EGY KÉTNYELVŰ SZÓTÁR MUNKÁLATAI KAPCSÁN

KOVÁCS MAGDOLNA

Bevezetés

Dolgozatomban a standard(izálás)/sztenderd(izálás) és a kodifikáció kérdésével foglalkozom. E kérdés manapság legtöbbször a határontúli nyelvvaltozatokkal kapcsolatban merül fel a magyar szociolingvisztikai szakirodalomban (pl. Szabó Mihály 2005). A normatív(nak nevelt) beszélőközösség tagjai is gyakran kérdeznek rá a médiában egy-egy szó helyességére, az újabb szavak elfogadhatóságára, vagyis keresik a nyelvi mintához, a normához, a standardhoz/sztenderdhez való illeszkedést – s a nyelv művelők is általában erre hivatkoznak tanácsaikban.

Az egynyelvű szótárak lényeges szerepet töltenek be egy-egy nyelv szókincsének vagy a szókincs egy részének (pl. egy-egy szakma szakszókincsének) kodifikálásában. Amely szó szerepel a szótárban – és amilyen stílusminősítéssel –, az olyan formában mintegy „legalizálódik”, általánosan elfogadhatóvá válik, vagyis része lesz a „kodifikált normá”-nak (vö. Kontra 2006). Ennek illusztrálására jó például szolgál a címben nem véletlenül említett *standard*, illetve *sztenderd* szó előfordulása a Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz.) első és második kiadásában. Az ÉKsz. 1972-es és későbbi, változatlan kiadásai még csak a *standard* szót tartalmazzák, főnévi használatban elsősorban az Űz ’az üzemi, vállalati étellel kapcsolatos(an)’ megszorítással: 1. *Vmely munkának szokásos mértéke, mintája*, illetve *szabvány*; ritkábban pedig 2. *megkívtant színvonal* (ÉKsz. 1972/1980). A *standard* mellett a *standardizál* ige is szerepel a szótárban, szintén Űz megszorítással. Az ÉKsz. (2003) második, átdolgozott kiadása már a nyelvészeti értelemben használt jelentést adja meg másodikként: *Vmely nép, nyelvközösség nyelvhasználatában a legfontosabb, mintának tekintett változat*. Az új kiadásban tehát tanúi lehetünk az időközben a nyelvészetben elterjedt jelentés lexikográfiai kodifikációjának. Az új változatban a *sztenderd* szó is eléri a kodifikáció szintjét. A *sztenderdizál* ige az újabb kiadásban sem található.

A fent említett témakör a kétnyelvű szótárak készítésekor sem elhanyagolható jelentőségű. A Helsinkiben Egetemen az új finn–magyar kéziszótár¹ munkálatai során

¹ Ulla-Maija Forsberg, Magdolna Kovács, Ottilia Kovács, Sanna Manner, Kaija Markus, Ildikó Vecsernyés: Suomi-unkari-sanakirja. SKS, Helsinki. 997 p. 2015. http://skskirjat.pikakirjakauppa.fi/tuote/forsberg_ulla/suomi_unkari_sanakirja/9789522226631#!product_id=9789522226631

is gyakran beleütköztünk a nyelvi sztenderd², illetve a sztenderd és nemsztenderd változatok kérdésébe. Ez elsősorban és alapkérdésként a szótári korpusz alapját képező címszavak kiválasztásával kapcsolatban merül fel. Bár a szótárral kapcsolatos fejtegetéseimet ezzel kezdem, ez inkább a finn nyelvhez kötődő probléma. Dolgozatom további részében főként magyar megfelelőikkel kapcsolatos kérdéseket emelek ki. Kitérek az internet felhasználásának lehetőségeire is egy-egy szó alakjának, elterjedtségének megítélésében.

A finn–magyar szótári korpusz

A megfelelő korpusz kiválasztása nemcsak a szótárírás kiindulópontja, hanem a leendő szótár használhatóságának is fontos előfeltétele (vö. Svensén 2009: 39–70). Az új finn–magyar kézisztár finn címszavainak törzsanyagát az a finn *Kotimais-ten kielten keskus*³ (Hazai Nyelvek Központja) szolgáltatta, ahol a finn köznyelvre épülő, folyamatosan frissített adatbázis alapján értelmező szótárak (PS 2004, KT 2014) és kétnyelvű szótárak is készültek. A címszólístát kiegészítettük például olyan, a magyar történelem és kultúra, illetve a finn–magyar kapcsolatok szempontjából fontos szavakkal, amelyek nem feltétlenül játszanak központi szerepet a finn szókinszben (pl. *maahantulo* 'honfoglalás', *ystävyyssseurakunta* 'testvérgyülekezet'). A *maahantulo* szóra a Google internetes keresőmotor ugyan 25 400–39 100⁴ találatot mutat, de ezek közelebbi vizsgálata megmutatja, hogy a legtöbb közülük a külföldieknek a(z) országba való) beutazásával, belépésével kapcsolatos. Csak csekély számú példa (210) található a magyar történelemmel kapcsolatos jelentésre. Mivel azonban e szót használják a magyar történelemmel foglalkozó finn szakmunkák is, amelyek mintegy kodifikálják a szónak ezt a – finn szempontból marginálisabb – jelentését is, így a szokványosabb jelentés mellé felvettük a 'honfoglalás'-t is, *hist* 'történelem(mel kapcsolatos)' megjelöléssel.

Az utóbbi időkben kiadott finn–magyar szótárakkal kapcsolatban Maticsák és Laihonon (2011) hiányolja az újabb keletkezésű finn szavak egy részét. Szótármunkálataink során az eredeti címszólístát sok újabb keletű szóval egészítettük ki; ilyenek pl. a Maticsák és Laihonon által is hiányolt *biotunniste* 'biometrikus azonosító', illetve a *hakukone* 'keresőmotor'. Kiegészítésekre, új szavak felvételére azért volt nagy szükség, mert a társadalmi-gazdasági élet változásai és az újabb technikai vívmányok eredményeképpen rohamosan keletkeztek vagy kölcsönzéseként kerültek

² A egyszerűség kedvéért dolgozatomban a továbbiakban a *sztenderd* szót használom nyelvészeti értelemben.

³ Korábbi nevén: *Kotimais-ten kielten tutkimuskeskus* (Hazai Nyelvek Kutatóintézete).

⁴ A kisebbik szám az alapalakban, idézőjelek közötti keresés eredményét mutatja, a nagyobbik szám tartalmazza a toldalékolt formákat és az összetett szavakban való előfordulást is. A keresőmotor találatai itt és a továbbiakban a 2015. március–április közötti időszakra vonatkoznak.

be mindkét nyelvbe újabb és újabb szavak, például a *katumaasturi* 'városi terepjáró', a *kosketusnäyttö* 'érintőképernyő' és a *kotisivu* 'honlap' szóösszetétel, vagy például a már meglevő *tabletti* 'tablett' szónak 'táblagép' jelentésű homonimája.

A címszavak számát nemcsak növeltük, hanem csökkentettük is őket, főként azoknak az idegen szavaknak a számát, amelyeknek szóalakja hasonló a finnben és a magyarban, illetve azokét, amelyek inkább szakszótárba valók (pl. bizonyos kémiai vegyületek nevei)⁵.

A finn sztenderd nyelvet és a címszókat illető másik kérdés hangtani jellegű, amely azonban a korpusz összeállításának egyéb szempontjai mellett elég kis jelentőségű, mivel csak kevés szót érint, de különleges jelenség. A finn nyelvben hagyományosan mindössze egy sziszegő hang volt, s ez a magyar *s* és *sz* közötti, inkább *sz*-be hajló hang, amelyet *s*-sel jelölnek az ábécében. Az olyan kölcsönszavak terjedése, amelyekben a kölcsönző nyelvben a magyar *s*-hez (vagy ritkábban *cs*-hez) hasonló hang van, többféle megoldást eredményezett a finn nyelvben. Az *Iso suomen kielioppi* 'Nagy finn nyelvtan' elektronikus változata (VISK 2008: 7. §) szerint azok a szavak, amelyek már teljesen beépültek a nyelvbe, általában az *s*-változattal épültek be, bár a nyelvtan megadja az idegenebb kiejtésre utaló írásmódot is, mégpedig *š*-sel vagy *sh*-val, pl. *sekki* ~ *šekki* 'csekk', *sampoo* ~ *shampoo* 'sampon', *gulassi* ~ *gulašši* 'gulyás'. Az internetes keresés eredménye alapján az *š*-változat a 'gulyás' jelentésű szó alapalakjában, illetve a 'gulyásleves' összetételben teljesen marginálisnak látszik: *gulassi* (35 000), *gulašši* (299), *gulassikeitto* (14 300)⁶, *gulaššikeitto* (2); ugyanez vonatkozik a *šekki*re (2300) is. A 'csekk' jelentésű szó legelterjedtebb változata a *sekki* (298 000), nem közli azonban a nyelvtan a *šekkinél* jóval elterjedtebb *shekki* (46 900) alakot. Úgy tűnik, hogy a Nagy finn nyelvtan és a Hazai Nyelvek Központjának szótárai (PS 2004, KT 2014) az *š*-es alakokat részesítik előnyben, akkor is, ha az internet tanúsága szerint az marginálisabb. Például a 'sámán' szó variánsai közül nem tartalmazzák a szótárak a keresőmotor alapján legelterjedtebbnek látszó *shamanit* (116 000), viszont a *samaani* (43 000) és *šamaani* (30 400) szerepel bennük⁷. A szókezdő *sh* írásmód legtöbbször a kölcsönző nyelv írásmódját követi.

Mivel a finn hangrendszerben (és az ábécében) egy hangot hagyományosan csak egy betűvel jelölnek (VISK 2008: 1–2. §), tulajdonképpen érthető a Hazai Nyelvek Központjának szótáraiban (PS 2004, KT 2014) az egy hang – egy betű elvének érvénye-

⁵ A címszavak végleges száma több mint 41 500.

⁶ A továbbiakban a szavak előfordulásának statisztikai adatait, amennyiben ezt az információt szükségesnek érzem, egy-egy szóalak után zárójelben adom meg. A keresésnél gyakran használtam pl. egy-egy szó tárgyesetét, ill. olyan toldalékolt formát, összetételt, kollokációt, amelyet feltételezhetően gyakran használnak az adott szóval kapcsolatban. A keresett kifejezést idézőjelek közé tettem, így csak a pontosan megadott kifejezésre mutatta a találatokat a keresőmotor.

⁷ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban az internetes keresés korlátait sem: ha például egy turisztikai cég az *sh*-s változatot részesíti előnyben és gyakran reklámozza szolgáltatásait az interneten, ez torzíthatja az adatokat.

sítése az *š*-es jelölésmóddal. Ez az elv azonban ellentmond egy másik elvnek, illetve gyakorlatnak, amely szerint a finn mássalhangzókat hagyományosan nem jelölik mellékjeles betűkkel. A finn internethasználók szempontjából a mellékjelek nélküli változatok talán elfogadhatóbbnak (és könnyebben/gyorsabban írhatónak) tűnnek. Az /š/-nek és zöngés párjának, a /ž/-nek, *sh*-val, illetve *zh*-val való jelölése – különösen idegen nevekben – azonban már több évtizede megtalálható a finn sajtóban (pl. *Brezhnev* 'Breznyev'), tehát ez a megoldás jobban követné a médiában bevett gyakorlatot. Szótárunkban az értelmező szótárakban kodifikált *š*-es jelölést használtuk, éppen a finn értelmező szótári kodifikáció miatt, néha az internetes elterjedtségi statisztika rovására is.

Újabb keletű kölcsönszavak és belső keletkezésű szavak

Az előző fejezetben tárgyalt *sh*-s hangjelölés átvezet bennünket a következő témához: a finn–magyar szótárt érintő, újabb kölcsönszavak magyar szempontú vizsgálatához.

A *shoppailla* 'vásárolgat' szónak – az előző fejezettel elmondottakkal ellentétben – éppen az angol írásmódhoz közelebbi, *sh*-s változatát kodifikálták a finn értelmező szótárak. Az interneten is elsöprően magas ennek a változatnak a száma (130 000) a hangtanilag jobban illeszkedő *soppaillá*hoz képest (1 380), a *šoppailla* (5) pedig elvétve található, akkor is csak a kiejtés illusztrálására. Így egyértelmű volt, hogy a szótárba az *sh*-s változatnak kellett bekerülnie. Magyar megfelelői között azonban nagyobb a változatosság, s ez – az internet tanúsága szerint – sokakat elbizonytalanít, mert nem tudják, melyik közülük az „elfogadható/elfogadott” változat. Egy olvasó erre rá is kérdezett az *e-nyelv.hu* oldalon (1. példa):

1) Melyik (melyek) a helyes(ek)? Shoppingol – shoppingol – soppingol – sopingol? (A 2. gondolom, rossz, csak a teljesség kedvéért írtam be.) (shoppingol 2010.)

A kérdésben több variáns elfogadásának a lehetősége is benne van. Mínya Károly válaszában az Osiris-féle *Helyesírásban* (Laczkó–Mártonfi 2005) kodifikált *shoppingolt* ajánlotta, éppen a szótári kodifikáció ténye miatt. Az internetes keresőmotor is az eredeti angol írásmódhoz legközelebb eső változatnál jelzi a legtöbb találatot (főnévi igenévi keresés), a többinél ennek a töredékét mutatja: *shoppingolni* (25 100); *sopingolni* (2320), *soppingolni* (1850) és *shopingolni* (946). Mivel egy kétnyelvű szótárban ennyi, egymáshoz közel eső változat felsorolására nincs mód (és nem is lenne célszerű), ebben az esetben csak az egynyelvű szótárban kodifikált változatot adtuk meg. Felmerül azonban a kérdés, hogy egy hosszabb folyamat eredményeként vajon nem a magyar kiejtésnek jobban megfelelő változat terjed-e majd el, s e megfontolásból érdemes lett volna-e ezt a – jelenleg jóval kisebb számban előforduló – variánst is felvenni. Megjósolható-e azonban ez a fejlődés? A szótárkészítő itt az előrejelzés és a papírváltozatban megjelenő szótár nehézségeibe ütközik.

A számítástechnika és a mobil távközlés szókincsét mindkét nyelvben erősen befolyásolta az angol nyelv. A finnek idegen szavakkal kapcsolatos purizmusát ugyan többször hangsúlyozták már a magyar szakirodalomban, azonban e purizmus túlértékelésére is rámutattak (pl. Kniivilä 1986). Mantila (2010) és Laihonen (2010) szerint a nyelvi purizmus csak egy bizonyos, korábbi időszakban volt jellemző a finn nyelvművelésre, s a fő kérdést akkor sem annyira az idegen eredetű szavak átvétele képezte; s amennyiben foglalkoztak a kölcsönzésekkel, akkor is inkább csak helyesírásukat taglalták. Mantila (2010: 188) szerint a nyelvművelők manapság egy-egy változat helytelenítése helyett inkább többféle változatot is elfogadnak.

A fent említett szakterületeken a finnben a belső keletkezésű szavak mellett (pl. *kännykkä* 'mobiltelefon' < *känny* gyermeknyelvi 'kéz'; *tietokone* 'számítógép' < *tieto* 'tudás, információ, adat' + *kone* 'gép') gyakran találhatók tükörszavak (lásd alább), illetve jelentésbővüléssel keletkezett szavak, (pl. számítésh. *hiiri* 'egér' – ahogy a magyarban is), de a közvetlen kölcsönzés sem idegen a finntől (*skanneri* 'szkenner'). A fenti szóalkotási módok a magyarban is megtalálhatók. Mindennek nem is lenne jelentősége a szótárkészítés szempontjából, ha a finnben már meghonosultnak számító szavaknak a magyarban is lenne egy-egy teljesen meghonosult megfelelője – de ez nincs mindig így, s ilyenkor a szótáríró döntésén múlik, melyik változatot kodifikálja a kétnyelvű szótárban. A továbbiakban néhány példát hozok erre, illetve az alkalmazott megoldáshoz vezető utat mutatom be.

A finnben angol mintára, tükörfordításként keletkezett *liitetiedosto* (< ang. *attached file*) szó magyar megfelelőjének több variánsa is van. Az internetkereső alapján a *csatolmány* (171 000) szó a legelterjedtebb, amely nem új keletkezésű, hanem egy elavulóban lévő szó felújításával kelt új életre. Ezt követi a *csatolt fájl* (26 800) összetétel, amelyben az angol kölcsönszó a kiejtésnek megfelelő helyesírással szerepel, majd az angolos írásmódot megtartó *csatolt file* (11 100). Többféle variáció esetén, különösen ha a szó pl. a hivatali étellel (is) kapcsolatos, utánanéztünk a *glosbe.com*⁸ internetes szótárban megjelenő találatoknak is, ugyanis itt szövegkörnyezetben is megjelenítik a keresett kifejezést, gyakran európai uniós szövegek összevetésével. Valószínűleg főként angolból fordított szövegeket találunk mindkét nyelven, de ezek a (gyakran hivatalos) szövegek mégis adnak egyfajta összehasonlítási alapot. A *glosbe.com* szótár a finn *liitetiedosto* magyar megfelelőjeként ugyan a *melléklet* szót adja meg, s ez inkább a finn *liite* szó megfelelője lenne, de a 20 szövegbeli előfordulás közül 15-ben *csatolt fájl* a fordítás, illetve *fájlt csatolni*, egyben *csatolt dokumentum*, négyben pedig egyéb megoldás van (*csatolás*, *csatoltan*). A fentiek alapján – s mert a keresőmotor által megjelenített egyéb internetes találatok alapján úgy tűnik, hogy a legfrissebb oldalakon az angolos írásmódú alak fordul elő a legkevésbé – csak a két legelterjedtebb változatot vettük fel magyar megfelelőnek.

⁸ <https://glosbe.com/fi/hu/>.

Az angol *pop-up window* mintájára született a finn *ponnahdusikkuna* összetétel. Ennek magyar megfelelőjében sok variánssal találkozunk: *felugró ablak*, *előugró ablak*, *pop-up/popup/pop up (ablak)*. A legelterjedtebb *felugró ablak* (109000) mellett felvettük az *előugró ablakot* is a megfelelők közé, az angol közvetlen kölcsönzések közül viszont csak egyfajta helyesírású szerepel közöttük, a *popup*, mivel önmagában, az *ablak* szó nélkül (és pl. tárgy esetben) ez fordult elő a legtöbbször a változatok közül. Szintén a számítástechnika területéről való a következő példa, a finn *muistitikku*, amely nagy valószínűséggel az *(USB) memory stick* (794000) tükörfordítása. Ez szó szerint talán *memóriapálcika*, *-rúd*, *-rudacska* lenne magyarul (s mindegyikre van is néhány találat az interneten). Az angolul több tucat néven előforduló adattároló eszköz legelterjedtebb neve az *(USB) flash drive* (12 500 000). A finn szó tehát nem a legelterjedtebb szó tükörfordítása; legelterjedtebb magyar megfelelője ugyan szintén angol eredetű, de közvetlen átvétel egy másik szóból, a *pendrive*-ből. A szótár szempontjából – az előbbi példákhoz hasonlóan – ismét a legalkalmasabb magyar megfelelő(k) kiválasztása merül fel. A gyakoriság alapján az angol írásmódot követő változatot, a *pendrive-ot* (102200) választottuk, bár a kiejtés szerinti helyesírás későbbi elterjedése sem zárható ki (*pendrájvot*: 5400). Az egyéb magyaráított változatok viszont marginálisnak tűnnek.

A fenti példák tulajdonképpen a sztenderd és nonsztenderd változatok kérdését érintik. Ezt, pontosabban a nonsztenderd szlengnek kétnyelvű szótárban való megjelenítését, Szabó Dávid (2010) is taglalta egy új francia–magyar szótárral kapcsolatban. Ugyanezen szótárral kapcsolatban Bárdosi Vilmos (2010) az újabb keletű, beszélt nyelvi, egy nyelvű szótárakban (még) nem kodifikált idiómák problémáját említi. Ezt a kérdést egy idiomatikus kifejezéssel kapcsolatos dilemmával szeretném illusztrálni szótárunkkal kapcsolatban. Az angol *come/coming out of the closet* idióma – amely szó szerint: 'kijön/kijövetel a szekrényből', s jelentése pedig 'felfedi szexuális irányultságát, felvállalja másságát' – tükörfordításával keletkezett a finn *tulla ulos kaapista* szólás. Ennek a divatkifejezésnek (az angol internetes találatok száma egy milliónál több; a finn 52 500) tudomásom szerint nincs még kodifikált változata magyarul, s a közvetlen kölcsönzéssel létrejött változat találatainak száma is (*coming outol* 7500) messze elmarad az angol vagy akár a finn előfordulástól is. Egybe- vagy különírása, toldalékolása szintén gondot okoz az internethasználóknak: a 2. példában éppen erre kérdez rá egy olvasó. Nála ugyan nem szerepel a 3. példában bemutatott, teljesen egybeírt változat, de két másik igen:

2) Hogyan helyes: coming-out-olt vagy coming outolt? (coming outol 2013.)

3) Büszkén comingoutolt az Apple-vezér (Hír24 2014.)

Eredetileg nem a helyesírási megszilárdulatlanság miatt nem került be ez az idióma a finn *kaappi* 'szekrény' címszó példái közé a szótárba, hanem mert divatkifejezésnek tűnik, s mint ilyen gyorsan elavulhat. Az egyik névtelen lektorunk azonban

hiányolta ezt az idiómát, amelynek magyar megfelelőjeként az *outolja magát* kifejezést ajánlotta. A keresőmotor ugyan 42 találatot mutat az interneten az *outolta magát* kifejezésre (jelen időben csak egyet), de ez önmagában elég kevés lenne a szótárban való kodifikáláshoz. Közelebről megvizsgálva a találatokat kiderül, hogy nagy részük egyáltalán nincs kapcsolatban a szexuális irányultság felfedésével, hanem legtöbbször a *knock out*tal kapcsolatos (pl. *knock outolta magát* 'kiütötte/kiüttette magát'), illetve egyéb angol igékhez kapcsolódik az *out* 'ki' szócska: *boxing out, cash out, fade out, timed out, wipe out*, stb. Egy esetben azonban az *outolja magát* kifejezés átvitt értelemben is megjelenik: politikai titok felfedésével kapcsolatban használják (4. példa). S ez azért meglepő, mivel az efféle használat általában feltételezi az alapidióma elterjedtségét. Bár az angoltól származó finn idiómát végül is felvettük a szótárba, a találatok minimális száma és több meleg társaságban való ismeretlensége miatt nem az *outolja magát* kifejezéssel fordítottuk, sem a legelterjedtebb, de helyesírásiilag megszilárdulatlan *coming out*lall (7500), hanem a szintén használatos *felvállalja máságát* (4630) kifejezéssel. Ez a megoldás azonban szociolingvisztikai szempontból puristának is tűnhet.

- 4) És most Hegedűs Zsuzsa outolta magát. Felfedte titkát. A Népszabadságban megjelent interjúja szerint az Orbán nevéhez fűződő mindmegannyi intézkedésnek ő volt a szeszrektora (Kasza 2011) .

Az újabb keletkezésű szavak közül természetesen nem kerülhetett mind a szótárba. Ebből a szempontból a legnagyobb dilemmát talán egy rövid idő alatt rohamosan terjedő jelenségnek a megnevezése okozta, a *selfie*-é (< ang. *selfie*) 'szelfi, selfie, önfotó', amelyet finnül ugyanúgy írnak le, mint angolul, de a kiejtésben a szóvégi *e*-t is ejtik. A szó ugyan gyorsan terjed, de a már régebben meglevő *omakuva* 'önarckép' szót is használják 'önfotó' jelentésben. S ahogy az angol szót magyarítani is próbálták, a finnben is ez történt. A legismertebb közülük a *meitsie* szó, amelynek *ie* végződése hasonlít angol forrásának szóvéégéhez, első része pedig a *me* 'mi', illetve az ebből továbbképzett *meitsi* 'én', 'magamfajta' jelentésű szót tartalmazza, s ezért talán a *magamcsi* magyarítás esik hozzá a legközelebb. Magyarul a *szelfi* tűnik a legelterjedtebb változatnak, s ennek egyik oka talán a könnyebb toldalékolhatóság. Ebben az esetben a magyar megfelelő már kialakultabbnak tűnik. Mivel a finn főszerkesztő szerint a finn változatok még eléggé képlékenyek, ezért lemondunk a szóról. Egy elektronikus, gyorsan, könnyebben frissíthető szótárban mindenképpen érdemes lett volna ennek a szónak is szerepelnie.

Kultúrspecifikus (és) sportszavak

Az e kategóriához tartozó szavak rövid bemutatását a finn *sauna* szóval kezem. A szó Papp István Finn–magyar szótárában (1962/1978) még magyará-

zatra szorult (többek között: (gőz)fürdő, finn fürdő), bár a *szauna* szó is szerepelt megfelelőként, szókezdő *sz-szel*. Szótárunkban csak a *szauna* szót adtuk meg a címszó megfelelőjének, hiszen 1962 óta a szauna intézménye Magyarországon is sokkal ismertebbé vált, s a szó szerepel a magyar értelmező szótárakban is.

Bizonyos finn kultúrspecifikus szavaknak, pl. ételneveknek, történelmi eseményeknek, természeti jelenségeknek, útviszonyoknak stb. azonban továbbra sincs egységes, sztenderdizált magyar megfelelője. Egy részük csak magyarázatszerűen fordítható, ezeket – egyik lektorunk javaslatára – külön megjelöltük: kis négyszögek közé tettük őket. A *meänkieli* (a finntől elkülönülő) hivatalos kisebbségi nyelv Svédországban, szó szerint 'a mi nyelvünk'. E nyelvnek (vagy nyelvváltozatnak) a neve azonban Magyarországon kevésbé ismert, ezért pontos megfelelő helyett magyarázatszerű leírást tudunk megadni: 'észak-svédországi finn kisebbség nyelve'. Hasonlóan a *reikäleipä* kenyérfajtának sincs egységes neve magyarul; a Papp-féle szótárban ugyanúgy magyarázatszerű fordítás található, mint az újban is: 'kerek, közepén lyukas rozskenyér'.

A Magyarországon kevésbé elterjedt, északon viszont népszerűbb, illetve részben északi eredetű sportok megnevezésére sem mindig található kodifikált szó magyarul. A finn *pesäpallo* labdajátékot már a Papp-féle szótár is rokonította a *baseball*al ('finn labdajáték/baseball'), de megfelelőnek megadta a *langamétát* is. Ez a szó mára elavult, így csak a *finn baseballt* adtuk meg.

A finneknél népszerű, síbotyszerű bottal való gyaloglás megnevezésére a finnek a *sauvakävely* összetett szót használják, amelynek nevében benne van a tevékenység lényege (szó szerint: '[sí]bot' + 'séta/gyaloglás'). A nálunk kevésbé ismert sport megnevezése a magyarban az ezzel kapcsolatos angol kifejezés átvétele, *nordic walking* (2580), ez került a szótárba is. A(z északi) *síjárás* (29–628) és a *botsport* (48) elnevezés ritkábbnak tűnik, ezt nem adtuk meg⁹. Az ötödik példában viszont a finnül *sählynek* hívott sportág kétféle elnevezése is szerepel magyarul ugyanabban a címben, illetve alcímben:

5) **A sulikban a floorball az új sláger!** Egyre népszerűbb a teremhoki (Balogh 2010).

Ez a két elnevezés nemcsak ebben a példában, hanem az internetes találatok alapján általában is aktívan használatos, így mindkettő bekerült a magyar megfelelők közé

⁹ Itt ismét az keresőmotor korlátaiba ütközhetünk a statisztikai adatokat illetően: a *nordic walking*ra szinte lehetetlen alanyesetben rákeresni úgy, hogy csak magyar nyelvű környezetet mutasson, így a tárgyesetre kerestünk rá; Az *északi síjárás* pedig könyvcím is, a magasabb alanyesetbeli előfordulás gyakran éppen a kötetre utal, tehát emiatt a kifejezés statisztikailag túlreprezentált, a kis szám a tárgyesetet mutatja.

a szótárba. A sportág alapszervezete nevében a *floorballt* részesíti előnyben (*Magyar Floorball Szakszövetség*). Egy régebbi tükörfordítást, a *padlólabdát* viszont kihagytuk, mert mára szinte teljesen kiszorult a használatból (102 találat).

Összefoglalás

Dolgozatomban a sztenderd és a kodifikáció néhány kérdésére tértem ki egy megjelenőfélben levő finn–magyar kéziszótárral kapcsolatban. Először a finn címszavakkal kapcsolatban a finn Hazai Nyelvek Központjától készen kapott lista kiegészítéséről írtam (legújabb szavak, a magyar kultúrával, történelemmel, finn magyar kapcsolatokkal stb. kapcsolatos szavak), amelyek egy része nem feltétlenül kodifikált a finn szótárakban (pl. a *maahantulónak* a magyar történelemmel kapcsolatos jelentése), de a kodifikáció megtalálható például szakmunkákban. A másik kérdés, amelyre kitértem a finn címszavakkal kapcsolatban, az idegen eredetű szavakban a magyar *s*-nek nagyjából megfelelő hang *š*-sel való jelölésével kapcsolatos, amely ellentmond a hagyományos, mellékjelek nélküli finn mássalhangzójelölési módnak. Dolgozatom második részében az újabb keletű szavak magyar megfelelőivel kapcsolatban bizonyos esetekben felmerült a sztenderdizált vagy kodifikált változat hiánya, másrészt a(z ezzel gyakran összefüggő) bőség zavara, a sokféle variáns megléte. A magyar megfelelők mérlegelésénél kitértem az internet felhasználhatóságára és a felhasználás korlátaira is.

Hivatkozások

- Balogh Zoltán 2010. A sulikban a floorball az új sláger! Egyre népszerűbb a teremhoki. *Presztízs* 2010. 8. 23. [<http://www.presztizs.com/sport/csatap-sportok/a-sulikban-a-floorball-az-uj-slager> – 2015. március. 10.]
- Bárdosi Vilmos 2010. Bárdosi Vilmos: Lexikográfiai és fordítási problémák jelentésmódosuláson átesett és új keletkezésű francia szólásokban. In: Lőrinszky Ildikó–Szabó Dávid szerk. *Francia–magyar szótárak és műfordítás (1989–2009)*. *Dictionnaires et traduction littéraire dans le domaine Français-Hongrois (1989–2009)*. Revue D-Études Françaises No 15. Budapest: CIEF–ELTE.
- coming outol 2013 = coming outol. Hogyan helyes: coming-out-olt vagy coming outolt? *e-nyelv* 2013. 06. 04. [<http://www.e-nyelv.hu/2013-06-04/coming-outol/> – 2015. március 10.]
- ÉKsz 1980 = *Magyar Értelmező Kéziszótár I–II*. Szerk. Juhász József–Szőke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ÉKsz 2003 = *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Szerk. Gerstner Károly–Juhász József–Kemény Gábor–Szőke István–Váradi Tamás. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kasza László 2011. Egy öntelt főtanácsadó. *168 óra*, 2011. augusztus 22. [<http://www.168ora.hu/bluzone/egy-ontelt-fotanacsado-80885.html>. – 2015. március 10.]
- Kniivilä, Irmeli 1986. Purista finn és univerzális magyar – avagy fordítva? *Nyelvtudományi Közlemények* 88/1, 268–276.
- Kontra Miklós 2006. A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. In: Kiefer Ferenc szerk.: *Magyar nyelv*. Akadémiai Kézikönyvek. Akadémiai kiadó: Budapest, 577–594.
- KT 2014 = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus. [<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/> – 2015. április 15.]
- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2005. *Helyesírás*. A magyar nyelv kézikönyvtára. Budapest: Osiris.
- Laihonen, Petteri 2010. A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. *Magyar Nyelvjárások* 48, 193–214.
- Mantila, Harri 2010. Suomalaisen kielenhuollon periaatekustelu 1990- ja 2000-luvulla. In: Hanna Lappalainen–Marja-Leena Sorjonen szerk.: *Kielellä on merkitystä: Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 179–205.
- Maticsák Sándor–Laihonen, Petteri 2011. Milestones in the History of Hungarian/Finnish Bilingual Lexicography. In: Zsuzsanna Fábíán eds.: *Hungarian Lexicography I: Biilingual Dictionaries*. Lexikográfiai Füzetek 5. Budapest: Akadémiai Kiadó, 199–226.
[<http://finnugor.arts.unideb.hu/adatok/maticsak/pdf/021-Milestones-LexFuz.pdf> – 2015. február 13.]
- Papp István 1962/1978. *Finn–magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PS 2004 = *Suomen kielen perussanakirja 1–3*. 2. kiadás. Főszerkesztő: Risto Haara-la. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Helsinki: Edita.
- Svensén, Bo 2009: *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szabó Dávid 2010. Nemsztenderd változatok egy új francia-magyar szótárban. In: Lőrinszky Ildikó–Szabó Dávid szerk. *Francia–magyar szótárak és műfordítás (1989–2009)*. *Dictionnaires et traduction littéraire dans le domaine Français-Hongrois (1989–2009)*. Revue D-Études Françaises No 15. Budapest: CIEF–ELTE.
- VISK 2008 = Hakulinen, Auli–Vilkuna, Maria–Korhonen, Riitta–Koivisto, Vesa–Heinonen, Tarja Riitta–Alho, Irja: *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 5. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
[<http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=7> – 2015. május 20.]
[<http://scripta.kotus.fi/visk/sisallys.php?p=7> – 2015. május 20.]

UDMURT GYERMEKNYELV: HALLHATUNK MÉG ILYET?

NYELVELSAJÁTÍTÁS ÉS NYELVI

VESZÉLYEZTETETTSÉG A SZTENDERD TÜKRÉBEN

ALEKSANDER YEGOROV – SALÁNKI ZSUZSA

Bevezetés

Az alábbi cikkben egy veszélyeztetett finnugor nyelv, az udmurt anyanyelvként történő, gyermeknyelvi elsajátításának jelenlegi lehetőségeivel foglalkozunk. Napjainkra a generációk közötti nyelvátadás folyamata megszakadt, így bevezetőben ennek a helyzetnek a kialakulását világítjuk meg: röviden szólunk az udmurt nyelv szociolingvisztikai jellemzőiről és az udmurt-orosz gyermekkori kétnyelvűsége vonatkozó beszélői attitűdökről, a mai udmurt nyelvhasználatról.

Ezután egy esettanulmány alapján bemutatjuk, hogyan jelentek meg az utóbbi évtizedben olyan fiatal, városban élő udmurt szülők, akik úgy döntöttek, hogy gyermekükkel az udmurtot használják a hétköznapi kommunikációban és ők milyen nyelven kívüli, illetve nyelvi problémákkal szembesülnek a kétnyelvű nyelvhasználat során.

1. 1. Demográfiai adatok, nyelvi helyzet

A 2010-es oroszországi népszámlálás (Perepis 2010) adatai szerint a magukat udmurtnak vallók lélekszáma 552 000 fő¹, akik közül 298 000 beszéli anyanyelvét.

A mai nagyszülők generációja dominánsan udmurt nyelvű, szüleikkel udmurtul beszéltek. Az orosz számukra idegen nyelv, amelynek elsajátítása az anyanyelv elsajátítása után történt, leggyakrabban az iskolában, ahova jellemzően négy évig jártak². Az orosz nyelv használata rendszerint nem vált számukra mindennapossá, ők az utolsó egynyelvű udmurt beszélők.

¹ Itt és a továbbiakban ezerre kerekítve, a pontos adatokat l. Perepis 2010 ill. magyarul <http://www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol/>

² A kötelező orosz nyelvi oktatást azonban csak az 1943/44-es tanévben vezették be első osztálytól kezdve (Nikiforova 1986: 5).

A mai középkorúak, tehát a szülők, illetve a fiatal nagyszülők szüleikkel rendszerint elsősorban udmurtul beszéltek-beszélnek. Sokan közülük iskoláskor előtt, az udmurttal egy időben, vagy kis különbséggel sajátították el az orosz nyelvet is.

A mai fiatal felnőttek, gyerekek esetében viszont egyidejű nyelvsajátításról beszélhetünk. Az unokák gyakran csak pár szót tudnak udmurtul, a városi udmurt gyermekek jó része általában legfeljebb passzívan ismeri udmurt anyanyelvű szülője/szülei anyanyelvét.

Annak, hogy a mai fiatalok már a szülői házban megtanultak-megtanulnak oroszul is, vagy csak oroszul, az az indítéka, hogy ne kerüljenek hátrányos helyzetbe az iskolában, amely lényegében a felcserélő kétnyelvűség, illetve az orosz egynyelvűség felé vezető nyelvi modellt nyújt (vö. Salánki 2004).

1. 2. A kétnyelvű kommunikációra vonatkozó attitűdök

Az udmurt-orosz kétnyelvű helyzetre teljes mértékben érvényesnek mondható, amit Kontra Miklós a magyar-egyéb nyelvi kétnyelvűségre vonatkozóan rögzít, mindössze a Kárpát-medence helyett a Volga-vidéket, a magyar helyett pedig udmurtot kell értenünk: „A Kárpát-medencei magyar kisebbségek (...) az elmúlt közel száz évben mindig felcserélő kétnyelvűségben éltek. Nem az a baj, hogy kétnyelvűségben élnek, hanem az, hogy felcserélő kétnyelvűségben élnek. A magyarok azért idegenkednek a kétnyelvűségtől, mert annak kizárólag felcserélő változatát ismerik, kizárólag azt tapasztalták meg” (Kontra 2013: 8).

A kétnyelvűségtől idegenkedő udmurt szülők számára elérhető szakirodalom azonban – amelyből ha nem is ők, de az óvónők, pedagógusok szerzik ismereteiket – általában ma sem arra biztatja a családokat, hogy nyugodtan használják gyermekeikkel anyanyelvüket.

Jellemzőnek tekinthető az alábbi állítás, amelyet a nemzetiségi oktatással foglalkozó kutatóintézet munkatársa fogalmaz meg. A kétnyelvűséggel kapcsolatos fő probléma eszerint az udmurt gyerekeknek elégtelen orosz tudása, mivel a kétnyelvű településeken, ahol a közösségi kommunikáció nyelve az udmurt, a gyerekeknek nincs módjuk arra, hogy az óvodában megszerzett orosz tudásukat a gyakorlatban hasznosítsák, így pedig az iskolában nem tudnak megfelelően teljesíteni (Komarova 2011: 12). A szerző érvelése alátámasztására egy, Oroszországban ismert és elismert, Moszkvában megjelent szakirodalomból idéz, amely megállapítja, hogy „ha (a nyelvtudás) egyik nyelven sem teljes értékű (sic!), sérül a gondolkodás struktúrája, az önkifejezésre való törekvés vereséget szenved, amely pszichológiai stresszhez vezet (...) és az emberi személyiség sérüléséhez” (Protasova 1998, idézi Komarova 2011: 14). Az idézett szerző a továbbiakban azt is kifejti, hogy a közösség egyes tagjai, mivel nem képesek saját érzéseiket, igényeiket kifejezésre juttatni, a többiekkel egyenrangúként kommunikálni, az önmegvalósítás más formáit választják, amely pszichológiai traumához, esetleg erőszakos cselekedetekhez vezet.

A fenti, teljes mértékben komolyan vett és elkerülhetetlennek tekintett fenyegető következmények kivédésére alakultak ki az elmúlt évtizedekben azok a szülői, nagyszülői, tehát családi nyelvhasználati stratégiák az udmurtok körében, amelyek számúzték a gyerekekkel való kommunikációból az anyanyelvet. Az általános közvélekedés ma is rendszerint a kisebbségi nyelv kiiktatása árán tartja megvalósíthatónak a többségi nyelv – a modern társadalmakban nyilvánvalóan elengedhetetlen – magas színvonalú ismeretét.

Ezt a vélekedést erősíti a beszélők azon tapasztalata, hogy az udmurt nyelv használatát szorgalmazó, a nyelv eltűnésén aggódó, a nyelvvel hivatásszerűen foglalkozó szakemberek, kutatók gyermekei rendszerint szintén nem beszélnek udmurtul.

2.1. A mai udmurt nyelvhasználat

Az utóbbi években, akár személyes beszélgetésekben, akár nyilvánosan, számos, a legkülönbözőbb korosztályba tartozó udmurtot hallottam sajnálkozni amiatt, hogy nem tud udmurtul beszélni. A „nem tudás” többnyire a passzív nyelvismeretet és a beszédképesség „nem tudását” jelenti, amelynek számos oka van. A nyelvhasználatot, a kommunikációt (megakadályozó tényezőnek a beszélők maguk leggyakrabban a pszichológiai gátlást és az irodalmi nyelv nem ismeretét tartják).

Fontos kiemelni, hogy jelenleg az anyanyelvhasználat a városi udmurtoknál is általában valamely nyelvjárás vagy valamely nyelvjáráson alapuló változat használatát jelenti. Bár a különböző területi változatok közötti különbségek a megértést nem akadályozzák, mégis, az eltérő nyelvjárást beszélők sokszor nem tartják fontosnak a nyelvjárási alapú kommunikációt.

A sztenderd ismerete – részben a hiányzó iskolai anyanyelvoktatás következtében – a beszélők többsége számára nem kielégítő. Elsősorban lexikai szinten szembesülnek a mindennapi nyelvhasználatot zavaró hiányokkal, a társadalmi-politikai élet, a közigazgatás, kereskedelem, szolgáltatások, az egyes szakmák terminológiája – a több évtizede zajló nyelvújítás ellenére – hiányos, illetve a létező szakkifejezéseket a beszélők sokszor nem ismerik. A hiányos kompetenciához gyakran negatív attitűdök is járulnak (vö. Kozmács 2008: 66).

A fentiek következtében a mai udmurt beszélt nyelv, különösen a beszélők ma már közel felét kitevő városi udmurtok körében, nagymértékben az orosz nyelvi elemek használatával jellemezhető kontaktusváltozatot jelenti. Az orosz nyelvi interférenca leggyakoribb a szókölcsonzések szintjén, de valamennyi nyelvi szinten meg nyilvánul (Csúcs 1990: 21, Salánki 2012: 518).

Elsősorban a közép-, és felsőfokú végzettségű, magasabb szociális státuszú, többnyire városi beszélők azok, akiknek sem a stigmatizált kódváltásos beszédmód, sem a létező sztenderd nem felel meg, és a mindennapi nyelvhasználat során megválaszol(hat)atlan kérdések sora merül fel.

Így többnyire, nem is tudatos választásként, inkább az elmúlt néhány évtizedben kialakult szokást követve lesz a többségi, amúgy is mindenki által ismert orosz a közös nyelv.

2.2. Az udmurt mint családi nyelv a városban³

A fentiek alapján voltaképpen azt tarthatjuk meglepőnek, hogy megjelent egy fiatal, öntudatos szülői réteg, amely minden elméleti és gyakorlati ellenérvet negligálva, tudatosan úgy dönt, hogy a családi nyelvhasználat nyelveként az udmurtot választja és gyermekeit születésétől fogva udmurt nyelvi környezetben neveli.

A gyermekkori vagy korai kétnyelvűség azon kategóriája, amely az élet első három évében megkezdett kétnyelvűséget jelenti (vö. Borbély 2014: 29, Navracsics 2010: 14), a városi udmurt gyerekek esetében a legutóbbi időkig nem létezett. A szülők többsége kezdettől fogva – különösen a nem ritka vegyes házasságok esetén – oroszul kommunikált gyermekével. Széltében elterjedt meggyőződés lett, hogy a gyermek az udmurtot megtanulja nyáron, a falusi nagyszülőknél, illetve az óvodai, iskolai nyelvvórákon.

Az utóbbi évtizedben mégis számos olyan változás történt, amely az udmurt nyelv melletti döntést segíthette. A városi udmurtok jelenléte egyre észrevehetőbb lett, amely feltehetőleg oka és következménye is annak, hogy az udmurt nyelv presztízse emelkedőnek tűnik. Az udmurt nyelv és kultúra pozitívabb megítélésére utal, hogy jelenleg nem szalonképes az udmurt nyelv és kultúra lekicsinylése, és egyre több állami hivatalnok, politikus tesz nyilvánosan nyilatkozatot az udmurt nyelv és kultúra megőrzésének fontosságáról. Nyilvánvaló, hogy a szavaktól a támogatást nyújtó tettekig hosszú az út, azonban a hivatalosan kinyilvánított pozitív attitűd szerepe semmiképpen nem elhanyagolható.

Meghatározó szerepet játszik az internet, a közösségi média megjelenése: lehetőséget adott a nemzetközi kulturális trendek közvetlen követésére, illetve a civil szerveződések, kapcsolatok, kezdeményezések megteremtésére.

Kiemelendő a Yumshan Promo udmurt közösség, amelyet néhány udmurt értelmiségi aktivista hozott létre. 2008-ban rendezték meg az első fővárosi diszkókat, koncerteket, majd egyéb rendezvényeket, amelyek lehetővé tették, hogy a város-

³ Az urbanizáció trendjébe illeszkedően a városi udmurtok száma több évtizede emelkedik: a 2010-es oroszországi népszámlálás szerint a magukat udmurtoknak vallók közül 246 000 városi, 306 000 vidéki lakos. Ennek megfelelően egyre fontosabb a nyelv fennmaradása szempontjából a városi beszélők nyelvválasztása.

A 2010-es népszámlálás adatai szerint közülük 92 000 fő él Izsevszkben, a fővárosban. Ezzel a lakosság 14,8%-át adják (<http://izhlib.ru/pages/izhnationalstatistic>). A 2010-es 30%-hoz képest ez jelentős csökkenést jelent, amely további magyarázatot igényel, hiszen a főváros lakossága számottevően nem változott. A különbség oka esetleg a módszertani változásban kereshető.

ban élő fiatal udmurtok számukra vonzó eseményeken és udmurt identitásúak között töltsék szabadidejüket, szórakozzanak. A barátságok mellett szerelmek is születtek, mára számos kapcsolat vezetett családalapításhoz. Megjegyzendő, hogy az udmurt identitás nem feltétlenül jelent nyelvhasználatot is: az itt megjelenők jó része nem beszél udmurtul.

Mégis, az utóbbi 6-8 évben észrevehető változás kezdődött meg: a fiatal fővárosi udmurtok körében divatossá vált az udmurt nyelv és szülővé válva többen elkezdték a gyerekeikkel az anyanyelvüket használni. Szociológiai státusukat tekintve a szülők tipikusan értelmiségiek, előadóművészek, szabadfoglalkozásúak, többen a médiában, a kreatív iparban dolgoznak. Számukra már sem az udmurt nyelv, sem a kultúra nem szégyellni- és rejtegetnivaló.

3. Esettanulmány

3.1. A család bemutatása

Aleksander, az apa 35 éves, a fővárosban született és felnőtt udmurt, akit az édesanyja és nagyanyja nevelt. Az édesanyja még vidéken született, 17 éves korában került a fővárosba. Aleksanderhez az anyja és nagyanyja udmurtul beszélt, ő pedig mindig oroszul válaszolt. Két éves korától járt bölcsődébe, majd óvodába és általános iskolába, ahol kizárólag orosz nyelvi környezet vette körül. Középkorolás korára – ez már a peresztrojka ideje – egyes oktatási intézményekben az udmurt választható tantárgy lett. Aleksander három évet tanult olyan gimnáziumban, ahol udmurt nyelvet és irodalmat, valamint magyar nyelvet és irodalmat is tanítottak⁴. Itt találkozott először hasonló korú, fiatal udmurtokkal. Emlékei szerint ekkor kezdett udmurtul beszélni, az iskolában és otthon is. Mégis, verseket oroszul ír és édesanyjához a mai napig inkább oroszul beszél – „ezt szoktuk meg” – és édesanyja továbbra is udmurtul válaszol. Felsőfokú tanulmányait az udmurt filológiai karon folytatta, jelenleg az Udmurt Kutatóintézetben nyelvészként dolgozik, ahol mindkét nyelvet használja. Magas szinten tud udmurtul, oroszul és magyarul, fordítóként is tevékenykedik.

Aleksander felesége, az édesanya 31 éves, az Udmurt Köztársasággal szomszédos Tatársztánban, egy kis udmurt faluban nőtt fel. A szomszédos, szintén udmurt faluban érettségizett. Egyetemista koráig lényegében udmurt nyelvű környezetben élt, bár az iskolai oktatás két nyelven folyt. A tankönyvek, a tantárgyak terminológiája orosz volt, a tanári magyarázatok, az óráközi szünetekben használt nyelv pedig

⁴ A tanár Kozmács István volt, az izsevszki Állami Egyetem akkori, legelső magyar lektora, a magyar szak voltaképpeni megalapítója. A fenti középiskolában folytatott oktatási tevékenysége nagy szerepet játszott abban, hogy számos udmurt fiatal folytatta felsőfokú tanulmányait magyar szakon. Közülük többen napjainkban az udmurt értelmiség jeles képviselői.

többnyire az udmurt. Tantárgyként tanították a tatár nyelvet is. Érettségi után az Udmurt Állami Egyetemen folytatta tanulmányait, újságíró szakon, majd az udmurt televíziónál helyezkedett el. Munkája során egyaránt használja az udmurt és az orosz nyelvet.

Aleksander és felesége öt évvel ezelőtt házasodott össze, kislányuk négy éve született. Egy háztartásban élnek Aleksander édesanyjával. A házaspár közös nyelve megismerkedésük óta az udmurt. A kislány születésekor megállapodtak, hogy az édesanya udmurtul, az édesapa oroszul fog beszélni a gyermekkel. Ezt az elvet teljes mértékben nem sikerül követniük: bár az anya szinte mindig udmurtul beszél, az apa vegyesen, egyaránt használja az orosz és az udmurtot is.

A kislány kezdetől fogva udmurtul és oroszul is beszél. Amíg nem járt óvodába, a domináns nyelve az udmurt volt, annak ellenére, hogy a környezetnyelv (a szomszéd gyerekek, a játszótér, üzletek, televízió) orosz. Három éves korában kezdett óvodába járni, ahol a gyerekek és az óvónők is orosz egynyelvűek, udmurt nyelvi foglalkozások nincsenek. A kislány kezdetben mindkét nyelvet használta az óvodában, azonban nagyon hamar rájött, hogy csak akkor értik, ha oroszul beszél.⁵ Ma már többnyire otthon is az orosz a domináns nyelve.

A családon kívüli udmurt nyelvi környezete a baráti családok és azok gyermekei, illetve egy udmurt nyelvű játszóház jelenti. Az itt folyó, kétnyelvű társalgásban, közös játékban nagyrészt oroszul vesz részt. A család rendszeresen jár gyermekeknek szóló udmurt koncertekre, színházi előadásokra is.

3.2. Gyereknyelv a családban

3.2.1. Az alábbiakban az édesapa által lejegyzett, családi környezetben elhangzott kétnyelvű megnyilatkozások⁶ következnek, a kislány három éves korától. A megfigyelt kislány nyelv választását a beszélgetés résztvevői, illetve a szituáció feltétlenül meghatározza, így a családban, udmurt nyelvű környezetben többnyire kódváltásos módban beszél. A család a kislány kétnyelvű megnyilatkozásait ritkán javítja, elsősorban a két nyelv alapstruktúráját érintő kódváltásokat, az eltérő nyelvű alany-álítmány viszonyokat igyekeznek tudatosítani.

A következő példák olyan megnyilatkozásokon belüli kódváltásokat mutatnak be, amelyeknek az értelmezése további vizsgálatokat igényel. Lanstyák terminológiáját követve kódváltásnak azt nevezzük, amikor „a beszélők egyetlen diskurzuson

⁵ Az édesanya jelezte az óvónőnek, hogy a kislány kétnyelvű családból származik, amire az óvónő – az édesanya benyomása szerint némileg rosszállóan – azt válaszolta, hogy „észrevettük.”

⁶ Ennek a cikknek nem témája annak elméleti elkülönítése, hogy a két nyelv váltakozó használatát mutató megnyilatkozások kódváltásnak vagy kölcsönzésnek, esetleg nyelvi interferenciának tekinthetők.

belül két különböző nyelvet, illetve két különböző nyelvhez tartozó elemeket használnak (...) anélkül, hogy az eltérő nyelvű szekvenciák tartalmilag megfelelnek egymásnak” (Lanstyák, 2005: 85). Ugyancsak Lanstyák terminológiáját követve a megnyilatkozás domináns nyelvét bázisnyelvnek, a beépülő elemeket adó nyelvet pedig vendégnyelvnek nevezzük, megnyilatkozáson pedig egyszerű mondatot vagy tagmondatot értünk.

3.2.2. Az alábbi példa első tagmondata udmurt. A kódváltás morfológiai szinten történik, a bázisnyelvi főnév kap orosz prepozíciót és esetragot. A két következő tagmondat bázisnyelvét nehezebb meghatározni: az egyiknél az alany orosz és az állítmány udmurt, a másikon fordítva. Ez utóbbi mondat a számbeli egyeztetés hiánya miatt agrammatikusnak tekinthető (a többes számú orosz alanyhoz egyes számú udmurt alany kapcsolódik). Szerkezetileg egyik nyelv sem dominál, azonban az orosz nyelvi elemek mennyiségi dominanciája miatt beszélhetünk bázisváltásról, illetve, mivel a mennyiségi dominancia csupán kismértékű, kódkeverésről. A tagmondatokat orosz kötőszó kapcsolja egymáshoz: ez jellegzetes kódváltás a mai udmurt beszélt nyelvben, felnőttek körében is.

- (1) *Ha липете лымы шуна и ву капает и потом ручейки бызе.*
-on tető hó olvad és víz csöpög és aztán patakocskáPlfutSg3

3.2.3. Az alábbi megnyilatkozás bázisnyelve az orosz. Azonban a kódváltott udmurt főnévi igenév megsérti az orosz szintaktikai szabályokat, amelyek szerint ezen állandó szókapcsolat igéje megelőzi az instrumentális ragos főnevet. Ebben a mondatban a ragos főnév után, a megnyilatkozás végén álló udmurt főnévi igenév használata az udmurt szintaktikai szabályokat követi, ilyen módon a lexikai kódváltás mellett szintaktikai kódváltásról is beszélhetünk.

- (2) *Это весело черепахой лубыны!*
Ez vidám teknősbékaInstr leszInf

3.2.4. A kutatás jelenlegi fázisában egyértelműnek tűnik, hogy az udmurt gyermeknyelv leírása nem valósítható meg az egynyelvű orosz gyermekek nyelvelsajátítási folyamata során jelentkező tipikus agrammatikus szerkezetek figyelembevételével. Számos szabálytalan nyelvtani jelenséget nem magyarázhatunk a kétnyelvű nyelvelsajátítás interferenciáival.

Erre példa az alábbi megnyilatkozás, amelyben az igei bővítmény ragja az orosz accusativus, bár ez sem az orosz, sem az udmurt nyelvtani szabályoknak nem felel meg. Az orosz ige *no* előljárószót és dativust igényelne, amely szabályosan: *no nane*. A megfelelő jelentésű udmurt *мӧзмыны* ige *-лэсь* (*-les*) ablativusi vonzattal állna. Lehetséges, hogy ebben az esetben egyéni tévesztésről van szó. Felmerülhet

magyarozatként az is, hogy mivel a 'papa' szó esetében a morfológiai és a biológiai nem eltérő, a kislány esetleg a biológiai nemnek megfelelően, a hímnemű főnevek ragozása szerinti dativus ragot használta. Ennek azonban ellentmond, hogy az édesapa szerint hasonlóképpen, orosz accusativus raggal használja a 'mama' szót is. A kötelező előjárószó azonban mindkét főnévnél hiányzik. Megjegyzendő, hogy a grammatikai nem megfelelő használata az orosz egynyelvű gyerekek számára sem automatikus.

Végül az is lehetséges, hogy a mai beszélt orosz nyelvben a személyes névmások használatánál szintén normatívnak számító *по* + *Acc/Gen* főnévi kategóriára való kiterjesztéséről van szó.

- (3) Я уже скучаю *nany.*
Én már hiányol/búslakodikPresSg1 papaAcc

3.2.5. Az alábbi megnyilatkozások bázisnyelve kezdetben az udmurt, majd bázisváltás történik. Az első mondatban mindössze egy orosz vendégnyelvi elem található, a 'cukor'. Az udmurt lexéma hangalakjában igen közeli, mivel orosz kölcsönszó: *сахар* (*sakyr*). Az udmurtból hiányzó „h” fonémát a régi jövevényszavakban „k” helyettesíti, a kétnyelvűség általánossá válása óta a hanghelyettesítés nélküli kölcsönzés a jellemző. Ugyancsak orosz jövevényszó a mondatban szereplő чай 'tea' is, azonban hangalaki változás nélkül, így ebben a megnyilatkozásban bázisnyelvi, vagyis udmurt elemnek tekintjük. A második mondatnál egyik nyelv sem mutat szerkezeti dominanciát: az alany orosz, az állítmány udmurt. A bővítmények azonban orosz nyelvűek, így a mennyiségi kritérium alapján talán bázisváltásról beszélhetünk. A besorolás mégsem egyértelmű, mivel az udmurt ige által igényelt udmurt instrumentális járul az orosz főnévhez.

- (4) Мон юо сахарен, вöйнянен чай.
Én iszikFutSg1 cukorInstr vajaskenyérInstr tea.

Я всегда юо молокоен.
Én mindig iszikFutSg1 tejInstr

3.2.6. A következő megnyilatkozásokban igei kódváltások szerepelnek.

Az első példa bázisnyelve az orosz, amelybe a kódváltott udmurt ige vendégnyelvi elemmel, azaz udmurt igeraggal épül be. Mivel az udmurt nyelv tagadó ígét használ, az udmurt szabályoknak megfelelő PresSg2 tagadó forma az *уд ветлиűськы* 'ud vetliűsky' lenne. A kislány viszont az orosz tagadószó után az udmurt állító módú igealakot használja, az orosz szintaktikai szabályoknak megfelelően. A következő, szintén orosz bázisnyelű mondatban ugyanez az ige a kódváltott elem, ezúttal jövő időben. A mondatrészben az orosz nyelv szabályait követi, azaz segédigét használ, azonban mellette jelen idejű ragozott alak áll, míg az orosz grammati-

kai szabályok szerint az elvárt alak infinitivusi lenne. Ha az udmurt szabályokat követné, elegendő lenne az ige *ветлод* 'vetlod' FutSg2 alakjának használata, mivel az udmurt jövő idő külön paradigmával rendelkezik. Ebben a mondatban tehát az időjelölés bázisnyelvi segédigével történik, a szám- és személyjelölés a segédigén és a vendégnyelvi igén is szerepel.

A második mondatban megfigyelhetünk egy kódváltott főnevet is. A 'csizma' szó eredetét tekintve orosz kölcsönszó, de egyértelműen az udmurt szókincs része, ebben a hangalakban találjuk az udmurt nyelv szótáraiban is.

- (5) *Мама, ты по лужам не ветлиськод? Я куплю тебе новые*
 mama, te - on pocsolyaPl nem járPresSg2? én vesz teDat újPl

сапегу и ты будешь ветлиськод по лужам.
 csizmaPl és te fogFutSg2 járPresSg2 -on pocsolyaPl

'Mama, te nem lépsz bele a pocsolyákba? Veszek neked új csizmát, és akkor te is beleléphetsz a pocsolyákba.'

Összegzés

Bár a kódváltás létrejötte számos pragmatikai tényezőtől függ, és általános szabályszerűségeket mutat nyelvészeti megközelítésben is, az udmurt beszélők többnyire – hasonlóan más beszélőközösségekhez – mégis az elégtelen nyelvismeretnek, nyelvi lustaságnak tulajdonítják azt. A kódváltások iránti negatív attitűd pedig jelentős szerepet tölt be abban, hogy a szülők kizárólag az egyik – szokásosan a többségi – nyelvet használják gyermekeikkel⁷.

Az anyanyelv továbbadása, illetve tovább nem adása végső soron a beszélők egyéni döntése. Azonban, ha felhívjuk a figyelmet arra, hogy sajátosnak érzett nyelvi helyzetük és nyelvhasználatuk nem egyedülálló, talán hozzájárulhatunk ahhoz, hogy tudatosabb döntést hozzanak. Az udmurtság jó része – különösen a humán értelmiség – finnugor identitással is rendelkezik, így tehát a magyar kisebbségi nyelvi helyzetek bemutatása, a nyelvmegőrzés céljából alkalmazott stratégiák ismertetése lehetséges megoldásokat is nyújthat.

A kétnyelvű nyelvhasználatot elősegítheti az általunk tervezett udmurt gyerek-

⁷ A szülők rendszerint tervezik, hogy később elkezdik a kisebbségi nyelv „tanítását” is. Azonban erre vonatkozóan nem tűznek ki határidőt, esetleg néhány évet jelölnek meg. Ez az időszak azonban gyakorlatilag soha nem következik be, úgy tűnik, lehetetlen a családi kódot másikra cserélni. A fogalmazásmód is jellemző: nem spontán nyelvelsajátításról van szó, hanem „tanítani” kezdenék a gyermeket.

nyelvi adatbázis létrehozása, amely lehetőséget adna a gyermekkori udmurt-orosz kétnyelvű kommunikáció vizsgálatára, a kódváltások tipizálására. Fontos feladat annak leírása, hogy a két nyelv szabályrendszerének elsajátítása során miféle fázisbeli különbségek vannak az egyes nyelvtani sajátosságok, szerkezetek nyelvbe való beépülésében. A szülők és pedagógusok pedig segítséget kapnának annak megértéséhez, hogy milyen szabályok működtetik a kétnyelvű nyelvelsajátítást, milyen jellegzetes kódváltás típusok figyelhetők meg, illetve hogyan alakul ki a két nyelv elkülönült használatának képessége.

Hivatkozások

- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség*. Budapest: L'Harmattan.
- Csúcs Sándor 1990. *Chrestomathia Votiacica*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Komarova, Комарова, А. М. 2011. Этнокультурный аспект в билингвальном образовании детей. *Педагогический родник* 3, Ижевск. 12–14.
- Kontra Miklós 2013. Magyar kétnyelvűség – áldás vagy átok? *Hungarológiai Közlemények* 3, 1–12.
- Kozmács István 2008. Kisebbségi nyelvhasználat – anyaország nélkül. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 3, 41 – 70.
http://epa.oszk.hu/00000/00033/00034/pdf/szemle_2008_3_kozmacs-istvan.pdf
- Lanstyák István 2005. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőkörösségben. In: Lanstyák István–Vančioné Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetéről – változatosan*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 77 – 120.
- Navracsecs Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó.
- Nikiforova, Никифорова, Е. А. 1986. *Справочник школы Удмуртской АССР*. Устинов.
- Perepis 2010. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/perepis_itoi1612.htm
- Salánki Zsuzsa 2004. Nemzedékek nyelvelsajátítása a mai udmurt nyelvközösségben. In: Csepregi Márta–Várad Eszter szerk.: *Permek, finnek, magyarok. Uralisztikai tanulmányok 14*. Budapest: ELTE BTK Finnugor Tanszék, 342–346.
- Salánki Zsuzsa 2012. Nyelvi változók oroszországi finnugor nyelvekben: néhány vizsgálati lehetőség az udmurt nyelv alapján. In: Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs szerk.: *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában: Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30.–szeptember 1. – előadásaiból*. Budapest: Gondolat, 518 – 533.
<http://izhlib.ru/pages/izhnationalstatistic> [2014. március 22.]
<http://www.regulytarsasag.hu/madartavlatbol> [2014. március 22.]

AZ UDMURT SAJTÓNYELV ÉS A SZTENDERD AZ UDMURT SZTENDERD NYELVVÁLTOZAT KIALAKULÁSA ÉS MAI VÁLTOZÁSAI

KOZMÁCS ISTVÁN

A 17. Élőnyelvi Konferencián tárgyaltam az udmurt sajtónyelv és a beszélt nyelv viszonyát. Kimutattam, hogy a vizsgált sajtótermék (Udmurt Dunne – Удмурт Дунне) törekszik a normának, egy elvont, „tisztá” udmurt nyelv ideájának megfelelni, esetleg mintát adni. Az írás igazolta: „a feltételezés, hogy a beszélők által helyesnek tartott jelenségek nem minden esetben egyeznek meg a sajtótermékben megtalálható [normára törekvő] megoldásokkal, beigazolódott. Megállapítható ugyanakkor az is, hogy a sajtótermék valóban egységességre törekszik [...] A grammatikákban lefektetett normát követi az újság nyelvhasználata minden olyan esetben, amikor a beszélők vélekedésétől eltérő megoldásokat alkalmaz” (Kozmács 2013: 497).

Jelen írásban a következőket tárgyalom:

- 1) Az oktatás és az udmurt nyelv sztenderdizált változatának kialakítása közötti kapcsolat
- 2) Egy újonnan terjedő nem sztenderd jelenség bemutatása a normaadásra törekvő sajtónyelvben

Az udmurt sztenderd, tankönyvek, oktatás

Karakulov szerint az udmurt sztenderd (irodalmi nyelv) kialakulása a 19. századi egyházi fordításirodalommal kezdődött (Karakulov 2011: 389), de a nyelv sztenderdizálása csak a 20. század elején, 1917 után indul meg ténylegesen. A sztenderdizálással egy korábban nem létező udmurt nyelvváltozatot hoztak létre, hisz a 20. század első fele előtt valójában még eredeti udmurt nyelvű írásbeliség sem létezett. Udmurt nyelvű írott anyag található ugyan, de az fordításirodalom és tudományos gyűjtésekben szereplő nyelvjárási anyag volt. Az irodalmi nyelv alakításában résztvevő fordított szövegek egyházi, vallásos jellegűek voltak, minden esetben magukon viselve egy-egy adott nyelvjárás jellegzetességeit.

Az udmurt nyelv körül tevékenykedők az 1917 utáni sztenderdizálással születő új változat megteremtésével egyidejűleg elvetették a nyelvi változatosság és a nyelvi változás létjogosultságát is (Edygarova 2016).

A születő sztenderd és helyesírása kialakítása az orosz nyelv mintájára történt (Edygarova 2014: 386). 1917 után az elemi oktatásban¹ is megjelent az udmurt nyelv: sok településen udmurt nyelven folyt az oktatás, azaz nemcsak tantárgy volt az udmurt nyelv. Az Udmurtiában 1917–1941 között használt tankönyvek történetét tárgyaló munka szerint 1917–1931 között 54 udmurt nyelvű tankönyv jelent meg, az alábbi megoszlásban²:

Kiadvány típusa	Száma
Abécés könyv	12
Olvasókönyv az abécé megtanulása utáni időkre	5
Olvasókönyv ebből	17
havilap-tankönyv ³	10
mezőgazdasági tematikával	2
Szakkönyv	1
Udmurt nyelv tankönyv	6
Udmurt irodalmi szöveggyűjtemény	3
Számtankönyv	2
Geometriakönyv	1
Társadalomtan	1
Természettudomány	1
Földrajz	2
Egészségtan	2
Összesen	54

1. táblázat Udmurt nyelvű tankönyvek 1917–1931

A megjelent tankönyvek terminológiát teremtettek, illetve igyekeztek az akkorra már megjelent grammatikák nyelvtanának megfelelni. Kétféle irányban folyt a tan-

¹ 1918-ban jelent meg a *Rendelet az Orosz Szocialista Szovjet Köztársaság egységes munkaiskolájáról*. Ez kétfokozatú iskolát irányzott elő egységes munkaiskola elnevezéssel. Az első fokozat öt évfolyamú (8–13 éves gyermekek számára), a második fokozat négy évfolyamú (13–17 évesek számára). Az újfajta iskola valamennyi évfolyama kötelező, az iskolák koe-dukáltak, az egy pedagógusra jutó tanulólétszámot 25 főben maximálták.

² A képet árnyalja, hogy a kötelező általános iskolai oktatást csak 1932-ben vezették be a mai udmurt területeken (Salánki 2007: 36).

³ „Az utolsó avantgard projekt a szovjet iskolákban” – ezzel a címmel foglalja össze írásában a havonta megjelenő, aktuális feladatokat és ismereteket átadó tankönyvtípus történetét és jellemzőit Szenykina (2012), idézi: Zsilavszkaja 2013: 12.

könyvírással kapcsolatos munka: egyes tantárgyak tankönyveit oroszról udmurtra fordították, illetve törekedtek eredeti tankönyvek létrehozására. Ebben a munkában a legjelesebb udmurt értelmiségiek, írók vettek részt. Kuzebaj Gerd túllépett az egyszerű fordításon: nem csak lefordította a tankönyveket, de megpróbálta azokat az udmurt gyerekek igényeihez, környezetéhez, életéhez igazítani: egyes szövegeket megváltoztatott, sőt kicserélt, a feladatokat az udmurt gyerekeket környező valósághoz igazította. Közben tudatosan alakította a terminológiát. A tankönyvkiadás során nehézséget okozott, hogy a sztenderd változat még nem létezett, s így ebben az időben még nem volt egységes ortográfiája sem az udmurt nyelvnek, 1927-ben fogadják el a cirillika alapú ábécét, kiegészítve azt a ma is használatos mellékjeles betűkkel, illetve egységesítik a helyesírást – az orosz helyesírás elveit követve. Ezt követően tették közzé az első helyesírási szabályzatokat (minderről: Uraskina 2012: 16).

Az ezt követő periódusban, 1932–1941 között az udmurtiai iskolák számára összesen 197 különféle tankönyv jelent meg összesen, 248 kiadásban. Ezek közül 71 tankönyv megjelenése az 1932–33-as tanévre esett. Az udmurtiai iskolák számára megjelent összes tankönyv közül 150 volt udmurtiai és udmurt anyanyelvű szerző alkotása, ám közülük mindössze 47 íródott udmurt nyelven. Ezt követően gyakorlatilag megszűnt az eredeti udmurt nyelvű tankönyvek kiadása, leszámítva az anyanyelv és irodalom tárgyakat (Uraskina 2012: 16).

Az 1930-as években a tankönyvek számának növekedése mögött az a közoktatásban lejárló változás állt, amelynek keretében 1932-ben teljesen központosították a tankönyvkiadást. A központosítás azt jelentette, hogy az összes tankönyv csak a Narkomprosz⁴ megfelelő bizottságának ellenőrzése és jóváhagyása után jelenhetett meg. A tankönyveket Udmurtiában kizárólag a fővárosban, Izsevszkben működő Udgiz⁵ kiadó adhatta ki. Az oktatás központi irányítása is közrejátszott abban, hogy az udmurt nyelv – amelyen sosem folyt valójában szisztematikus alapoktatás – egyszerű tantárggyá kezdett válni, és fokozatosan teljesen megszűnt mint az oktatás nyelve (Pavlova 2012: 112). A kérdést rendeletileg szabályozzák és 1936-tól az orosz nyelv lesz az oktatás kötelező nyelve a 6–7. osztályokban⁶. 1938-ban született az az egész országra hatályos törvény, amely az orosz nyelv tanulását mindenki számára kötelezővé tette. Ennek a törvénynek a célja – a törvény szövege szerint – az volt,

⁴ Народный комиссариат просвещения (Oktatási Népbiztosság/Közoktatásügyi Népbiztosság), alapítva 1918. június 18-án.

⁵ Удмуртское государственное издательство [Udmurt Állami Kiadó], 1931-től ezen a néven. A ma is működő Udmurtia Kiadó (1964) jogelődje.

⁶ 1931-ben az SZK(b)P Az elemi és középiskoláról című határozata próbálta rendezni az oktatás helyzetét. Az oktatást 10 osztályba szervezték (a 7-től a 17. életévig). Ez a tízosztályos képzés három szakaszra oszlott (4+3+3). A középiskolai végzettséget a 10. osztály elvégzése jelentette, de a tankötelezettség csak az első két szakaszra, azaz 7 osztályra terjedt. Az első négy osztályos tankötelezettséget is csak 1934-re érték el Oroszországban.

hogy a nemzetiségek felsőfokú továbbtanulását segítse elő (Kondrjatyeva 2006: 209).

A helyzet napjainkig sem változott, és az udmurt nyelv jelenleg is kizárólag csak tantárgyként van jelen Udmurtiában, azaz a sztenderd változat megismerésére kizárólag az udmurt nyelv és irodalom tantárgy keretében, illetve a médiák nyelvének megismerésével van lehetősége az udmurt diákoknak (tapasztalataink szerint elhanyagolható azon beszélők száma, akik a sztenderd változatot sajátítanak el vernakulárisként).

Az udmurt nyelv hivatalos nyelv ugyan Udmurtiában, és orosz és udmurt nyelven is létezik leíró, normatív grammatikája és számos szótára, de az oktatási intézmények száma, amelyekben egyáltalán van udmurt nyelv és irodalom tanóra, évről évre csökken. A csökkenést a következő táblázatok mutatják:

	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005	2005/ 2006	2006/ 2007
Udmurt nyelvet oktató intézmények	408	408	386	381	369	358	320
Udmurt nyelvet tanulók száma	33 143	33 211	28 039	26 000	24 243	22 208	20 974

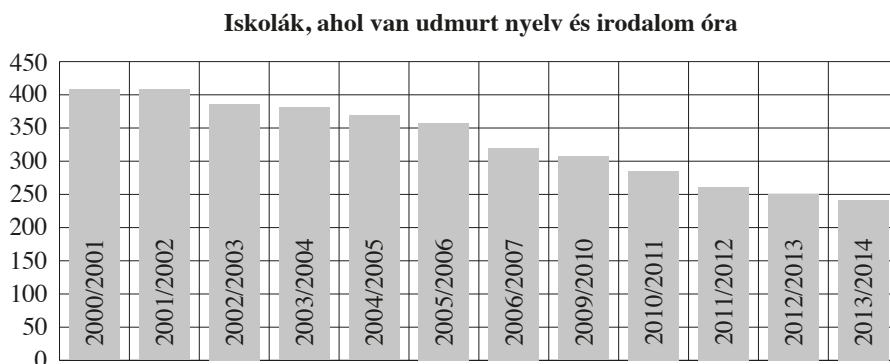
2. táblázat. Általános iskolák száma,
ahol van udmurt nyelv és irodalom óra (Salánki 2007: 37)

	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014
Udmurt nyelvet oktató intézmények	307	285	261	251	242
Udmurt nyelvet tanulók száma	18 981	18 091	17 263	16 189	15 860

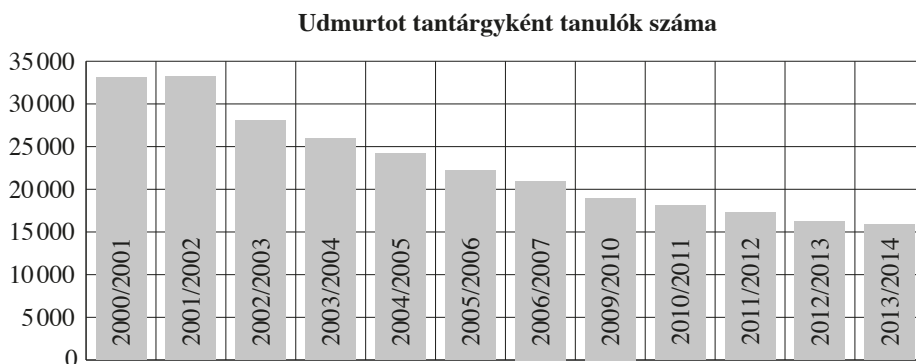
3. táblázat. Udmurt nyelv mint tantárgy (intézmény/tanuló)
Forrás: Igor Nyikolajevics Belozarov, az Udmurt Köztársaság
oktatási miniszter helyettesének előadása⁷

⁷ Az előadás szövege: http://udmedu.ru/documents/nac_obrazov/nats_obraz_2014/Doklad_Belozarov_20112013.pdf
Az előadás prezentációja: http://udmedu.ru/documents/nac_obrazov/nats_obraz_2014/Doklad_Belozarov_Present_20112013.pdf

Grafikusan szemléltetve:

1. ábra. Általános iskolák száma, ahol van udmurt nyelv és irodalom óra (2000/2001–2013/2014)

2. ábra. Udmurtot tantárgyként tanulók száma

A táblázatból és a grafikonból egyaránt jól látszik, hogy 14 év alatt – 2000 és 2014 között – az udmurtot tantárgyként oktató iskolák száma egyharmadával, 36%-kal, az oktatásban résztvevő diákok száma pedig a felével (52%-kal) csökkent. Ez az udmurt nyelvet beszélők számának további vesztes fogyását jelzi előre.

Udmurt nemzetiség, anyanyelv, beszéd

Megállíthatatlannak látszik a folyamat, amelyet a népszámlálási adatok alapján már ismerünk. A magukat udmurt nemzetiségűnek, illetve udmurt anyanyelvűnek vallók számának alakulását a Szovjetunióban, illetve Oroszországban 1926–2010 között a 4. táblázat mutatja be. (Az első oroszországi népszámláláskor, 1897-ben

420 970 fő vallotta magát udmurt anyanyelvűnek⁸, s ebből 7% körüli volt az oroszul írni-olvasni tudók aránya. A 2002-es és a 2010-es népszámlálások adatai hozzáférhetőek a világhálón, ott megtalálhatóak olyan adatok, amelyeket korábbról nem ismerünk, mivel a korábbi népszámlálások során az eltérő metodika miatt különféleképpen kérdeztek a nemzetiségre, nyelvre, anyanyelvre, nyelvtudásra. Ebben az írásban törekszem a nemzetiség–anyanyelv–használt/beszélt nyelv adatainak szétválogatására).

Udmurt	1926	1959	1979	1989	2002	2010
Nemzetiségű	504 187	624 794	713 696	746 793 ¹⁰	636 906	552 299
Anyanyelvű	n.a.	n.a.	n.a.	520 101	429 411	437 970
Anyanyelv (%)	99,1 ¹¹	89,1	76,5	69,7	67,42	62,09

4. táblázat. Udmurt nemzetiségűek és beszélők aránya 1926–2010

Az adatsorból kiolvasható, hogy a magukat udmurt nemzetiségűnek vallók száma az 1989-ig tartó emelkedés után 2010-re visszaesett és az 1926-os lélekszámot közelíti. Ezzel szemben az udmurtot anyanyelvűeknek vallók száma az 1926-osnak majdnem a felére csökkent. A fenti adatsor a teljes oroszországi népességre vonatkozik. Összevetve a 2010-es népszámlálás adatait a 2002-es adatokkal azt tapasztalhatjuk, hogy egész Oroszországra vonatkoztatva 18%-kal csökkent az udmurt nemzetiségűek szám. Az Udmurt Köztársaságban a magukat udmurt nemzetiségűnek vallók száma ennél kisebb arányban, 10,9%-kal csökkent. Összevetve az udmurt nemzetiségűek, illetve az udmurt anyanyelvűek számát a magukat udmurtul beszélőnek vallók számával (lásd 5. táblázat, vastagon szedve a 3. táblázat adatai), igen lehangoló adatokat látunk.

	Udmurt nemzetiségű		
	Teljes népesség körében	Oroszországban	Udmurtiában
	636 906	636 906	460 584 (I)
Udmurt anyanyelvű	–	–	–
Udmurtul tud/beszél	463 837	429 410	330 801 (II)
Megj.: 354 824 fő beszél udmurtul összesen Udmurtiában			

5. táblázat. Nemzetiség, anyanyelv, beszélt nyelv 2002¹¹

⁸ http://demoscope.ru/weekly/ssp/rus_lan_97.php. Ezen a népszámláláson a nemzetiséget az anyanyelv alapján határozták meg.

⁹ 61,3% jól tud oroszul, 7,1% valami más nyelven (Boldyrev 1990: 40).

¹⁰ A rendelkezésemre álló szakirodalom csak százalékos adatot tartalmaz (1926, 1959, 1979).

¹¹ Megmagyarázhatatlan okból, 2002-ben nem szerepelt kérdés az anyanyelvre vonatkozóan

	Teljes népesség körében	Udmurt nemzetiségű	
		Oroszországban	Udmurtiában
Udmurt nemzetiségű	552 299	552 299 (1)	410 584 (4)
Udmurt anyanyelvű	347 970 (0)	342 963 (3)	266 907 (5)
Udmurtul tud/beszél	324 338 (7)	298 628 (2)	229 203 (6)
551 761 udmurt nemzetiségű nevezte meg az anyanyelvét.			

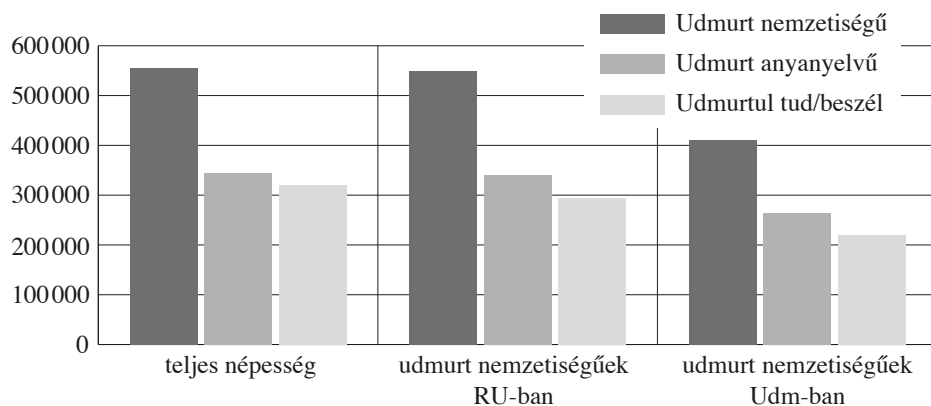
6. táblázat Nemzetiség, anyanyelv, beszélt nyelv 2010

Az adatokból azt láthatjuk, hogy:

1. Többen vallották magukat udmurt anyanyelvűnek (0) Oroszországban, mint amennyien *udmurt nemzetiségűek* ÉS *udmurt anyanyelvűek* voltak, azaz 4097 ember udmurt anyanyelvű ugyan, de nem udmurt nemzetiségű.
2. Jelentős azoknak a száma, akik *tudnak* ugyan udmurtul, de nem udmurt nemzetiségűek [(7)–(2)–25 710]
3. 2002-ben az Udmurt Köztársaságban magukat udmurt nemzetiségűnek vallóknak (I) még 71,82%-a (II) beszélt udmurtul – 2010-re ez az arány 55,8%-ra csökkent [(6) a (4) százalékában]. A jelentős csökkenés valószínűsíthető oka, hogy csak a jelenleg 50 éven felüli korosztály viszi tovább az évek során nemzetiségét (lásd 1. melléklet).
4. Oroszországban a magukat udmurt nemzetiségűnek vallóknak (1) csupán 54,06%-a (2) beszél is udmurtul,
5. Az Oroszországban magukat udmurt anyanyelvűeknek valló udmurtoknak (3) csak 87,08%-a (2) beszéli valójában az anyanyelvét, azaz egy jelentős hányad (12,92%) saját bevallása szerint nem beszéli azt. Azt gondolhatnánk, hogy ez a nem többen – azaz a nem Udmurtiában – élő udmurtok miatt van így.
6. Azonban a táblázatból leolvasható udmurtiai adatok ezt nem igazolják: Udmurtiában a magukat udmurt nemzetiségűnek vallóknak (4) nagyobb aránya – 65%-a (5) – vallja magát udmurt anyanyelvűnek. A magukat udmurt anyanyelvűeknek tartóknak 85,87%-a (6) beszél is udmurtul: azaz az Udmurtiában magukat udmurt nemzetiségűnek és udmurt anyanyelvűnek vallók 14,13%-a nem beszéli az anyanyelvét, s ez az arány rosszabb, mint az Oroszország teljes udmurt népességére vetített adat.
7. Az Udmurtiában magukat udmurt nemzetiségűnek vallók közül csak 55,82%-a beszél is ténylegesen udmurtul.

(Zajac 2002). Az adatok forrása: <http://www.perepis2002.ru/index.html?id=17>

A fentieket az alábbi grafikon ábrázolja 2010-re vonatkoztatva:

3. ábra. Lélekszám, anyanyelv, beszélt nyelv (2010)

A statisztikai adatok alapján tehát azt mondhatjuk, hogy egy igen kis lélekszámú és egyre csökkenő közösség számára értelmezhető valamilyen formában az a sztenderdnek nevezett udmurt nyelvváltozat, amely változatot a tankönyvek és a sajtó is használ. Az udmurt nyelvű népesség kétnyelvű, azaz az udmurt nyelv mellett az orosz nyelvtudás is számottevő. Számos vizsgálat igazolja, hogy az udmurtot beszélők és használók között nagyszámú olyan beszélő is található, aki az orosz tudását jobbnak tartja anyanyelvi ismereténél, illetve bizonyos nyelvhasználati színtereken az oroszot részesíti előnyben (a hivatal és egyéb megszokott színterek mellett ide számítandó a digitális tartalmak használata köréből az SMS és e-mail írás is). Természetes az is, hogy a beszélők akár orosz bázisnyelven társalognak, akár udmurton, beszédjük során kódváltás vagy bázisváltás is bekövetkezik. Azt várnánk, hogy ezek a jelenségek a kontrollált, egységességre törekvő nyelvhasználatot mutató és normakövető sajtónyelvet kevésbé érintik.

Sajtónyelv, nyelvi változás

Várakozásunknak megfelel, amikor azt tapasztaljuk, hogy a vizsgált sajtótermékben a spontán beszédet jellemző kódváltási műveletek egy része valóban nem jelenik meg. Bizonyos jelenségek azonban megtalálhatóak a sajtónyelvben is¹².

A Lanstyák által elvégzett osztályozás szerinti kódváltás típusok közül nem találunk példát a sajtó nyelvében a következőkre:

¹² A vizsgált korpusz elérhető: <http://web-corpora.net/UdmurtCorpus/search/>. Tartalmaz 7,3 millió tokent, amit 91%-ban 2007–2015 között megjelent sajtótermékek szövege tesz ki.

- 1) nincs vendégnyelvi betét vendégnyelvi toldalék segítségével beépülve megnyilatkozásba az általam vizsgált anyagban (V típus);
- 2) nincs vendégnyelvi betét zéró morfémával, amikor valamilyen testes elemnek kellene a vendégnyelvi betétre (Z típus);
- 3) nincs példa arra, hogy a vendégnyelvi betét bázisnyelvi vagy vendégnyelvi toldalékja elmaradna, holott toldaléokra az adott szó szerkezet nyelvtani integrálódásához szükség volna (H típus).

Megtalálhatók azonban a következő kódváltási jelenségek:

- 1) a vendégnyelvi (orosz) betét bázisnyelvi (udmurt) toldalék segítségével épül be a megnyilatkozás egészébe (B típusú bázisstartó kódváltás)

- (1) *Ижысь техника кун университетэ вазысконо 18-тӱ инвожысен, УдГУ-ын но Ижысь медицина кун академиян 20-тӱ инвожысен егитӥслэсь заявлениоссэс басьтозы.*

Az izsevszki állami műszaki egyetemre június 18-ig kell jelentkezni, az UdGu-ra [Udmurt Állami Egyetem] és az állami orvostudományi akadémiára 20-ig fogadják be a fiatalok [felvételi] kérelmét.¹³

[Udmurt Dunne, 2013. 06. 13.]

- 2) bázisváltás és bázisváltogatás: a megnyilatkozásban megjelenő kódváltás a bázisnyelv megváltozását vonja maga után az adott diskurzusrészleten belül (az álló betűs részletek oroszul vannak).

- (2) „Ну, что ты, Василёк, совсем что ли ноголёк” *шуыса, бордэ йӧтско, коньяк веръяны куро.*

„Na mi van Vasziljok, ilyen mamlasz vagy” mondom, hozzáérek, kostolót kérek a konyakból.

[Udmurt Dunne 2007. 02. 22. Udmurt humorista írása, az itt megszólaló ő maga, aki magához beszél]¹⁴

¹³ A szövegben szerepel a június hónap udmurt elnevezése, amit a beszélők nagy része sosem használ. A kiemelt szónak van használatos udmurt megfelelője (куриськон), melyet a sajtóban rendszeresen használnak.

¹⁴ <http://udmdunne.ru/2013/01/tuala-kylburchios/> cím alatt található cikkben egy 19 soros vers olvasható oroszul.

(3) *Кемдоно ведь, ваче пумит мырзиськи директормылэн кышноеныз. Со кадръёсья отделэн кивалтӱз.*

– Проспал ведь, Славик? – юа.

Янгыш йырме шонтӱсько гинэ на.

– Беги, – шуэ, – огородами прямо в больницу. Запишись на приём к врачу. Пожалуйся на головную боль. Выпишут рецепт, в аптеку можешь не ходить. Но справку от врача возьми обязательно. Покажешь начальнику цеха и отдашь мне, понятно, Слава?

Ма, кызьы, пе, уд вала, судлэсь мозмытыкузы.

[Udmurt Dunne, 2011. 04. 29.]

3) Mondaton belüli kódváltás: azoknak az elemeknek egy részét érinti, melyeket a leíró nyelvtanok mondatszóknak neveznek.

(4) – Да, *Анька, вазь карттэк кылид. Кызь вить арес но вань-а ни тыныд?*

– *Кызь тямьсам мынӱсько ни, Микаль дадай.*

– Да, *самоӱ кышномурт луон вакытэд, картэн улон дырыд. Да, вазь быдтӱз война Ондырез.*

– Hát, Anyka, korán férj nélkül maradtál. Vagy-e már egyáltalán 25 éves?

– A huszonnyolcadikban vagyok már, Mikal bácsi.

– Igen, a legjobb feleségnek való időszak, a házaset ideje. Igen, korán elvitte Ondrejt a háború.

[Udmurt Dunne 2013. 03. 19.]

A fenti jelenségek az udmurt sajtónyelvben – és a hivatalos nyelvben is – 1917 óta megtalálhatók. Nincs adatunk arra nézve, hogy milyenek az arányok, azaz a korábbiakhoz képest jelenleg több vagy kevesebb az ilyen kódváltás a szövegekben. Jelen dolgozat nem kíván a kölcsönzés és a kódváltás megkülönböztetésének problémájával foglalkozni, mint ahogy azzal sem, hogy a kölcsönzött elemek miképpen integrálódnak a sztenderdbe.

Az oroszról átvett kölcsönszavak és e fenti kódváltási jelenségek mellett megfigyelhető az udmurt sajtónyelvben egy kimondottan beszélt nyelvi, areális hatásra bekövetkezett változás megjelenése. Egy olyan jelenségről van szó, amellyel fordítá-

si tesztekben¹⁵ találkozhattunk már, azonban udmurt nyelven született szövegekben csak az utóbbi időben jelent meg. A jelenség megfigyelhető az udmurt nyelvű blog-szférában is, amelynek nyelvhasználata közel áll a beszélt nyelvhez, így a jelenség feltűnése ott nem annyira meglepő¹⁶. Váratlan azonban, hogy a purista udmurt nyelvszemlélet jegyében normaadásra törekvő udmurt sajtó nyelvében is megjelenik ez a grammatikát módosító szerkezet.

A jelenség az udmurt tagadás körébe tartozik. Az udmurt nyelvben – sok uráli nyelvhez hasonlóan – a tagadás tagadó igével történik¹⁷, melynek során a főige a ragozott tagadó ige mellett valamilyen nem finit alakban jelenik meg:

- (5) *Гожтэт лыдзиды.* ↔ *Гожтэт өд лыдзе.*
 levél olvasPastPIVx2 levél NEGPastVx2 olvasCNTPI
 ‘Levelet olvastatok’ ‘Nem olvastatok levelet.’

Az udmurt sajtó nyelvében – a blogszféra mellett – találunk olyan mondatokat, amelyben a tagadás nem az udmurt tagadó igével, hanem az orosz *не* tagadó szóval és finit igével történik. Néhány példa:

- (6) *Песняйзылэн угось коркаез туж жоскыт,*
нагыманаGen egész házSgPx3 nagyon csendes,
не шудод отын, не бызьылөд.
 Neg játszikFutSgVx2 ott Neg futkosFutSgVx2
 ‘Nagymama háza nagyon csendes, nem játszol ott, nem is futkosol.’
 [Удмурт дунне, 2011. 11. 15. Újságíró szövege]

- (7) *Нош адымилэн эрико луон мылкыдыз кысэ ке,*
de emberGen szabad levés kedvPxSg3 eloltPresVxSg3 ha
солыномьркулэ өвөл ни: не уж, не дышетскоң,не улон.
 őDat semmi kell Neg már: Neg munka Neg tanulás Neg élet
 ‘De ha az embernek a szabadságvágyát kioltják, már semmi sem kell neki: se munka, se tanulás, se az élet.’
 [Удмурт дунне, 2009. 12. 11. Újságíró szövege]

¹⁵ Udmurt anyanyelvi beszélők írásban tagadást tartalmazó orosz mondatokat fordítottak udmurtra 2009-ben egy vizsgálat során.

¹⁶ A jelen kötetben az írásomat megelőző Yegorov–Salánki tanulmányban egy kétnyelvű gyermek nyelvéből találunk a jelenségre példát.

¹⁷ A tagadó ige a permi nyelvekben teljes paradigmával rendelkezik. Tagadás során az ige elé kerülve felveszi az időjeleket és a személyragokat, miközben a főige a számtól független tőalakban áll. Például: *мыниз* ‘ment’ ~ *өз мыны* ‘nem ment’; *мынизы* ‘[ők] mentek’ ~ *өз мыне* ‘[ők] nem mentek’.

- (8) *Озыы быдэс поколенимы не зуч, не удмурт будиэ.*
 így egész nemzedékünkPxPl2 se orosz, se udmurt nőlPraetSgVx3
 'Így a nemzedékünk se orosz, se udmurttá nem lett'
 [Удмурт дунне, 2013. 02. 13. Olvasói levélből]

Ez a jelenség jól magyarázható. Egyrészt összefüggésben van a Helimskij által megfigyelt és megfogalmazott Rossic Sprachbund¹⁸ azon areális jelenségével, mely szerint a nyelvszövetség nyelveiben megtalálható kettős tagadás az esetek többségében egy [oroszból] kölcsönzött *ni-* előtag jelenik meg a névmásokon és az ige tagadásában (Helimski 2003: 157–158), amivel párhuzamosan – a permi nyelvekben mindeképp – megjelenik a *ne* tagadó szó a tagadó ige helyett. Ez a tagadó szó a *nemcsak...hanem...is* köztársó csoportban jelent meg először a komiban és a permjákban.

- (9) *1950–1970-öd воясö тайö гижöдъясö вылö донъявлісны не сöмын коми йöз, но и роч* (komi)

Az 1950–1970-es években ezeket az írásokat **nemcsak** a komi, **hanem** az orosz nép **is** nagyra tartotta

<http://www.artlad.ru/magazine/all/598/599/602/607>

- (10) *И полöтис сія не только менö отнамöс, а быдöс менчим ёрттэзöс* (komi-permják)

és ő **nemcsak** egyedül engem, **hanem** az én összes barátomat **is** ijesztgette

[Фадеев Тимофей Павлович komi-permják író novellájában]
<http://www.studfiles.ru/preview/3562383/page:92/>

Az udmurtban a hasonló jelenség más szerkezetben jelenik meg. Itt a korábbi példákban már bemutatott *sem...sem...* féle tagadást tartalmazó szerkezetekben találkozzunk velük, ahol feltehetőleg egy köztes formán – amikor az ige az udmurt grammatikának megfelelően nem finit alakban van az orosz tagadó szót követően – keresztül jelent meg:

- (11) *He нöсез, не кезьытэз уг лыкты.*
 Neg forráság, Neg hideg VNeg jönCNTSg
 'Se forráság, se hideg nem jön.'
 [Удмурт дунне, 2011. 11. 21. Újságíró szövege]

¹⁸ A nyelvszövetség (Sprachbund) tagja az orosz nyelv, a keleti szláv nyelvek és az uráli nyelvek a magyar és a déli és északi számi nyelvek kivételével.

A már említett oroszról udmurtra végzett fordítási teszhelyzetben is meg lehetett figyelni, hogy a fordító nem a tagadó ígét használja és a főige az elvárt nem-finit alak helyett finit alakban jelent meg. Ilyenkor a fordító a tagadó ige helyett egy grammatikalizálódott tagadó elemet használt finit igével (ezt a tagadó szót az udmurtban sem tóalak követi, hanem egy toldalékolt igealak):

- (12) *Мон гинэ öвö́л чeм вyяли Москваe, со но...*
 én csak NEG gyakran utazikPastVxSgI MoszkvaIII ő is ...
 'Nem csak én utaztam gyakran Moszkvába, hanem ő is ...'

Az elvárt fordítás ez volt:

- (12a) *Мон гинэ чeм öй вyялы Москваe, со но...*
 én csak gyakran NegPastSgVxI utazikCNTSg MoszkvaIII ő is

Ez a változás nem kizárólag az udmurt nyelvet érinti. Az eredeti tagadó ige melletti finit igealak a komiban is előfordul:

- (13) *Ми эг сöмын гуляйтим, но и сёрнитим.*
 mi Neg csak sétálPastPII de is beszélgetPstPII
 'Nem csak sétáltunk, hanem beszélgettünk is.'

Az udmurt jelenségben egy megindult nyelvi változás figyelhető meg. Ennek a változásnak a vizsgálata további kutatásokat igényel, itt csupán konstatalom a létezését. Az elkövetkező idők fogják megmutatni a változás nyelvi és regiszterbeli voltát – esetünkben hogy sztenderdizálódik-e, illetve lesz-e ideje sztenderdizálódni a teljes nyelvcsere lezajlása előtt.

Összefoglalásként elmondható, hogy az udmurt nyelv sztenderdizálásának kezdetekor viszonylag nagy létszámú, de írástudatlan beszélő számára alakult ki az emelkedettebb nyelvváltozat, olyan társadalmi közegben, amikor az írástudás csak az orosz nyelvre vonatkozhatott, és a beszélők számára valójában csak informális nyelvhasználati színterek voltak elérhetőek anyanyelvükön. A nyelvhasználati színtereket illetően a helyzet az eltelt évszázad során lényegében nem változott, s bár a grammatikával és szótárakkal rendelkező sztenderd nyelvváltozat megjelent az iskolában, a médiában, de az oroszországi oktatási és társadalmi rendszer sajátosságai miatt a mai napig nem jöhetett létre olyan beszélő közösség, amelyik a sztenderdet mindennapi beszédtevékenysége során használná, használhatná, annak ellenére, hogy létezik sajtó, színház, két mozifilm, irodalom.¹⁹ Az, hogy az udmurt nyelv

¹⁹ Néhány statisztikai adat a sajtó és könyvkiadás helyzetének alakulásáról a 2. mellékletben.

csak mint tantárgy jelent meg az oktatásban, szintén a sztenderd erősödésének vagy megszilárdulásának lehetőségével ellentétesen hatott. Az udmurt nyelv Udmurtiában elfoglalt marginalizálódó helyzete is egyik oka lehet annak, hogy a tudatosan normaadásra törekvő sajtónyelvben léteznek a beszélt nyelvre jellemző kódváltási műveletek, sőt akár olyan beszélt nyelvi jelenség is, ami az udmurt nyelv grammatikai rendszerének változását érinti.

Nem sikerült elérni, hogy az udmurt nyelv presztízse olyan szintre jusson, ami segítené a nyelv hosszú távú fennmaradását: az udmurt nyelv nem tud ellenállni az orosz birodalom államnyelve presztízisének. Tudjuk, hogy az egyén érdeke azt diktálja, hogy a társadalmi presztízs szempontjából minél magasabb értékű nyelvet sajátítson el, míg a közösség szempontjából a legfontosabb cél a nyelv megtartása lenne. Amikor egyenlőtlen hatalommegosztás miatt nyelvi szempontból egyenlőtlenek lesznek a szövegcsereviszonyok (vagyis államnyelven több szöveg, dokumentum jön létre és jelenik meg, mint kisebbségi nyelven), az egyén hajlamos a saját és nem a közösség érdekei szerint dönteni (Swaan 2004).

Az udmurt nyelv sztenderdizált változata a máig jelenlévő purizmus, az udmurt nyelvoktatás sztenderdközpontúsága mellett mutatja a kétnyelvűségből eredő változások sztenderd környezetben való megjelenését. Hogy a változások az oktatásba bekerülnek-e, illetve hogy az udmurt beszélők számára ezek presztízsváltozattá válnak-e – ahogy váltak a komiban és a komi-permjákban – a nyelvi változások jelenlegi folyamatában nem jósolhatóak meg.

Mellékletek

Udmurtok	2002	2010
Összesen	460 584	410 584
0–4	19 168	19 101
5–9	20 392	16 760
10–14	33 551	17 517
15–17	23 943	11 554
18–19	13 498	8 814
20–24	32 202	30 563
25–29	31 954	31 629
30–34	30 172	29 865
35–39	39 116	27 712
40–44	50 652	29 440
45–49	42 790	39 883
50–54	31 168	43 755

Udmurtok	2002	2010
55–59	12 889	34 236
60–64	21 268	21 021
65–69	19 918	8 897
70+	37 883	39 835
Nem adott meg életkort	20	2
Átlagos életkor		40,7
Medián	38,4	42,1

1. Az Udmurt Köztársaságban élő udmurt nemzetiségű népesség korosztály szerinti megoszlása

Udmurt nyelvű		1990	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014
könyv, brosúra	db	28	9	20	5	27	28	24	20
	ezer pld	149	7	41	11	45,4	49,4	34,4	25,7
folyóirat	db	4	4	3	2	3	3	4	4
	ezer pld	294	68	27	20	33	82	142	49
újság	db	18	7	9	10	11	11	11	11
	ezer pld	9 720	3 091	3 150	1 321	1 311	1 085	1 135	1 042

2. Az udmurt nyelvű könyvkiadás és sajtó változása 1990–2014

Forrás: Российский статистический ежегодник, 2001
http://www.gks.ru/free_doc/doc_2015/year/ejegod-15.pdf

Hivatkozások

- Boldyrev, V.A. 1990. [Болдырев, Б. А.] *Итоги переписи населения СССР. Население СССР по данным всесоюзной переписи населения 1989 г.* Москва «Финансы и статистика» 1990.
- Edygarova, Svetlana 2014. The varieties of the modern Udmurt language *Finnisch-Ugrische Forschungen*. 62, 376–398.
- Esdygárova, Svetlana 2016. Interference of the Russian language on the possessive morphosyntactic structures of the Udmurt language. In print.
- Helimski, Eugene 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: A survey. *Nyelvtudományi Közlemények* 2003 (100): 156–167
- Karakulov, Borisz Ivanovics 2011. [Каракулов Борис Иванович] Становление религиозного стиля в удмуртском языке. Этногенез удмуртского наро-

- да. Этнос. Язык. Кудьтура. Религия *Сборник статей и материалов научной конференции*. Ижевск. 389–399. http://libweb.kpfu.ru/z3950/bcover/0000409424_con.pdf [2016. március 22.]
- Kondrjatjeva, Natalja Vlagyimirovna 2006. [Кондратьева, Н. В.] Удмуртский язык в системе образования. *Проблемы и перспективы функционирования родных языков: к 85-лет государственности УР: Материалы Международного научного-практического конференция, Ижевск, 25–28 окт. 2005 г.* Министерство национальной политики УР; НИИ нац. образования УР; Отв. ред.: З. В. Суворова, Г. Н. Васильева. Ижевск, Удмуртия.
- Kozmács István 2011. Козмач, Иштван: Аналогичное влияние русского в пермских языках? Исследования по теоретической лингвистике. Ред.: Клара Адягаши. *Tractata Slavistica Universitatis Debreceniensis*. Vol. III: 117–125.
- Lanstyák István 2005. A kódváltásról – nyelvtani szempontból, *Fórum* 7/2: 121–130.
- Pavlova, Irina Fedorovna 2012. [Павлова, Ирина Федоровна]. Развитие учебной книги в Удмуртии в 1917–1941 годах. *Вестник Удмуртского Университета* 2012. вып. 4. 107–113. <http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-uchebnoy-knigi-v-udmurtii-v-1917-1941-godah> [2016. március 22.]
- Salánki Zsuzsa 2007. *Az udmurt kétnyelvűség*. Doktori disszertáció. ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest. http://doktori.btk.elte.hu/lingv/salanki/PHD_Salanki.pdf [2016. március 22.]
- Swaan, Abram de 2004. *A nyelvek társadalma. A globális nyelvrendszer*. Tipotex.
- Szenyikina, A. A. 2012. [Сенькина, А. А.] Последний авангардный проект советской школы: журналы учебники 1930–1932 гг. *Отечественная и зарубежная педагогика*. 2012. № 4 (7)
- Uraskina, Nagyezsda Ivanovna 2012. [Ураськина, Надежда Ивановна] Из истории становления и развития удмуртской учебной литературы. In: Н.И. Ураськина–Г.Н. Васильева–В. Г. Пантелеева (ред.) *Национальное образование Удмуртии: этапы становления и перспективы развития*. БУУР Научно-исследовательский институт национального образования. Ижевск.
- Zajac, D. V. 2002. [Заяц, Д. В.] 12 вопросов о переписи населения. *География* № 35. 2002. <http://geo.1september.ru/article.php?ID=200203507> [2016. márc. 12.]
- Zsilavszkaja, Irina Vlagyimirovna 2013. [Жилавская, Ирина Владимировна.] *Медияобразование молодежи*. РИЦ Московский государственный гуманитарный университет имени М.А. Шолохова, Москва. http://nammi.ru/sites/default/files/Monogr_Zhilavskaya_MOM.pdf [2016. március 22.]

TERMINOLÓGIA – ANYANYELVŰ ISKOLA – NYELVMENTÉS

PUSZTAY JÁNOS

Bevezető megjegyzések

A címben jelzett témát az oroszországi finnugor nyelvek helyzetének vizsgálatában szerzett tapasztalataim alapján mutatom be. Mindenekelőtt röviden szólok a cím három elemének összefüggéséről.

A nyelvmentés

A világ nyelveinek túlnyomó része – különböző okoknál fogva – veszélyeztetett állapotban van. Az egy nyelvre eső beszélők száma nem éri el a tízezret. Könnyű tehát belátni, hogy a világ nyelveinek zömét kis vagy törpe közösségek beszélik.

Az oroszországi finnugor és szamojéd – együttesen: uráli – nyelvek a beszélők számától függetlenül a veszélyeztetett nyelvek közé tartoznak. Ennek okai az oroszországi politikai viszonyokban, s nem kevésbé az adott népek gyenge öntudatában keresendők.

A világ nyelvi-kulturális, s végső soron identitásbeli elszegényedésének megakadályozása érdekében menteni kell a nyelveket. Kérdés, mely nyelvek menthetők. Ez függ a demográfiai és a politikai helyzetűtől. Véleményem szerint a túlélésre – kedvező politikai feltételek mellett – a legalább 100 ezres beszélőközösséggel rendelkező nyelveknek lehet esélye. Ez az érték lehet vita tárgya, hiszen – például a finn Lappföldön – az alig néhány száz lelkes inari lapp közösség nyelvét revitalizálják, s a beszámolóik szerint sikerrel. Azonban figyelembe véve, hogy a nyelv sokoldalú használatához meg kell teremteni az iskolai oktatás tantárgyainak terminológiáját, a politikai, gazdasági, kulturális élet szakszókincsét, meg kell teremteni az iskolarendszeren kívül a kulturális élet olyan színtereit, mint a sajtó, tömegkommunikáció, szépirodalom, ehhez magasan képzett szakemberekre van szükség, s egy kis lélekszámú közösség ezt az értelmiségi réteget nem tudja kinevelni és fenntartani.

Anyanyelvű iskola és nyelvmentés

Közismert, hogy az iskolai oktatás nyelvének magas a presztízse. Az oktatás a maga sokoldalú nyelvhasználatával megteremti azt a lehetőséget, hogy a nyelvet az

élet minden területén lehessen alkalmazni. Ezzel elkerülhetővé válik, hogy a nyelv „konyhanyelvi” állapotba süllyedjen, ami gyakorlatilag a nyelv feladásának előszobája.

Az oroszországi uráli nyelvek helyzete alapján megállapítható, hogy az iskola lehet a nyelv megőrzésének, fejlesztésének utolsó mentősvára. A családra mint nyelvfenntartó, nyelvmegőrző egységre már egyre kevésbé lehet számítani. Növekszik a vegyes házasságok száma, s ezekben automatikusan áttérnek a többségi – azaz az orosz – nyelv használatára. A városba költözők körében is gyors asszimiláció megy végbe.

Terminológia

Ahhoz, hogy egy nyelvet széles körűen lehessen használni, ki kell dolgozni a különböző területek szakszókincsét. A fentebb jelzett okoknál fogva számos nyelv esetében célszerű ezt a munkát az iskolai tantárgyak terminológiájának megteremtésével elkezdeni. Az oktatás a szakmai sokszínűségénél fogva terminológia-igényes. A terminológia kidolgozása lehetővé teszi a teljes körű anyanyelvű oktatást – legalábbis megteremti annak szakmai feltételeit. (Más kérdés, hogy a politika mennyire tolerálja ezt a törekvést. Oroszországi tapasztalatok alapján kijelenthető, hogy egyre kevésbé.)

Finnugor népek és nyelvek Oroszországban

Az oroszországi közigazgatási rendszerben – egyelőre még – etnikai alapon szerveződő egységeket is találunk. Ezek státuszuk szerint lehetnek (tag)köztársaságok és autonóm vagy nemzetiségi körzetek.

A köztársaságok elvileg rendelkeznek bizonyos autonómiával, például a nyelv, a kultúra és az oktatás területén. A finnugor népek öt tagköztársaságban élnek: Karjalában, a Mordvin Köztársaságban, a Mari Köztársaságban, a Komi Köztársaságban és az Udmurt Köztársaságban. A (tag)köztársaságokban a tituláris nép nyelve az oroszsal – elvileg – azonos jogú (regionális) államnyelv. Ez alól kivétel Karjala, ahol azért nem fogadták el a nyelvtörvényt, mert – mint azt egy másik föderális törvényhely kimondja – államnyelv csak cirill betűvel írt nyelv lehet, a karjalai nyelv(ek)et pedig hagyományosan latin betűvel írják.

Az autonóm/nemzetiségi körzetek az előbbinél kevesebb autonómiával rendelkeznek. Ezekben a közigazgatási egységekben a tituláris nép nyelve nem kapja meg a hivatalos nyelvi státuszt (e tekintetben a hanti, a manysi és a nyenyec, illetve a komi-permják nyelv van érintve, bár ez utóbbi népcsoportnak az autonóm körzeti státusza néhány évvel ezelőtt megszűnt). Az iskolai oktatásban, legalább az első egy-két osztályban azonban mód nyílik a tituláris nép nyelvének tanítására, illetve a tanításban való alkalmazására.

A harmadik, a legalacsonyabb közigazgatási-képviseleti szint a mindössze a helyi önkormányzatokban megvalósuló képviselet. Ebben az esetben minimális jogérvényesítésről beszélhetünk, bár a vepszék elérték, hogy az iskolai oktatásban anyanyelvük bizonyos szerephez jusson.

A kedvezőtlen demográfiai helyzet és a finnugor népek körében megfigyelhető jelentős arányú diaszpóralét kedvezőtlenül hat az anyanyelv és a hozzá kapcsolódó kultúra művelésére.

Hasonlóan kedvezőtlen képet mutat az anyanyelvhez való viszony. Azt tapasztaljuk, hogy az anyanyelvhez való negatív viszonyulás a fiatalokra, a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőkre és a városi lakosokra jellemző.

Kedvezőtlenül befolyásolják a nyelvhasználatot a vegyes házasságok, mivel azokban automatikusan áttérnek a többségi nyelvre.

Ugyancsak kedvezőtlenül hat a kétnyelvűséggel és a teljes körű anyanyelvű oktatással szemben kifejtett hamis propaganda. Ellentétben az utóbbi évtizedek kutatási eredményeivel a kétnyelvűség ellen felszólalók annak a gyermek fejlődésére nézve káros hatásairól beszélnek, s ez kevésbé tájékozott, iskolázott közegben hatásosnak bizonyulhat. Az anyanyelvű oktatás ellen pedig a gyermek továbbtanulási esélyeinek csökkenését hozzák fel érvelésként. Tatársztán és Baskíria példája – ebben a két (tag)köztársaságban az orosz alkotmánnyal szembemelve egészen az érettségiig lehet anyanyelven tanulni – ennek az állításnak a hamis voltát bizonyítja, hiszen e két (tag)köztársaságban az értelmiség aránya másfélszerese az értelmiség oroszok körében tapasztalható arányának – ez utóbbit az egész föderáció vonatkozásában értve.

Oroszországra a nyelvek és kultúrák tekintetében is jellemző a Patyomkin-faluk megléte. A törvényhozás és valóság többnyire élesen szemben áll egymással. A még érvényben lévő nyelvtörvény biztosítja az etnikai alapon szerveződött (tag)köztársaságokban a tituláris nép nyelvének regionális államnyelvi státuszát, ez a jog azonban csak erősen korlátozott mértékben érvényesül (ti. a – finnugor – regionális államnyelvet nem használják a politikában, a gazdasági életben, a közigazgatásban). Csak korlátozott szerephez jut az oktatásban, amióta – az 1960-as évek elején – megszüntették a nemzeti iskola hálózatát, 2010 körül pedig eltörölték a tantervben szereplő, ún. regionális komponens kötelező voltát. Így az anyanyelven történő oktatás visszaszorult a főként falusi iskolák első néhány osztályába. (A statisztikák és a hivatalos jelentések ugyanakkor arról számolnak be, hogy a regionális államnyelveket kötelező jelleggel tanítják az adott tagköztársaság szinte minden iskolájában.)

Ellenlépések

A kialakult, s a nyelvek, valamint a hozzájuk szorosan kapcsolódó kultúrák jövőjét meghatározó kedvezőtlen helyzettel szemben fel kell lépni.

A legfontosabb cél a teljes körű, minden tantárgyra kiterjedő anyanyelvű oktatás mielőbbi bevezetése. Ennek vannak szakmai, lélektani és politikai feltételei.

A *szakmai* feltétel a tantárgyi terminológia kidolgozása és bevezetése, az anyanyelven oktatni képes pedagógusok képzése, ill. továbbképzés.

A *lélektani* feltétel a lakosság meggyőzése az anyanyelv hasznáról, a kétnyelvűség előnyeiről, az anyanyelvű iskola szerepéről.

A *politikai* feltétel a nemzeti iskola rendszerének újraélesztése. Ehhez természetesen politikai akaratra van szükség, amely egy kedvező törvénymódosításban testesülhet meg. Erre azonban a legújabb oroszországi törekvéseket látva vajmi kevés az esély.

Eredmények

A szakember főképpen az első, s némileg a második feltétel megvalósulásához tud hozzájárulni.

Ami az iskolai tantárgyi terminológia kidolgozásának kérdését illeti, annak előzményei visszanyúlnak az 1920–30-as évekre, amikor létrehozták a nemzeti iskolák rendszerét is. Minden tantárgy, sőt, a közélet valamennyi területének kidolgozták a terminológiáját az akkori Szovjetunió szintre valamennyi nyelven. Ez a tudás ment veszendőbe a nemzeti iskolák rendszerének felszámolásakor. A Nemzetek Háza égisze alatt működő Collegium Fenno-Ugricum (NH–CFU) kezdeményezésére és a jelen írás szerzőjének elvi irányításával a közelmúltban elkészült az öt legnagyobb oroszországi finnugor nyelven (erza, komi, mari, moksa, udmurt) 10 iskolai tantárgy (nyelv, irodalom, történelem, társadalomismeret, földrajz, biológia, kémia, fizika, matematika, informatika) terminológiája, összesen 50 terminológiai kisszótár, a megfelelő – anyanyelvű – annotációkkal és mutatókkal. A hatalmas anyag szakmai elemzése folyik – eddig három vaskos kötet jelent meg (a moksa, az erza és a komi elemzés), s folyamatban van a mari és az udmurt anyag vizsgálata (időközben 2015-ben meg is jelentek) (Pusztay 2013a, b, 2014, 2015a, b, c). Az már most látszik, hogy a komi és az udmurt nyelvű terminológia magas színvonalú, erőteljesen támaszkodik az anyanyelvre. Ezekben a nyelveken meg lehet írni az adott tantárgyak iskolai tankönyveit. Egyes tantárgyakat illetően némileg elmarad a komi és az udmurt nyelvtől a mari, de a hiányosságok könnyen pótolhatók. (A két mordvin nyelvet illetően gyakorlatilag nyelvújításra van szükség.) A NH–CFU irányításával és magyar finanszírozással megkezdődhet a tankönyvek írása. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet támogatásával 2014 végére elkészült az első, logikai játékokat tartalmazó interaktív elektronikus tankönyv három (komi, mari, udmurt) nyelven, s 2015 elejére egy udmurt irodalomkönyv.

A terminológiai munka egyik következménye az anyanyelvű tantárgyi oktatás kísérleti jellegű bevezetése. Egy-két finnugor köztársaság néhány vidéki iskolájában megkezdték egy-két tantárgy anyanyelvű oktatását, a beszámolók szerint mind a tanulók, mind a pedagógusok meglegedésére.

A projekttel nem csupán finnugor nyelvek megőrzését és fejlesztését kívánjuk támogatni. Munkánk egyszersmind szerény hozzájárulás kíván lenni a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzéséhez.

Hivatkozások

- Pusztay 2013a [Пустаи, Янош]. *Анализ словарей школьной терминологии мокшанского языка.* – *Terminologia scholaris – Analysis.* NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj 2013, 517.
- Pusztay 2013b [Пустаи, Янош]. *Анализ словарей школьной терминологии эрзянского языка.* – *Terminologia scholaris – Analysis.* NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj 2013, 538.
- Pusztay 2014 [Пустаи, Янош]. *Анализ словарей школьной терминологии коми языка.* – *Terminologia scholaris – Analysis.* NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic 2014, 441.
- Pusztay 2015a [Пустаи, Янош]. *Анализ словарей школьной терминологии марийского языка.* – *Terminologia scholaris – Analysis.* NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic 2015, 509.
- Pusztay 2015b [Пустаи, Янош.] *Анализ словарей школьной терминологии удмуртского языка.* – *Terminologia scholaris – Analysis.* NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic 2015, 427.
- Pusztay, János 2015c – *Terminologie in finnisch-ugrischen Sprachen der Russischen Föderation. Ergebnisse des Projekts Terminologia scholaris.* – *Terminologia scholaris – Analysis.* NH-Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytördemic 2015, 133

A SZTENDERD VÁLTOZAT A MAGYARORSZÁGI SZLOVÁK NYELVHASZNÁLATBAN UHRIN ERZSÉBET

Bevezetés

A dolgozat témája a szlovák nyelv sztenderd változatának helye, szerepe a magyarországi szlovák nemzetiség nyelvhasználatában. Elméleti kiindulópontja az a tudományos tétel, hogy a sztenderd ismerete, valamint az irodalmi nyelvvel kapcsolatos pozitív nyelvi attitűd lassíthatja a nyelvcserét.

Az empirikus kutatási eredményeket a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete szociolingvisztikai programjaiból merítettem, melyeket az intézet munkatársai hazai, illetve szlovákiai tudományos intézményekkel együttműködésben végeztek.

Arra kerestem a választ, hogyan változott meg a sztenderd presztízse a magyarországi szlovákok körében. Érdekelt az adatközlők sztenderd nyelvismerete, nyelvtudása saját megítélésük szerint. Elemeztem az irodalmi nyelvvel kapcsolatos nyelvi attitűdöt. A vizsgált kérdések: Melyik nyelven beszél a legszívesebben? Melyik nyelven beszél a legtöbbet? Melyik a szebb nyelv? Melyiket szereti jobban? Melyik a nehezebb? Melyik a hasznosabb?

Az eredményeket összehasonlítottam a nyelvjárásra, illetve a magyar nyelvre vonatkozó adatokkal. Megvizsgáltam az életkor hatását a sztenderd-nyelvjárási változásra.

Kiindulópontok, előzmények

„A sztenderd a partikularitásból való kiemelkedést teszi lehetővé, a képzés általi felemelkedéssel” állapítja meg a magyarországi szlovákokra is igaz tételt, a nyelvi sztenderd és a sztenderdizáció kérdéskörét elemezve Tolcsvai Nagy Gábor (2005: 245–246). Lanstyák István szerint:

„Egy nyelvnek más és más lehet a presztízse ugyanazon közösségen belül is a nyelvhasználók egyes rétegei számára, sőt még ugyanazok a beszélők is eltérő helyzetekben más és más módon értékelhetik egy nyelv tekintélyét. Ezenkívül egy nyelvnek eltérő lehet a társadalmi és kulturális presztízse, hiszen a társadalmi előmenetel szempontjából kevésbé hasznos nyelv is lehet nagyra becsült kulturális vagy más értékek hordozója. Ezenkívül azok számára is, akik »hivatalosan« a többségi nyelvet tartják többre, a kisebbségi nyelvnek a szolidaritás nyelveként rejtett presztízse lehet” (Lanstyák 2000: 145).

A dolgozat elméleti és módszertani kiindulópontjául mindenekelőtt az ő nemzetközi szakirodalmat is áttekintő tanulmányaik, valamint Kiss Jenő (1995), Szabó Mihály Gizella (pl. Lanstyák–Szabó Mihály 1994/1998) Bartha Csilla és Borbély Anna írásai szolgáltak (konkrétan később).

A magyarországi szlovákok viszonyát az irodalmi nyelvhez történetiségében Gyivicsán Anna és Zsilák Mária vizsgálták. Empirikus kutatásokat a témában országos szinten Mária Homišinová, Tótkomlóson Tóth Sándor, Tuska Tünde, Uhrin Erzsébet, Zsilák Mária végeztek (mindkét kutatásról lejjebb).

Zsilák Mária kutatásai szerint a magyarországi szlovákok nyelvi értékrendjének hierarchiájában hosszú évekig az első helyet a szlovák nyelvhez képest előkelőbb helyet elfoglaló cseh liturgikus nyelv, a „biblictina” foglalta el, amely az evangélikus egyházban volt használatos (Zsilák 1991: 53–62).

„A szlovák evangélikusok másképpen viszonyultak a Ludovít Štúr, illetve a szlovák evangélikus értelmiség 1843-ban kodifikált, s később 1852-től egységes szlovák irodalmi nyelvnek tekintett nyelvhez” – állapítja meg Gyivicsán Anna (2003: 97–98). Amíg ugyanis a bernoláki nyelv a katolikusok közé templom és iskola révén jutott el, addig az evangélikus egyházban és az iskolákban csupán bátortalan kezdeményezések voltak, hogy ezekben az intézményekben meghonosodjon a szlovák irodalmi nyelv. A nyelvszigetek evangélikus lakossága ugyanis továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a liturgia nyelve a cseh maradjon¹. A szlovák irodalmi nyelv a mezővárosi dél-alföldi evangélikus szlovákok lakta településeken a profán kultúrában foglalta el a helyét, a műkedvelő színházi együttesekben, könyvkiadásban, helyi lapok megjelentetésében, de a szlovák kultúra és irodalom befogadásában is. A magyarországi szlovák iskolákban a szlovák iskolarendszer létrejötte és kiépítése után² a Ludovít Štúr által kodifikált szlovák irodalmi nyelv lett a tanítás nyelve.

A tótkomlósi eredmények³

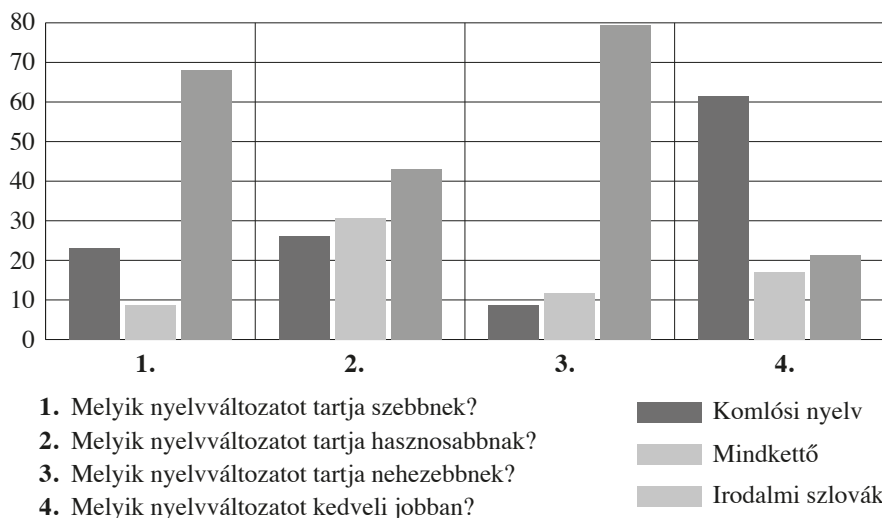
Tótkomlóson a sztenderd, a Szlovákiában használt nyelvváltozat presztízse a kutatási eredmények alapján egyértelműen nagyobb, mint a helyi nyelvjárásé, hiszen az adatközlők közel 70%-ban a sztenderd nyelvváltozatot tartják szebbnek. Az irodal-

¹ Az evangélikus egyházban az irodalmi és tájnyelv mellett az archaikus, bibliai cseh nyelvet ma is használják.

² Azaz 1949 után.

³ Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, az ELTE BTK Magyar Nyelvi Tanszéke: *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című projektum szlovákokra vonatkozó részeredményei. A kutatás vezetői és kidolgozói Bartha Cs. és Borbély A. (A projektumról és a kutatási eredményekről lásd pl. Bartha 2007: 95–113., Borbély 2014: 81–112.) A program keretében az MSZKI közreműködésével valósult meg a tótkomlósi kutatás, és készült el a szlovák nyelvhasználatot elemző összefoglaló tanulmány (lásd pl. Tóth–Tuska–Uhrin–Zsilák 2010: 109–49.)

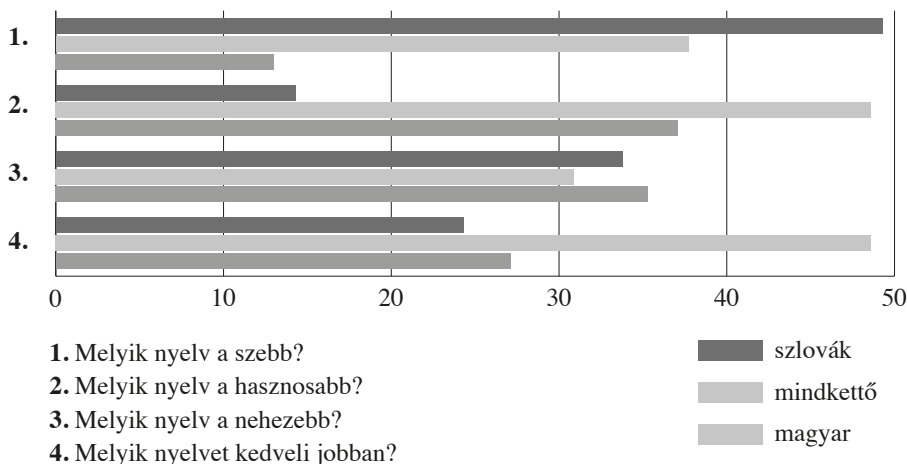
mi nyelv magas presztízsét beárnyékolja azonban annak 80%-osra megítélt nehézsége. A településen egy igen archaikus formában fennmaradt közép-szlovákiai nyelvjárást beszélnek, mely eredetileg az irodalmi nyelv alapjául szolgáló nyelvjáráshoz tartozik, de a mai sztenderd szlovák nyelvtől mind időben, mind térben távol áll⁴. A tótkomlóiak jó része értéknek tartja saját nyelvjárását, de az irodalmi nyelvnek elsődlegességet tulajdonít. Saját dialektusukat és a szlovákiai szlovák nyelvet is hasznosnak ítélik, bár az irodalmi nyelvet kicsit hasznosabbnak. A „Melyik nyelv hasznosabb?” kérdésre adott válasz nagyban függött attól, hogy a válaszadó helyi viszonylatban gondolkodott-e vagy általánosságban. Az első esetben a komlói nyelvjárás a hasznosabb (26%), hiszen ha szlovákuul beszélnek a településen, akkor kötetlen kommunikációs helyzetben mindenképpen ez a szükséges nyelv. Másrészt viszont a szlovák, mint irodalmi nyelv, mint az iskolában oktatót, a médiában, közéletben használatos és elvárt nyelv kerül előtérbe (43%). A válaszadók közel 30%-a egyformán hasznosnak ítéli meg a két nyelvváltozatot. A szlovák nyelvjárás és irodalmi nyelv megítélésére vonatkozó kérdéssor negyedik eleménél a „Melyik nyelvet szereti jobban? A Komlóson vagy a Szlovákiában használatosat?” kérdésnél fordul az arány: a korábban – vélhetőleg külső, racionális szempontok alapján – szebbnek tartott irodalmi szlovákkal szemben 61%-ban a helyi nyelvjárást szeretik jobban, s ez erős érzelmi kötődésre utal (lásd 1. ábra).

1. ábra. A tótkomlóiak véleménye a szlovák nyelvváltozatokról (lásd Uhrin 2007:73)

⁴ Napjainkban a nyelvcsere folyamatát nagymértékben lassítják/lassíthatják a szlovákiai és magyarországi szlovák településekkel, közösségekkel, intézményekkel, kiépített szerteágazó és tartalmas szakmai és rokoni, baráti kapcsolatok.

Az empirikus kutatás eredményei igazolták másik hipotézisünket is, nevezetesen, hogy a tótkomlóiak napjainkban a magyar nyelvet tudják a legjobban, s a szlovák sztenderd, normatív irodalmi nyelvet a legkevésbé. A helyi szlovák nyelvjárást az adatközlők többsége közel 80%-a a szubjektív önértékelés alapján tökéletesen, illetve könnyen, jól beszéli. Az irodalmi szlovák nyelvet a megkérdezettek nagy része (40,6%) csak többé-kevésbé bírja. Tökéletesnek csupán 8,7% tartja szlovák sztenderd nyelvismeretét. A magyar nyelvet a kutatásban résztvevők többsége (80%) tökéletesen beszéli, 30% körüli azok aránya, akik a szlovák nyelvet tartják nehezebbnek, a másik közelítően egyharmad részük a magyart. Általános az a vélemény – amely „A szlovák nyelvvel érteti meg magát jobban a világban, vagy a magyarral?” kérdésre adott válaszokból igen szignifikánsan megmutatkozik –, hogy a szlovák nyelv külföldi nyelvhasználat esetén jóval hasznosabb, mint a magyar (47% vs. 8%). A tótkomlóiak utazásai során többször megtapasztalták, hogy szláv nyelvtérületen nagyon jól elboldogulnak a szlovák nyelv segítségével (lásd 2. ábra).

2. ábra. A szlovák és magyar nyelv összevetése (lásd Uhrin 2007:74)

A kor és a nyelvi attitűdök összefüggéseit korrelációs eljárással vizsgáltuk. Az idősebb korosztályhoz egyértelműen a szlovák nyelv áll közelebb, ők még szinte csak szlovák nyelvi környezetben nőttek fel. A Szlovákiában használt nyelvváltozat számukra nehezebb, mivel nincs és nem is volt vele kapcsolatuk. Az iskolában tanított irodalmi szlovákot is nehéznek tartják a legidősebbek, erre hivatkozva „nem értik” unokáik szlovák produkcióját. Az idősebbek igen szignifikánsan a szlovákot kedvelik jobban, és azt is tartják szebbnek. A hasznosság és a nehézség megítélése azonban független a kortól, ezek megítélésénél racionálisabb szempontok érvényesülnek. Szintén nem függ a válaszadó életkorától – azaz kortól függetlenül egységes – a megkérdezettek véleménye abban, hogy a szlovákkal jobban boldogulnak a világ-

ban, mint a magyarral. Az adatközlő neme a vizsgált nyelvi attitűdökre nem szignifikáns.

A projektum keretében végzett tótkomlói kutatás eredményei igazolták tudományos műhelyünk hipotéziseit, mely szerint mind (1) a területi változatok negatív megítélése, mind (2) a saját nyelvváltozat alacsony presztízse a nyelvcsereét segíti elő. Megfigyeltük azonban párhuzamosan azt is, hogy a saját nyelvhez való pozitív viszonyulás – függetlenül attól, hogy az nyelvjárás, vagy az iskolában elsajátított irodalmi nyelv – jelentős mértékben lassítja/lassíthatja a nyelvcsere folyamatát.

A nemzetiségi önkormányzati képviselők körében végzett országos kutatási eredmények

A magyarországi szlovák önkormányzati képviselők nyelvtudásával kapcsolatban a kutatás⁵ a magyar nyelv mellett a három alapvető szlovák nyelvváltozatra összpontosított: a sztenderd nyelvváltozatra, a beszélt nyelvre és a nyelvjárásra. A kutatás egyik eredményeként feltérképeztük, hogy az adatközlők mely szlovák nyelvváltozatot használják a leggyakrabban az egyes konkrét beszédhelyzetekben, illetve önértékelésük alapján melyiket tudják a legjobban. Érdekel még bennünket, hogy a választott képviselők hogyan értékelik a közösség nyelvtudását.

Az egyes nyelvváltozatok ismeretét hétpontos numerikus skálán mértük (1–7), ahol az 1 az „egyáltalán nem beszélek” a 7 a „nagyon jól beszélek” értékelést jelentette. Lehetőségünk volt gyakorisági elemzést végezni (minden egyes érték gyakoriságát értékeltük), s ezen kívül kiszámítottuk a válaszok számtani középértékét is.

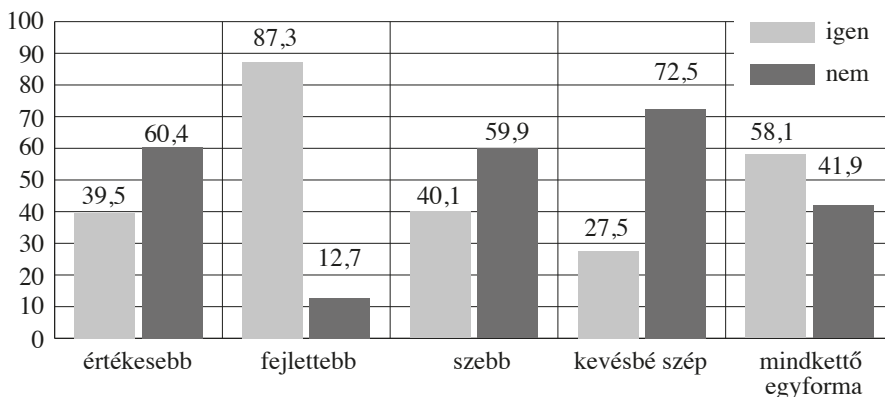
A kapott adatokból nyilvánvaló, hogy az adatközlők saját szlovák nyelvtudásukat (minden nyelvváltozat vonatkozásában) magasabbra értékelték, mint a közösség nyelvtudását. Ugyanakkor mindkét esetben a legtöbb adatközlő a 4-es értéket választotta, amely átlagos nyelvtudást jelez. A kutatás során beigazolódtott, hogy az adatközlők mind saját nyelvvismeretük, mind a közösségi nyelvvismeret tekintetében beszámoltak szlovák nyelvtudásról a három vizsgált szlovák nyelvváltozat vonatkozásában, bár azt eltérően értékelték (lásd 1. táblázat).

⁵ A kutatás az MSZKI *A szlovák nyelv Magyarországon* című nyelvészeti kutatóprogramjának egyik területe volt (lásd Uhrin–Zsilák, szerk 2009). A program központi részét napjaink szlovák nyelvének, nyelvhasználatának, a nyelvhasználati színtereknek, szituációinak a vizsgálata, elemzése alkotta. Kiemelten foglalkoztunk a nemzetiségek életében meghatározó szerepet betöltő intézményekkel, mint az iskola, egyház, és egyéb más szervezetek. A szociolingvisztikai kutatások egyike a Magyarország területén működő szlovák kisebbségi önkormányzatokra, mint nyelvhasználati színtérre és a képviselők nyelvhasználatával összefüggő időszerű kérdésekre irányult. A szociológiai-szociolingvisztikai kutatás vezetője M. Homišinová, a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézete munkatársa, további közreműködő intézmények, az SZTA Nyelvtudományi Intézete és az MSZKI voltak (bővebben, Homišinová–Ondrejovič–Uhrinová 2013).

	Nyelvváltozatok	Milyen mértékben beszéli a megadott nyelveket, saját megítélése szerint? (%)				
		rosszul	átlagosan	jól	Összesen (N)	Módusz
Válaszadók összesen	sztenderd	37,7	32,2	30,1	199	4–32,2
	beszélt nyelv	18,7	39,6	41,7	192	4–39,6
	dialektus	28,3	34	37,7	194	4–34,0
	magyar	1,6	4,1	94,3	194	7–76,8
	Nyelvváltozatok	Megítélése szerint, milyen mértékben beszélik a megadott nyelveket a magyarországi szlovák kisebbség tagjai? (%)				
		rosszul	átlagosan	jól	Összesen (N)	Módusz
Szlovák közösség	stenderd	55	35,4	9,6	198	4–35,4
	beszélt nyelv	29,2	39	31,8	195	4–39,0
	dialektus	17,1	37,3	45,6	204	4–37,3
	magyar	2	4,6	93,4	198	7–58,6

1. táblázat. A szlovák és a magyar nyelv ismeretének megítélése (lásd Homišinová 2013: 57)

Az egyéni nyelvtudás szintjén az irodalmi nyelvváltozat esetében a skála pozitív értékeinek (5–7 pont) valamelyikét választotta az adatközlők 30,1%-a, a beszélt nyelvváltozat esetében az arány 41,7%, a nyelvjárás esetében pedig 37,7%. A közösségi nyelvtudás kapcsán az adatközlők úgy vélik, hogy a magyarországi szlovákok leginkább a nyelvjárást beszélik „jól” és „nagyon jól”. Ezt választotta a válaszadók csaknem fele (45,6%). A képviselők saját nyelvtudásukat, főleg a sztenderd szlovák nyelvváltozatát magasabbra értékelték, mint magyarországi szlovákok nyelvtudását általában. Nyelvtudásuk fokát az adatközlők egyéni és közösségi szinten is átlagosnak minősítették. A szlovák nyelvváltozatok ismeretét értékelve a képviselők a legjobban a szlovák beszélt nyelvet tudják (40% felett). A magyar nyelvtudás értékelése mind egyéni, mind kollektív szinten egyértelmű és magas (közel 95%).

3. ábra. A szlovákiai szlovák nyelv a magyarországi szlovák nyelvhez képest (lásd Homišinová 2013: 75)

A szlovákiai és a magyarországi szlovák nyelv összevetésekor (lásd 3. ábra), a magyarországi szlovák kisebbségi önkormányzatok képviselői nagyrészt úgy nyilatkoztak, hogy a Magyarországon beszélt szlovák nyelvvel szemben a Szlovákiában beszélt nyelv „fejlettebb” (87,3%). Erős érzelmi kötődésre utal viszont, hogy a válaszadók több mint a fele egyformának ítélte a „két szlovák nyelvet”; s hogy saját nyelvüket értékesebbnek és szebbnek tartják. Közel hasonló arányban (megközelítőleg 40%) tartotta viszont értékesebbnek és szebbnek a szlovákiai szlovák nyelvet. A kérdésekre adott válaszok – a tótkomlói eredményekhez hasonlóan – szintén a sztenderd nagyobb presztízsére utalnak.

Kitekintés, összehasonlítás más nemzetiségi közösségekkel

A magyarországi szlovákoknál tapasztaltakat támasztják alá más nemzetiségek körében végzett kutatások is. Például: „Magas kulturális presztízs elsősorban a magyarországi nyelvváltozatokat, ezen belül is főként a standardot övezi Szlovákiában” (bővebben: Lanstyák 2000: 148). Borbély Anna négy magyarországi nemzetiiségi közösség (németek, románok, szerbek, szlovákok) nyelvi attitűdjének összehasonlító vizsgálata kapcsán megállapítja „A kétegyházi románok és a tótkomlói szlovákok pozitív attitűdöt leginkább a nemzetiségi nyelv sztenderd változata irányába mutattak ki” (vö. Borbély 2014: 227, lásd 2. táblázatot).

Összegzés. Következtetések.

A tótkomlói és az országos szociolingvisztikai kutatás eredményei alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szlovák sztenderd napjainkban Magyarországon az értelmiség munkanyelve, az iskolában, a tanórákon, a kulturális rendezvényeken használt nyelv. Az utóbbi időben azonban egyre gyakrabban van jelen a nemzetiségi közéleti-politikai rendezvényein valamint a tudományos és ismeretterjesztő programokon. A hivatkozott kutatások időszaka alatt jelentős mértékben megnőtt a rendezvények száma, amelyeken rendszeresen használatos a szlovák nyelv. Jelentősen emelkedett a megjelentetett szlovák, illetve kétnyelvű könyvek, kiadványok száma. A kutatási eredmények alapján megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy az elkötelezett vezetők és aktivisták körében kezd kialakulni a beszélt nyelvi szlovák köznyelv.

A magyarországi szlovák sztenderd eltér a Szlovákiában használt állami nyelvtől, a szociolingvisztika terminológiája szerint a szlovák nyelv állami, illetve nemzeti nyelvváltozata, s annak is kisebbségi nyelvként használatos, alárendelt helyzetű nyelvváltozata. A szlovákiai és a magyarországi szlovák nyelvhasználat különbségei túlnyomórészt a szókészletben és a frazeológiában, illetőleg a hivatalos, valamint szaknyelvi nyelvhasználatban jelentkeznek, de a nyelvhasználat mikéntjében is vannak eltérések. A magyar nyelv erős dominanciája kimutatható a nyelv valamennyi szintjén, a hangtántól a nyelv legmagasabb szintjéig, a szövegig. Ez természetes

következménye annak a ténynek, hogy több mint háromszáz éve anyanemzetüktől elszakadva magyar társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyok között élnek a magyarországi szlovák nemzetiség tagjai.

A prágai strukturalisták funkcionális szemlélete alapján Garvin (1993/1998: 95, idézi Tolcsvai Nagy 2005: 245) a sztenderd öt funkcióját különbözteti meg. A presztízsfunkcióról megállapítja, hogy bizonyos presztízst ad a sztenderd nyelvet birtokló beszélőközösségnek és az azt ismerő egyénnek, s e funkciónak az attitűdök közül a büszkeség magatartása felel meg. Ez az elméleti megállapítás, elemezve a sztenderd változat helyét, szerepét a magyarországi szlovák nyelvhasználatban, teljes mértékben beigazolódott. Hasonlóképpen Borbély Anna következtetéseihez, aki a *Kétnyelvűség* című legújabb könyvének összegzésében a következőképpen fogalmazza meg a nyelvmegőrzés egyik legfontosabb elméleti tételét:

„A saját nyelv megőrzését az segíti elő a leginkább, ha a nyelvjárás használatát a sztenderd használata kiegészíti, és ha a közösség tagjaiban a saját nyelven belüli változatokról, a nyelvjárásról éppúgy, mint a sztenderdről egyformán pozitív nyelvi attitűdök alakulnak ki és stabilizálódnak” (Borbély 2014: 241).

Kutatásaink során bebizonyosodott, hogy Magyarországon folyamatosan növekszik a szlovák nyelvváltozatok, köztük a sztenderd presztízse. A biztos és helyes nyelvismeret, a szlovák irodalmi nyelv normáinak megfelelő nyelvtudás a magabiztos kommunikáció és fellépés alapvető feltétele, mely nem kis mértékben növeli a kisebbséghez tartozók önbizalmát, valamint a nemzetiségi közösség, az anyaország és a többségi nemzet tagjainak elismerését, megbecsülését.

A magyarországi szlovákok közösségében a sztenderd változat leginkább a közép-, illetve a felsőrétegek, az iskolázottak nyelvhasználatához kötődik, nagy presztízzsel ruházza fel a beszélőket. A sztenderd ismerete, használata, szeretete nagymértékben hozzájárul nemcsak a szlovák nyelv, hanem a magyarországi szlovák nemzetiség fennmaradásához, fejlődéséhez.

Hivatkozások

- Bartha Csilla 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcseré? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. In: Zelliger Erzsébet szerk. *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. élőnyelvi konferencia* (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 95-113.
- Borbély Anna. 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségben. In: Zelliger Erzsébet szerk. *Nyelv, területiség, társadalom: A 14. Élőnyelvi Konferencia* (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. 89–95.

- Borbély Anna 2014. *Kétnyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Többynyelvűség Kutatóközpont.
- Gyivicsán Anna 2003. *A nemzetiségi lét és kultúra dimenziói II*. Békéscsaba: MSZKI, 97-98.
- Homiščinová, Mária–Ondrejovič, Slavomír–Uhrinová, Alžbeta 2013. *Poslanci slovenských národnostných samospráv v Maďarsku v reflexii sociolingvistickeho výskumu*. Výsledky dvoch volebných období 2002–2010. Békešská Čaba: Výskumný ústav CSSM.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzetiségi Tankönyvkiadó.
- Lanstyák István–Szabómihály Gizella 1994/1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. In: Kontra Miklós–Saly Noémi szerk. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris Kiadó, 211–216.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kaligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 145–149.
- Tóth Sándor János–Tuska Tünde–Uhrin Erzsébet–Zsilák Mária 2010. A nyelvi más-ság dimenziói Tótkomlóson. In: Jakab Albert Zsolt–Peti Lehel szerk. *Kisebbségek interetnikus kontaktzónában. Csehek és szlovákok Romániában és Magyarországon*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Kritérion 109-149.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Nyelvi tervezés. Problémavázlat. In: Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó szerk. *Nyelvészetéről változatosan*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda, 233 – 257.
- Uhrin Erzsébet 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger Erzsébet szerk. 70–79.
- Uhrinová, Alžbeta–Žiláková, Mária szerk. 2008. *Slovenský jazyk v Maďarsku – A szlovák nyelv Magyarországon I.-II*. Békešská Čaba: VÚSM.
- Zsilák Mária 1991. A magyarországi szlovákok nyelvállapotáról és kétnyelvűségéről. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka szerk. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Széchenyi Társaság, Budapest. 53–62.

SZÉTTARTÓ FOLYAMATOK AZ ÉSZT NYELVBEN –
NYELVJÁRÁSI TÖREKVÉSEK
AZ ÖNÁLLÓ NYELVI STÁTUSZRA
VÍGH-SZABÓ MELINDA

1. Bevezető

A nyelvpolitikai és nyelvtervezési döntések a finnugor népeknél hangsúlyosan kerülnek előtérbe; a nyelveket befolyásoló döntési stratégiák nagymértékben függenek attól a közigazgatási egységtől (is), amelyben az adott finnugor nyelvet beszélő közösség él: az Európai Unió övezetén belül önálló államisággal és így stabilabb nyelvi helyzettel rendelkezik a magyar, a finn és észti nyelv, de az EU keretei között találunk még líveket és lappokat is. Az Oroszország területén élő finnugorok – akik köztársaságokban, illetve autonóm körzetekben élnek – már jóval kiszolgáltatottabb helyzetben vannak a többségi orosz nyelvi környezetben, ahol nemcsak a törvényhozásban, de már a mindennapi nyelvhasználatban, az anyanyelv használati területeinek meghatározásában is problémák jelentkeznek. Pusztay már 2005-ben arról írt, hogy az Orosz Föderáció közigazgatási rendszerének „tervezett átalakítása (...) gyökeresen megváltoztatja a kis, őslakos finnugor és szamojéd népek életfeltételeit”. Ez az átalakítás azóta is létező folyamat, amelyre sajnos jó példa a Komi-Perm-ják Autonóm Körzet Perm megyével történő egyesítése 2005-ben (vö. Pusztay 2014).

Az Orosz Föderáción belül az anyanyelv használata elsősorban a családon belül érvényesül, esetleg néhány kulturális eseményre korlátozódik; a finnugor nyelvek presztízse rendkívül alacsony; a közigazgatás, az oktatás és a kutatás területein funkciójukat sok esetben elveszítették. A használati terület beszűkülése a nyelvi konzerválódás és legrosszabb esetben a nyelvhalál folyamatát vonja maga után. A nyelvek „aprózódása” pedig egyértelműen veszélyezteti a finnugor nyelveket (erzomoksa, võro–seto, hegyi–mezei mari, komi–komi-permják stb. ellentét).

Az észti nyelv a finnugor nyelvek balti-finn ágához tartozik. A nemzeti identitás egyik legmeghatározóbb hordozója mai napig a nyelv Észtországban. A 19. század mint a nemzeti ébredés időszaka magával hozta a tudatos nyelvtervezés csíráit. A 12. századtól egészen a 20. századig a Baltikum területe hol valós, hol politikai-ideológiai csatározások színtere volt; így könnyen érthetővé válik, hogy a nyelvi

és kulturális autonómiához, a függetlenséghez és az identitáshoz miért alakult ki ilyen szoros kötődés az észtekben.

Az ország egyetlen hivatalos nyelve az észt (1989-ben nyilvánították államnyelvvé), amelyet a 2013-as népszámlálás adatai szerint 898 845 fő vallott anyanyelvének¹.

1990-ben felállították az Észt Köztársaságban az Oktatási és Tudományos Minisztériumhoz tartozó Nemzeti Nyelvi Bizottságot (Rannut 1999: 247). Az észt kormány a bizottság feladatául tűzte ki az észt nyelv fejlesztési stratégiáinak összeállítását (EKAS – *Eesti keele arendamise strateegia 2004–2010*; ford. Vígh-Szabó Melinda, illetve EKAS II – *Eesti keele arengukava 2011–2017*; ford. Pomozi Péter), amelyek az Észt Köztársaság nyelvpolitikájának alapidokumentumaivá váltak. Mindkét stratégiában fontos szerepet kap az észt nyelvjárások védelme és támogatása. A 2007-es alkotmánymódosításban az észt nyelv identitástudat hordozó szerepe felértékelődött, majd 2011-ben új nyelvtörvényt fogadtak el az államnyelv védelme érdekében.

A kutatás a délészt nyelvjárásokhoz tartozó võru és setu dialektusra fókuszál², amelyek napjainkban az önálló státusz elérésére törekszenek. A Tartui Egyetemen (Tartu Ülikool) működő Dél-Észt nyelvi és kulturális kutatóközpont (Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskus) három adatbázist gondoz (<http://www.keel.ut.ee/et/instituut/andmebaasidteeduskogq>): Délészt nyelvi kutatások (részletes bibliográfia), Népdalok bibliográfiája, A seto szókincs forrásai. Az adatbázisokon túl hasznos linkgyűjtemény segíti a tájékozódást a témában.

2. Az észt népnévről és nyelvjárásokról

Az észt elnevezést először Tacitus említi *Germániájában*. A mű a különböző germán törzsekkel és kapcsolataikkal foglalkozik, így a baltikumi érintkezések is hangsúlyosak a műben.

Az *aestii*, *aesti*, *aisti*, *hesti* alakok etimológiája bizonytalan, de több forrás is indogermán eredetű szavaknak tartja őket. A tő a germán *aistan* 'tisztetreméltó' lexémára vezethető vissza. Az elnevezés vonatkozhatott a Baltikumban élő balti-szláv népre, de lehetett a balti vagy a finn népcsoportok általános megnevezése is³.

Az észtek önmegnevezése egészen a 19. század közepéig *mainimesed* 'föld emberei', *maarahvas* 'föld népe', nyelvük *maakeel* 'föld nyelve', miközben a németek már az elmúlt évezredben használták az *Ehste*, a skandinávok még korábban az *est*, *eist(r)* megnevezést:

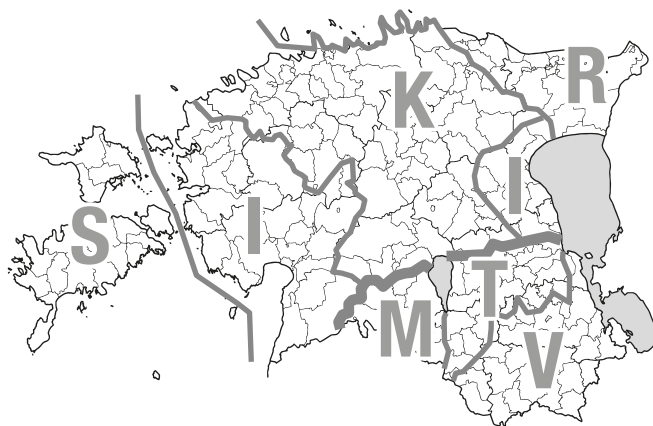
¹ <http://www.stat.ee/34267>

² A *võru~võro*, *setu~seto* alakváltozatok a szakirodalomban változatos képet mutatnak, de használatukban, jelentésükben nincs különbség.

³ <http://www.sirp.ee/archive/1998/13.11.98/Sots/sots1-2.html>

„Kuni 19. sajandi keskpaigani olime enda jaoks *maainimesed, maarahvas*, kes kõneles *maakeelt*. Eestlasteks saime iseendale alles 19. sajandi teise poole jooksul, kuigi sakslastele olime olnud juba kogu eelmise aastatuhande *Ehste* ja vahest veel kauem skandinaavlastele *est, eist(r)*” (Rätsep 2007: 6).

A mai Észtország területén éles földrajzi és nyelvi határt jelentett az Emajõgi 'Anyafolyó'. A folyó és a Võrtsjärv (Võrts-tó) két, dialektológiailag jól elkülöníthető régióra osztották Észtországot, ahol rokonságban közel álló, de számos különbséget felmutató finnugor (balti-finn) nyelvet beszélő közösségek éltek (1. ábra). Az északi területek egyik nyelvjárása a Tallintól keletre, a Finn-öböl partvidékén beszélt Kirde-Eesti rannikumurre (R); az északészti dialektusok között ezen túlmenően négy terület nyelvjárását tartják számon: saarte murre (S), läänemurre (L), kesk-murre (K) és idamurre (I). A délészti nyelvjárásokhoz három csoport tartozik: Mulgi murre (M), Tartu murre (T) és Võru murre (V)⁴.

1. ábra. Észtország nyelvjárási térképe

Az irodalmi nyelv is sokáig kettős arculatot hordozott: létrejött egy északi és egy déli norma szerinti sztenderd. A Biblia 1739-es teljes fordítása az északi norma szerint történt, így a délészti nyelvjárások háttérbe szorultak. Az 1990-es években kapott új erőre a nyelvjárások védelme, felismerték az észti nyelv területi sokszínűségét, felélénkültek a korpuszlingvisztikai, dialektológiai kutatások; az írott és beszélt szövegeket dokumentálták, archiválták. 1991-ben létrejött a Võru Intézet,

⁴ <http://www.eki.ee/books/ekk09/index.php?p=1&p1=2>. Sokan a setu is önálló nyelvjárásnak tartják.

amely napjainkban a kutatások összefogása mellett oktatással és könyvkiadással is foglalkozik.

A hivatalos észti statisztikai felmérés adatai szerint 2011-ben több mint 130 000 észti anyanyelvi beszélő vallotta magát valamelyik nyelvjárási csoportba tartozónak (1. táblázat)⁵. Emellett a legutolsó oroszországi népszámlálás (2010) szerint 214 fő setu nemzetiségű él az Orosz Föderációban⁶.

Nyelvjárások	Beszélők száma	Észti anyanyelvi beszélőkből (%)
Északészti dialektusok	26 986	3,0
saarte murre	24 520	2,8
läänemurre	777	0,1
keskmurre	210	0,0
idamurre	1 270	0,1
Délészti dialektusok	101 851	11,5
Mulgi murre	9 682	1,1
Tartu murre	4 121	0,5
Võru murre	87 044	9,8
Setu murre	12 532	1,4
Kirde-Eesti rannikumurre	1 288	0,1

1. táblázat. Észti nyelvjárások és beszélőik száma

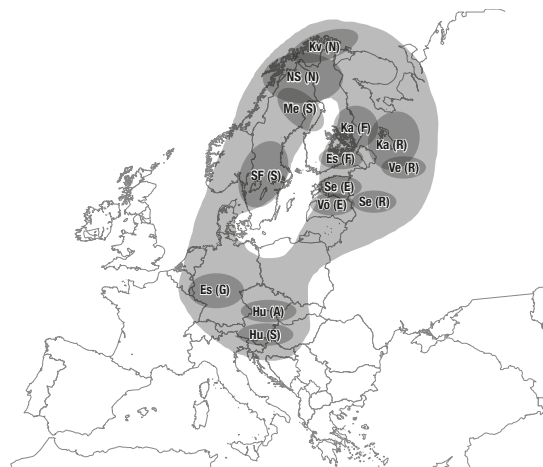
Az ELDIA (Európai Nyelvi Diverzitás Mindenkinék) interdiszciplináris kutatási projekt a kisebbségi és közvetítő nyelvek vizsgálatára, valamint a nyelvmegmaradás kutatásának felélesztésére jött létre. A vizsgált nyelvek finnugor nyelvek (2. ábra), amelyek a program szerint „lefedik a különböző politikai és szocioökonomiai helyzetű európai nyelvi kisebbségi közösségeket”. A projekt indoklása szerint „a nemzetközi szociolingvisztikai szakirodalom eddig kevés figyelmet szentelt” ennek a nyelvcsaládnak (<http://www.eldia-project.org/index.php/hu>). A vizsgálatban szerepel a võru és a setu nyelvjárás is (jelölésük: Võ(E) ’észtsországi võru’, Se(E) ’észtsországi setu’, Se(R) ’oroszsországi setu’).

A setu és võru nyelvjárás képviselői a dialektusok önálló nyelvi státuszának kivívására törekszenek, de az észti parlament legutóbb elutasította az erre vonatkozó követeléseket. Az észti nyelvészeti szakemberek a setura és võrura mint nyelvjárásokra tekintenek⁷.

⁵ <https://statistikaamet.wordpress.com/2015/03/13/kus-elavad-meie-murderaakijad/>

⁶ http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/Documents/portret-russia.pdf

⁷ <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/akadeemia-nr-6-koikeholmav-vaimne-kodutus-on-muutumas-laane-tivilisatsioonis-normaalseisundiks?id=66248808>

2. ábra. Az ELDIA-projekt keretében vizsgált nyelvek
(Forrás: <http://www.eldia-project.org/index.php/nyelvek-es-koezoessegek>)

3. A vöru nyelvjárásról⁸

A vöru nyelv(járás) szakirodalmi besorolása sokszínű, és státuszának meghatározása (nyelv vagy nyelvjárás) is heterogén képet mutat: mint a délészt nyelvek központi dialektusa a hét balti-finn ősi nyelvjárás tagja a nyugati finn, az északészt, a lív, a vót, az ó-karjalai és az ó-vepsze mellett. Az összehasonlító nyelvészet a tíz kortárs balti finn nyelv közé helyezi (finn, észt, délészt, lív, vót, izsór, észak karjalai, déli aunusi (olonyeci) karjalai, lúd, vepsze). A szociolingvisztikai kutatásokban még több balti-finn nyelvről beszélnek (például meänkieli 'svédországi finn', kven 'norvégiai finn') (Molnár Bodrogi 2007, 2011).

A délészt területek három másik nyelvjárása a mulgi, a tartui és a setu dialektus. Utóbbi sokan a vöru nyelvjárásának tekintik, de a setu identitást vallók éppoly ádáz küzdelmet folytatnak az önállóság kivívására, mint a vöruiak. Saar szerint (ld. korábbi lábjegyzet), habár a délészt dialektusok kevés különbséget mutatnak a grammatikában és a szókincsben, van értelme különböző délészt dialektusokról beszélni.

A vöru nyelvjárás beszélői az önálló nyelvi státusz eléréseért harcolnak. A nyelvi függetlenedésre irányuló szándék több okra is visszavezethető: a történelmi Vöromaa területének nyelve; egyes nyelvi funkciók, hangváltozások egyedülállóak a balti-finn térségben; egyes hangok hiányoznak az északészt nyelvjárásokból. Habár a területi közelség egy finn-északészt nyelvi hasonlóságot indokolna, a vöru dialektus több közös vonást tud felmutatni a finn nyelvvel, mint északi társai, többek között – kisebb eltérésekkel – a magánhangzó-harmóniát. A vöru nyelvjárásban

⁸ Evar Saar nyomán: <http://www.wi.ee/index.php/voru-keel>

találunk affrikátákat ([ts], [ds]: üts), szóvégi [q]-t (*Olõq terveq tulõmast!*), [y]-t (*sys*), [ai] diftongust (*saisma*), [e] > [õ] hangváltozást (*hõbõhõnõ*).

A võru nyelvjárás a morfológiában is eltérő szerkezeteket használ: *-i* plural, *-i* múlt idő, Sg3: \emptyset személyrag vagy *-s* (*süü, tege; istus*), Pl3: *jutustasõq, virisæseq*, PlNom: *kala* > *kalaq*. A võruban a jelen idejű tagadószó – mint az észti irodalmi nyelvben – az *ei*, azonban ennek múlt idejű párja az észti nyelvből hiányzó *es*. A névszók esetvégződése is eltérő képet mutatnak az irodalmi nyelvhez képest. A szintaxis szintjén már kevesebb különbséget találunk. A szókincsben szintén számos, finn nyelvvel való párhuzam fedezhető fel.

A közigazgatási határok sokszor változtak a történelem során, ami a nyelvjárásokat és az azokhoz fűződő nyelvi attitűdöt is nemegyszer befolyásolta. A võru dialektus határvonala megegyezik a történelmi Võromaa területével; Tartumaa egyes részein szintén beszélik a nyelvjárás, míg Võromaa nagyobb települései észti nyelvéek. A lettországi és az oroszországi Pskov terület (Псковская область) võru nyelvjárászigete eltűnt, az észti–letti határ mentén találunk võru–letti kétnyelvéket. Vannak võru nyelvéek Tallinnban és Tartuban, illetve egy ősbibb võrut beszélnek Szibériában az oda kivándorló võru emberek.

A võru veszélyeztetett nyelvjárás; a kétnyelvű szülők gyakran észtil beszélnek gyermekeikhez, miközben a felnőttek az egymás közötti kommunikációban a võrut használják. Ebben a szituációban a gyermeknél már a korai szakaszban kialakul egy passzív tudás, amire az iskolában ugyancsak egy észti nyelvé réteg rakódik. A munkavállalás során a fiatal felnőtt azonban gyakran találhatja magát võru nyelvé környezetben, ahol a korábbi passzív tudás aktiválódik.

4. A setu nyelvjárásról

A võru nyelvjárási terület keleti határán (Petseri, Obinitsa, Värskä központokkal) a setu dialektust találjuk, amely sokak szerint a võru nyelvjárás egyik dialektusa, mások szerint a délészti nyelvjárások egyik nyelvváltozata (Koreinik 2010). A setu beszélők száma meglehetősen nagy, és Oroszországban is találunk setukat. Habár nyelvi sok különbség nem mutatható ki a setu és a võru között, a setu emberek erős nyelvi identitástudata és a keleti, ortodox egyházhoz való tartozásuk megkülönbözteti őket a võruaktól.

A setu nyelv és népcsoport egyre nagyobb figyelmet kap napjainkban, de mint önálló nyelv hivatalosan nem elismert Észtiországban. A 2011-es új észti nyelvtörvény bevezeti a 'regionális változatok' fogalmát, amellyel a setu nyelvet is nyelvjárásrúként ismerik el, de használati köreinek nincs jogi szabályozása. A setuknak van politikai képviselõ az észti parlamentben. Kulturális életük jelentõs (Koreinik 2010: 1-3). 2010-ben megalakították a Seto Intézetet (Seto Instituut)⁹.

⁹ <http://www.setoinstituut.ee/>

5. Online anyagok

A korpuszszervezést, amely a nyelvi tervezés egyik alappillére (vö. Haugen 1966, 1983; Wardhaugh 1995; Haarmann 1990, 1998; Cseresnyési 2004; Laihonon 2010; Lanstyák 2009; Cooper 1989) Cooper (1989) négy területre bontja: az írott nyelv alakítására (*grafizáció*), a nyelvváltozatok közötti válogatásra, kodifikációs folyamatokra (*sztenderdizáció*), a nyelv szóincsének bővítésére (*modernizáció*), valamint a nyelv használati köreinek kiszélesítésére és bővítésére (*renováció*). E két utóbbi terület a finnugor nyelvek nyelvtervezési folyamatainak legérzékenyebb pontja: miképpen lehet az anyanyelvi szóállományt gyarapítani, illetve milyen lépések szükségesek ahhoz, hogy az adott finnugor nyelv ne csak a család, kisebb nyelvi közösségek szintjén lássa el funkcióit, hanem a kultúra, az oktatás és a tudomány tartományaiban is működni tudjon.

Mivel számos esetben éppen az online csatornák mutatnak szép példákat a nyelvhasználati körök megváltozására és gazdagítására, a cooperi korpusztervezés négy pontját egy ötödik elemmel, az *online kommunikációval* bővitem. A vizsgálat rámutatott arra, hogy az interneten megjelenő finnugor nyelvek nemegyszer új módszerekkel, stratégiákkal, új lexikai elemekkel éltek e kis, veszélyeztetett nyelvek megtartása érdekében. Emellett az interneten található gazdag adatállomány, nyelvhasználat segíthet a nyelvi ismeretterjesztésben, a korpuszok (szóanyagok) összeállításában, a terminológiai változások nyomon követésében és nem utolsósorban a kodifikációs, sztenderdizációs folyamatok megvalósításában (vö. Szabómihály 2007).

A két nyelvjárás online jelenléte számottevő, ami természetesen Észtország fejlett információ- és nyelvtechnológiai életével is összefügg. Álljon itt néhány jelentősebb példa.

2002-ben a Võru Intézet gondozásában online võru–észt szótár jelent meg (<http://www.folklore.ee/Synaraamat/>). A világhálón võru nyelven mese olvasható és hallgatható (<http://www.folklore.ee/tagused/nr2/muina.htm>). A Facebook-on önálló oldallal fut többek között a Seto Kiil ('Seto Nyelv'), a Seto Instituut és a Seto Kuningriik ('Seto Királyság'). A setuk minden évben egy nyelvfejlesztési programot állítanak össze, amelyet saját honlapjukon publikálnak (<http://www.setomaa.ee/index.php?id=c7635bfd99248a2cdef8249ef7bfbef4>).

Az egyik legjelentősebb közös munka azonban a võru és setu nyelvjárások írott és verbális szövegtörzsének összeállítása volt. A nagyívű projekt az állami Észt nyelvtechnológia 2011 elnevezésű program része lett, amire 2012-ben egy konferencia is épült (<http://www.keeletehnoloogia.ee/konverentsid/ekt-esimene-konverents/EKT13-vs-korpus-ekt-konv-2012.pdf>).

Az írott nyelvi korpusz forrásaiként folyóiratok, elektronikus archívumok, tankönyvek és szépirodalmi szövegek szolgáltak. A legtöbb võru adatot az *Uma Leht* című folyóirat szóállománya jelentette, amelynek cikkei és a cikkekben előforduló lexémái online keresőfelületen érhetők el (2., 3., 4. ábra):

Név	Módosítás dátuma	Típus	Méret
umaleht.2004-05-25.n51.elo.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	2 KB
umaleht.2004-05-25.n51.elo.2	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	4 KB
umaleht.2004-05-25.n51.märgotus.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	4 KB
umaleht.2004-05-25.n51.märgotus.2	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	4 KB
umaleht.2004-05-25.n51.pääleht.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	5 KB
umaleht.2004-05-25.n51.uudissö.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	2 KB
umaleht.2004-05-25.n51.uudissö.2	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	7 KB
umaleht.2004-05-25.n51.uudissö.3	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	2 KB
umaleht.2004-05-25.n51.uudissö.4	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	2 KB
umaleht.2004-05-25.n51.uudissö.5	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	1 KB
umaleht.2004-06-08.n52.elo.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	5 KB
umaleht.2004-06-08.n52.elo.2	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	4 KB
umaleht.2004-06-08.n52.märgotus.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	5 KB
umaleht.2004-06-08.n52.märgotus.2	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	4 KB
umaleht.2004-06-22.n53.elo.1	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	5 KB
umaleht.2004-06-22.n53.elo.2	2012.03.06. 10:29	Szöveges dokume...	4 KB

3. ábra. Az Uma Leht võru folyóirat cikkeinek keresőfelülete

Array ([suc] => päev [page] => 1 [limit] => 20 [submit] => otsiq [ctx] => 10 [debug] => [total_pages] =>)	fail (lausõ nr)
laasõq	TXT\umaleht.2005-02-01.nr69.märgotus.2.txt (4)
Mõisi aig tagasi kirut' Raa Innar Eesti Päevalehen, et ainkõnõ võitmas ilmalõ selges tetä, mille eestise Tõson linasõn sakslasõ poolõ päälõ sõtta latsi, olõssi mi sõnnihä teemas päälõ Hollywoodi väini tegemine.	
Mõistave esi ennast turvuste müdi keelen ja ütõhte, kunkõttel elave, nädalepäeva om se igesse ja neil om ütõke ütõhte: tõise ei mõista sedasi kõnõhte!	TXT\umaleht.2005-05-24.nr77.elo.2.txt (41)
Nemä olive vage hõvõtet, Tarvustu lasteaid tulli kõhe müdi keelen lastepäeväle.	TXT\umaleht.2005-05-24.nr77.elo.2.txt (71)
«Eesti om aig hinnast ilmalõ valla tetä, mõistõgult juhat tõsõvärmõlõdsi, -usulõidsi, -keelelõidsi ja -meelelõidsi sissetõlmõnõ avtasi edesi vüä tolerantsi.» hõrgõttõs kirõimõs' Lobjaka Ahto 9. põimõkõnõ päävä Eesti Päevalehen Eestiõ inõmbõ immigrõntõ vasta võtõma.	TXT\umaleht.2005-08-16.nr83.märgotus.1.txt (8)
«pool päeväs» vai et «soel ei olõ verevõtõ handa» tähendõs «hõndõ pole punast sabas», mitte «sellil pole punast abas».	TXT\umaleht.2005-12-06.nr91.elo.1.txt (22)
«anõrõ lehe, nigu Eesti Päevaleht, omma hõndõle päiga päälõ võtõnõ kirõassõitjõ ja tuu om väega hõõõ.	TXT\umaleht.2007-02-27.nr123.märgotus.1.txt (18)
Katõstõist aastat juhtõsõ latsi folklooriõandsambõit Päevapäiste, 1990. aasta kevõajõst.	TXT\umaleht.2007-12-04.nr143.märgotus.2.txt (15)
«Jatad päeva vahaile, ratvas paneb tõhele.» Es olõ tinnõijõ sõbuga eegõõ.	TXT\umaleht.2008-01-29.nr147.elo.2.txt (46)

4. ábra. Szókeresõ

5. ábra. Võru kõnyvek

A szóbeli nyelvi korpusz forrásait a Tartui Egyetem nyelvjárási és beszélt nyelvi korpuszok fejlesztésével foglalkozó központjának (TÜ Murdekorpusze ja suulise kõne korpusse arendajate keskus), valamint a Tartui Egyetem Dél-Észti nyelvi és kulturális kutatóközpontjának felnőtt- és gyermeknyelvi felvételei jelentették.

Hivatkozások

- Cooper, Robert 1989. *Language Planning and Social Change*. New York–Cambridge: University Press.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Haarmann, Harald 1990. Language planning in the light of a general theory of language: a methodological framework. *International Journal of the Sociology of Language* 86: 103–126.
- Haarmann, Harald 1998. Nyelvi tervezés egy általános nyelvelmélet fényében: módszertani kísérlet. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas, 67–78.
- Haugen, Einar 1966. Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68: 922–935.
- Haugen, Einar 1983. The implementation of corpus planning: theory and practice. In: Cobarrubias, Juan–Fishman, Joshua A. eds.: *Progress in language planning: international perspectives*. Berlin: Walter de Gruyter, 269–289.
- Koreinik, Kadri 2010. *The Seto language in Estonia: An Overview of a Language in Context Working Papers in European Language Diversity 8, European Language Diversity for All (ELDIA)*. Mainz – Helsinki – Wien – Tartu – Mariehamn – Oulu – Maribor.
- Laihonen, Petteri 2010. A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. *Magyar Nyelvjárások* 48: 193–214.
- Lanstyák István 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony – Bratislava: STIMUL.
- Molnár Bodrogi Enikő 2007. Nyelvi jogok Norvégiában [http://klimala.web.elte.hu/18/10MBodrogiEniko.pdf – 2015. május 11.]
- Molnár Bodrogi Enikő 2011: Erdélyi kutatóként méenkieli nyelvrokonaink földjén [http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/26077/EM_2011_2__013_Molnar_Bodrogi_Eniko-Erdelyi_kutatokent_meenkieli.pdf?sequence=1 – 2015. május 11.]
- Pusztay János 2005. Az oroszországi finnugor népek jövője [http://www.papiruszportal.hu/site/?lang=1&f=&p=27&n=430 – 2015. április 08.].

- Pusztay János 2016. Terminológia – anyanyelvű iskola – nyelvmentés. In: Kozmács István–Vančo Ildikó: *Standard – nem standard. Változatok egy nyelv változataira. a 18. Élőnyelvi Konferencia előadásaiból*. Lakitelek: Antológia Kiadó., 217–221.
- Rätsep, Huno 2007. Kui kaua me oleme olnud eestlased? [http://www.emakeeelselts.ee/omakeel/2007_1/OK_2007-1_01.pdf – 2015. május 12.]
- Szabómihály Gizella 2007. Az internet felhasználása a nyelvtervezésben és a nyelv-művelésben. In: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk.: *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 71. Dunaszerdahely – Budapest: Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

NÉVMUTATÓ

- Agyagási Klára 216
Alho, Irja 190
Andersson, L. 167, 169, 176
Andrejčin, L. 171, 176
Armianov, Guoeorgui 167, 176
- Balega, Jurij 153, 160, 161
Balogh Zoltán 188, 189
Barannikov, P. 172, 176
Bárdosi Vilmos 186, 189
Bartha Csilla 68, 72, 85, 98, 160, 161, 224, 230
Beaugrande, Robert de 52, 53
Beke József 53, 54
Belozеров, Igor Nyikolajevics 204
Benkő László 54
Benkő Loránd 54
Bodó Csanád 57, 59, 64
Boldyrev, B.A. 206, 215
Bondaletov, V. 176
Bonkáló Sándor 159, 161
Borbély Anna 67, 68, 72, 73, 83, 85, 194, 200, 224, 229, 230, 231
Botlik József 154, 155, 158, 161
Boutet, Josiane 55, 62, 65
Boyadžiev, T. 171, 176
Bölcskei András 53, 54
Brenzovics László 155, 156, 159, 161
Bucholtz, Mary 56, 62, 65
Busch, Lawrence 56, 65
Büky László 45, 53
Bykov, VI. 172, 177
- Calvet, L.–J. 168, 172, 177
Cameron, Deborah 55, 62, 65
Cellard, J. 168, 177
Chéreau, O. 168, 177
- Čistyakov, V. 172, 177
Čizmarov, D. 171, 177
Cobarrubias, Juan 241
Coltharpe, L. H. 170, 177
Cooper, Robert 239, 241
Coupland, Nikolas 65
Czuczor Gergely 45, 54
- Csatáry György 161
Csepregi Márta 200
Cseresnyési László 239, 241
Csernicskó István 72, 85, 160, 161, 163
Csirik János 46, 54
Csirikné Czachesz Eszrsebet 54
Csúcs Sándor 193, 200
- Dal Negro, Silvia 71, 85
Da Silva Neves, Rui 53, 54
Dešeriev, Yu. 173, 177
Deumert, Ana 55, 57, 65
Domonkosi Ágnes 242
Dorian, Nancy 86
Dressler, Wolfgang 52, 53
Duchêne, Alexandre 55, 65
Dzendzelivszkij, Joszip 158, 161
- Edygarova, Svetlana 202, 215
Elistratov, VI. 173, 174, 177
Erb Maria 67, 85, 86
Eris Elvira 59, 64
Esnault, G. 172, 177
- Fábián Zsuzsanna 190
Fedinec Csilla 85, 153, 155, 161, 162, 163
Fishman, Joshua 71, 86, 241

- Fogarasi János 45, 54
 Fónagy Iván 52, 54
 François-Geiger, D. 168, 177
 Füredi Mihály 54

 Gal, Susan 56, 62, 65, 86
 Garvin, Paul 160, 161, 230
 Gerd, Kuzebaj 203
 Gotti, M. 170, 177
 Göncz Lajos 72, 85, 86
 Gračev, M 178
 Green, J. 170, 177
 Grondelaers, Stefan 55, 65
 Grosse, R. 171, 177
 Guttman Miklós 85

 Gyivicsán Anna 224, 231
 Győri-Nagy Sándor 231
 Gyurgyák János 154, 161
 Gyurgyák László 98, 99, 116

 Haarala, Risto 190
 Haarmann, Harald 239, 241
 Hadžidenev, D. 171, 177
 Hakulinen, Auli 190
 Handzinskij, N. 172, 177
 Harding, Edith 98
 Haugen, Einar 65, 239, 241
 Hegyeli Attila 57, 65
 Heinonen, Tarja Riitta 190
 Helimski, Eugene 212, 215
 Heller, Monica 55, 65
 Heltai János Imre 58, 59, 66
 Hires-László Kornélia 53
 Homišinová, Mária 89, 98, 224, 227,
 231
 Hotten, J. C. 169, 177
 Hout, Roeland von 65

 Ilyés Zoltán 85

 Jakab Albert Zsolt 231
 Jakab István 53, 54, 123
 Jakab László 53, 54
 Jaspers, John Earl 55, 66
 Jókai Mór 46, 53
 Juhász Dezső 54
 Juhász József 189

 Kal'avský, Michal 89, 98
 Kapitány-Fövény Máté 70, 84, 85, 87
 Káprály Mihály 158, 159, 161
 Karakulov, Borisz Ivanovics 201
 Karmacsi Zoltán 53, 98
 Kassai Ilona 98
 Kasza László 187, 190
 Kelemen Janka 231
 Kelemen József 54
 Kelemen László 72, 86
 Kemény Gábor 189
 Kiss Jenő 65, 224, 231
 Kniivilä, Irmeli 185, 190
 Knipf Erzsébet 67, 86
 Kocsis Aranka 98, 99
 Koivisto, Vesa 190
 Kolláth Anna 72, 86
 Komarova, A. M. 192, 200
 Kondrjatyeva, Natalja Vlagyimirovna
 204 216
 Kontra Miklós 67, 68, 71, 85, 86, 116,
 163, 181, 190, 192, 200, 231
 Koreinik, Kadri 238, 241
 Korhonen, Riitta 190
 Kósa Ferenc 54
 Kosić Julianna 72, 86
 Kovalovszky Miklós 189
 Kozma Miklós 154, 155, 156, 158,
 159, 161, 162
 Kozmács István 193, 195, 200
 Kristiansen, Tore 65

- Labov, William 71, 72, 86
Laczkó Krisztina 184, 190
Laihonen, Petteri 182, 185, 190, 239,
241
Lanstyák István 96, 98, 99, 196, 197,
200, 208, 216, 223, 224, 229, 231,
239, 241, 242
Lappalainen, Hanna 190
Larin, B. 172, 177
Lihačev, D. 172, 177
Lőrinszky Ildikó 189
- Macevičiūtė Aritz, Jolnata 71, 86
Majboroda, Olekszandr 153, 162
Makovskij, M. 174, 177
Mantila, Harri 185, 190
Marcsuk, Natalija 153, 162
Marina Gyula 158, 162
Marinova, E. 174, 177
Márku Anita 53, 96, 98, 99
Marouzeau, J. 178
Mártonfi Attila 184, 190
Máté Anikó 72, 86
Maticsák Sándor 182, 190
Mikszáth Kálmán 46, 53
Milroy, James 56, 66, 71
Milroy, Lesley 71
Minya Károly 184
Misanics, Oleksza 153, 162
Mladenov, St. 171, 178
Mocan Gyöngyi 72, 86
Mokienko, V. 174, 178
Molnár Bodrogi Enikő 237, 241
Molnár Zoltán 85
Moser, Michael 158, 162
Musinka, M. 153, 162
- Nahorna, Larisza 153, 162
Navracsecs Judit 194, 200
Németh Miklós 85, 200
Neubert, A. 171, 177, 178
- Nikiforova, E. A. 191, 200
Nikitina, T. 174, 178
- O. Nagy Gábor 54, 189
Oficinszkij, Roman 158, 162
Oláh Attila 68, 69, 70, 84, 85, 87
Ondrejovič, Slavomír 227, 231
- Pačev, A. 171, 178
Pancsuk, Maj 153, 162
Pantyelejeva, V. G. 216
Papp István 187, 190
Partridge, E. 169, 170, 178
Pärvev, Hr. 171, 178
Pásztor Emil 54
Pavlova, Irina Fedorovna 203, 216
Peti Lehel 64, 66, 231
Pipas, Volodimir 153, 162
Pléh Csaba 69, 84, 87
Ponomarev, Vl. 174, 178
Pop, Ivan 158, 162
Popov, K. 171, 178
Posgay Ildikó 242
Potapov, S. 172, 178
Pusztay János 233, 241, 242
- Rätsep, Huno 235, 242
Réger Zita 73, 87
Riley, Philip 98
Ritter, O. 169, 178
Romaine, Suzanne 99
Rosenthal, D. 174, 178
Ruzsiczky Éva 54
- Salánki Zsuzsa 191, 192, 193, 200,
204, 216
Saly Noémi 231
Sándor Anna 99
Sándor Klára 115
Šanskij, N. 173, 178
Seligman, Martin E. P. 87

- Shannon, Claude E. 52, 54
 Simon Attila 85
 Simon Szabolcs 117
 Sinkovics Balázs 85, 200
 Sipőcz Katalin 5
 Skvortsov, L. 172, 173, 178
 Slávkovský, Peter 98
 Šmelev, D. 173, 178
 Smith, Raymond 153, 162
 Sorjonen, Marja-Leena 190
 Speelman, Dirk 65
 Stojkov, St. 171, 179
 Štúr, Ľudovít 224
 Sudzilovskij, G. 174, 179
 Švejcer, A. 174, 178
 Svensén, Bo 182, 190
 Swaan, Abram de 214, 216
- Szabó Dávid 186, 189, 190
 Szabó Géza 85
 Szabó T. Attila 54
 Szabómihály Gizella 98, 99, 181, 224,
 231, 239, 242
 Szarka László 99
 Szavojszka, Szvitlana 153, 163
 Szenykina, A. A. 202
 Szoták Szilvia 72, 86
 Szőke István 189
 Szuvorova, Z. V. 216
- Tánczos Vilmos 58, 59, 64, 66
 Tarnóczy Mariann 163
 Telenkova, M. 174, 178
 Thorne, T. 169, 179
 Tolcsvai Nagy Gábor 161, 223, 230,
 231, 241
 Tóth Sándor János 224, 231
 Trahtenberg, V. 172, 179
- Trudgill, Peter 160, 163, 169, 176
 Uhrin Erzsébet 85, 224, 227, 231
 Uraskina, Nagyzezsda Ivanovna 203,
 216
 Uspenskij, L. 172, 179
- Valgina, N. 173, 179
 Váلكov, P. 171, 179
 Vámszer Márta 54
 Vančo Ildikó 89, 99, 163, 231
 Vandenbussche, Wim 57, 65
 Váradi Tamás 189
 Várady Eszter 200
 Varga István Štefan 72, 86
 Varga Máté 58
 Vasas Géza 154, 163
 Vasziljeva, G. N. 216
 Vehes, Mikola 153, 161, 162, 163
 Videnov, M. 171, 179
 Vígh-Szabó Melinda 234
 Vilkuna, Maria 190
 Vizi Balázs 85
- Wardhaugh, Ronald 239, 242
 Weaver, Warren 54
 Weekley, E. 169, 179
 Westendorpf, K. 169, 179
 Wolfram, Walt 70, 71, 87
- Zajac, D. V. 207, 216
 Zan, Mihajlo 153, 163
 Zelliger Erzsébet 230, 231
 Zubánics László 161
- Zsilák Mária 224, 227, 231
 Zsilavszkaja, Irina Vlagyimirovna 202,
 216

TÁRGYMUTATÓ

- adatbázis 31, 35, 41, 68, 182, 200, 234
adatközlő(k) 72, 115, 116, 130, 142, 223
 nyelvhasználata 72, 74, 84, 93, 94,
 116, 130
adatok
 kvalitatív 106
 kvantitatív 103, 106
agrammatikus szerkezet 197
államnyelv 32, 37, 38, 154, 218, 234
 regionális 219
államnyelvtörvény
 szlovák 22
anyanyelv 14, 17, 22, 32, 38, 41, 75,
 81, 89, 90, 92, 94, 97, 116, 154, 191,
 199, 219, 220, 233, 234, 236
anyanyelvhasználat 193
anyanyelvoktatás 193, 218, 219
areális hatás 210
asszimiláció 58, 98, 218
attitűd 192, 219, 226
 pozitív 194
autentikáció 56

bázisnyelv 197
bázisváltás 198
belső keletkezésű szavak 185
bevonódás 72
blend 133, 134, 135, 137, 138, 139

Collegium Fenno-Ugricum 220

diskurzusalakítás 20
diskurzuselemzés 58
diszkrimináció
 nyelvjárási 71
domináns nyelv 196
egynyelvű 191, 197
 szocializáció 59
egynyelvűség 84, 192
 ~re cserél 84
egy szülő ~ egy nyelv 196
elaborálás (kimunkálás) 19
ELDIA 236, 237, 241
előfeltevés 101

fenntartható kétnyelvűség 67
fogalmi integráció 133
fordítási teszt 211
funkcionális differenciáltság 16
funkcionális differenciálás 19
funkcionális-kognitív keret 129

grafizáció 239
Gramma Nyelvi Iroda 41

gyermeknyelv 191

hálózat 9
hasznos nyelvészet 71
helynevek 35
 táblatörvény 35
hírérték 45, 52
hivatalos nyelv 153, 218, 234

identitás 63, 73, 80, 89, 153
 kettős 89
 személynevek identitásjelölő
 funkciója 33
 udmurt 195
implementálás 21
 közösségbe történő
 visszaáramoltatás 70
intellektualizálás 19
intézménynevek 38
 szlovák
 magyar sajtóban 39
irányított beszélgetés 73, 82, 90

- irányított interjú 82
irodalmi nyelv 9
 észt 235
 ruszin 159
 szlovák 223, 224
- jelentéskonstruálás 130, 133
- Kárpátalja közigazgatása 153
- kategorizáció 53
- kategorizálás 102
- kekecizmus 21
- kétnyelvű 57
 gyermek 96
 helyzet 71
 oktatás 72
- kétnyelvű helyzet
 udmurt–orosz 192
- kétnyelvűség 32, 42, 43, 56, 67, 84, 98,
 154, 191, 198, 219, 220
 anyanyelvdomináns 32
 felcserélő 192
 gyermekkorai vagy korai 194
- kettős identitás 89
- kimunkálás (elaborálás) 19
- kisebbségi nyelv 35
 hivatalos
 meänkieli 188
 magyar mint ~ 71
 szolidaritás nyelve 223
- kisebbségi nyelvhasználati törvény 37
- kodifikálás 18, 31, 157, 181, 224
 egynyelvű szótár 181
 finn 181
 ruszin 157
 szlovák 224
 tulajdonnév 40
- kódváltás 59, 61, 74, 94, 95, 97, 98,
 196, 197, 199, 200, 209
 hiánya 63
 morfológiai 197, 198
 szintaktikai 197
- kohorsz 116
- koinésodás 17
- kommunikáció
 online 239
- kontaktusváltózat 17, 115, 193
- kontaktusváltózatok
 ambivalens szavak és kifejezések
 122
 elfogadott szavak és kifejezések
 124
 helytelenített szavak és kifejezések
 117
- korpusz 72, 129, 141, 182, 208, 239
- korpuszalakítás 18, 20, 21
- korpusztervezés 41, 239
- környezetnyelv 196
- köznyelv 9
- kultúrspecifikus szavak 188
- Magyarországi Szlovákok
 Kutatóintézete 223
- megnyilatkozás 102
- metafora 130
- metaforikus jelentésváltozás 136
- metanyelv
 ~i diskurzus 20
 ~i kommentár 21
- metanyelv_~i diskurzus 17
- metonímia 130
- modernizáció 239
- modernizálás 19
- neologizmus 129, 130, 131, 132, 133,
 135, 139, 187
 alap, mn 130
 betámad 130
 bevállal 130
 zsír, mn 130
- népszámlálás
 Oroszország 205
- névpolitika 32
 szlovákiai névtörvény 32

- nyelvátadás
 generációk között 191
- nyelvcseré 57, 59, 67, 71, 73, 84, 225, 227
 román–magyar 83
- nyelvek
 cseh liturgikus nyelv 224
 erza 220, 233
 észt 233, 239
 irodalmi nyelvek 235
 setu 233, 238
 võru 233, 237
 finn 181, 233
 köznyelvi adatbázis 182
 meänkieli 237
 finnugor 233
 hanti 218
 inari lapp 217
 komi 212, 220, 233
 komi-permják 212, 218, 233
 magyar
 moldvai 55
 szlovákiai 115
 vajdasági 141
 manysi 218
 mari 220, 233
 moksa 220, 233
 nyenyec 218
 román
 kétegyházi 75, 77
 magyarországi sztenderd 73, 78
 méhkeréki 77
 négy változata 73
 romániai sztenderd 73, 79
 ruszin 154, 157
 ruszin sztenderd 157
 szlovák 223, 224
 közép-szlovák 225
 magyarországi standard 229
 szlovákiai standard 224
 tótkomlói 226
 udmurt 191, 220
 uráli 217
 vepsze 219
- nyelvelsajátítás
 egyidejű 192
- nyelvhasználati szinterek 213
- nyelvhelyesség
 ~i ideológiák 18
- nyelvi ideológiák
 kekecizmus 21
 standardizmus 14
- nyelvi kreativitás 71
- nyelvi tervezés 239
 grafizáció 239
 modernizáció 239
 renováció 239
 standardizáció 239
- nyelvi újítások 71
- nyelvi változás 213
- nyelvjárási diszkrimináció 71
- nyelvjárási régió
 dél-alföldi 142
- nyelvmentés 217
- nyelvművelés 20
- nyelvpolitika 155, 233, 234
- nyelv presztizse 223
- nyelvszövetség 212
- nyelvtörvény 219, 238
- nyelvújítás 220
- nyelvvesztés 71, 84
- online
 kérdőív 141
 kommunikáció 239
 võru–észt szótár 239
- ö-zés (nyelvjárási jelenség) 141, 142
- pozitív nyelvészet 67
- pozitív pszichológia 68
- presztízs
 rejtett 223
- purizmus 84, 185, 187, 211, 214

- reifikacionizmus 15
renováció 239
revitalizáció
 inari lapp 217
 moldvai magyar 55, 57
- sajtónyelv 39, 52
sportszavak 188
standardista diskurzus 21
standardizáció 55, 62 56
 standard nyelvváltozat elsajátítása
 22
standardizálás 55, 62 16, 31, 181
 diskurzusalakítás 23
 funkcionális differenciálás 19
 helynevek 35
 implementálás 21
 intellektualizálás 19
 intézménynevek 41
 kimunkálás (elaborálás) 19
 kiválasztás 18
 kodifikálás 18
 koinésodás 17
 modernizálás 19
 stilisztikai fejlesztés 19
 tulajdonnevek 31
- standard nyelvi kultúrák 16
standard nyelvváltozat 223
 elkülönítő funkció 160
 elsajátítása 22
 három felfogása 13
 eszmény 13
 ideológiai konstruktum 14
 reális, ténylegesen létező nyelv-
 változat 14
 ismerete 193
 pluralitás 55
 sokfunkciójúsága 16
 szabályozottsága 15
 udmurt 201
- stilisztikai fejlesztés 19
stíluseszmény 45
- szemantikai szerkezet 133
személynevek 33
 identitásjelölő funkció 33
 kettős személynévhasználat 33
- szleng 186
szociolektus 171
 francia 168
szófajváltás 135
szótári kodifikáció 184
szöveg 102
 elképzelt szöveg 112
 hármastagolódás 105, 108
 valós szöveg 112
- táblatörvény 35
tagadás 198, 211
terepmunka 73
terminológia 193, 217, 218, 220
 argot 170
 argot 167
 argot 175
 interjargon 172
 jargon 170
 jargon 167, 168
 jargon 175
 slang 171
 slang 167, 169, 174
 slang 175
 tarikatski ezik 171
- tituláris nép 218, 219
tulajdonnév
 kodifikálás 40
tükörfordítás 185
- változásvizsgálat 72, 115
varietizmus 15
vernakuláris 63
veszélyeztetett nyelvek 217

A KÖTET SZERZŐI

Armianov, Guergui (Institut national des langues et civilisations orientales, Paris/
Párizs)

Bauko János (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)

Bodó Csanád (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest)

Büky László (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)

Borbély Anna (MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest)

Csenicskó István (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász)

Karmacsi Zoltán (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász)

Kovács Magdolna (Helsingin yliopisto, Helsinki)

Kozmács István (Szegedi Tudományegyetem, Szeged/Nyitrai Konstantin Filozófus
Egyetem, Nyitra)

Lanstyák István (Pozsonyi Comenius Egyetem, Pozsony)

Pusztay János (Nyugat-magyarországi Egyetem, Szombathely/Nyitrai Konstantin
Filozófus Egyetem, Nyitra)

Salánki Zsuzsa (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Sebők Szilárd (Pozsonyi Comenius Egyetem, Pozsony)

Simon Szabolcs (Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Sólyom Réka (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest)

Uhrin Erzsébet (Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete, Békéscsaba)

Vígh-Szabó Melinda (Pannon Egyetem, Veszprém)

Wirt Patrícia (Szegedi Tudományegyetem, Szeged)

Yegorov, Aleksander (Orosz Tudományos Akadémia Udmurt Történeti, Nyelv- és
Irodalomtudományi Intézete, Izsevszk)

CONTENTS

Foreword.....	7
---------------	---

PLENARY TALKS

Lanstyák, István: Standardization	13
---	----

SANDARD OR STANDARDS

Bauko, János: The standard and bilingual proper noun use	31
--	----

Büky, László: The use aspects of lexical items	45
--	----

Bodó, Csanád: What standards?	55
-------------------------------------	----

Borbély, Anna: Positive linguistics and language variation: A case study on lifelong misconceptions and their language use consequences.....	67
--	----

Karmacsi, Zoltán: The characteristics of language use by children growing up in ethnically mixed families in the Nitra and Sturovo areas	89
--	----

Sebők, Szilárd: Changes in phrasing in use of terminology (within the same text).....	101
--	-----

Simon, Szabolcs: Linguistic variables in written varieties of Slovakia Hungarian in a study using intellectuals as subjects.....	115
---	-----

Sólyom, Réka: Neologisms in contemporary Hungarian language use: Tendencies and characteristics	129
--	-----

Wirt, Patrícia: Morphemes involving standard e ~ ö variability.....	141
---	-----

Cserniczkó, István: Hungarian (language) policy and the Rusyn standard in Subcarpathia, 1939–1944.....	153
---	-----

LANGUAGES AND STANDARDS

Armaianov, Gueorgui: Slang terminology: Old problems and new solutions	167
Kovács, Magdolna: The issue of “standard vs. sztenderd” in Hungarian in the work on a bilingual Hungarian dictionary	181
Yegorov, Aleksander and Salánki, Zsuzsa: Udmurt child language: Is there such a thing still? Language acquisition and language endangerment in view of the standard	191
Kozmács, István: The language of the Udmurt written media and the standard	201
Pusztay, János: Terminology, mother tongue schools and saving a language	217
Uhrin, Erzsébet: The standard variety in Slovak language use in Hungary	223
Víg-Szabó, Melinda: Processes of divergence in the Estonian language: Attempts at achieving the status of language for regional dialects	233
Name index	243
Subject index	247
Authors of the volume	251

ANTOLÓGIA Kiadó és Nyomda Kft.
A kiadásért felel: Lezsák Sándor

Készült Lakiteleken a 2016. évben
Felelős vezető: Agócs Sándor
Megjelent 16 (A/5) ív terjedelemben
ISBN: 978 615 5428 52 4